

ACTA MVSEI CARANSEBESIENSIS

TIBISCVM

Serie nouă

CARANSEBEȘ 6/2016

ACTA MVSEI CARANSEBESIENSIS

TIBISCVM

Serie nouă

CARANSEBEȘ 6/2016

CONSILIUL JUDEȚEAN CARAȘ-SEVERIN

MUZEUL JUDEȚEAN DE ETNOGRAFIE ȘI AL REGIMENTULUI DE GRANIȚĂ
CARANSEBEȘ

ACTA MVSEI CARANSEBESIENSIS

TIBISCVM

Serie nouă

ISTORIE – ARHEOLOGIE – ETNOGRAFIE
6 / 2016

Studii și Comunicări de Etnografie – Istorie

I, 1975, 294 p.

II, 1977, 526 p.

III, 1979, 443 p.

IV, 1982, 354 p.

Studii și Comunicări de Istorie

I(V), 1979, 433 p.

TIBISCUM

(Studii și Comunicări de Etnografie – Istorie)

VI, 1986, 438 p.

VII, 1988, 342 p.

VIII, 1993, 454 p.

X, 2000, 383 p.

XI, 2003, 465 p.

XII, 2005, 429 p.

TIBISCUM

(Studii și Comunicări de Etnomuzicologie)

XIII, 2007, 108 p. (Volum omagial)

TIBISCUM

1/2011, Serie Nouă

2/2012, Serie Nouă

3/2013, Serie Nouă

4/2014, Serie Nouă

5/2015, Serie Nouă

6/2016, Serie Nouă

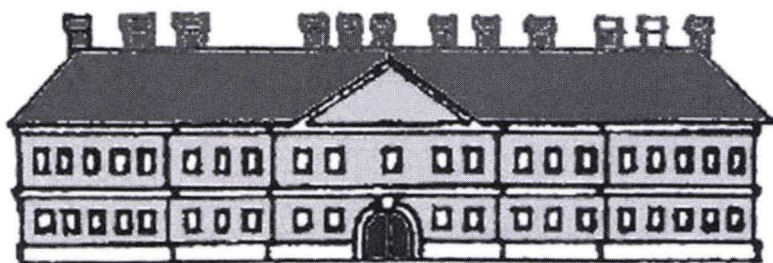
CONSILIUL JUDEȚEAN CARAȘ-SEVERIN
MUZEUL JUDEȚEAN DE ETNOGRAFIE ȘI AL
REGIMENTULUI DE GRANIȚĂ CARANSEBEȘ
ACTA MVSEI CARANSEBESIENSIS

TIBISCVM

Serie nouă

ISTORIE – ARHEOLOGIE
– ETNOGRAFIE

6 / 2016

CARANSEBEȘ 2016

EDITURA MEGA
Cluj-Napoca

Ioan Bolovan – Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca
 Mihai Bărbulescu – Academia di Romania Roma
 Kristina Džin – IRC Arch Medulin-Brijuni/ Institut for social
 sciences Ivo Pilar, Zagreb
 Victor Neumann – Universitatea de Vest Timișoara
 Ioan Piso – Centrul de Studii Romane Cluj-Napoca
 Francis Tassaux – Universitatea Bordeaux
 Milica Tapavički Ilić – Institutul de Arheologie Belgrad
 Livio Zerbini – Universitatea Ferrara

Adrian Ardeț – redactor responsabil
 Bogdana Negrei – secretar de redacție
 Iulian Leonti – membru
 Florina Fara – membru
 Nicoleta Matei – membru
 Cristina Moisă – membru
 Dimitrie Pavel Negrei – membru
 Carmen Maria Neumann – membru

Tibiscum, serie nouă, continuă publicațiile anterioare ale
 Muzeului Județean de Etnografie și al Regimentului de
 Graniță Caransebeș:
 Studii și Comunicări de Etnografie – Istorie, 1975–1982

Studii și Comunicări de Istorie, 1979
 TIBISCUM (Studii și Comunicări de Etnografie – Istorie),
 1984–2005
 TIBISCUM (Studii și Comunicări de Etnomuzicologie), 2007

Orice corespondență se va adresa
 Muzeului Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță,
 Piața I. Drăgălina nr. 2,
 RO-325400 Caransebeș
 Tel/fax: 00 40 255 512193
 Tel: 00 40 255 514173
 e-mail: mjergcaransebes@yahoo.com
<http://www.muzeul-caransebes.ro/>

Richten Sie bitte jedwelche Korrepondenz an die Adresse:
 Muzeului Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță
 (Grafschaft Museum für Völkerkunde und dem Grenze Regiment),
 Piața I. Drăgălina nr. 2,
 RO-235400 Caransebeș
 e-mail: mjergcaransebes@yahoo.com
<http://www.muzeul-caransebes.ro/>

Please send any mail to:
 Muzeului Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță
 (Caransebes County Museum of Ethnography and Border
 Regiment),
 Piața I. Drăgălina nr. 2, RO-235400 Caransebeș
 e-mail: mjergcaransebes@yahoo.com
<http://www.muzeul-caransebes.ro/>

Tutta la corrispondenza sarà affrontata:
 Muzeului Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță
 (Contea Museo Etnografico e del Reggimento di confine),
 Piața I. Drăgălina nr. 2,
 RO-235400 Caransebeș
 Tel/fax: 00 40 255 512193
 Tel: 00 40 255 514173
 e-mail: mjergcaransebes@yahoo.com
<http://www.muzeul-caransebes.ro/>

Foto coperta 1: Vatră mobilă din Epoca Bronzului descoperită în anul 2010 la Caransebeș-Balta Sărată.

ISSN 1453–505

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.
 Die Verantwortung liegt allein am materiellen Inhalt Autoren.
 Responsibility lies solely on material content authors.
 La responsabilità ricade esclusivamente su autori di contenuti materiali.

EDITURA MEGA | www.edituramega.ro
 e-mail: mega@edituramega.ro

CUPRINS – INHALT – CONTENSTS – CONTENUTO

PREFAȚĂ.....	9

THE LIFE AFTER... (BIRTH, WAR, MARRIAGE, ...) VIAȚA DE DUPĂ... (NAȘTERE; RĂZBOI, CĂSĂTORIE, ...)

GHEORGHE LAZAROVICI	
Despre „Pebble idol” = greutate de plasă de pescuit. Tip și funcționalitate.....	13
<i>About Pebble idol = weight for fishing nets. Type and functionality.....</i>	25

IULIAN LEONTI	
Discuții și interpretări asupra unui vas neolitic descoperit recent la Caransebeș – Balta Sărată.....	27
<i>Discussions and interpretations of a neolithic vessel recently discovered in Caransebes – Sarata Balta</i>	34

ADRIAN ARDEȚ, DIMITRIE NEGREI	
A ritual ceramic pot <i>pyraunos</i> type discovered in Caransebeș – Balta Sărată.....	37
<i>Un vas de ceramică ritual de tip pyraunos descoperit la Caransebeș – Balta Sărată.....</i>	47

MATEUSZ ŻMUDZIŃSKI	
The image of war in the art of ancient Greece.....	51
<i>Imaginea războiului în arta Greacă Antică.....</i>	55

KRISTINA DŽIN	
Roman <i>Thermae</i> in Istria.....	57
<i>Termele romane din Istria.....</i>	69

MARIJA BUZOV	
Life after marriage.....	71

DRAGANA ROGIĆ, EMILIJA NIKOLIĆ	
Architectural elements in Sirmium wall paintings.....	81
<i>Elemente de arhitectura din picturile murale la Sirmium.....</i>	87

SORIN NEMETI	
<i>Spolia</i> -made sarcophagi in Dacia.....	95
<i>Sarcofage din spolia în Dacia.....</i>	101

† VESNA GIRARDI JURKIĆ, MIRKO JURKIĆ	
The exile of Roxolani king P. Aelius Rasparaganum and his son P. Aelius Peregrinus in Roman Pola.....	105
<i>Exilarea regelui roxolan P.Aelius Rasparaganum și a fiul său P.Aelius Peregrinus în Pola romană.....</i>	110

JELENA ANĐELKOVIĆ GRAŠAR, MILICA TAPAVIČ-ILIĆ	
Life after death – light after death. Motifs on oil-lamps from the cemetery “Kod Bresta” – Viminacium.....	115
<i>Viață după moarte – lumină după moarte. Motive pe lămpile de ulei din cimitirul „Kod Bresta” – Viminacium.....</i>	123
NASER FERRI	
Il ruolo della donna nella famiglia e nella società della Dardania romana.....	129
<i>The role of woman in family and in society in Roman Dardania.....</i>	137
ZOTOVIĆ RADMILA	
A ceramic mould from Belgrade City Museum antiquity collection used for practice and spoiled.....	139
<i>O matriță ceramică din colecția de antichități a Muzeului orașului Belgrad folosită ca practică pentru răsfaț.....</i>	145
DRAGAN JACANOVIĆ, TEODORA BRANKOVIĆ	
Celtic sacred place near Ram Village (2).....	147
<i>Zona sacră Celtică din apropiere se satul Ram (2).....</i>	157
ISTORIE HISTORY	
PATRICIA GHEMEȘ	
Din lumea elitelor bănățene. Diploma și simbolistica blazonului acordat protopopului Constantin Athanasievics.....	179
<i>From the world of the Banat elites. The diploma and symbolism of the coat granted to the archpriest Constantine Athanasievics.....</i>	189
RADU PĂIUȘAN	
Colonelul bănățean Ștefan Stoika (1808–1878), primul traducător în limba română a lucrării lui Griselini despre Banat.....	195
<i>Le colonel banatien Șt. Stoika (1808–1878), le premier traducteur en roumain de L'oeuvre de Griselini sur le Banat.....</i>	208
ȘIPOȘ IBOLYA	
Ștefan Moldovan și biografia vieții lui Ștefan Berceanu în lumina unui manuscris inedit.....	209
<i>Ștefan Moldovan and Ștefan Berceanu's biography in light of a new manuscript.....</i>	221
MINODORA DAMIAN	
Tendances dans l'agriculture d'entre les deux guerres selon la vision de Alexandru Moisi.....	239
<i>Tendințe în agricultura interbelică în viziunea lui Alexandru Moisi.....</i>	246
LAURENȚIU OVIDIU ROȘU	
Turismul în Plasa Caransebeșului în perioada interbelică.....	247
<i>Tourism in Region Caransebes in the interwar period.....</i>	253
EUSEBIU NARAI	
Situația economică a banatului între anii 1934–1937.....	255
<i>La situation économique du Banat pendant la période 1934–1937.....</i>	267
MARIA FRENȚIU	
Viața de după moarte în „Proloage“.....	269
<i>Afterlife in „Prologues”.....</i>	274

COSTEL CIOANCA

Poetica reveriei: procreerea și nașterea miraculoasă a eroului de basm fantastic românesc.....	275
<i>Poetic reverie: procreation and miraculous birth of the hero from Romanian fairytale.....</i>	290

ETNOGRAFIE ETHNOGRAPHY

CARMEN NEUMANN

Semnificația motivelor ornamentale de pe costumul popular românesc din Banat.....	293
<i>The meaning of ornamental motif on Romanian folk costume from Banat.....</i>	296

FLORINA FARA

Imagina soarelui de pe obiectele din lemn din colecția Muzeului de Etnografie și al Regimentului de Graniță Caransebeș.....	301
<i>The image of the sun on the wooden objectes in the collection of the County Museum of Ethnography and Border Regimen Caransebes.....</i>	303

CRONICA THE CHRONICLE

Publicații, comunicări și expoziții.....	313
Abrevieri bibliografice.....	317

PREFAȚĂ

*„Terra tenet corpus nomen lapis atque
animam aer quam melius fuer...”*

IDR, III/1, 173

„Pământul ține trupul, numele (este pe) piatră, iar sufletul (se află în) aer, atât mai bine ar fi fost ...” Aceste versuri scrise pe o inscripție de la Tibiscum reprezintă un laitmotiv al temei propuse spre dezbateri și analiză de către istoricii și cercetătorii prezenți la Caransebeș în primăvara anului 2016. „Viața de după...” a avut un impact deosebit atât prin participare cât și prin contribuțiile majore regăsite în paginile revistei noastre. Buletinul științific al muzeului Caransebeșan se află la al 21-lea an de la apariția primului număr, în anul 1975, cu nu mai puțin de 19 reviste publicate până în prezent. Nu este mult dar nici puțin și cu acest prilej aș dori să felicit toți membrii colegiilor de redacție care și-au adus contribuția la tipărirea și menținerea vie a istoriei, arheologiei și etnografiei în frumoasa zonă a Banatului de Severin.

“La terra mantiene il corpo, nome (è scritto) in pietra, e anima (è) l'aria, meglio sarebbe stato ...” Questi versi scritti su un'iscrizione da Tibiscum è un filo conduttore del tema proposto per il dibattito e l'analisi da storici e ricercatori presenti in Caransebes in primavera 2016. “La vita dopo ...” hanno avuto un grande impatto sia attraverso la partecipazione e attraverso i principali contributi presenti nelle nostre pagine. Bollettino scientifico delle Caransebes museo ha raggiunto il suo 21 ° anno del primo numero pubblicato nel 1975. Ad oggi hanno pubblicato 19 riviste. Non c'è molto, ma non meno importante, in questa occasione vorrei congratularmi con tutti i membri del Comitato di redazione che hanno contribuito alla stampa e mantenere viva la storia, l'archeologia e l'etnografia nella la bella valle dove viviamo e lavoriamo, che si chiama Banat di Severin.

Dr. ADRIAN ARDEȚ

Director – Manager

Muzeul Județean de Etnografie și al
Regimentului de Graniță Caransebeș

THE LIFE AFTER... (BIRTH,
WAR, MARRIAGE, ...)

*VIAȚA DE DUPĂ... (NAȘTERE;
RĂZBOI, CĂSĂTORIE, ...)*

DESPRE „PEBBLE IDOL” = GREUTATE DE PLASĂ DE PESCUIT. TIP ȘI FUNCȚIONALITATE

Gheorghe LAZAROVICI

Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu

Opinii 1968–1986. De la Ostrovu Golu (cultura Starčevo-Criș mai departe SC) a fost și un fragment din perete de vas despre care am scris adesea că se încadrează în categoria idolilor din prundiș (fig. 2.1) sau *Pebble Idol*; tot de acolo proveneau câțiva galeți plați, culeși în Neolitic din pietrișul Dunării și ce aveau realizate două creștături (fig. 1)¹. La prima publicare a lor le consideram „măciuci din piatră”². Asemenea piese au apărut în număr mare la Balta Sărată (cultura Vinča) din săpăturile vechi³, din lucrările editate de la poligon⁴ și din cercetările noastre sau ale colegilor de la Caransebeș (fig. 3). Astfel de peise sunt cunoscute și din alte părți, încă din Neoliticul preceramic (PPN) de la Einan (fig. 1.5)⁵ la Turdaș (fig. 1.9)⁶.

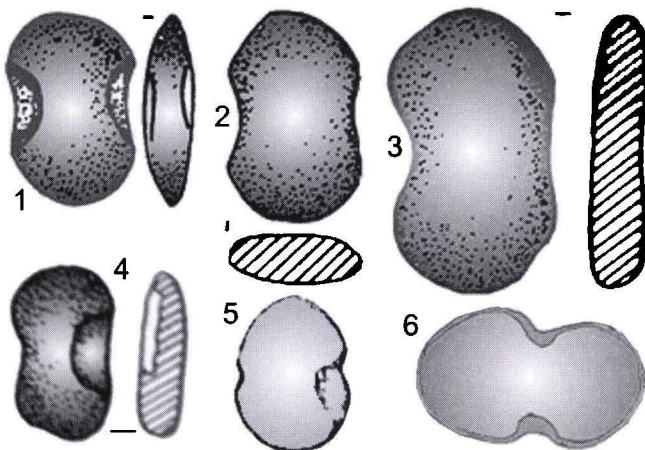

Fig. 1. Ostrovu Golu, greutateți de plasă.

În primul raport despre cercetările de la Ostrovu Banului (Golu, fig. 1.1–4) P. Roman și V. Boroneanț le socoteau greutate de plasă⁷, opinie pe care am regăsit-o și la alți cercetători mai târziu⁸.

De unde ideea de idoli. În 1971, influențat de literatura străină, îi consideram idoli, cu analogii la Sesklo (fig. 2.8), Vinča (fig. 2.5), Kirokitia (PPN: fig. 2.6), Kovanluk (SC: fig. 2.11) și Kolsh I⁹ din Neoliticul timpuriu și dezvoltat și îi comparam cu idoli în formă de scut beotic sau troieni (fig. 2.2, 7, 12). Doi ani mai târziu, în 1973 aminteam că în Italia, Scoția și în Spania,

¹ Lazarovici Gh. 1969, fig. 10.12; 1979 ș.a.

² Lazarovici Gh. 1969, p. 6, n. 29.

³ Lazarovici Gh. 1975, p. 18, fig. 1/3.

⁴ Groza L. 1971, pl. II.2, III.

⁵ Müller – Karpe, 1968, taf. 104 B1, kat. 78

⁶ Luca 2001, Fig. 2.17, plan 2a; și din colecțiile vechi de la Turdaș.

⁷ Roman/Boroneanț 1974, fig. I.2; la fel mai târziu Korkuti 1995, pl. XVII.2.

⁸ Korkuti 1995, pl. XVII.2.

⁹ Lazarovici Gh. 1971, p. 416, fig. 2; Korkuti 1995, pl. XVII.2 patru piese pe care le consideră greutateți de plasă de pescuit. Hansen îl consideră figurină.

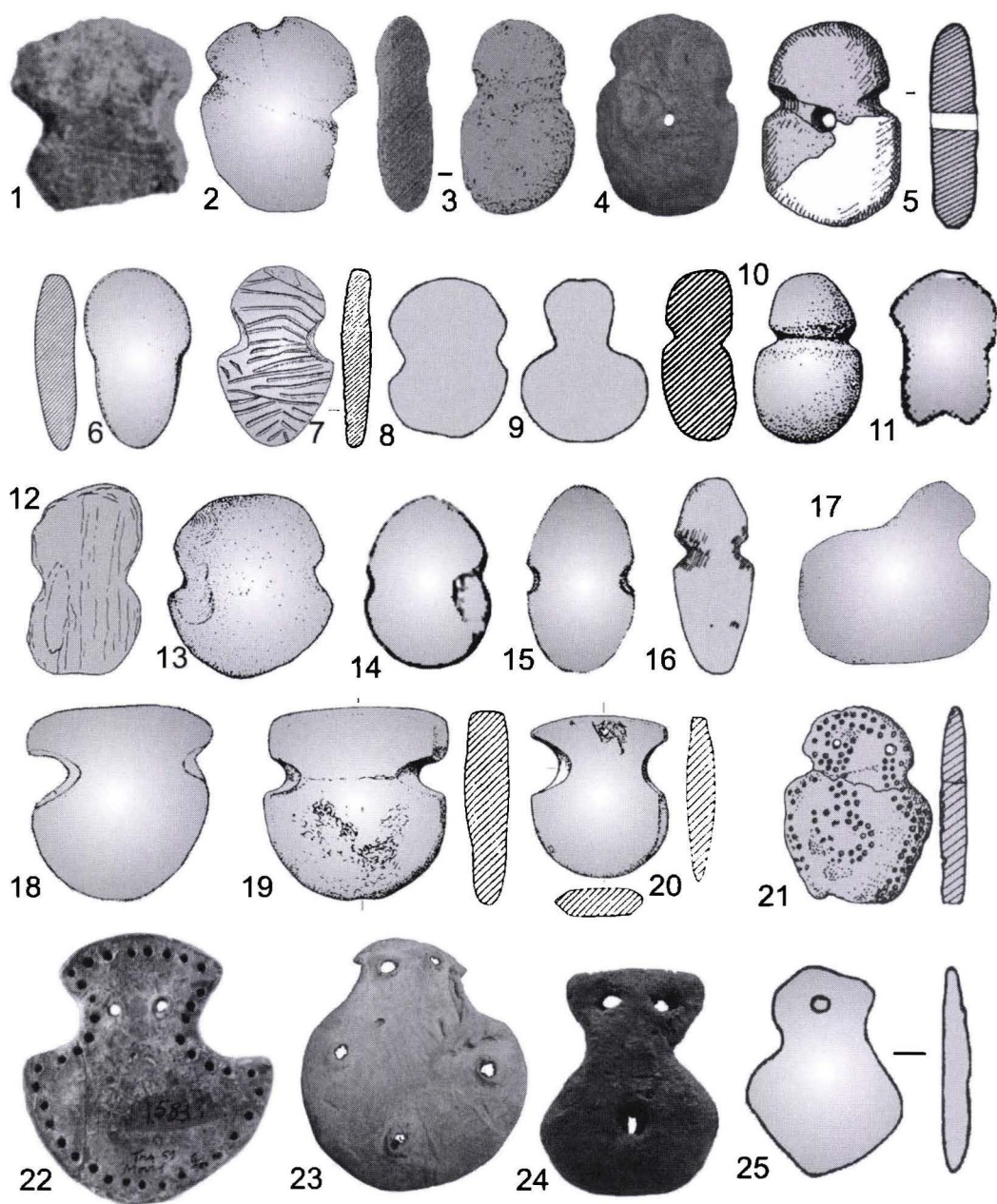

Fig. 2. Idoli ziși „troieni”, scut (Schildfigurinen): 1, Ostrovu Golu; 2, 17, Velešnica; 3, Kissonerga-Megaphilia; 4, Muzel Cucuteni; 5, Costișa; 6, 10, 11, Kirokitia; 7, Drăgușeni; 8, Troia II; 9, Troia I; 12, Pevkakia Magula – Volos; 13, Bologna; 14, Einan; 15, Servia; 16, 19–20, Čoka; 18, Vinča; 21, Hăbășești; 22, Trușești; 23, Hoișești; 24, Visok; 25, Tăcuta. Vezi anexa și bibl.

în Mezolitic, astfel de piese erau folosite ca greutate de plasă de pescuit. În 1975 la Caransebeș îi numeam „Pebbel Idol” alții i-au numi idoli „troieni” sau „Schildfiguren” idoli scut, de la scutul beotic cu numeroase descoperiri în lut și în metal (aur și bronz la Moigrad, Tg. Mureș, Tizazsölös, Hatvan, Progar ș.a.¹⁰), dar și copii ale celor din aur în lut la Trușești, Suplac, Visok ș.a., toate din Neolitic târziu sau Epoca Cuprului¹¹.

¹⁰ Hansen 2007, vol. 2.

¹¹ Roska 1941, pl. CXXIX/20; Vlassa 1966; 1976, p. 104, fig. 3/13, 106; cel de la *Fratelia* am precizat că era un fals cf. Lazarovici Gh. 1971, p. 410; 1979, p. 102; Vladár 1979, p. 61, cat. 34; Hansen 2007, vol. 2, Taf. 483.2, 484.1.3, 485.5–7 (*Pevkakia M.*); Fol et alii 1989, pl. 5/1, 9/1; *Trușești*: Marinescu-Bîlcu 1974; ***L' Art néolithique 2008, cat. 84.

În 1979 înșiram noi descoperiri ale acestor tipuri de piese din pietriș¹².

Primele noastre îndoieli că ar fi idoli au apărut cu prilejul călătoriei noastre în Anglia, la British Museum, unde prof. John Nandriș, care a citit unele din studiile noastre privitor la aceste piese, ne-a dus la o vitrină cu obiecte din Mezolitic în care erau mai multe piese identice cu ale noastre, dar care erau folosite la plasele de pescuit. Aceleași funcționalități le dădeau pentru cei din Einan și Kirotkitia (PPN), unde ceramica nu era încă cunoscută și folosită.

Am consultat după aceea mai mult colegi etnografi, care deși în muzeele lor nu erau redată în expoziții asemenea plase sau năvoade, toți au fost de părere că erau folosite la plasa de pescuit. În fața acestor evidențe în săpăturile care au urmat la Balta Sărată am urmărit locul în care apar asemenea piese.

Intâi au fost cca. 4–5, apoi altele cca. 7–9 piese erau aproape în linie, lângă peretele unei locuințe, foarte probabil sub streșină mai largă (fig. 4), la uscat, ca la Parța L¹³. Acestea erau primele argumente de la Balta Sărată. Ulterior, în locuința 18, am găsit un număr mare de asemenea piese, căzute pe vatră și în apropierea ei (fig. 5–6), (altar casnic, o locuință a preotesei, foarte probabil soțul acesteia o folosea¹⁴),

Unde apar asemenea piese?:

- la Ostrovu Golu, insulă cu formațiune din nisipuri și galeți de prundiș plăți; la Balta Sărată (numele vine de la un braț mort al Timișului care curgea, pe vremuri, pe sub stațiune), în care se pescuia cu plase;

- La Cristian, în nivel Starčevo-Criș I A-IC: autorii descoperirii cred că protejau acoperișul din paie sau trestii;

- În Serbia, la Velešnica, în nivel SC IC, seamănă și cu idoli de piatră; parcă privește spre stânga (depinde dacă are față);

- Grecia, Troia, Spania, Scoția, în Mezolitic sau Neolitic preceramic.

Unde nu apar:

- La Parța, deși fundul Timișului a fost cercetat amănunțit de Andrei Agotha și echipele noastre nu s-au găsit idoli, dar nici prundiș de acest fel;

- Aceeași situație e la Dudeștii Vechi (Beșenova), dar acolo aveam greutateți din lut (fig. 7)

Idoli sau altceva

Unele piese de acest tip (fig. 1.5) după Fl. Drașovean, cele de marmoră sau alabastru, sunt cataramă de centură și au rol de prestigiu, dintr-un mormânt și un depozit de la Čioka, altele cele din piatră, pot avea diferite funcționalități¹⁵.

Plase de pescuit la uscat. După cele două situații de la Balta Sărată și cele câteva piese de la Ostrovu Golu, găsite în vecinătatea unei mari locuințe cu podea din pietre, care avea la marginea casei vetre din pietre (care puteau servi la afumatul peștelui) și faptul că erau pe o insulă pe Dunăre întărește ideea lui P. Roman și V. Boroneanț că sunt plase de pescuit.

Noi acceptăm acum această idee că acești *pebbels* serveau la plasele de pescuit, având și argumentele de la Balta Sărată, problema de funcționalitate pe care ne-am pus-o era aceea de a vedea cum erau legate și la ce erau folosite.

Ideea generală era folosirea lor la plasă. Cele puse la uscat în casă, deasupra vetrei e limpede că erau pentru plasele de pescuit, care trebuiau uscate. Situatia lor la Balta Sărată deasupra vetrei presupune un sezon umed (primăvară, toamnă), când peștii circulă mai mult în căutare de hrană.

¹² Lazarovici Gh. 1975, p. 18, fig. 1.3; Lazarovici Gh. 1979, p. 102, n. 292–303; Lazarovici/Petrescu/Negrei/Ioan/Gurgu 2002; Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2014, p. 191 și urm.

¹³ Lazarovici C.-M. 2006, p. 175, fig. IIIa.59.

¹⁴ Lazarovici/Petrescu/Negrei/Ion/Gurgu 2002.

¹⁵ Hansen 2007, vol. 2; *Dunavec I*, Korkuti 1995, pl. XVII.2.

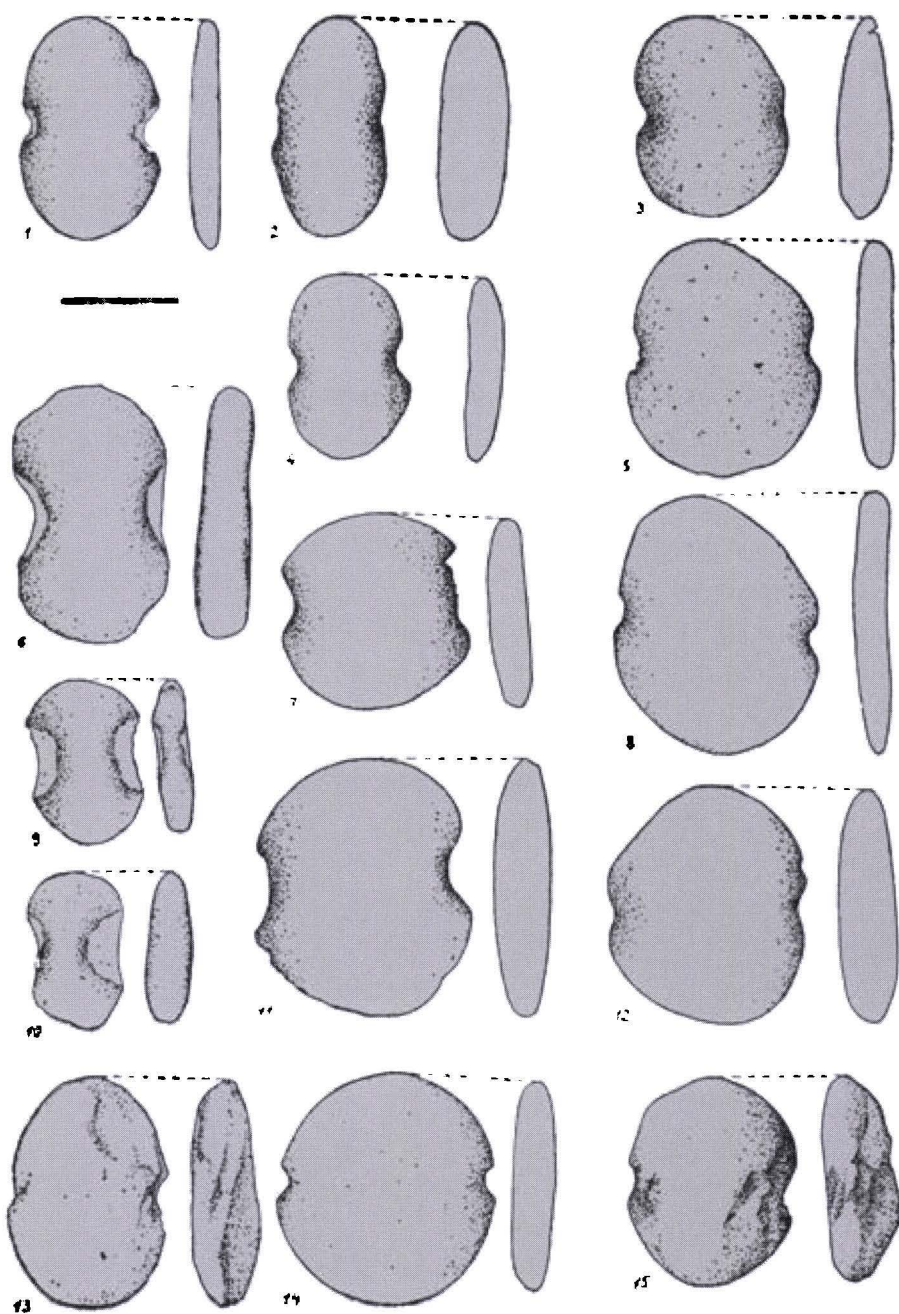

Fig. 3. Balta Sărată, greutatea pentru plasă de pescuit.

O altă idee lansată de Sabin Adrian Luca și Florentina Marțiș (fig. 12) este aceea că o asemenea plasă putea fi folosită la asigurarea acoperișului cu paie al unor case contra vânturilor. O asemenea interpretare poate fi dată și locuinței de la Balta Sărată, doar că acolo acoperișul fiind în două sau patru ape (locuința nu a fost dezvelită în întregime) o plasă nu este atât de necesară ca la un acoperiș rotund. În plus nu s-au găsit asemenea piese pe altă latură, cercetată parțial¹⁶. De altfel machete de sanctuare sau case¹⁷ arată existența unor acoperișuri în două ape cum

¹⁶ Dacă era acoperiș în două ape nu era obligatoriu să fie folosite, construcția având fronton, în literatură sunt numeroase machete de locuințe cu acoperiș în două ape: Vlassa 1979; Jovanović S. 1995; Mareș 1993.

¹⁷ Marangou 1992, p. 185, 335; Kalicz 1970, p. 21, 77, fig. 7; Trogmayer 1966, p. 235–240, fig. 1–2; Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2009/2010.

sunt cele vinciene târzii Turdaș¹⁸, Vrșac-At¹⁹, dar mai ales cele din Epoca Cuprului din Sălcuța, Gumelnița²⁰, ca și din Cucuteni – Trypillia²¹. Există însă și construcții cu acoperiș semicilindric sau boltit²², iar în câteva cazuri decorul cu urma unor pietre (fig. 8.1–2, 4) sau decorul din rețea ar putea marca asemenea plase (fig. 8.2, 9.3a).

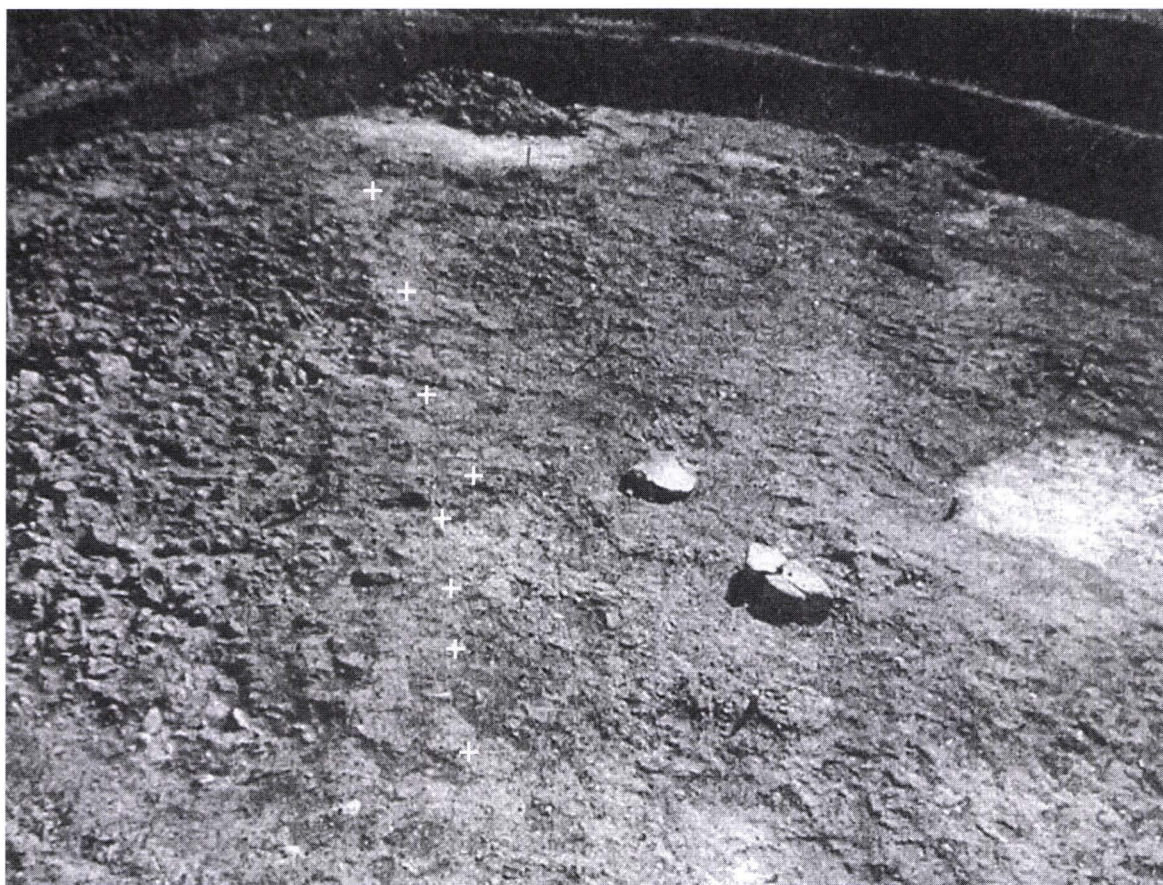

Fig. 4. Balta Sărată, Vinča B, locuri cu greutateți din pietriș/„pebble”, de la plasa de pescuit.

De mărimea ochiurilor și dispunerea lor depinde mărimea și specia peștilor. Dacă plasele mai aveau și alt fir, cum sunt în vremurile noastre, atunci randamentul la pescuit era mai mare. Plasele puteau fi puse la uscat afară (fig. 4, 12) sau în casă, ca la Balta Sărată (fig. 3).

Reconstituirea folosirii greutateților din prundiș/pebble. Pornind de la ideile și reconstituirile din Neoliticul timpuriu de la Cristian, făcute de Sabian Adrian Luca și Florentina Marțiș (fig. 12–16), am încercat să vedem posibilele legături pentru plasă. Plasa depinde de ochiuri, mărime, formă, de materialele din care a fost realizată, sfoară sau vegetale și din aceste motive poate avea diferite aspecte. Noi ne-am imagina doar câteva (fig. 10–11), neavând suficiente analogii etnografice în acest stadiu al studiului.

¹⁸ Roska 1941, pl. 123/17, p. 150; Vlassa 1976, p. 190–191, fig. 21; 1979; Gimbutas 1991, 258, fig. 7–55; Maxim 1991, 196, cat. 125; analogii la Heinrich 1982, p. 225; Muller-Karpe 1968, Kat. 210, Taf. 18158; Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2009/2010.

¹⁹ Š. Jovanović, 1995, p. 331–342, fig. 1–6; Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2009/2010.

²⁰ Müller-Karpe 1968, Kat. 194, Taf. 165L7–8; Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2009/2010.

²¹ Gusev 1995; Mareș 1993; Monah 1997; Șerbănescu 1997, 235–236, fig. 2/3, 4/1; Andreescu 2002, 16, fig. 2, pl. I/2; Lazarovici C.-M. 2004; Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2009/2010.

²² Poduri, Melos, Ul, Cranon ș.a.: Monah 1997, p. 45; Lazarovici C.-M. 2004, p. 57 și urm., fig. 35, 51; Teocharis 1973, 322.

Fig. 5. Balta Sărată, niv. 2c, Vinča B1.B2 locuința preotesei (foto Lazarovici Gh.).

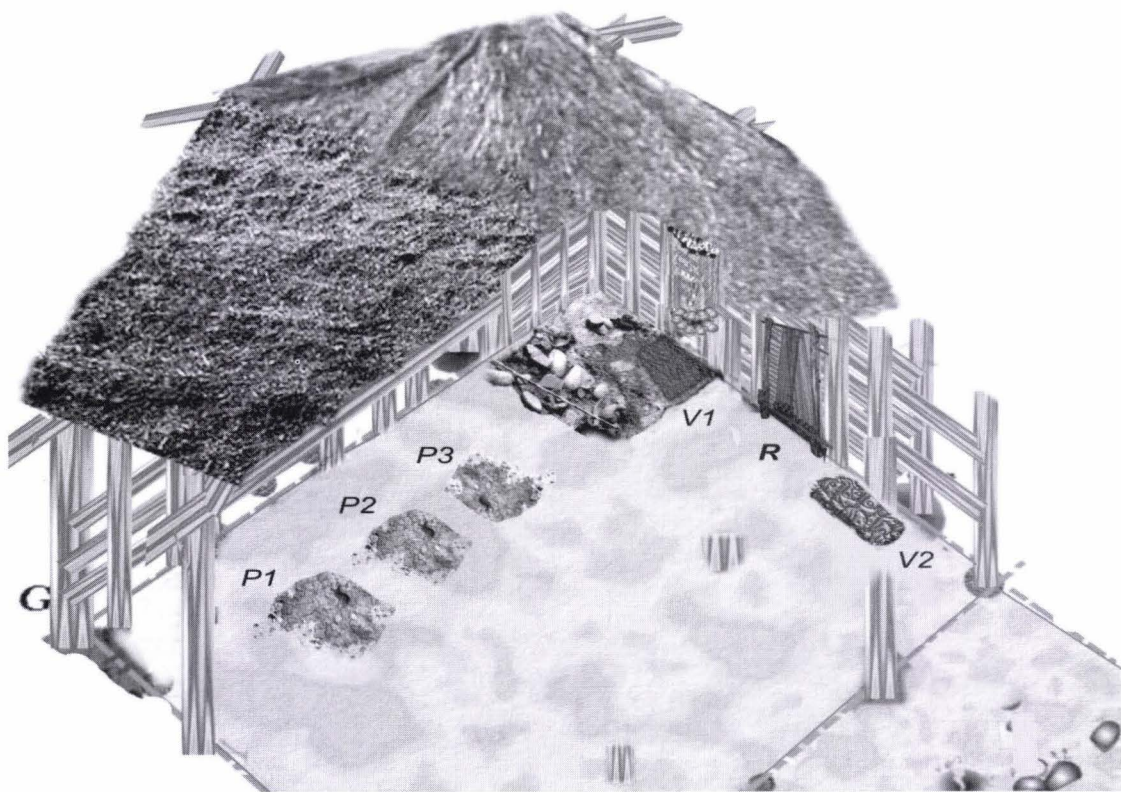
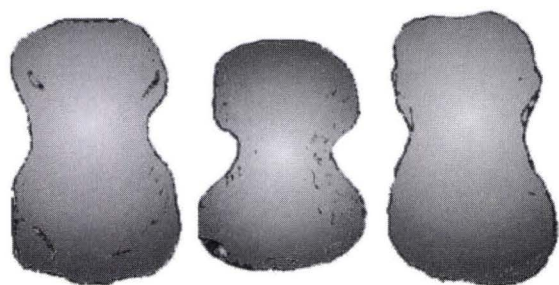
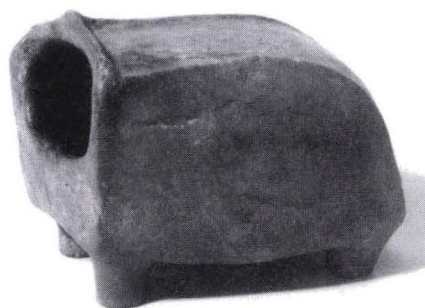

Fig. 6. Balta Sărată, Casa preotesei (reconstituire Lazarovici Gh.).

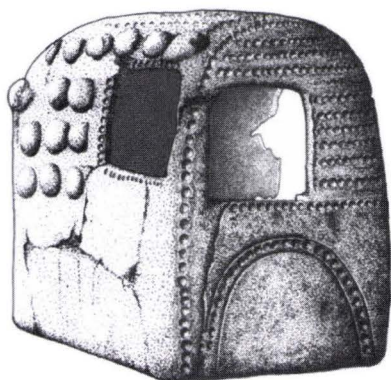

a

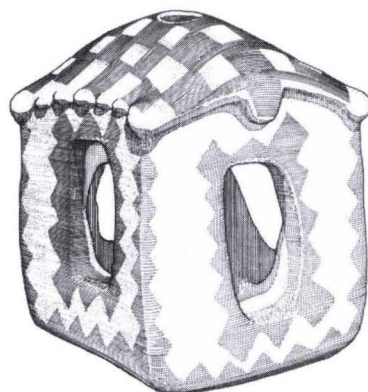

b

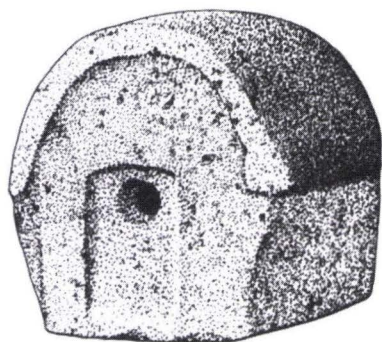
Fig. 7. a, Beșenova Veche, greutatea rotunde din lut pentru plasă (apud Lazarovici Gh. 1969 și 1979); b, machetă de casă pe piloni (apud Monah 1997, p. 46, fig. 10.2).

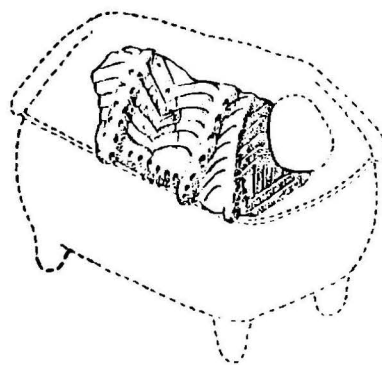
1

2

3

4

Fig. 8. Acoperișuri boltite cu pietre, structuri în rețea în două ape: 1, Ul; 2, Cranon; 3, Melos; Kolomișcina (apud Gusev 1995b).

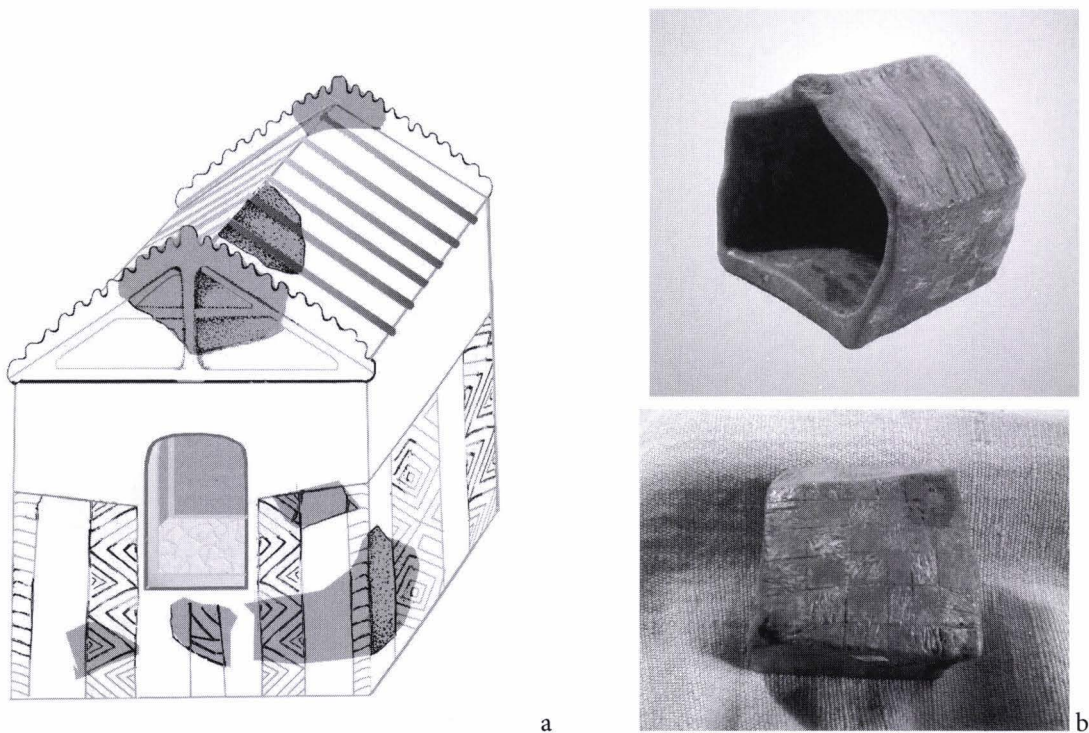

Fig. 9. Machete de casă: a, după Șarolta Jovanović; b, machetă de casă, Muzeul din Turnu Severin, colecție particulară (foto Lazarovici Gh.).

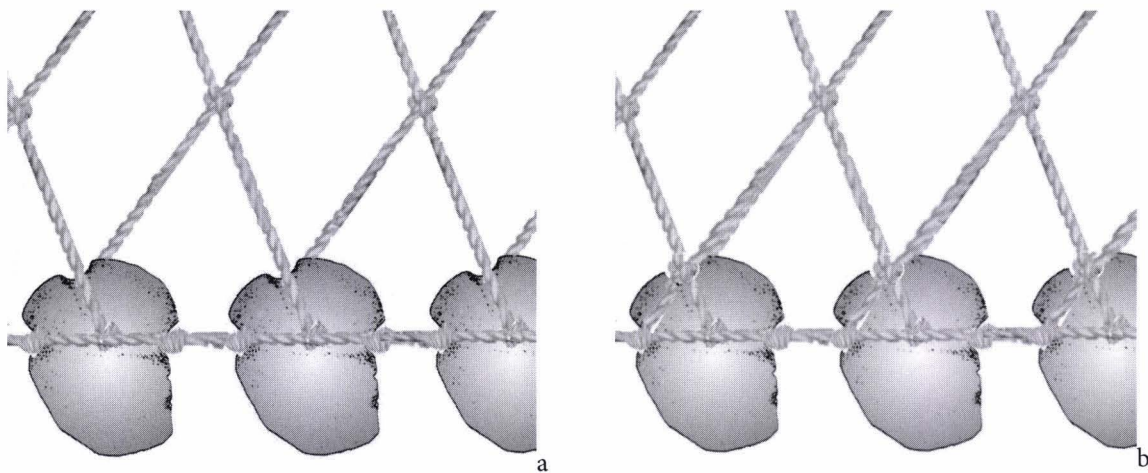

Fig. 10a-b. Sisteme de legături pentru plasă de pescuit și acoperit.

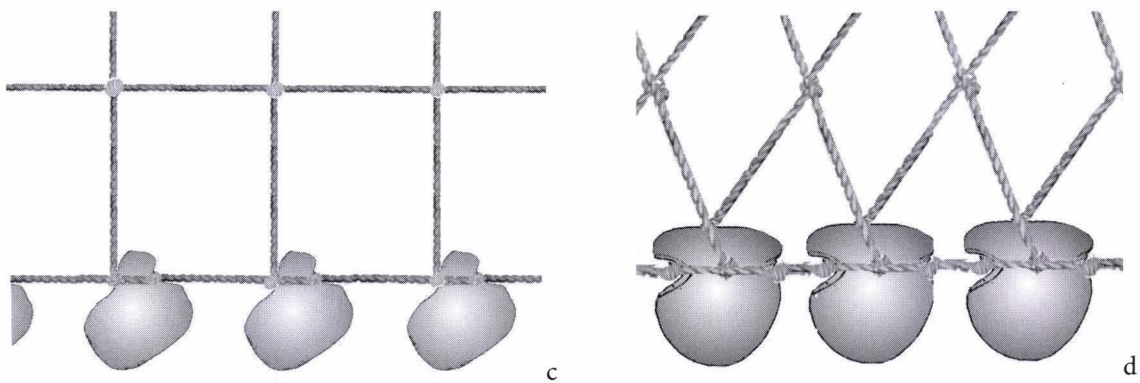

Fig. 10c-d. Sisteme de legături pentru plasă de pescuit și acoperit.

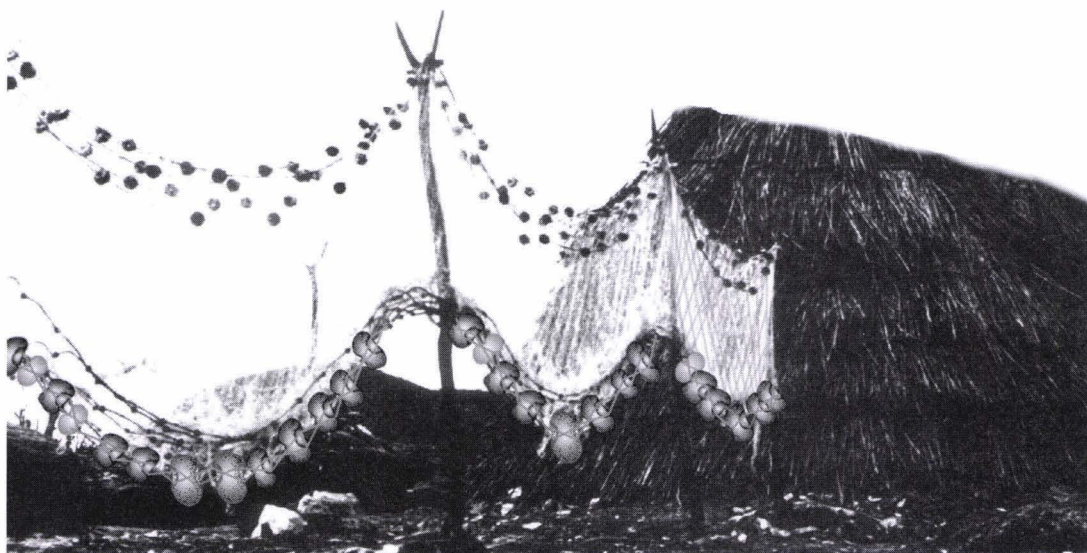

Fig. 11. Plasă de pescuit cu greutateți din pietriș/pebble la uscat: reconstituire.

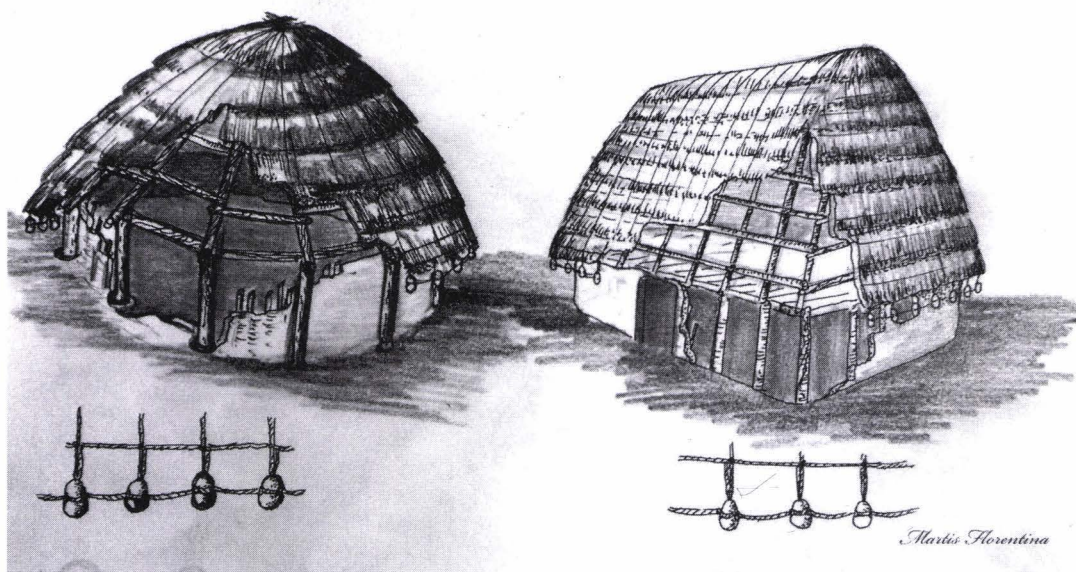

Fig. 12a. Acoperiș cu plasă cu pietre. Pozițiile pentru case sunt corecte. La reconstituire pragul trebuia să fie mai înalt. Când construcțiile sunt apropiate este nevoie de șanțuri sau gropi pentru colectarea apei. Șanțurile nu sunt necesare la locurile în pantă, dar atunci intrările trebuie să fie în josul pantei.

Cristian I Complex 040 Reconstituire

Fig. 12b. Reconstituirea „complexului L1” „reconstituire romantică”. Acest gen de reconstituire nu este corectă pentru că apa de pe acoperișul central și de pe acoperișurile învecinate lui se scurg în interior: doar la o parte din complexele de pe margine apa se poate scurge în afară. Acest tip de complexe sunt similare celor de la Gura Baciului, dar nu sunt contemporane. În cazul în care ar fi contemporane, la mijloc trebuia să fie o groapă mai adâncă care să rămână neacoperită ca să colecteze apa, altfel umezeala merge la toate construcțiile, iar apele de pe acoperișuri se scurg de la un complex la altul.

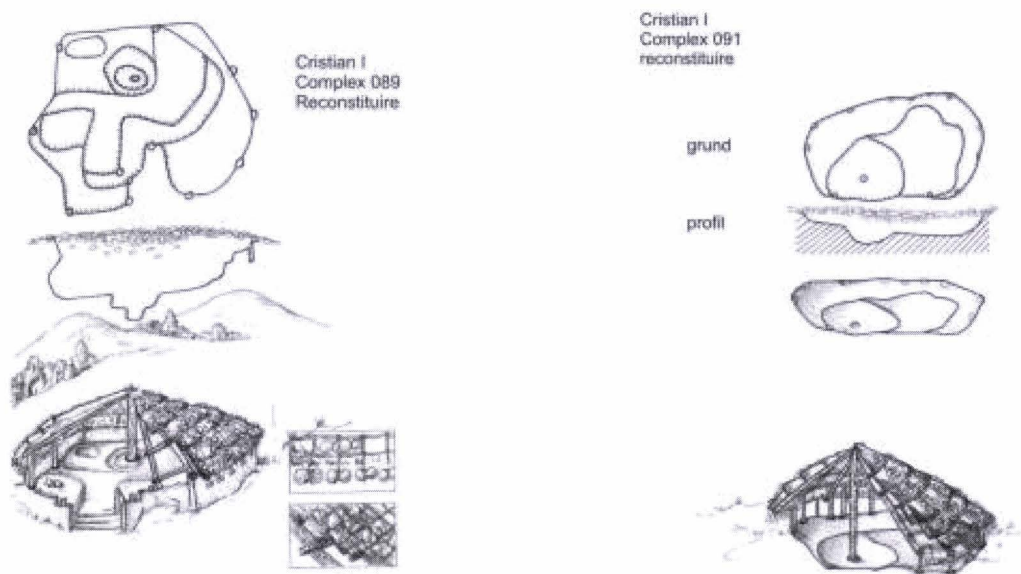

Fig 13. Cristian, acoperișuri de bordeie, reconstituiri 1.4, p. 128 Reconstituirea; 2, Reconstituirea 3.

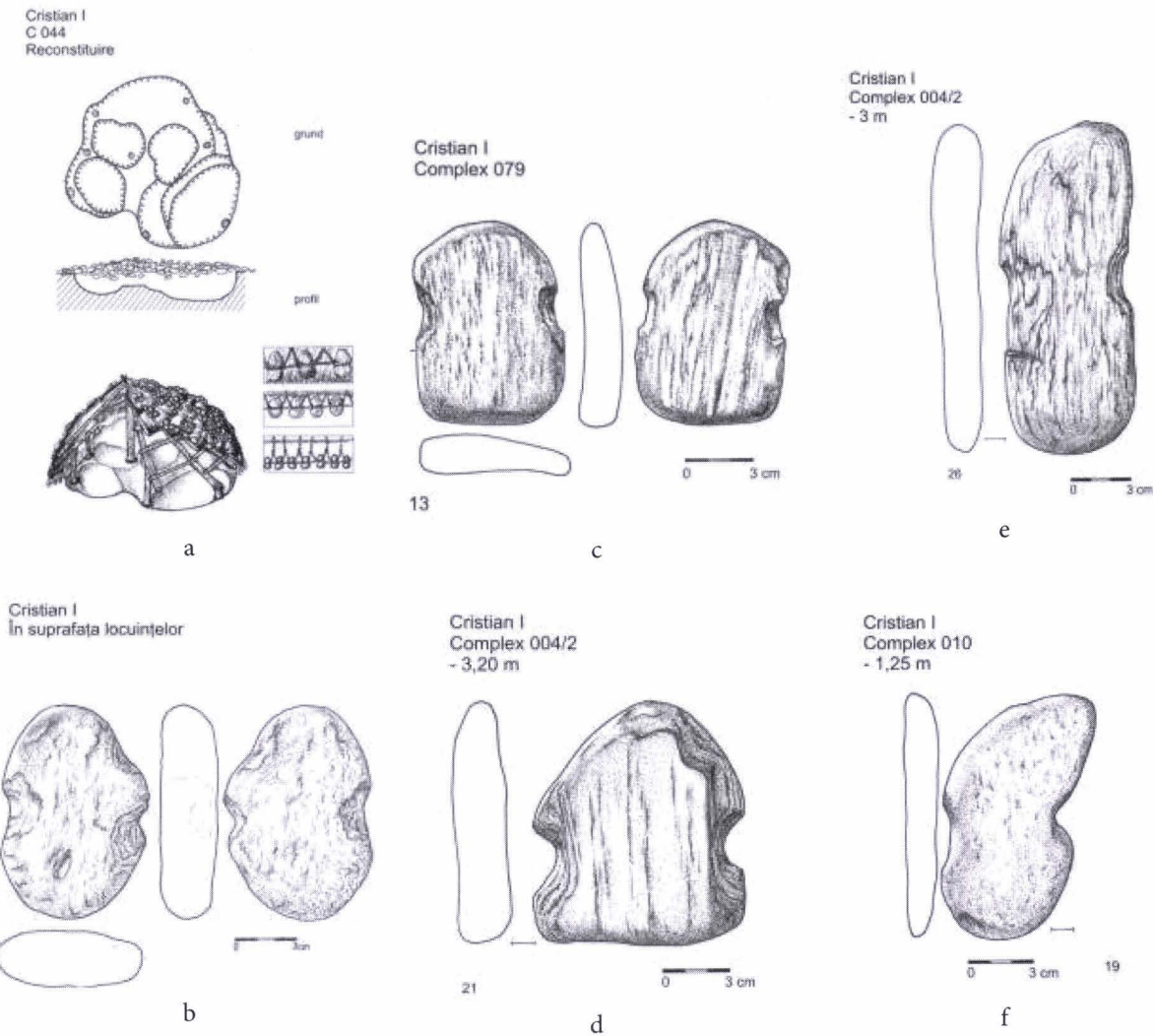

Fig. 14. Criatian I, p. 129 și urm.: a, Fig. 95, Receconstituirea 4, p. 130;
b, fig. 75.11; c, fig. 95; d, fig. 94; e, fig. 92; f, fig. 102.

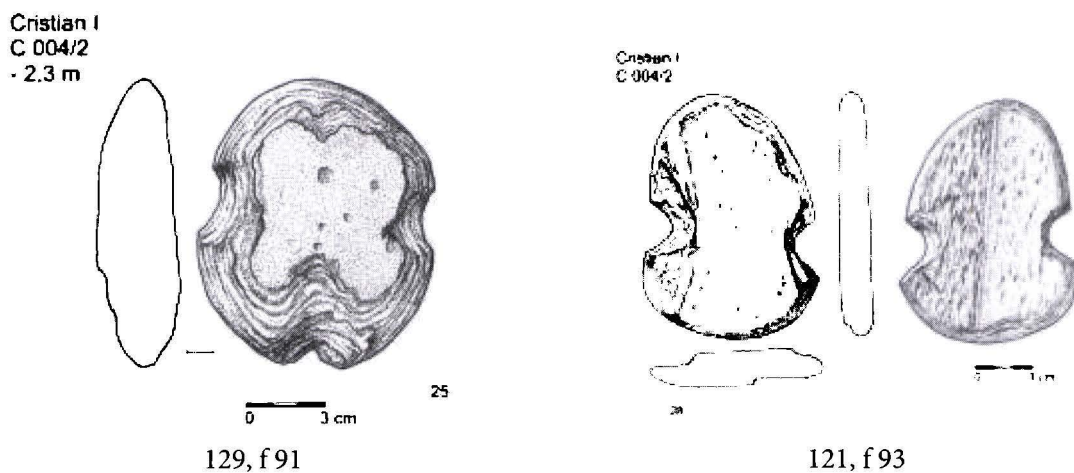

Fig. 15. Cristian I, p. 129 și urm.: a, fig. 91; b, fig. 93.

Anexă la Fig. 2, Idoli ziși „troieni”, scut (Schildfigurinen):

Ostrovu Golui; Lazarovici SC 1979, pl. X.18.

2, 17) **Velešnica** SC Vasić R. 1986, p. 281, fig. 23.7.

3) **Kissonerga-Megaphilia** Hansen 2007, vol. 2, 55.9, Kissonerga Masphilia.

4) **Muzeul Cucuteni;** foto Lazarovici

5) **Costișa** Monah 2012, p. 533, pl. 259.1.

6, 10, 11) **Kirokitia;** Hansen 2007 vol. 2, Taf. 50.2, 4, 6–7,

7) **Drăgușeni** Bâlcu/Bolomey et alii 2000, pl. 162.

8) **Troia II** Monah 2012, p. 533, pl. 259.9.

9) **Troia I** Monah 2012, p. 533, pl. 259.10.

12) **Pevkakia Magula** – Volos; Hansen 2007, vol. 2, Taf.104.3.

13) **Grotta dei Piccioni di Bolognano** facies Ripoli Cocchi Genik 1991, p. 227, pl. 5–9.

14) **Einan** Müller Karpe 1968, taf. 104 B1, kat. 78; Hansen 2007.2.

15) **Servia** Scahermeyr 1955, p. 76–77, fig. 11.7

16, 19–20) **Čoka;** Monah 2012, p. 533, pl. 259.15; Drașovean 2000; Hansen 2007, vol. 2, Taf. 238.1–2.

18) **Vinča** Lazarovici 1971, fig. 2.24.

21) **Hăbășești** Monah 2012, p. 532, pl. 258.1.

22) **Trușești;** L' Art néolithique 2008, cat. 84.

23) **Hoișești- La Pod** R. Dumitrescu 2004, cat. 84.2.

24) **Visok** Hansen 2007, vol. 2, Taf. 483.2.

25) **Tăcuta** Monah 2012, p. 533, pl. 259.13.

Bibliografie:

*** L' Art néolithique 2008. *L' Art néolithique en Roumanie*, Olten, Texte Florin Drașovean, Nicolae Popovici, Ed. Manuela Wulschleger, Jacquess Chamay, Frederique van der Wielen-van Ommeren.

***Cucuteni 1997. D. Monah, F. Monah, *The Last Great Chalcolithic Civilization of Europe*, C.-M. Mantu, A. Tsaravopoulos, Gh. Dumitroaia (eds.), Athena Publishing & Printing House, Bucharest, 1997.

- Andreescu 2002 R. Andreescu, *Plastica antropomorfă gumelnițeană. Analiza primară*, Muzeul Național de Istorie a României, Monografii III, București.
- Drașovean 2000 Fl. Drașovean, *Despre o piesă neolitică de centură din alabastru descoperită la Čoka (Jugoslavia[Serbia])*, în *Banatica*, 15.1, Reșița 2000, p. 67–71.
- Fol et alii 1989 Al. Fol, R. Katinciarov, J. Lichardus, Fr. Bertemes, Il. Kr. Iliev, *Bericht über die bulgarisch-deutschen Ausgrabungen in Drama (1983–1988)*, în *BerRGK*, 70, 1989, p. 7–127.
- Gimbutas 1991 M. Gimbutas, *The Civilization of Goddess. The World of Old Europe*, San Francisco, 1991.
- Groza 1971 L. Groza, *Așezarea neolitică de la Balta Sărată*, în *Banatica*, 1, 1971, p. 61–75.
- Gusev 1995 S. A. Gusev, *Hausmodelle der Tripolje – Kultur*, în *Prehistorische Zeitschrift*, 70, 1995, 2, p. 175–189.
- Hansen 2007 Sv. Hansen, *Bilder von Menschen der Steinzeit. Untersuchungen zur antropomorphen Plastik der Jungsteinzeit und Kupferzeit in Südosteuropa*, Ed. Philip von Zabern, Mainz, 2007, I – II.
- Heinrich 1982 E. Heinrich, *Die Tempel und Heiligtum im Alten Mesopotamien*, Berlin, 1982.
- Jovanović 1995 Š. Jovanović, *Modeli kuca iz At kod Vrsca*, în *Glasnik*, Pancevo 6, 1995, p. 331–342, fig. 1–6.
- Korkuti 1995 M. Korkuti, *Neolithikum und Chalcolithikum in Albanien*, Mainz, 1995.
- Lazarovici C.-M. 2004. Cornelia Magda Lazarovici, *Sanctuarele Precucuteni-Cucuteni*, în *ArhMold*, 25/2004, p. 47–64.
- Lazarovici Gh. 1969 Gh. Lazarovici, *Cultura Starčevo-Criș în Banat*, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 3–26.
- Lazarovici Gh. 1971 Gh. Lazarovici, *Faza a IV-a a culturii Starčevo-Criș în Banat*, în *ActaMN*, 8, 1971, p. 409–413.
- Lazarovici Gh. 1975 Gh. Lazarovici, *Despre tipologia și cronologia așezării neolitice de la Balta Sărată*, în *ActaMN*, 12, 1975, p. 13–34.
- Lazarovici Gh. 1979 Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Bibliotheca Musei Napocensis, III, Cluj, 1979, 273 p. ; 50 fig.; 10 tabele; 162 planșe.
- Lazarovici/Lazarovici 2006 Cornelia Magda Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Arhitectura Neoliticului și Epocii Cuprului în România, Partea I. Neoliticul*, Bibliotheca Archaeologica Moldaviae IV, Iași, 2006.
- Lazarovici/Lazarovici 2009/2010. Gh. Lazarovici, Cornelia Magda Lazarovici, *Some Salt Sources in Transylvania and their Connections with Archaeological Sites in the Area*, în *Archaeology and Anthropology of Salt: A Diachronik Approach, Proceeding of the International Colloquium, 1–5 october 2008*, Al. I. Cuza University Iași.
- Lazarovici/Lazarovici 2014 Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *About the great religious themes of Vinča culture (Chapter 9)*, în Constantin – Emil Ursu and Stanislav Țerna (eds.), *Antropomorphism and symbolic behaviour in the Neolithic and Copper Age communities of South-Eastern Europe, Studies into South-East European Prehistory, I*, Ed. Karl A. Romstorfer Suceava, 2014.
- Lazarovici/Petrescu/Negrei/Ioan/Gurgu 2002. S. Petrescu, D. Negrei, S. Ion, D. Gurgu, *Balta Sărată. Campaniile 1999–2003*, în *Tibiscum* XI, 2002, p. 143–198.
- Luca 2001 S. A. Luca, *Așezări neolitice pe Valea Mureșului (II). Noi cercetări arheologice la Turdaș -Luncă. I. Campaniile anilor 1992–1995*, Bibliotheca Musei Apulensis, XVII, 2001.
- Luca 2015 S. A. Luca, *Viața trăită sub zei. Situl Starčevo-Criș I de la Cristian I, județul*

- Sibiu, România/Living under the Gods. The Starčevo-Criș I site from Cristian I, Sibiu County, Romania, ser. *Studies into South-East European Prehistory*, II, Ed. Academiei Romne, Ed. Karl A. Romstofer, Suceava, 2015.
- Marangou 1992 Ch. Marangou, *Figurines et miniatures du Néolithique Récent et du Bronze Ancien en Grèce*, BAR International Series, 576, 1992.
- Marinescu-Bîlcu 1974 S. Marinescu-Bîlcu 1974: *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1974.
- Mareș 1993 I. Mareș, *Modele din lut ars reprezentând locuințe și sanctuare eneolitice descoperite pe teritoriul României*, în Suceava, XX, 1993, p. 23–42.
- Maxim 1991 Z. Maxim, *Cultura Vinča în România*, Timișoara, 1991, catalogul.
- Monah 1997 D. Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, BMAntiq, III, Piatra Neamț, 1997.
- Müller – Karpe 1968 H. Müller – Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte, I Jungsteinzeit*, München, 1968.
- Roman/Boroneanț 1974 P. Roman, V. Boroneanț, *Locuirea neolitică de la Ostrovu Banului*, în *Drobeta*, I, 1974, p. 117–128.
- Roska 1941 M. Roska, *Die Sammlung Zsofia von Torma*, Cluj, 1941.
- Șerbănescu 1997 D. Șerbănescu, *Modele de locuințe și sanctuare eneolitice*, în *CultCivDunJos*, XV, 1997, p. 232–251.
- Teocharis 1973 D. Teocharis, voci în *Neolithic Greece*, Athens, 1973.
- Trogmayer 1966 O. Trogmayer, *Arheologiai Értesítő*, 93, 1966.
- Vasić R. 1986 R. Vasić, *Compte – Rendu des fouilles du site préhistorique a Velešnica. 1981- 1981*, în ser. *Đerdapske Sevcke*, III, 1986, p. 263–288
- Vladár 1979 J. Vladár, *Prakeká plastika*. 1979
- Vlassa 1966 N. Vlassa, *Douăsprezece figurine cu cap mobil de la Turdaș*, în *Sargetia*, IV, 1966, p. 9–16.
- Vlassa 1976 N. Vlassa, *Neoliticul Transilvaniei. Studii, articole, note*, BMN, III, Cluj-Napoca, 1976.
- Vlassa 1979 N. Vlassa, „Căsuțele de cult” de la Turdaș, în *Apulum*, XVII, 1979, p. 9–24.

ABOUT PEBBLE IDOL = WEIGHT FOR FISHING NETS. TYPE AND FUNCTIONALITY (Abstract)

This paper take into discussion some opinions regarding functionality of some stone pieces, known in archaeological literature as *pebble idols*, term for which I contributed too. We take into consideration some older observation depending on new results of the investigations. For some of these pieces, especially those made by clay, idol term is correct, and they remember us *troyan idols*, *en violon idols* or *schil-dfiguren*. Some artifacts have really this shape, but often there are confusions between terms.

Taking into account the character of discoveries from Balta Sărată and Ostrovu Golu, interpreted as *pebbles idols*, today we believe that they represent weights from the fishing nets, as it was sustained by P. Roman, V. Boroneanț, M. Korkuti and other.

A new hypothesis was launched by Adrian Sabin Luca and Flotentina Marțis: they believe that such stone pieces were part of a net for sustaining the roof of the very Early Neolithic houses as those from Cristian I and other (fig. 8.1–2).

DISCUȚII ȘI INTERPRETĂRI ASUPRA UNUI VAS NEOLITIC DESCOPERIT RECENT LA CARANSEBEȘ – BALTA SĂRATĂ

Iulian LEONTI

Muzeul Județean de Etnografie
și al Regimentului de Graniță Caransebeș

Cum proiectul auto al rutei de ocolire a municipiului Caransebeș viza și latura de sud-vest a sitului arheologic de la Balta Sărată – *Câmpul lui Poșta*, în anul 2010 s-au impus efectuarea unor săpături arheologice preventive¹. Cu prilejul acestora s-a descoperit un lot generos de artefacte preistorice, majoritatea datând din vremea culturii Vinča². Din această campanie și totodată, din aceeași perioadă cultural-istorică face parte și materialul arheologic³ din articolul de față, și anume, un vas care mi-a atras atenția în mod deosebit.

Din punct de vedere geografic, situl menționat se află pe terasa a doua a râului Timiș, în apropierea unui braț mort al aceluiași râu⁴, iar prin caracterul descoperirilor, al succesiunii locuirilor⁵ și, nu în ultimul rând, prin întinderea stațiunii (între 3 și 5 hectare)⁶, reprezintă una dintre cele mai importante și interesante așezări preistorice din Banat. Nu voi insista asupra stadiului cercetărilor din sit, mai ales că a mai fost prezentat, actualizat sau menționat și cu alte ocazii⁷, ci doar mă voi opri sumar asupra rezultatelor care privesc analiza ceramicii neolitice.

Primele materiale ceramice publicate provin din sondajele efectuate în 1962⁸ respectiv 1963⁹, cu ocazia unor lucrări edilitare și doar cel din urmă sondaj „a beneficiat” de o analiză mai detaliată a ceramicii¹⁰, considerată B1-B2¹¹. Ulterior, ca urmare a săpăturilor sistematice întreprinse în 1973, 1974 și 1976¹², pe lângă ordonarea tipologică și morfologică a materialului, Gh.

¹ Ardeț et alii, 2014, 191.

² Materialul se află în depozitele Muzeului Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță Caransebeș.

³ Mulțumesc d-lui Adrian Ardeț (resp. științific) pentru amabilitatea de a îmi ceda materialul spre publicare.

⁴ Lazarovici et alii, 2005, 158.

⁵ Conform Lazarovici, 1974, p. 55; Lazarovici, 1975a, p. 16; Lazarovici, 1979b, p. 17, 25; Petrovsky/Gumă, 1979, p. 57–58, 66–71; Lazarovici, 1991, p. 27–28; Gumă, 1992, p. 26; Lazarovici, 1992, p. 10–11; Rogoza, 1992, p. 23; Gumă, 1997, p. 15, 49; Petrescu, 2000, p. 255–256; Lazarovici et alii, 2003, p. 150, Lazarovici et alii, 2005, p. 159; Lazarovici/Lazarovici, 2006, 125–126, complexele, depunerile din sit indică următoarea succesiune culturală: cultura Vinča cu trei niveluri de locuire notate BS I (faza A3), BS II(faza B), respectiv BS III(faza C) – cultura Bodrogkeresztur-toarte pastilate – grupul cultural Balta Sărată.

⁶ Lazarovici et alii, 2003, p. 146.

⁷ Petrovsky, 1975, p. 365–366; Lazarovici, 1979, p. 185; Petrovsky/Gumă, 1979, p. 56–57; Lazarovici, 1991, p. 27; Lazarovici et alii, 2003, p. 146; Luca et alii, 2004, p. 44; Lazarovici et alii, 2005, p. 158; Luca et alii, 2004, p. 44; Luca et alii, 2006, p. 57; Luca et alii, 2010, p. 56–57; Ardeț et alii, 2013, p. 189–191.

⁸ Groza, 1971, p. 61–62.

⁹ Dumitrașcu, 1969, p. 517.

¹⁰ Inițial, în raportul de săpătură, S. Dumitrașcu o încadra în fazele A-B1 (Dumitrașcu, 1969, p. 518).

¹¹ Lazarovici, 1975a, p. 14–34.

¹² Lazarovici, 1979, p. 78–79.

Lazarovici a putut stabili și evoluția acestuia în cadrul stratigrafiei interne a sitului. Astfel, cele mai timpurii erau atribuite fazei A3, urmate de cele de fază B (B1, B1/B2, B2). Totodată, coroborând aceste informații cu cele de la Zorlențul Mare, se defineau trăsăturile fazei B, în ceea ce privește ceramica¹³. Reluarea săpăturilor în 1999 și continuate până în 2004¹⁴ de către un colectiv condus de Gh. Lazarovici, a oferit noi date asupra ceramicii, o parte din acesta fiind prelucrat statistic¹⁵, creându-se astfel o bază de date de unde, au fost extrase, seriate și analizate materialele pe adâncimi și complexe. Aceste din urmă campanii au oferit posibilitatea de a stabili o stratigrafie mai fină a așezării, îndeosebi în zona S5 și S6, unde au fost identificate trei straturi de cultură vinčiene (faza B), și anume: *BS III* (cultura Vinča, faza B1/B2, 0,30-0,50 m), *BS II* (între 0,45 și 0,55 m – strat de chirpici cu multă ceramică și un strat de cultură cu podine de la locuințe, între 0,50 și 0,80 m – Vinča, faza B1), *BS I* (strat de cultură Vinča, faza B1 timpuriu, 0,80–1,05 m).¹⁶ Pe lângă acestea, între 1,05 și 1,40 m s-au mai observat încă trei straturi, fiecare cu o grosime de aproximativ 0,15 m; doar primul dintre ele a furnizat materiale mai consistente și complexe arheologice¹⁷.

Am considerat necesar prezentarea situației stratigrafice de mai sus, având în vedere faptul că secțiunile amintite se află în aceeași parte a sitului unde a fost trasată magistrala (186 × 2 m) și secțiunile (14 × 2 m) săpăturii de salvare din 2010, respectiv în zona de sud-vest¹⁸.

Materialul arheologic propus spre discuție în această notă provine dintr-o structură (locuință?) de suprafață incendiată (notată C1), descoperită la 0,25 m¹⁹ adâncime față de nivelul actual de călcare, în cadrul carourilor 10–13 (m 18,40 – m 25,75) ale secțiunii magistrale. Din punct de vedere stratigrafic, complexul a fost descoperit sub stratul de arătură (0,20-0,40 m grosime), într-un strat de culoare brun-închis, de aproximativ 0,30 m grosime. Pe lângă vasul din ceramică, care îl voi prezenta mai jos, inventarul complexului a constat din numeroase fragmente ceramice de la diverse tipuri de vase cu, sau fără decor (Fig. 1, Pl. I), râșnițe, silexuri, piatră de râu. În mare parte, ceramica descoperită în complex se încadrează în categoria semi-fină, urmată de cea grosieră și fină; câteva fragmente provin de la străchini profilate cu suprafața lustruită. Atât factura²⁰, formele²¹, cât și decorul (alveole, linii incizate dispuse orizontal sau oblic, benzi punctate, caneluri verticale, butoni) sunt caracteristice fazei B, a culturii Vinča²². Raportată la stratigrafia generală și mai ales a zonei de sud-vest a sitului, poziția stratigrafică a complexului ar indica o funcționare a acestuia la nivel de Vinča B1 – B1/B2.

În timpul înlăturării chirpiciului și efectiv, a săpării propriu-zise a complexului²³, lângă profilul de nord a caroului 10 a fost găsit un vas întregibil (o parte din acesta era prins în profilul secțiunii) aflat în poziție verticală, cel mai probabil, poziția inițială a acestuia de la abandonarea și, ulterior, incendiarea locuinței(?). Vasul (dimensiunile, în Tabel 1), amforă (tip E1)²⁴ de formă

¹³ Lazarovici, 1979, p. 107–108; 115–120; Pl. XVI B(27–53), C, D, E(1–10), H(1–27); Pl. XVII B, C(1–20), D(1–45).

¹⁴ Lazarovici et alii, 2003, p. 145; Lazarovici et alii, 2005, p. 158.

¹⁵ Lazarovici et alii, 2003, p. 184–192; Ion, 2003, p. 199–201, 207–214; Lazarovici et alii, 2005, p. 176–179.

¹⁶ Lazarovici et alii, 2003, p. 149 (Fig. 5 a,b)–150; Lazarovici et alii, 2005, p. 160, Fig. 3.

¹⁷ Lazarovici et alii, 2003, p. 150.

¹⁸ Lazarovici et alii, 2003, p. 143; Ardeț et alii, p. 191, fig. 8.

¹⁹ Aceasta reprezintă adâncimea minimă de conturare; de fapt, a oscilat între 0,25 și 0,40 m.

²⁰ Majoritatea ceramicii este arsă uniform, predomină culorile închise, îndeosebi nuanțele de brun, iar la toate categoriile, degresantul principal este nisipul.

²¹ Fragmentele ceramice descoperite în complex provin de la forme, precum strachina (tronconica, profilată sau simplă), oala sau cupa.

²² Lazarovici, 1973, p. 37–48; Lazarovici, 1979, p. 115–120 și Pl. XVI–XVIII; Schier, 1996, Abb. 146, p. 318 și Taf. 123–221.

²³ Informații – Adrian Ardeț și Dimitrie Pavel Negrei, cărora le și mulțumesc.

²⁴ Pentru tipologia formelor de vase și a motivelor ornamentale am utilizat Lazarovici, 1979, p. 107, fig. 9; p. 110, fig. 10.

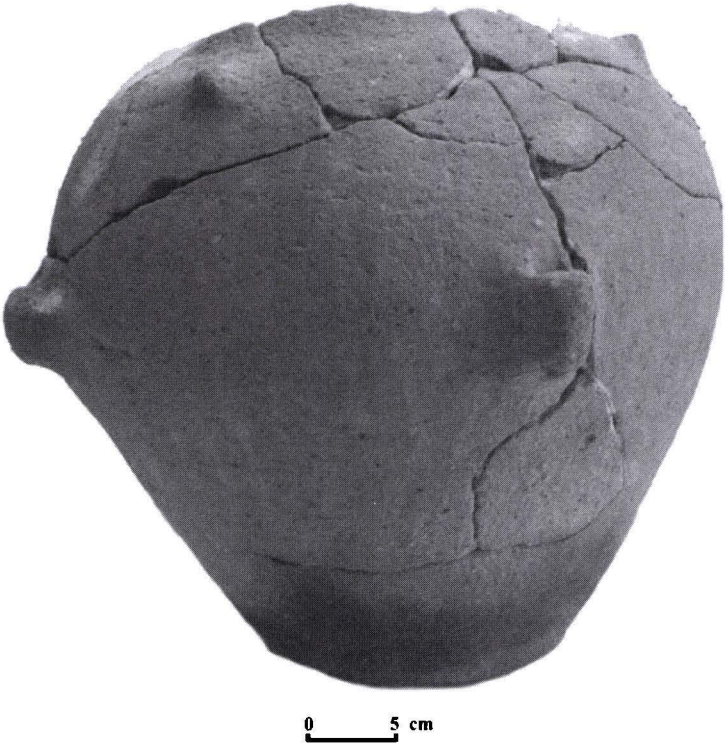

Fig. 1. Caransebeș – Balta Sărată. Vas neolitic.

bitronconică, a fost lucrat dintr-o pastă omogenă, semifină, ca degresant folosindu-se nisip cu mică și cuarț. De culoare brun-deschis (spre gălbui-închis), atât suprafața, cât și interiorul vasului au fost bine netezite, iar arderea s-a desfășurat în condiții oxidante, fapt dovedit de culoarea omogenă roșie-portocalie a pastei, datorată prezenței hematitului²⁵. Ca elemente decorative au fost folosite caneluri verticale (tip C4) și butoni conici extrași din pereții vasului. De asemenea, pe maxima circumferință, au fost modelate patru toarte prevăzute cu perforații verticale, iar atât acestea cât și, cei patru butoni cu dispunerea lor simetrică pe partea superioară, dau impresia unui zigzag. Cum partea superioară (buza) lipsește, nu se poate preciza forma gâtului deși, astfel de amfore înalte, în unele cazuri sunt prevăzute cu gât îngust, tocmai pentru vasele capac²⁶.

Tabel 1

Înălțime	Diametru				Circumferință maximă	Grosime perete
	Fund	Partea superioară (lipsă buză)	Max. exterior	Max. interior		
24 cm	12 cm	14,7 cm	26,5 cm	24,9 cm	85 cm	8 cm

În cele patru faze (A, B, C, D) a culturii Vinča²⁷, spre deosebire de alte tipuri de vase (strachina, oala sau cupa), descoperirile de amfore sunt mai reduse, însă sunt reprezentate prin mai multe variante tipologice²⁸ și se întâlnesc în toată aria de răspândire a culturii care cuprinde Macedonia, Kosovo-Metohia, Croația, Bosnia, vestul Bulgariei, Oltenia, Banat, Vojvodina,

²⁵ Nodari et alii, 2007, p. 4665–4666.
²⁶ Lazarovici, 1979, p. 109.
²⁷ Lazarovici, 1979, p. 106; Schier, 1996, p. 318, Abb. 146.
²⁸ Brukner, 1974, p. 71, T. VIII/16 și T. XIII/1,2,3,9,10; Lazarovici, 1979, p. 107, fig. 9, tipul E/1–4 variante; Chapman, 1981, p. 172, fig. 3 și 173, tipul F/1–3; Schier, 1996, p. 93–101, tipurile A/1–5, 11, B/1–4 și K/1–12.

Ungaria de Sud, Transilvania²⁹. Astfel, pentru Banatul românesc, în faza A descoperiri de amfore au fost semnalate la Gornea – *Căunița de Sus*³⁰, Liubcova – *Ornița*³¹, Satchinez³², Timișoara – *Fratelia*³³. În Transilvania, la nivel de Vinča A3-B1, amfore și amforete s-au descoperit la Limba – Șesul Orzii³⁴, Miercurea Sibiului – *Petriș*³⁵, Vurpăr³⁶. În Oltenia, în mediul Vinča – Dudești, la nivelul fazei A³⁷ s-au descoperit la Cârcea – *Viaduct*³⁸, iar în faza B, în aceeași stațiune³⁹ și la Padea – *Dealul vii*⁴⁰. În faza timpurie a culturii, amfore și amforete apar în stațiunile pe teritoriul Serbiei, precum Drenovac⁴¹ sau Vinča⁴², în Ungaria de Sud la Maroslele – *Pana*⁴³, în Macedonia, la Anza⁴⁴ și în vestul Bulgariei⁴⁵.

În faza B, numeroase descoperiri de amfore și amforete au fost înregistrate în Banatul românesc și în spațiul sârbesc. În regiunea istorică a României s-au descoperit în siturile de la Liubcova – *Ornița*⁴⁶, *Parța*⁴⁷, *Zorlențul Mare* (niv. IV-VI)⁴⁸, precum și în săpăturile mai vechi de la Balta Sărată – *Câmpul lui Poșta*⁴⁹. În Serbia apar într-o serie de stațiuni, precum Selevac (niv. II-III/săpături 1976, niv. I-VIII/săpături 1977–1978)⁵⁰, Trnovačka⁵¹ sau Vinča (7,8–6,5 m)⁵².

În faza C1 din Banatul românesc, spre deosebire de fazele anterioare, amfora cu variantele sale reprezintă un lot mai generos din totalul ceramicii, dovadă fiind și descoperirea acestora în toate așezările (Chișoda Veche⁵³, Hodoni⁵⁴, Liubcova⁵⁵, *Parța tell 1*⁵⁶, *Parța tell 2*⁵⁷, Sânnandrei⁵⁸,

²⁹ Lazarovici 179, p. 75; Suciu, 2009, p. 24, Whittle et alii, 2016, p. 2, fig. 1.

³⁰ Lazarovici, 1974, p. 55; Lazarovici, 1977, Pl. XLVI/9; Lazarovici, 1979, Pl. XV/B 28, Pl. XV/C 20–21, Pl. XV/E 16–18.

³¹ Luca, 1998, p. 186, Fig. 20/1,10; p. 214, Fig. 48.

³² Drașovean, 1991, p. 24; Drașovean, 1993, p. 28, Pl. 1/7,9.

³³ Lazarovici, 1979, p. 197, Fig. 28.

³⁴ Florescu, 2007, p. 41, fig. 26; Suciu, 2009, p. 76 și 77, Fig. 97–98.

³⁵ Suciu, 2009, p. 84.

³⁶ Luca et alii, 2000, p. 71, Fig. 15/6, 10, 11; Suciu, 2009, p. 164, fig. 25/a 6, 11.

³⁷ Lazarovici/Lazarovici, 2006, p. 389–390.

³⁸ Nica, 1996, p. 120, Fig. 10/7;

³⁹ Nica, 1996, p. 122, Fig. 12/4a, 4b și p. 123, Fig. 13/1,5.

⁴⁰ Nica, 1996, p. 123, Fig. 13/3.

⁴¹ Vetnić, 1990, p. 95, Pl. II/1,2.

⁴² Schier, 1995, vol. II, Taf. 95/3235, Taf. 100/3032, Taf. 106/3270, Taf. 116/3242.

⁴³ Trogmayer, 1964, p. 75, Fig. 8/3.

⁴⁴ Gimbutas, 1982, p. 136, Fig. 95.

⁴⁵ Todorova, 1990, p. 162, TII/10, p. 163, TIII/3, 4, 6, 7, 8.

⁴⁶ Comșa, 1969, p. 27, Fig. 13/11–14 și p. 31, Fig. 17/1; Lazarovici, 1975, Pl. VII/14; Lazarovici, 1979, Pl. XVII A/26, 28–29, 34;

⁴⁷ Lazarovici, 1972, p. 5, Pl. 1/1–4; Radu et alii, 1974, Pl. XVII/2, 2a; Lazarovici, 1979, Pl. XVI E/20–23, 27–30, Pl. XVI F/34;

⁴⁸ Lazarovici 1975, Pl. VII/25; Lazarovici, 1979, Pl. XVI A/ 10–11, 49, Pl. XVIII A/ 43–59.

⁴⁹ Lazarovici, 1979, Pl. XVI C/18–20, 23–24, Pl. XVI D/14–37, Pl. XVI E/10, XVII B/ 20–25, 28–32, Pl. XVII C/1–9, 13–15;

⁵⁰ Tringham/Krstić, 1990, p. 46, Fig. 3.1, p. 49, Tab. 3.3; Vukmanović/Rodojčić, 1990, p. 309, Fig. 9.4, variantele 400, 401, 404, 405.

⁵¹ Jovanović, 1965, p. 25, Abb. 6a,b.

⁵² Milojević 1949a, Milojević 1949b, apud Tasić et alii, 2015, p. 14/ Fig. 10; Schier, 1995, Taf. 127/3128, Taf. 145/3131, Taf. 156/1124, Taf. 157/1154, Taf. 179/2161, Taf. 189/2254, Taf. 197/3221, Taf. 199/2321, 2326, 3334, Taf. 207/2393, 2402, Taf. 210, Taf. 211, Taf. 212, Taf. 213/3322, Taf. 214, Taf. 221/2494, Taf. 222/3067, Taf. 224.

⁵³ Drașovean, 1996, Pl. LXXXII/6, Pl. LXXXVII/3.

⁵⁴ Drașovean, 1996, Pl. XL/8, Pl. XLVI/8, Pl. LI/4,6,8, Pl. L/7,8, Pl. LIV/7,10, Pl. LVII/10, Pl. LXIII/4.

⁵⁵ Drașovean, 1996, Pl. CXIII/9, Pl. CXV/7.

⁵⁶ Lazarovici, 1979, Pl. XIX D/27–40; Drașovean, 1996, Pl. CIII/10.

⁵⁷ Drașovean, 1996, Pl. C/3,5,8,9, Pl. CI/5,7.

⁵⁸ Drașovean, 1996, Pl. LXXIV/1,3,4, Pl. LXXIX/10.

Zorlențu Mare⁵⁹) îndeosebi la Hodoni (varianta E3), cu o pondere de 5,1%.⁶⁰ Din vremea fazei C2, câteva fragmente provin de la Boriaș⁶¹ și Cornești – Iugosloveni⁶². La nivelul fazei C, descoperiri consistente de astfel de vase sunt și în spațiul sârbesc, la: Bogojevo⁶³, Divostin⁶⁴, Drenovac⁶⁵, Gomolava (orizonturile Ia și Ia-b)⁶⁶, Medvedniak – Smederevska Palanka⁶⁷, Obrež⁶⁸, Selevac (niv. IX/săpături 1977–1978)⁶⁹, Rudna Glava⁷⁰, Sremski Karlovac, Stapari⁷¹, Supska – Stublina⁷², Vinča (6,5–5 m)⁷³, Vršac – At.

Pentru faza D, descoperirile sunt concentrate în zona Serbiei⁷⁴. Amfore s-au descoperit la Divostin⁷⁵, Gomolava⁷⁶, Grivac⁷⁷, Selevac (niv. V/1976)⁷⁸.

Bibliografie

- Ardeț *et al.* 2014 = A. Ardeț, Gh. Lazarovici, D. P. Negrei, L. C. Negrei, Monografia stațiunii neolitice de la Caransebeș (*Balta Sărată*). Studiu introductiv, în *Arheovest*, II/1, IN HONOREM GHEORGHE LAZAROVICI, Timișoara, JATEPress Kiadó, Szeged, 2014.
- Bogdanović 1990 = M. Bogdanović, Die Spätneolithischen Siedlungen in Divostin, în D. Srejović, N. Tasić (eds.), *Vinča and its World*, p. 99–106, Beograd, 1990.
- Brukner, 1980 = Settlement of the Vinča group at Gomolava (Neolithic and Early Eneolithic Stratum) – Excavation report 1967–1976, în *Rad VojvMuz*, 26, p. 5–55, Novi Sad, 1980.
- Brukner 1974 =
- Brukner 1988 = B. Brukner, Die Siedlung der Vinča-Gruppe auf Gomolava (Die Wohnschicht des Spätneolithikums und Frühäneolithikums – Gomolava Ia, Gomolava Ia-b und Gomolava Ib) und der Wohnhorizont des äneolithischen Humus (Gomolava II), în N. Tasić, J. Petrović (eds.), *Gomolava. Cronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und Antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas*, p. 19–38, Novi Sad, 1988.
- Chapman 1981 = J. Chapman, The Vinča culture of south-east Europe: studies in chronology, economy and society, în *British Archaeological Reports*, IS 117, Archaeopress, Oxford, 1981.

⁵⁹ Lazarovici, 1979, Pl. XIX A/30–42, Pl. XIX B/29–41; Drașovean, 1996, Pl. CIX/7,8.

⁶⁰ Drașovean, 1996, p. 53.

⁶¹ Drașovean, 1996, Pl. CXXIII/6.

⁶² Drașovean, 1996, Pl. CXXXI/9–11.

⁶³ Brukner, 1974, p. 490, Catalog/35.

⁶⁴ Madas, 1990, Pl. II/a, apud Drașovean, 1996, 70, nota 90.

⁶⁵ Chapman, 1981, p. 211, Fig. 28/4.

⁶⁶ Brukner, 1980, p. 39, T. II/11, p. 40, T. III/13,14; Brukner, 1988, p. 32, Tafel 2/6,7.

⁶⁷ Chapman, 1981, p. 207, Fig. 25/9, 11, p. 209, fig. 27/4.

⁶⁸ Brukner, 1974, p. 74, V. 27 și p. 489, Catalog/33; Chapman, 1981, p. 238, Fig. 48/1–5, 10, 13–14.

⁶⁹ Vukmanović/Rodojčić, 1990, p. 309, Fig. 9.4, variantele 400, 401, 404, 407, 408, 410, 413, 414.

⁷⁰ Kapuran, 2014, Tabla 4/11–14.

⁷¹ Chapman, 1981, p. 214, Fig. 30/4, p. 215, Fig. 31/4–5, p. 216, Fig. 32/9.

⁷² Garašanin/Garašanin, 1979, apud Drașovean, 1996, p. 70, nota 91.

⁷³ Schier, 1995, vol. II, Taf. 230/2526, 2527, 2528, 2544, Taf. 240/2588, 2599, 3220, Taf. 242/3199, Taf. 256/2778, 3127, Taf. 275/3225, Taf. 288/3469.

⁷⁴ Whittle *et alii*, p. 39, Fig. 36.

⁷⁵ Bogdanović, 1990, p. 100, Abb. 2, p. 101, Abb. 3–5.

⁷⁶ Brukner, 1988, p. 33/5.

⁷⁷ Schier, 1996, vol. II, Taf. 316/3599, Taf. 317/3602.

⁷⁸ Vukmanović/Rodojčić, 1990, p. 309, Fig. 9.4, variantele 400, 406, 407, 411, 413, 414.

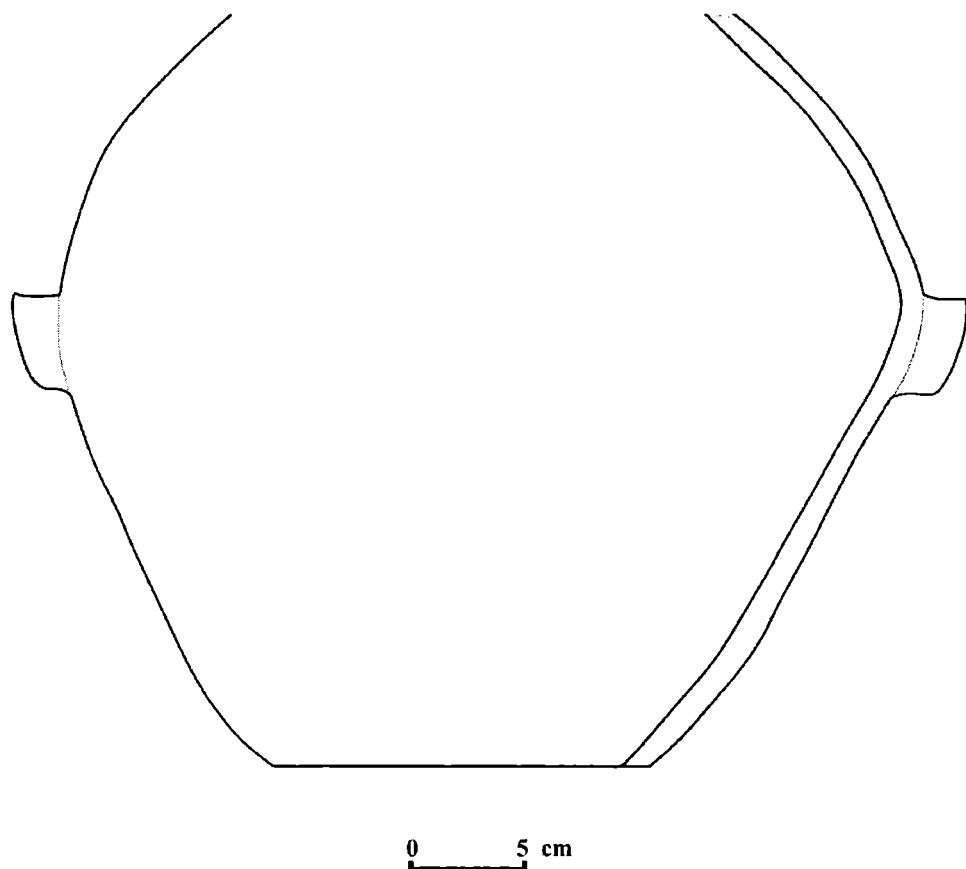
- Comşa 1969 = E. Comşa, Donées concernant la civilisation Vinča du Sud-Ouest de la Roumanie, în *Dacia*, S.N. XIII, Bucureşti, 1969.
- Comşa 1993 = E. Comşa, La Roumanie Meridionale, *Atlas du neolithique europeen*, vol. 1, L'Europe orientale, p. 151–189, Liège, 1993.
- Draşovean, 1991 = F. Draşovean, Aşezarea neolitică de la Sarchinez (jud. Timiş), în *Cultura Vinča în România*, p. 24–26, Timişoara, 1991.
- Draşovean 1993 = F. Draşovean, Aşezarea neolitică de la Satchinez (judeţul Timiş), în *Analele Banatului*, S.N., II, p. 25–48, Timişoara, 1993.
- Draşovean 1996 = F. Draşovean, *Cultura Vinča Târzie (Faza C) în Banat*, Editura Mirton, Timişoara, 1996.
- Dumitraşcu 1969 = S. Dumitraşcu, Două aşezări ale culturii Turdaş (judeţul Caraş-Severin), în *Lucrări Ştiinţifice*, Seria B, p. 517–521, Oradea, 1969.
- Florescu 2007 = C. Florescu, *Cultura Vinča*, în *Ceramica neolitică – O lecţie de istorie*, p. 31–41, Alba Iulia, 2007.
- Gimbutas 1982 = M. Gimbutas, *The Goddesses and Gods of Old Europe, 6500–3500 BC. Myths and cult Images*, Los Angeles, 2007 (ediţie reprintedă).
- Groza 1971 = L. Groza, Aşezarea neolitică de la Balta Sărată, în *Banatica*, 1, p. 61–76, Reşiţa, 1971.
- Gumă 1997 = M. Gumă, Epoca bronzului în Banat, în *Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica*, V, Editura Mirton, Timişoara, 1997.
- Gumă et al. 2000 = M. Gumă, Gh. Lazarovici, S. Petrescu, C. Săcărin, C. Bădescu, A. Lazarovici, Despre Grupul Balta Sărată. Note analitice, în *Tibiscum*, III, p. 193–212, Caransebeş, 2000.
- Ion 2003 = R. S. Ion, Cronologia unui complex vinčian din Banat pe baza extragerilor de date, *Tibiscum*, XI, p. 199–214, Caransebeş, 2003.
- Jovanović, 1965 = B. Jovanović, die ältere Vinča – Gruppe im Südbanat, în *RadVojvMuz*, 1965, 14, p. 15–48, Novi Sad, 1965.
- Kaiser 1990 = T. Kaiser, Ceramic technology, în R. Tringham, D. Krstić (ed.), *Selevac: a Neolithic Village in Yugoslavia*, p. 255–288, Los Angeles, 1990.
- Kalicz 1993 = N. Kalicz, Le Bassin du Danube Moyen la Plaine Pannonienne, în *Atlas du neolithique europeen*, vol. 1, L'Europe orientale, p. 285–342, Liège, 1993.
- Kalmar 1992 = Z. Kalmar, Les resultats de l'Analyse automatique des materiaux neolithiques de cultures Vinča et Banat, în *Balcanica*, XXIII, Homage a Nikola Tasić, Belgrade, 1992.
- Kapuran 2014 = A. Kapuran, *Prehistoric sites in the North – Eastern Serbia (from Early Neolithic until Roman conquest)*, Beograd, 2014.
- Lazarovici 1971 = Gh. Lazarovici, Unele probleme ale neoliticului în Banat, în *Banatica*, 1, Reşiţa, 1971.
- Lazarovici 1972 = Gh. Lazarovici, Aşezarea neolitică de la Parţa, în *Tibiscus*, 2, 3–26, Timişoara, 1972.
- Lazarovici 1974 = Gh. Lazarovici, Cu privire la neoliticul din Banat, în *Tibiscus*, III, p. 45–64, Timişoara, 1974.
- Lazarovici 1975a = Gh. Lazarovici, Tipologia şi cronologia materialului vinčian de la Balta Sărată – Caransebeş (campania din 1963), în *Acta Musei Napocensis*, XII, p. 13–34, Cluj-Napoca, 1975.
- Lazarovici 1975b = Gh. Lazarovici, Unele probleme ale ceramicii neoliticului din Banat, în *Banatica*, 3, p. 7–24, Reşiţa, 1975.
- Lazarovici 1977 = Gh. Lazarovici, Gornea – Preistorie, în *Caiete Banatica*, 5, Reşiţa, 1977.
- Lazarovici 1979 = Gh. Lazarovici, Neoliticul Banatului în *Bibliotheca Musei Napocensis*, IV, Cluj-Napoca, 1979.

- Lazarovici 1992 = Gh. Lazarovici, Neoliticul în județul Caraș-Severin, în *Symposia Thracologica*, Nr. 9, p. 7–15, București, 1992.
- Lazarovici 1991 = Gh. Lazarovici, Balta Sărată, „Cîmpul lui Poșta”, (oraș Caransebeș, jud. Caraș-Severin), în *Cultura Vinča în România*, p. 27–28, Timișoara, 1991.
- Lazarovici 1993 = Gh. Lazarovici, Les carpatés meridionales et la Transylvanie, în *Atlas du néolithique européen*, vol. 1, L'Europe orientale, p. 243–284, Liège, 1993.
- Lazarovici 2003 = Gh. Lazarovici, Pâinea, grâul și rășnitul sacru în neolitic, în *Tibiscum*, XI, p. 65–78, Caransebeș, 2003.
- Lazarovici/Lazarovici 2006 = C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, Arhitectura neoliticului și epocii cuprului din România, vol. I, Editura Trinitas, Iași, 2006.
- Lazarovici/Lazarovici 2007 = C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, Arhitectura neoliticului și epocii cuprului din România, vol. II, Editura Trinitas, Iași, 2007.
- Lazarovici et al. 2003 = Gh. Lazarovici, S. M. Petrescu, D. Negrei, S. Ion, D. Gurgu, Balta-Sărată. Campaniile 1999–2003 (I. Arhitectura), în *Tibiscum*, XI, p. 143–198.
- Lazarovici et al. 2005 = Gh. Lazarovici, S. Petrescu, D. Negrei, I. Sorin, D. Țârdoiu, Săpăturile de la Balta Sărată, în *Tibiscum*, XII, p. 157–182, Caransebeș, 2005.
- Luca 1990–1993 = S. A. Luca, Cea mai timpurie manifestare Vinča C în Clisura Dunării (I), în *APULUM*, XXVII–XXX, p. 63–78, Alba Iulia, 1990–1993.
- Luca 1998 = S. A. Luca, Liubcova –Ornița, Editura Macarie, Târgoviște, 1998.
- Luca 2004 = S. A. Luca, Repertoriul arheologic al județului Caraș-Severin, în *Bibliotheca Septemcastrensis*, VI, Editura Economică, București, 2004.
- Luca 2006 = Descoperiri arheologice din Banatul românesc. Repertoriu, în *Bibliotheca Septemcastrensis*, XVIII, Editura Altip, Sibiu, 2006.
- Luca 2010 = S. A. Luca, Descoperiri arheologice din Banatul românesc. Repertoriu, în *Bibliotheca Brukenthal*, XLVI, Editura Altip, Alba Iulia, 2010, (ediția a doua).
- Luca et al. 2000 = S. A. Luca, H. Ciugudean, A. Dragotă, C. Roman, Faza timpurie a culturii Vinča în Transilvania. Repere ale orizontului cronologic, în *Augustia*, 5, Sfântu Gheorghe, 2000.
- Marijanović 1993 = B. Marijanović, Les Balkans Centraux et la Pannonie du Sud, în *Atlas du néolithique européen*, vol. 1, L'Europe orientale, p. 111–126, Liège, 1993.
- Nica 1996 = M. Nica, Le Rôle de la culture de Vinča à l'évolution néolithiques d'Olténie, în F. Drașovean (ed.), *The Vinča culture, its role and cultural connections*, p. 105–123, Editura Mirton, Timișoara, 1996.
- Nodari 2007 = L. Nodari, E. Marcuz, L. Maritan, C. Mazzoli, U. Russo, Hematite nucleation and growth in the firing of carbonate-rich clay for pottery production, în *Journal of the European Ceramic Society*, 27, p. 4665–4673, 2007.
- Petrescu 2000 = S. M. Petrescu, Un mormânt de incinerare din Epoca Bronzului descoperit la Balta Sărată (Caransebeș, jud. Caraș-Severin), în *Tibiscum*, X, p. 255–262, Caransebeș, 2000.
- Petrovsky/Gumă 1979 = R. Petrovsky, M. Gumă, Un nou grup cultural al epocii bronzului în sud-vestul României – Descoperirile de tip Balta Sărată, în *StComC*, III, p. 53–110, Caransebeș, 1979.
- Radu et al. 1974 = O. Radu, E. Resch, C. Germann, Plastica antropomorfă și zoomorfă de cultură Turdaș – Vinča de la Parța (Com. Șag, jud. Timiș), în *Tibiscus*, 3, p. 65–69, Timișoara, 1974.
- Rogozea 1992 = P. Rogozea, Grupul cultural Balta Sărată în contextul epocii bronzului din județul Caraș-Severin, în *Symposia Thracologica*, Nr. 9, p. 23–25, București, 1992.
- Schier 1995 = W. Schier, Vinča – Studien. Tradition und Innovation im Spätneolitikum

- des zentralen Balkanraumes am Beispiel der Gefäßkeramik aus Vinča – *Belo Brdo*, München, 1995, 2 volume.
- Suciu 2009 = C. I. Suciu, *Cultura Vinča în Transilvania*, în *Bibliotheca Brukenthal* XLIV, Editura Altip, Alba Iulia, 2009.
- Todorova 1990 = H. Todorova, Ein mitteläneolithisches Haus aus Poduene (Sofia) aus der Vinča D2 Zeit, in D. Srejović, N. Tasić (eds.), *Vinča and its World*, p. 155–165, Beograd, 1990.
- Tringham/Krstić 1990 = R. Tringham, D. Krstić, Relative and absolute chronology, in R. Tringham, D. Krstić (ed.), *Selevac: a Neolithic Village in Yugoslavia*, p. 45–56, Los Angeles, 1990.
- Tripković 2011 = B. Tripković, Containers and grains: food storage and symbolism in the Central Balkans (Vinča period), in *Documenta Praehistorica*, XXXVIII, Ljubljana, 2011.
- Trogmayer 1964 = O. Trogmayer, Remarks to the relative chronology of the Körös group, in *Archaeologiai Értései*, vol. 91, p. 67–86, Budapest, 1964.
- Vetnić 1990 = S. Vetnić, The Earliest Settlements of the Vinča Culture (Proto-Vinča) in the Morava Valley, in D. Srejović, N. Tasić (eds.), *Vinča and its World*, p. 91–97, Beograd, 1990.
- Vukmanović/Radojčić 1990 = M. Vukmanović, N. Radojčić, Quatitative analysis of the pottery, in R. Tringham, D. Krstić (ed.), *Selevac: a Neolithic Village in Yugoslavia*, p. 289–316, Los Angeles, 1990.
- Whittle *et al.* 2016 = A. Whittle, A. Bayliss, A. Barclay, B. Gaydarska, E. Bánffy, D. Borić, F. Draşovean, J. Jakucs, M. Marić, D. Orton, I. Pantović, W. Schier, N. Tasić, M. Vader Linden, A Vinča potscape: formal chronological models for the use and development of Vinča ceramics in south-east Europe, in *Documenta Praehistorica*, XLIII, p. 1–60, Ljubljana, 2016.

DISCUSSIONS AND INTERPRETATIONS OF A NEOLITHIC VESSEL RECENTLY DISCOVERED IN CARANSEBES – SARATA BALTA (Abstract)

The archaeological material proposed for discussion in this note comes from a structure (dwelling?) Of a burned surface (marked C1), found at 0.25 m deep from the current ironing level, within the 10–13 coins (m 18.40 – m 25.75) of the main section. Stratigraphically, the complex was discovered under the paving layer (0.20-0.40 m thick) in a dark brown layer of about 0, 30 m thick. Next to the ceramic pot, which will be presented below, the inventory of the complex consisted of many ceramic fragments of various types of pots with or without decoration (Pl.), Grinders, silexes, river stone. Most of the ceramics discovered in the complex fall into the semifinished category, followed by the coarse and fine coat; Some fragments come from profiled edges with polished surface. Both the form, shapes and decor (alveoli, incised lines arranged horizontally or obliquely, dotted strips, vertical grooves, butoni) are characteristic of phase B of the Vinča culture. Regarding the general stratigraphy and especially the southwestern area of the site, the stratigraphic position of the complex would indicate its operation at Vinča level B1 – B1 / B2.

Pl. I. Caransebeș – Balta Sărată. Vas neolitic.

A RITUAL CERAMIC POT *PYRAUNOS* TYPE DISCOVERED IN CARANSEBEȘ – BALTA SĂRATĂ

**Adrian ARDEȚ,
Dimitrie NEGREI**

Muzeul Județean de Etnografie și al Regi-
mentului de Graniță Caransebeș.

The archaeological site of Caransebeș – „Balta Sărată”, was discovered on the second terrace of the river Timiș at about 8 km from the city of Caransebeș, in the place named by the locals „Câmpul lui Poșta”, from the topographic point of view in the Dubi point. From the territory of Valea Timișului (Cârpa), being the most important and most extensive prehistoric archaeological site in the Banat of Severin¹.

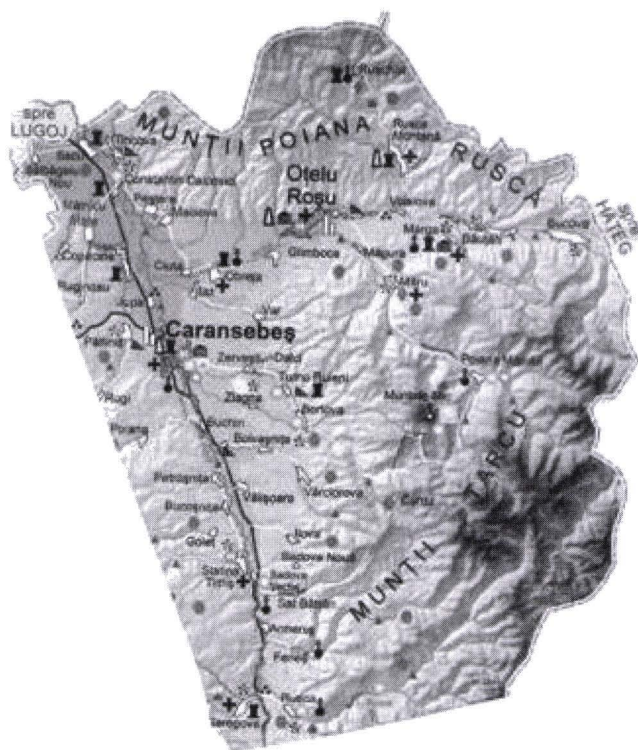

Fig. 1. Geographic map of the Caransebeș depression.

Geographically, the Depression of Caransebeș has a hill relief (Fig. 1), being separated from the Mehadica depression by the Domașnea (Oriental Gate) step, it is oriented to the SE – SE,

¹ Adrian Ardeț *et alii*, 2014, p. 185–193.

being bordered to the west by the Semenice Mountains with the peak Nemanul Mare and The hills of Corcana and Dealul Mare. To the east it is bordered by the Godeanu Massif, Muntele Mic and Țarcu Mountains with the peaks Țarcu, Baicu, Mătania and the peak of Jigoria, and to the north it is bordered by Poiana Ruscăi Mountains with Rusca and Padeșul peaks². Considered as a sub-mountainous depression, it separates the tall and massive mountains in the north and east, the low hills in the west and the northwest plain, with three relief forms, mountainous, hilly and plain³.

It has an approximate surface area of 1200 km² ranging from Constantin Daicoviciu village to Armeniș Gorge, 40 km long, including a portion of the Bistria Valley and Pogoniș from the village of Cornuțel to the east of the Bucova village, About 35 km.

Morphogenetic, the meadow area consists of alluvial deposits (pebbles, boulders and sands), and terraces in detritic formations such as gravels and sands, covered with proluvio-deluvial deposits (red clay).

Very good for living in the high area of the terraces is made of clay-marble deposits with sandy intersections, the altitude varies between 210–220 m in the meadow of Timiș and 260 m in the mountainous area.

The hydrographic network is represented by the river Timiș, with the SE-NV general flow direction. The meadow has an asymmetric development, more extensive on the right, where the transition to the higher part is made by 3–4 levels of terraces, while on the left there are only 1–2 levels with discontinuous extension⁴.

Geologically, the depression corridor of Timiș was formed in neogen on a fractured crystalline foundation and crossed by magmatic intrusions.

Neogene deposits are represented by Tortonian, made up of conglomerates, pebbles, sands and marl.

Follows the Pannonian disposed over the Tortonian or directly over the crystalline shale and consists of sandy clays with finely sandy intersections, gravel lenses and charcoal deposits.

In the quaternary period, gravel and sands are laid in a normal position, with coarser downsides and psamitics or psefites above, and clays according to the glacial dictation cycles.

The origin of the deposits is alluvial, being formed by the transport and the deposition of eroded and disaggregated material by the river Timiș⁵.

The first archaeological researches were carried out by Ion Stratan between 1961 and 1962, followed by those of Sever Dumitrașcu in 1969⁶.

Systematic archaeological researches were carried out by Gheorghe Lazarovici between 1973–1975⁷ and 1999–2004⁸ in the Caransebeș – Balta Sărată

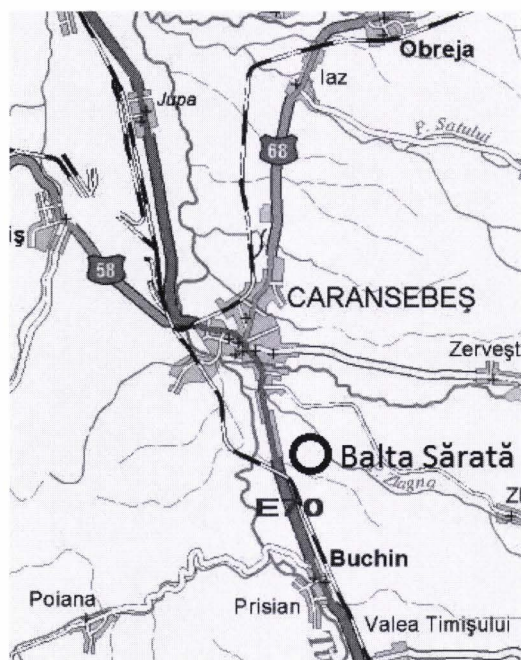

Fig. 2. Map with the location of the archaeological site Caransebeș – Balta Sărată.

² Petrescu-Burloiu, 1949, p. 47–45.

³ Petrescu-Burloiu, 1949, pp. 24–27.

⁴ Ardeț et alii, 2014, p. 185–193.

⁵ *Ibidem*

⁶ Dumitrașcu 1969, p. 517–518.

⁷ Lazarovici, 1975, p. 13–34.

⁸ Lazarovici et alii, 2003, p. 143–198; Lazarovici et alii, 2005, p. 157–182.

Sărată settlement, the „Câmpul lui Poșta” (Fig. 2), R. Petrovsky in 1977⁹, P. Rogoza in 1988¹⁰ and those of Florin Gogâltan who together with Adrian Ardeț are investigating the area¹¹.

Research from 1973–1975, as well as from 1999–2004 confirmed the existence of BS I Vinča A3 level, contemporary with the discoveries from Vinča BB phase 4, Vinča A3 at SCHIER¹²; BS II with several stages of habitation, with special architecture, with an uninterrupted local evolution for Vinča B1 – B1 / B2; BS III, a local retardation process, called Vinča B2-C at DRAȘOVEANU, Vinča C¹³, with numerous dwellings in the area¹⁴.

Fig. 3. Caransebeș – Balta Sărată. Ortofotoplan from 2011.

Due to the special importance of the Caransebeș archaeological site – „Câmpul lui Poșta”, from 2013, systematic archaeological researches (Fig. 3) are carried out by the college of the County Museum of Ethnography and the Border Regiment from Caransebeș¹⁵.

Following the archaeological discoveries made at Caransebeș – Balta Sărată, „Câmpul lui Poșta” in the 1970s, Richard Petrovsky and Marian Gumă observe major differences of the bronze age ceramics from this site to pottery from other cultures belonging to the Bronze Age. These differences of ceramics, along with other aspects, led to the conclusion that the archaeological discoveries made in the first levels of Balta Sărta „Câmpul lui Poșta” belong to a new cultural group from the Bronze Age, namely the Balta-Sărată Cultural Group¹⁶.

In 2010, there are ample archaeological researches on the area of approximately 1800 square meters, but this time has a rescue character.

⁹ Petrovsky/Gumă 1979, p. 57.

¹⁰ Rogoza 1992, p. 23–25.

¹¹ Gogâltan 1999, p. 89.

¹² Schier 1995, p. 145–146.

¹³ Drașoveanu 1996, p. 34.

¹⁴ Lazarovici/Lazarovici 2006, p. 130; Lazarovici 1974, p. 45–64; Lazarovici 1975a, p. 7–24.

¹⁵ The research team is coordinated by Adrian Ardeț with: Dimitrie Pavel Negrei and Caius Săcărin.

¹⁶ Petrovsky-Gumă 1979, p. 53–110.

Due to the fact that the variant of the Caransebeș belt road crosses the archaeological site in the south-west, during May-September 2010 the most extensive preventive archaeological researches carried out so far in this area by the collective of the Caransebeș Museum¹⁷.

In order to open preventive archaeological researches together with the West University of Timisoara, recourse was made to the use of modern methods, geomagnetic analyzes¹⁸ were carried out on the whole area affected by the investment project (Fig. 4) but also by classical ones, by drawing a section with dimensions of 196×2 m.

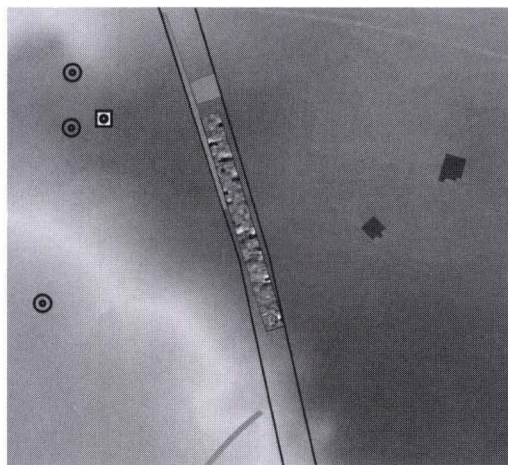

Fig. 4. Caransebeș – Balta Sărată. Plan of magnetometric prospects.

Perpendicular to the section, surveys were made from two to two meters, complexes of pre-historic dwelling were discovered, and surfaces were opened for the whole area to be researched (Fig. 5).

Fig. 5. Caransebeș – Balta Sărată. Air view on archaeological research in 2010.

In this archaeological campaign, numerous archaeological complexes have been discovered (dwellings, fireplaces, ritual pits, and pits). These are chronologically framed, some in the Neolithic – the Vinča culture, others in the Bronze Age – the Balta Sărată Cultural Group.

¹⁷ The team was coordinated by Adrian Ardeț and formed by Dimitrie Pavel Negrei, Gheorghe Lazarovici, Lucia Carmen Ardeț and Caius Săcărin.

¹⁸ The magnetometric research team of the West University of Timisoara was formed by Dorel Micle and Liviu Maruia.

The archaeological material discovered was extremely rich and varied, the most numerous being the Vinča, followed by that belonging to the Balta Sărată Cultural Group, but ceramic fragments from other eras and cultures were also discovered: the Eneolithic (the Tiszapolgár culture, the Sălcuța culture, the culture of the vessels With all the pastels), the Iron Age (Basarabi culture) and the early Middle Ages.

In the following study we will stop on a very important archaeological complex, named C11 and chronologically framed in the Bronze Age – the Balta Sărată Cultural Group.

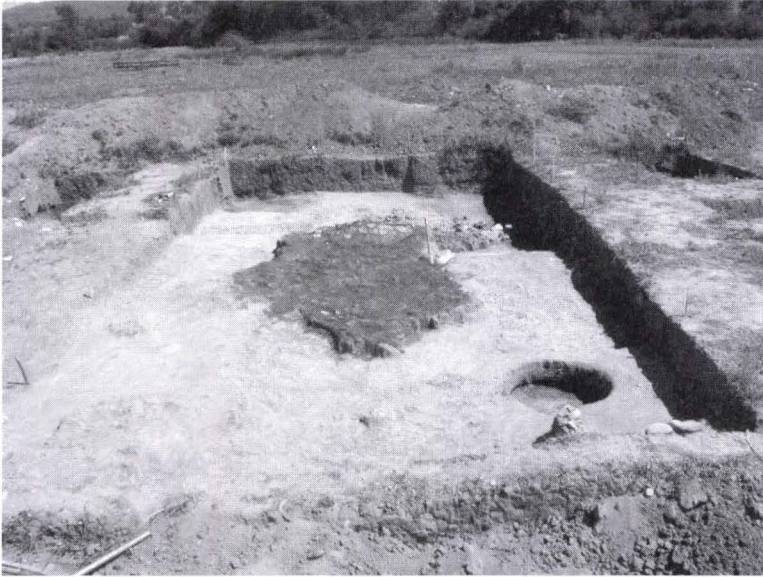

Fig. 6. Caransebes – Balta Sărată. The archaeological complex C11

Fig. 7. Caransebeș – Balta Sărată 2010. The ritual pit discovered in the C11 complex.

Complex no. C11 / 2010 The ritual oval shaped grove, having the dimensions of 0.80×0.60 m. It was identified in the 34B carcass at a depth of -0.40 m. From the current ironing level, the bottom of the complex being reached at $0,60$ m. The pit fill is black, uniform, indicating a rapid filling. A portable oven (a *pyraunos* vessel)¹⁹ was deposited in the pit.

¹⁹ M.C. Inv. No. 58342.

Fig. 8. Caransebeș – Balta Sărată 2010. *Pyraunos* oven discovered „in situ”.

Pyraunos type vessel, which holds only the bowl holder, which is 31×29 cm in diameter, the height is 26.5 cm, the wall thickness is 12 mm, the paste is coarse, with pebbles and small, brown, burning good, shows secondary burning traces inside the vessel and above the ventilation holes.

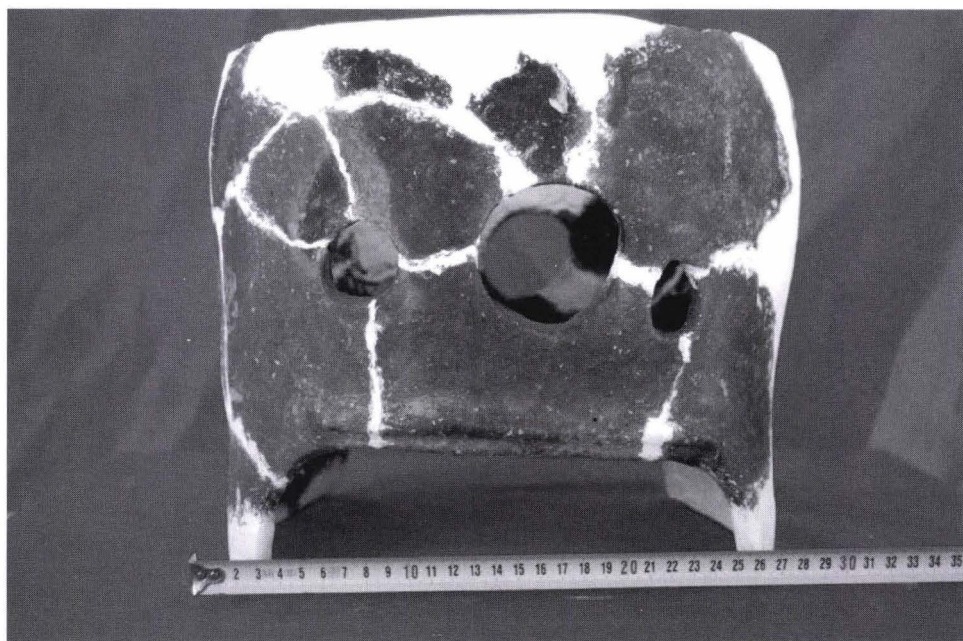

Fig. 9. Caransebeș – Balta Sărată. Portable oven „pyraunos” restored.

The support has a circular base with wide edge, arched walls and two trapezoidal aperture with rounded corners. Above it were three circular holes, the one in the middle being bigger. From the edge of the openings, a rectangular décor starts in the form of a strip.

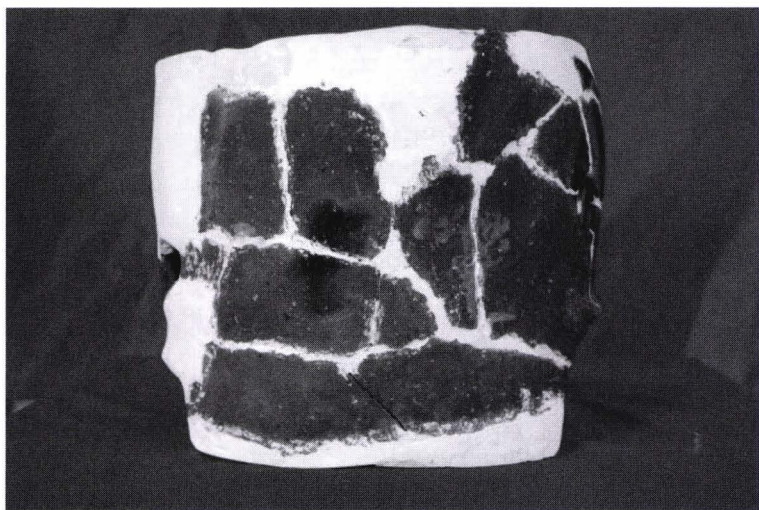

Fig. 10. Caransebeș – Balta Sărată. Portable oven type „pyraunos” view from the profile.

In the top of the bowl, the trapping marks are observed at the top. Ceramics fall into the category of coarse, the paste is brown brick with secondary burning traces. Inside the paste we find the presence of quartz fragments, limestone and small stone.

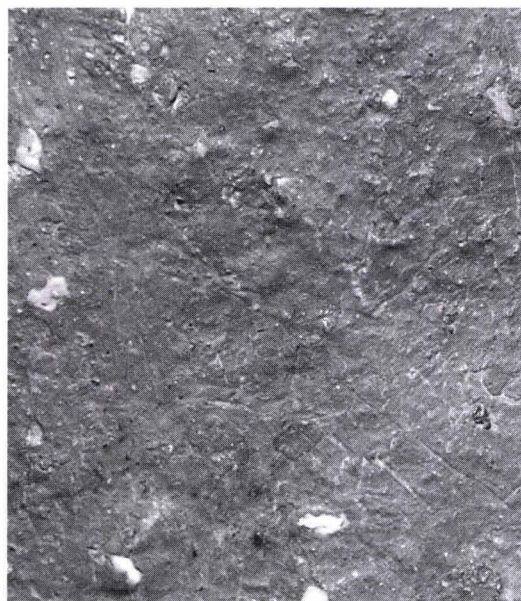

Fig. 11. Caransebeș – Balta Sărată. Petrological details on the portable oven.

From a typological point of view, the dish discovered at Caransebeș – „Balta Sărată” falls within type 2 of the „portable oven”, respectively „Portable oven with built-in bowl”²⁰, or in type A, subtype A1, respectively *pyraunoi* with built- A large combustion chamber and a few holes for ventilation²¹.

We have the best analogies in Șoimuș – Teleghi²², where three complexes (C 31, C 42 and C 300) were discovered with *pyraunos* vessels.

These complexes are considered cultic pits²³.

²⁰ Fischl, Kiss, Kulcsár 2001, p. 126.

²¹ Romsauer 2003, p. 27.

²² Rîșcuță 2015. P. 40–80

²³ Rîșcuță 2015. P. 45–49

The author's discoveries avoided giving an accurate chronological framing of these findings, noting just that they belong to the late Bronze Age²⁴. They believe that the Șoimuș-Teleghi settlement belongs to the „Deva-Românești” horizon²⁵, in this horizon being encountered elements of the cultural groups Balta Sărată, Igrița, Cruceni, Belegiș and the culture of the tomb graves²⁶.

In the cultural group Balta Sărată, in which we have the cultural discoveries from Caransebeș – Balta Sărată, no cellars have been discovered until now, or if they have been discovered in other sites, this group has not been published or even mentioned in -a southern.

In the eponymous settlement, we have a possible ritual pothole, which is interpreted by some authors as finding a bronze incineration tomb, but at the end of the study they do not rule out the possibility that this discovery is not a cremation tomb. Well a ritual deposition²⁷.

In the Zuto Brdo – Gârla Mare culture we have analogies to Kopopište in Serbia, where, in a cultic grove, considered to have a funeral role²⁸, a *pyraunos* vessel was discovered alongside other vessels. In the settlement of Tell from Mošorin – Feudvar²⁹, belonging to the Vatina culture, there was discovered a portable oven, similar to the one from Balta Sărată.

At Uroi-Sighet, Hunedora County, a house pit was discovered in the Wietenberg culture area, a portabel oven similar in shape³⁰. The authors call this complex C143³¹, which we consider to be a ritual plume, due to the fact that in this complex, next to the portable oven, there have been discovered several embedded vessels and a bird-shaped vessel³². It should be noted that the portabel ovens were rarely discovered in domestic pits, most of the discoveries being considered ritual or funeral.

The most interesting and important discovered in this complex is portabel oven *pyraunos* type. These ceramic types appear since the beginning of the Bronze Age, but they know a quantitative and qualitative increase in the middle and late middle of the bronze. This type, *pyraunos*, have different forms and have been discovered in a rather large area covering Romania; Hungary, Serbia and Macedonia³³.

A portable oven with a barbecue or a built-in bowl represents a novelty brought by the bronze civilization to pottery production.

On the territory of Romania, this type of *pyraunos*, especially occurs in the middle and late middle of the Bronze Age, in Transylvania appears in the Ottoman, Suci de Sus, Wietenberg, Mureș and *Cehăluț* Cultural Group areas³⁴. In Wallachia, such discoveries have appeared in the Tei culture³⁵, and for Oltenia, Verbicioara and Žuto Brdo – Gârla Mare cultures.

In Banat there are very few discoveries of this type, some of which have a double wall (probably belonging to this category)³⁶ discovered in Moldova Veche being chronologically framed in the Vatina Culture. Another fragment of a *pyraunos* vessel was discovered at Cruceni – Módosi út belonging to the Cruceni – Belegiș culture³⁷.

²⁴ Rișcuță 2015. P. 40

²⁵ Popa, Totoianu 2010, p. 226

²⁶ *ibidem*

²⁷ S. M. Petrescu 2000, p. 161–163

²⁸ D. Popović, 1998, p. 148; A. Vulpe, 2014, p. 14

²⁹ Bukvic 1991, p. 138

³⁰ Marc 2013, p. 119.

³¹ *Ibidem*

³² *Ibidem*

³³ Fischl/Kiss/Kulcsár 2001, p. 129; Schuster/Comșa/Popa 2001, p. 46.

³⁴ Fischl/Kiss/Kulcsar 2001, p. 125–156

³⁵ Schuster/Comșa/Popa 2001, p. 46–47.

³⁶ Crăciunescu 2015, p. 131–138.

³⁷ Szentmiklosi 2010, p. 296–297, Pl. III/2.

The most important discovery in Banat being the portable oven, described above, belonging to the Balta Sărată Cultural Group, discovered in the eponymous settlement.

The general opinion is that these *pyraunos* vessels have a domestic utility, being used in food preparation, both indoors and outdoors, in open air or open spaces³⁸.

The combination of the combustion chamber and the vessel itself combines several important functions. Thus, the existence of a combustion chamber allows for better fire maintenance, lower fuel consumption and directing of heat to the bottom and walls of the vessel. Circulation is provided by the rear opening of the installation and a variable number of circular apertures practiced at the joining of the two constituent elements of the assembly. Cooking becomes more economical and faster. Attaching the firebox allows you to move and place the entire plant as needed. G. Crăciunescu believes that this type of vessel was used especially when a group of people are traveling at a certain distance from the dwelling³⁹.

Along with the discoveries in the settlements, this type of material has been deposited in pits, considering that these deposits have a special character, a cultic role.

Such discoveries of the portable oven deposited in a hole, and having a cultic character, as in the case of the discovery of the Sarta Balta, are numerous forces. This practice of ritually depositing these *pyraunos* pieces is found in the Ottoman⁴⁰, Suciu de Sus⁴¹, Wietenberg⁴², Vatina⁴³ and Žuto Brdo – Gârla Mare⁴⁴ cultures.

The few discoveries made during the archaeological researches allow the establishment of links with beliefs or practices in the religious sphere. In the absence of visual or narrative sources, the spiritual life of archaic communities is difficult to reconstitute. Some pieces discovered in the archaeological context, as is the case with the discovery of the Balta Sărată, may be elements of the props used in cultural ceremonies, but these objects are not always recognized as such by archaeologists.

However, in some cases, the pieces brought to light suggest, by their own characteristics, to which the association is added in an archaeological context, that they were part of the inventory used in ceremonies with a magical-religious role. Thus, based on the analysis of the archaeological material found in the complex from Caransebeș-Balta Sărată, we can advance, as a working hypothesis, the fact that we are facing the ritual deposition of a portable oven used in ceremonies with a cultic role.

The *pyraunos* pieces, the altars and the firewalls, can be linked to the magic of fire. The fire seen through the wide open eyes and mouth of the *pyraunos* vessel, as well as the smoke coming out through the escape holes, could have a powerful effect on the assistance. It is not excluded that in these *pyraunos* plants, they have boiled different ingredients to obtain magical potions.

In view of the above, we consider the discovery at Balta Sarata to be cultic deposits.

Bibliography:

Ardeț *et alii* 2014

A. Ardeț, Gh. Lazarovici, D. P. Negrei, Lucia Carmen Ardeț, Monografia stațiunii neolitice de la Caransebeș (Balta Sărată). Studiu Introductiv, în *Arheovest* II/1 In Honorem Gheorghe Lazarovici, Szeget, 2014, p.

³⁸ Fischl/Kiss/Kulcsár 2001, p. 126; Crăciunescu 2015 p. 131; Rișcuță 2015 p. 45–46.

³⁹ Crăciunescu 2015, p. 138

⁴⁰ Bader 1978, p. 48.

⁴¹ Bader 1978, p. 72

⁴² Chidioșan 1980, p. 44; Boroffka 1994, p. 165–166.

⁴³ Bukvic 1991, p. 138.

⁴⁴ Popović 1998, p. 148; A. Vulpe 2014, p. 14.

- Ardeț *et alii* 2015 A. Ardeț, C. Săcărin, D. P. Negrei, Municipiul Caransebeș, sat Buchini, com. Buchini, Jud. Caraș-Severin, Punct: „Câmpul lui Poșta”, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, Campania 2014, Pitești 2015
- Bader 1978 T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*. Cultura pretracică și tracică, București, 1978.
- Boroffka 1994 N. Boroffka, *Die Wietenberg-Kultur: ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Sudosteuropa, I-II, Bonn, 1994.*
- Bukvic 1991 L. Bukvic, Pyraunoi der Bronze- und Eisenzeit, in *Berichte der Römisch-Germanischen Kommission*, Band 72, p. 137–140.
- Chidioșan 1980 N. Chidioșan, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României*. Așezarea Wietenberg de la Dersida, Oradea, 1980.
- Crăciunescu 2015 G. Crăciunescu, Bronze age Pyraunos pots and clay plates discovered in Oltenia, în *Tibiscum* 5/2015, Serie Nouă, Caransebeș, p. 131–146.
- Drașovean 1996 Fl. Drașovean, *Cultura Vinča (faza C) în Banat*, Timișoara, 1996.
- Dumitrașcu 1969 S. Dumitrașcu, Două așezări ale culturii Turdaș, în *Lucrări Științifice*, Oradea, 1969, seria A, p. 517–521.
- Fischl/ Kiss/Kulcsár 2001 K. Fischl, V. Kiss, G. Kulcsár, Beiträge zum Gebrauch der Tragbaren Feuerherde (Pyraunoi) in Karpatenbecken (Spätbronzezeit-Früh Eisenzeit), în vol. ed. C. Kacso, *Der Nordkarpatische Raum in der Bronzezeit, BiblM, I, Baia Mare, 2001, p. 125–156.*
- Gogăltan 1999 F. Gogăltan, *Bronzul timpuriu și mijlociu în Banatul românesc și pe cursul inferior al Mureșului*. Timișoara, 1999.
- Lazarovici *et alii*, 2003 Gh Lazarovici, S. M. Petrescu, D.P. Negrei, S. Ion, D. Țârdoiu, Balta Sărată. Campaniile 1999–2003 (I. Arhitectura), în *Tibiscum* XI, Caransebeș, 2003, pp. 143–214.
- Lazarovici *et alii* 2005 Lazarovici, Gh., Petrescu, S. M., Negrei, D.P., Ion, S., Țârdoiu, D., Săpăturile de la Balta Sărată. Campania din 2004, în *Tibiscum* XII, Caransebeș, 2005, p. 157–182.
- Lazarovici 1974 Gh. Lazarovici, Cu privire la neoliticul din Banat, în *Tibiscus*, 3, 1974, p. 45–64.
- Lazarovici 1975 Gh. Lazarovici, Despre tipologia și cronologia așezării neolitice de la Balta Sărată, în *ActaMN*, 12, 1975, p. 13–34.
- Lazarovici 1975a Gh. Lazarovici, Unele probleme ale ceramicii neoliticului din Banat, în *Banatica*, 3, 1975, p. 7–24.
- Lazarovici/Lazarovici 2006 Cornelia Magda Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Arhitectura neoliticului și epocii cuprului din România. I Neoliticul*, Editura Trinitas, Iași, 2006.
- Marc *et alii* 2013 A. Marc, C. Bodó, I. Barbu, M. Barbu, M. Barbu, I. Codrea, C. Țuțuianu, Un vas în formă de pasăre descoperit la Uroi – Sighet, Or. Simeria, Jud. Hunedoara, in *ISTROS*, XIX, 2013, Brăila, p. 119–151
- Petrescu 2000 S.M. Petrescu, Un mormânt de incinerare din epoca bronzului de la balta Sărată, în *Tibiscum* X, 2000, p. 161–163.
- Petrescu-Burloiu 1949 I. Petrescu-Burloiu, *Considerații fizico-geografice asupra regiunii și orașului Caransebeș*, București 1969.
- Petrovsky/ Gumă 1979 R. Petrovsky, M. Gumă, Un nou grup cultural al epocii bronzului în sud-vestul româniei – Descoperirile de tip Balta Sărată, in *StComC*, VI, Caransebeș, 1979, p. 53–110.
- Popa/Totoianu 2010 C. I. Popa, R. Totoianu, Noi opinii privitoare la evoluția culturală a Bronzului târziu în zona central-sud-vest transilvăneană, in vol. ed. C. I. Popa, R. Totoianu, *Aspecte ale epocii bronzului în Transilvania (între vechile și noile cercetări)*, *BiblMS, I, Sebeș, 2010, p. 171–291.*

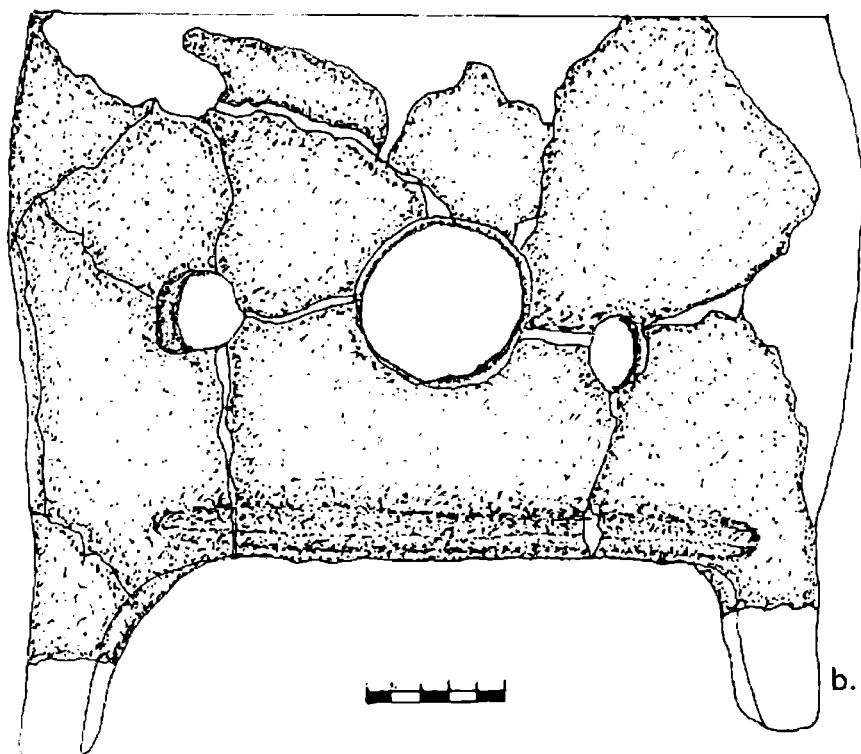
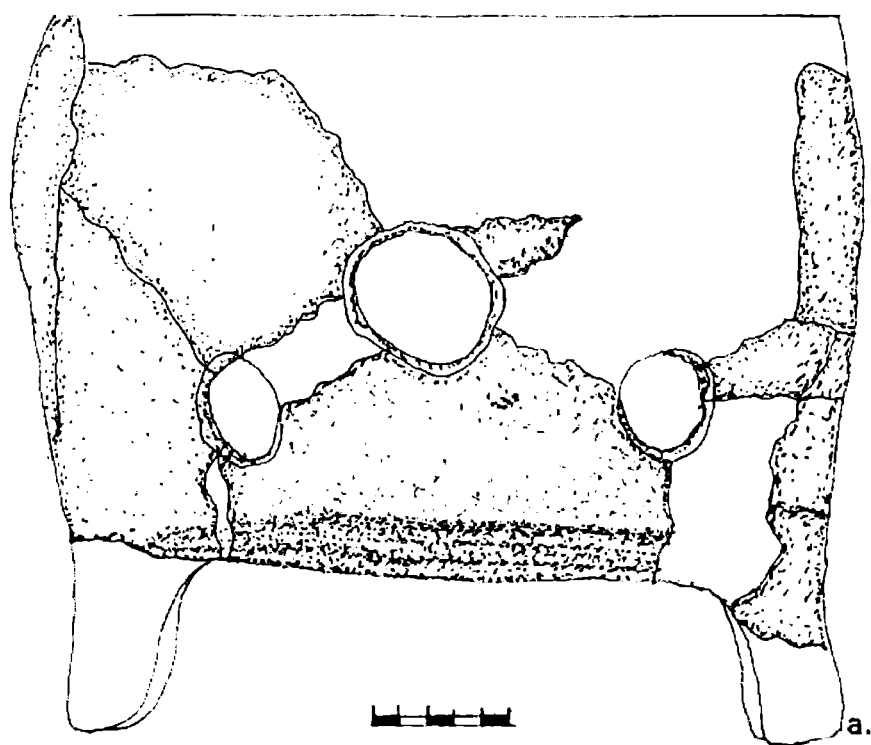
- Popović 1998 D. Popović, Problem of Cult Features in the Late Bronze Age cemetery at Konopiste, in *Die Kulturen der Bronzezeit in dem Gebiet des Eisernen Tores*, București, 1998
- Rișcuță /Marc 2015 N. C. Rișcuță, A. T. Marc, Descoperiri cu caracter cultic aparținând bronzului târziu din așezarea de la Șoimuș-Teleghi (Jud. Hunedoara) în *Sargetia*. Acta Musei Devensis (S.N.), VI, 2015, p. 41–80.
- Rogozea 1992 P. Rogozea, Grupul cultural Balta Sărată în contextul epocii bronzului din județul Caraș – Severin, in *Symposia Tracologica*, 9, 1992, pp. 23–25.
- Romsauer 2003 P. Romsauer, Pyraunoi. *Prenosne piecky a podstavce z doby bronzovej a doby zeleznej*, Nitra, 2003.
- Săcărin et alii 2014 C. Săcărin, A. Ardeț, D.P. Negrei, Cercetări arheologice la Balta Sărată, punct Câmpul lui Poșta, in *Cronica Cercetărilor arheologice din România*, Campania 2013, Oradea 2014, p. 31–32.
- Schier 1995 W. Schier, *Vinča-Studien, Tradition und Innovation im Spätneolithikum des zentralen Balkanraumes am Beispiel der Gefässkeramik aus Vinča-Belo Brdo*. Unveröff. Habilitationsschrift, vol. I, II, Heidelberg, 1995.
- Schuster/Comșa/Popa 2001 C. Schuster, A. Comșa, T. Popa, *The Archaeology of Fire in the Bronze Age of Romania*, Giurgiu, 2001.
- Szentmiklosi 2010 A. Szentmiklosi, Locuirea de tip Cruceni-Belegiš-Módosi út (jud. Timiș). Sondajele arheologice din anii 1997 și 1999, în *Banatica*, XX/1, 2010, p. 293–306.
- Vulpe 2014 A. Vulpe, Transform[rile culturale la sfârșitul epocii bronzului]n sud-vestul spațiului carpato-dunărean, în *Arhivele Olteniei*, 28, SN, Craiova, 2014.

UN VAS DE CERAMICĂ RITUAL DE TIP PYRAUNOS DESCOPERIT LA CARANSEBEȘ – BALTA SĂRATĂ (Rezumat)

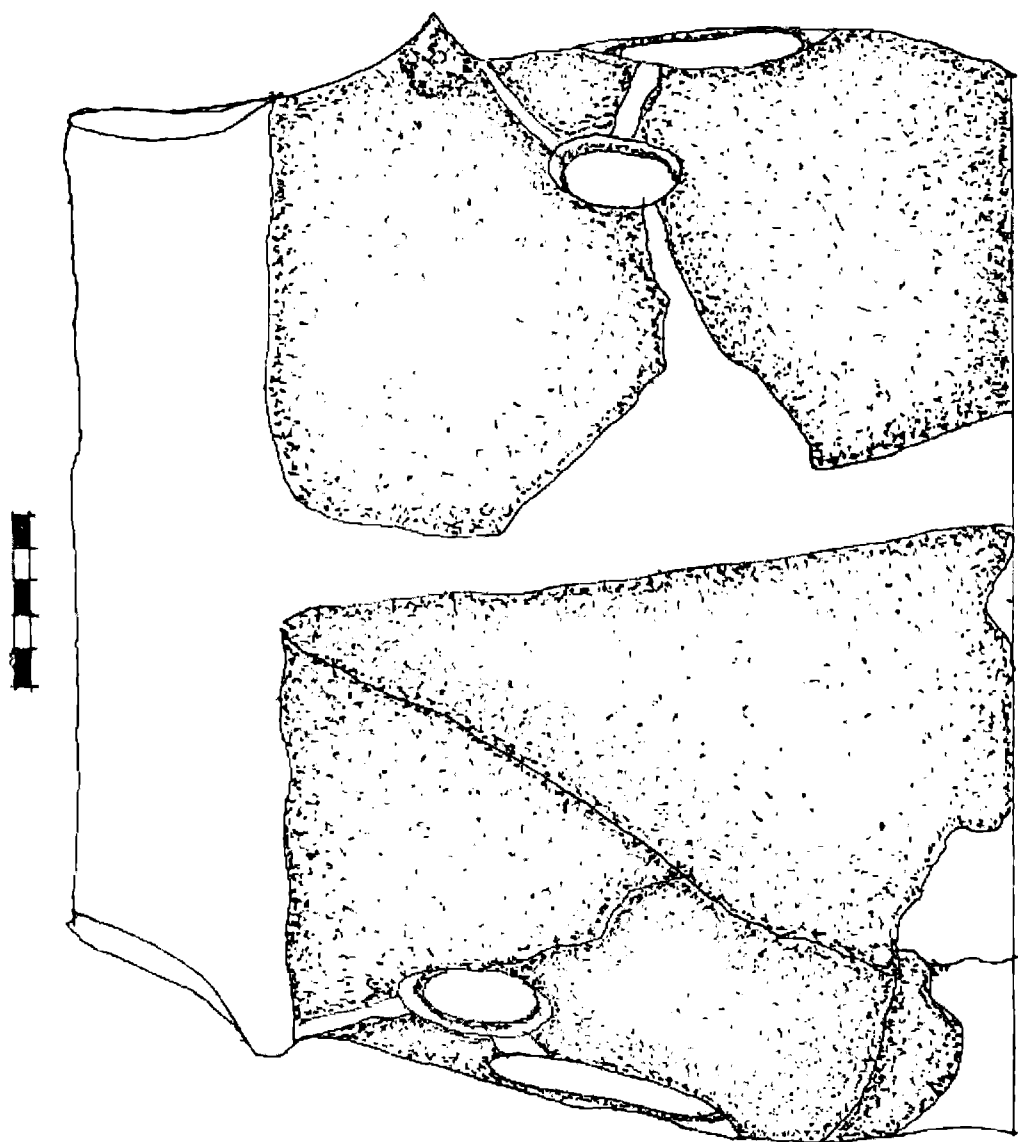
Vas de tip *pyraunos*, din care se păstrează doar suportul vasului, are diametrul de: 31 × 29 cm, înălțimea este de 26,5 cm, grosimea peretelui de 12 mm, pastă este grosieră, cu pietricele și mică, culoare brună, ardere bună, prezintă urme de ardere secundară în interiorul vasului și deasupra orificiilor pentru ventilație.

Suportul are baza circulară, cu marginea lătită, pereții arcuiți și două deschidere de formă trapezoidală, cu colțurile rotunjite. Deasupra acesteia se aflau trei orificii circulare, cel din mijloc fiind mai mare. Din marginea deschiderilor pornește un decor în relief, sub forma unei benzi. În interior, în partea superioară se observă urmele de prindere a vasului. Ceramica se încadrează în categoria celei grosiere, pasta este brun cărămizie cu urme de arsură secundară. În interiorul pastei constatăm prezența fragmentelor de cuarț, piatră de var și mică foarte fină.

Din punct de vedere tipologic, vasul descoperit la Caransebeș – “Balta Sărată” se încadrează în tipul 2 al „vetrelor portabile”, respectiv „vetre portabile cu vas încorporat”, sau în tipul A, subtipul A1, respectiv *pyraunoi* cu vas încorporat, o cameră de ardere mare și câteva găuri pentru asigurarea ventilației.

Pl. I. Pl. I. Caransebes – Balta Sărată. a. Portable oven type *pyraunos*.
Face A. b. Portable oven type *pyraunos*. Face B.

Pl. II. Caransebeș – Balta Sărată. Portable oven type pyraunos. Seen from the side.

THE IMAGE OF WAR IN THE ART OF ANCIENT GREECE

Mateusz ŻMUDZIŃSKI

University of Wrocław

During a large part of the history of Ancient Greece, war was a nearly everyday phenomenon. Actually, every free man was a warrior some time in his lifetime. Even those who had incomes from agriculture or other economic branches took up their weapons, when war came, to defend their homeland or start for a war expedition.

From today's perspective, it can be assumed that periods of peace may seem a bit confusing and unexpected to the Ancient.

From the Bronze Age, for which we lack of precise historical documents, we have a literary description of the yearslasting Trojan War. In much later and better-documented times, countless local wars between the many poleis show up. The aim of the battles was to conquer neighbours, to seize their fields, olive groves and vineyards, to get loot and slaves.

The brave winner did not have to toil in the fields or in the workshop, and after a short battle, he had a chance to become a wealthy stockowner or landowner. The business could be extremely profitable and viable.

On another hand, small and rocky agricultural areas sometimes forced men to lay down their farming tools for a sword and spear. But war was not only the joy of victory and material profits. When there was a winner, there had to be a loser too. Armed confrontations were extremely devastating for entire communities.

Fathers, brothers and sons were killed, whole families suffered. The Niobid Painter showed the death of innocent children who were their mother's joy¹. Niobe was a mythical character, but real women mourning their children like her certainly never lacked.

Wives became poor widows, often with no security in their old age, children became orphans. Fathers, instead of returning home happily, happened to be carried on their shields almost directly to the funeral pyre².

Who was to give the old parents a piece of bread when the only son lay in the cemetery?

The two successive wars with the Persians are milestones in the history of ancient Greece (Musiał, 1999, p. 282–290). The first one took place in 490 BC, the second in 480–479 BC, the last act of the conflict being played off in 449 BC. These wars for the first time did not raise the Greek warriors against each other, and to some extent united them against a foreign foe. The conflict with the Persians substantially remodelled the Hellenic world. Two main powers, Athens and Sparta, were to emerge afterwards. Their peculiar ambitions and differences in mentality led to quarrels, disputes, and ultimately armed confrontations. Both communities fell into the vortex of bloody armed conflict.

¹ Boardman, 2001, p. 92–93.

² Boardman, 2001, p. 182–183.

The Peloponnesian War was an unquestionable disaster, not only for the main stakeholders, but also for their allies. It was the first total war in Greek history³. It affected not only the fighters taking part directly in hostilities, but also their families. Cultivated fields were burnt, olive groves happened to be cut down. People died not only on the battlefield but also from hunger, massacres and diseases. The armed conflict lasted so long (431–404 BC) that there was a whole generation of people who were born and died during the war. Greece, exhausted economically and demographically, with time became an easy prey for Macedonia. In the afterwards, under the banner of Alexander the Great, Greeks would move to conquer the world. His expedition took place in the years 336–323 BC. The pretext was to avenge ancient wrongs, but de facto, belligerents were led by the desire of conquest and pillage of the kingdom of Persia. The Macedonian empire was to be ephemeral.

Emerging later Hellenistic monarchies were to fight against each other⁴.

After years, the whole Hellas would be easily conquered by Rome, and the Roman domination would bring the end of the Greek states.

Looking at the different periods of Greek art, it is easy to see that scenes of fighting, or at least, simply warriors are one of the favourite themes⁵. Here I would like to try to show how wars affected the art, and which wars were reflected in it. My aim is not to create a catalogue of all possible images of fights or warriors; it is rather an attempt to establish a correlation between the phenomena and to show up general regularities.

In black-figure pottery painting, we can observe examples of vase decorations showing fighting warriors. These are usually foot soldiers, and they fight with spears. It is difficult to distinguish any form of battle array or fighting principles in these pictures. Sometimes, the scene shows two men in action against one, or two fighters with a slain soldier in the background. Less frequent examples show confrontations between two riders, or between riders and a foot soldier⁶.

Part of the images illustrate mythological conflicts, for example between gods and giants⁷. Artists seemed to be prone to produce pictures of the already semi-mythical Trojan war and its heroes, like Achilles or Hector⁸.

Pictures of fighters still appear in red-figure pottery painting, but usually with some changes. Now the Greeks do not fight any more against each other, as soldiers of antagonistic poleis, but against mythical Amazons wearing long robes, fighting on horseback with spears, axes or bows. There are also scenes of battles against male opponents in very similar foreign robes, which are considered to be Persian. Obviously, it seems that under the appearances of dangerous, mythical Amazons, the artists actually pictured Persians soldiers.

The picture even appears on the shield of Athena Parthenos⁹. Occasionally, too, topics related to the Trojan War continue to appear, including the *Iliupersis*, i.e. the sack of Troy. M. L. Bernhard thinks that *Iliupersis* scenes from the period of the beginning of the Persian wars can be considered rather as a picture of the Persians' atrocities against Greek civilians. They would then represent a punishment sent by fate or the gods for the former acts of savagery committed in Troy, where innocent women, children and elderly were slaughtered.

³ Musiał 1999, p. 303–323.

⁴ Bravo/Wipszycka 1992, p. 39–69, 105, 122, 131–12, 205, 249, 256.

⁵ Cf. Boardman 1999, p. 94, 117, 204

⁶ Cf. Boardman 2001, p. 59.

⁷ Bernhard 1992, p. 537.

⁸ Papuci-Władyka 2001, p. 165.

⁹ Bernhard 1991, p. 334–337.

Examples of such works were painted by the Kleophrades Painter¹⁰. Persian wars brought not only the joy of victory, but victims and destruction. Duris painted Eos raising the body of Memnon, i.e. a mother mourning her slain son. It is hard to imagine such decorations on ordinary table dishes. Such cups probably were used to raise toasts to fallen warriors during funeral ceremonies. Similar pictures can be found in the reliefs decorating Greek temples.

The pediment of the Aphaia temple (about 480 BC) in Aegina shows Greeks fighting Trojans. A frieze which was executed and placed there about 465–456 BC shows a fight against Amazons. Decorations of the Parthenon of Athens also show a scene of *Iliupersis*. A frieze of the temple of Athena Nike (about 420 BC), in Athens, directly presents – which is exceptional – the battle of Platea or Marathon. Searchers see in it a picture not of the legendary Amazons, but of the Persians. The western and northern friezes of the temple of Athena Nike can yet be linked with the Peloponnesian War and refer to fights between Athenians and Spartans. In the decorations of the Mausoleum at Halicarnassus (about 350 BC), artists immortalized again the mythical battle between Greeks and Amazons¹¹.

The monument is very unusual as it is the tomb of a Persian satrap which decorations are the work of Greek artists. They took into account the tastes of both the Persians – among whom Mausolus himself – and the Greeks, and the Amazons shown in the reliefs do not appear to be easy opponents.

The subject of the Greeks fighting the Persians comes again on the so-called Alexander sarcophagus, which dates back to about 312–310 BC and would show recent battles of the times of Alexander the Great¹². The issue of hiding wars in official art, i.e. in the reliefs that decorated temples and other public buildings, is most interesting. Under the cover of mythical fights, in the Amazonomachies (battles against Amazons), Gigantomachies (gods fighting Giants) and Centauromachies (fights against Centaurs), the artists could show fights against real enemies¹³.

This allowed not to show the enemy in a place which was sacred for the community, and at the same time – by political correctness, as we could say today – to avoid further conflicts. Placing such reliefs in places frequented by citizens of different poleis did not arise controversy, because none of the children of the defeated would see anything offensive in the pictures of mythological characters. The despair, death, suffering or humiliation of a Giant, a Centaur or an Amazon did not offend the pride of any warrior. But there was no mystery around the circumstances and events that had led to the birth of these works of art.

The Altar of Zeus and Athena at Pergamon is a good example¹⁴. In archaic art, the motif of the fight against the Amazons is not so frequent. It can be seen in the temple of Apollo at Eretria. The Classical period, after the Persian wars, brings a profusion of such pictures, for example at the Temple of Apollo in Bassae, on the shield of Athena Parthenos, on the frieze of the Mausoleum at Halicarnassus.

For the Hellenistic period, the frieze of the temple of Artemis Leukophryene in Magnesia can be given as example. The motif also appears on Greek sarcophagi. Similarly, in the fifth century BC, after the Persian wars, Centauromachies – mythical battle of the Lapiths against the Centaurs – become widespread. As examples, we may mention the scenery of the western pediment of the temple of Zeus at Olympia, the western frieze of the temple of Apollo in Bassae,

¹⁰ Bernhard, 1991, p. 173–5.

¹¹ Bernhard 1992, p. 381–407.

¹² Havelock 1972, p. 191–192.

¹³ Cf. Bernhard 1991, p. 256.

¹⁴ Bernhard 1993, p. 298–322; Pollit 1986, p. 86–110.

metopes of the southern frieze of the Parthenon, or the western frieze of the Hephaisteion in Athens.

For the Archaic period, we have pictures of fights against Giants on the pediment of the treasury of the Megarians in Olympia (about 510–500 BC), the pediments of the temples of Artemis in Corfu and the old temple of Athena on the Acropolis, and in the northern frieze of the Treasury of the Siphnians at Delphi. There are much less pictures from the Classical period, with for example the decoration of the metopes of the eastern frieze of the Parthenon, in Athens. For the Hellenistic period, the most remarkable work is the frieze of the Altar of Zeus and Athena from Pergamon.

The Hellenistic period is also characterized by the construction of victory monuments, like the Nike of Samothrace, the Colossus of Rhodes and the very interesting group of sculptures depicting the victory of Pergamon over the Gauls¹⁵.

In Pergamon, which is quite remarkable, the artists did not show the winners, but well built and brave, though defeated and dying, enemies¹⁶.

A Gaul prefers to kill his wife himself and commit suicide rather than being caught in slavery¹⁷. This new way of showing victory is quite exceptional from the propaganda point of view. In later times, similar artistic ideas will seldom appear. In their historical reliefs, the Romans will rather focus on the victors and avoid exhibiting the bravery of the defeated barbarians. Modern artists will rather follow the Roman writers, who were not concerned about any political correctness and did not care about the feelings of the grandchildren of the vanquished.

In summary, we can see that during the archaic period, Greek art was prone to portray brave warriors. Artists often depicted war actions by hiding them under the appearances of Trojan War heroes. A breakthrough seems to have come with the wars of the Greeks against the Persians, where the citizens of different cities were now fighting together against a common enemy, the Persians. These were sometimes portrayed as foreigners, directly recognizable by their weapons, but more often under the appearance of Amazons. Similarly, fights against fierce Centaurs were often pictured in this period. The long-lasting and devastating Peloponnesian war was reflected on monuments showing the struggle between the Athenians and the Spartans, or showing the sufferings of war.

Eos with the body of Memnon and the Niobids may be shown as examples of victims of the struggle between the Greeks themselves. In Hellenistic times, mythical battles like the Amazonomachies or Centauromachies continued to be common themes for the artists. But there were also monuments directly bearing witness to the battles of the wars against the Persians or the Gauls.

As outlined above, the art of the ancient Greeks shows the complexity of their world, including the recurring presence of war in their lives. Armed conflicts left deep scars on entire communities, which is still noticeable today in many paintings, sculptures and reliefs. There was no age without great winners, and thus without the usually forgotten defeated, widows and orphans.

Bibliography

Bernhard 1991

= M.L. Bernhard, *Sztukagrecka V wiek u.p.n.e.. Historiasztukigreckiej*, v. II, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1991.

¹⁵ Pollit 1986, p. 115 *et al.*

¹⁶ Pollit 1986, p. 86–90.

¹⁷ Bernhard 1993, p. 255–264.

- Bernhard 1992 = M.L. Bernhard, *Sztukagrecka IV wiekup.n.e., Historiastarożytnesztukigreckiejv. III*, WydawnictwoNaukowe PWN, Warszawa 1992.
- Bernhard 1993 = M.L. Bernhard, *Sztukahellenistyczna, Historiasztukigreckiej v. IV*, WydawnictwoNaukowe PWN, Warszawa 1993.
- Boardman 1999 = J. Boardman, *Sztukagrecka*, Wydawnictwo VIA, Toruń, Wrocław 1999.
- Boardman 2001 = Boardman *The History of Greek Vases. Potters, Paiters and Pictures*. Thames and Hudson Ltd, London 2001
- Bravo/Wipszycka 1992 = B. Bravo, E.Wipszycka, *HistoriastarożytnychGreków, v. III, Okreshellenistyczny*, WydawnictwoNaukowe PWN, Warszawa 1992
- Musiał 1999 = D. MusiałGrecja[in:]M. Jaczynowska, D. Musiał, M. Stępień, *Historiastarożytna*,ed. M. Jaczynowska, Wydawnictwo Trio,Pułtusk 1999, p. 233–407.
- Havelock 1972 = C.M. Havelock, *Sztukahellenistyczna. Sztukaświatastarożytnegoodśmierci Aleksandra Wielkiego do bitwy pod Akcjum*, Arkady, Warszawa 1972
- Papuci/Władyka 2001 = E. Papuci-Władyka, *SztukastarożytnejGrecji*, WydawnictwoNaukowe PWN SA, Kraków 2001
- Pollit 1986 = J.J. Pollit, *Art. in Hellenistic Age*, Cambridge University Press, Cambridge 1986.
- Stansbury O'Donnell 2014 = M.D. Sansbury O'Donnell, *Looking at Greek Art*, Cambridge University Press, Cambridge 2014.

IMAGINEA RĂZBOIULUI ÎN ARTA GREACĂ ANTICĂ

(Abstract)

This article deals with the image of ancient wars in Greek art. War is shown in vase paintings, sculptures and reliefs. Initially, the pictures were related to the Trojan War and the Amazons. But the presentation of the conflicts was also often hidden in the form of Centauromachies and Gigantomachies. With the Persian wars, isolated pictures of real battles appeared. The period of the Peloponnesian War left behind traces of tragic events, images of suffering and death. The Hellenistic period, with its many large-scale wars, left behind both new ways of presenting enemies and monumental victory monuments, as well as the pathos and violence of the feelings linked with the experience of the belligerents.

ROMAN *THERMAE* IN ISTRIA

Kristina DŽIN

IRC Arch Medulin-Brijuni
Institut for social sciences Ivo Pilar, Zagreb

The paper deals with the Roman public *thermae* in the cities of Pula and Nesactium, and the private *thermae* of the residential villas in Medulin, Verige Bay on Veliki Brijun Island, in Valbandon, Barbariga, and Sorna in Katoro, as well as the production complex in Červar Porat. Thermal complexes in Istria have not been sufficiently investigated, except in Nesactium and Verige Bay.

* * *

Roman *thermae* or baths are an unavoidable essence of the urbanistic and project tasks of the Roman architects as early as the 2nd century BC. As a building complex in terms of architecture, as well as a cult of water use and body care, the *thermae* have evolved from the Greek palaestra. Therefore, in terms of architecture, thermal complex was first developed in Campania, under strong influence of Greek culture and tradition at the time of the late Roman Republic. The functional construction and perfecting of the hypocaust, which is in the antique tradition ascribed to Campanian merchant Sergius Orata, brought to a sudden development of thermal complexes, which, initially baths for athletes, acquired a significant hygienic and health-care role in the public, political, and cultural life of the Roman society¹.

A well organized and implemented water supply infrastructure, executed either by small aqueducts, arrangement of springs or building of public and private water reservoirs filled with spring water or rainwater², influenced the building of public and private *thermae* in the urban centers of Istria (Pula, Nesactium), as well as more modest bathing units in the residential areas of villas *rusticae* or more luxurious thermal complexes in municipal and residential villas. It is known that admission fee was paid in private municipal baths, while the usage of public *thermae* was generally free of charge, because it was subsidized by emperors or other important officials³. Given that Roman bathing and thermal facilities in Istria have not been appropriately analyzed and systematized so far, this paper aims to provide an overview of discovered buildings with thermal characteristics.

¹ P. GRIMAL, *Roman Civilisation*, Belgrade 1968, 291–293.

² See: A.GNIRS, *Römische Wasserversorgungsanlagen im südlichen Istrien*, Jahresbericht k.u.k. Marine-Unterrealschule in Pola, Pola 1901, 1–29; Camillo de FRANCESCHI, *Il Ninfeo e l'Acquedoto di Pola*, Atti e memorie della Società istriana di Archeologia e Storia Patria, 46–47, Pola 1934, 227–251; V.GIRARDI JURKIĆ, *The Water Sources and Water Supply of the Antique Pula* in this volume of “Histria Antiqua” review.

³ P.GRIMAL, *op.cit.*, 293.

1. In the city of Pula, the building remains of *thermae* were observed about a hundred meters behind the rear of the church of St. Thomas (today cathedral complex), during the protective investigation carried out in relation to the installing of new gas pipes in 1973. Rectangular and round suspending posts of a larger thermal complex were found in a trench (the intersection of Kandler Street and „Naša Sloga” passage) ⁴. The suspending posts were 40 cm in diameter, 60–64 cm of height, placed at regular intervals next to one another or behind the other (55 cm). Although the investigation has not been extended, the very insight into the size of the suspending posts built of curved modules made of well baked bricks gives strong enough indication that it was a larger thermal complex of the Roman public baths in this urban space along the main road (*decumanus*) near Jupiter's Gate (*Porta Iovis*) leading out of town towards the amphitheater and Roman Nymphaeum. According to the method of construction, and judging by the material collected in the fill (fragments of pottery, bone artefacts, one-piece and two-piece combs), it was most likely a spacious larger building which was in operation in mid-2nd century.

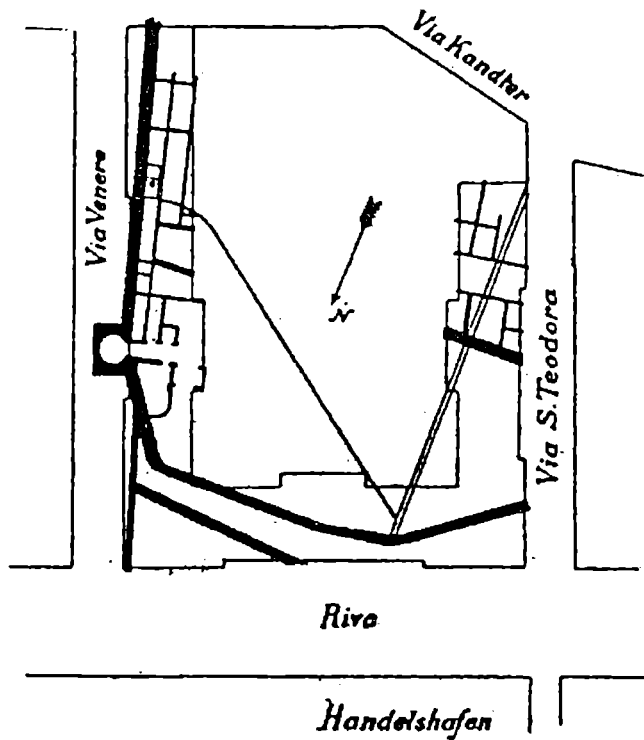

FIGURE 1

A part of a smaller thermal complex⁵ is presumed to be located in the area of the Franciscan monastery in Pula, immediately westwards under the defensive wall of the prehistoric hillfort situated on the central city hill, where excavations uncovered a Roman room with a mosaic floor decorated with a kantharos vase, a swastika and a hippocampus. This conclusion is drawn on the basis of the known fact that the motives of hippocampus and kantharos commonly occur in the decoration of Roman bathing areas⁶.

⁴ The protective archaeological investigation was carried out by V. Girardi Jurkić, and the data have not been published so far, although the geodesic survey of the finds was performed. There are data showing that A. Gnirs (A. GNIRS, *Zur Topographie des antiken Pola*, Jahrbuch der k.k. Zentral Kommission für Kunst und Historische Denkmale, 2, Wien 1904, 216–220) carried out investigation in that area.

⁵ V.GIRARDI JURKIĆ, *I mosaici antichi dell'Istria*, III Colloquio internazionale sul mosaico antico, Ravenna 1984, 170-171.

⁶ D.LEVI, *Mosaico*, u: Mosaico e mosaicisti nell'antichità, Enciclopedia Italiana, Roma 1967, 14.

Fig. 2a

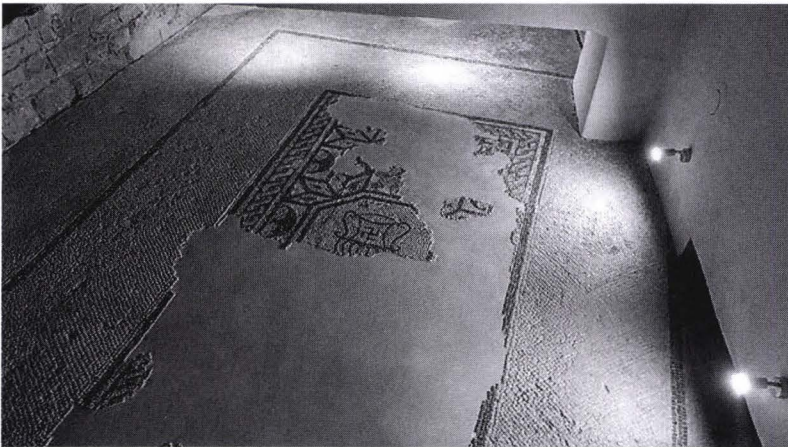

Fig. 2b

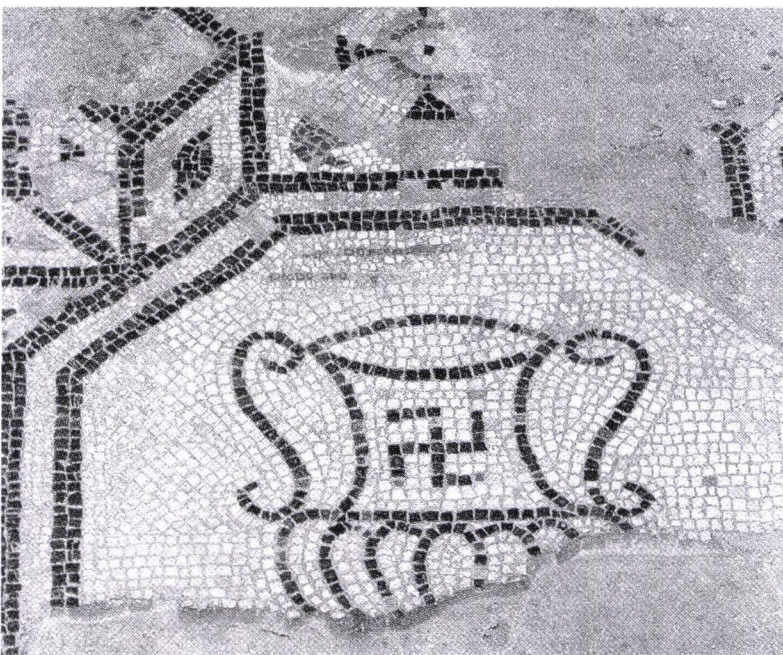

Fig. 2c

FIGURE 2

Similar examples have been found in Pompeii⁷ and Ostia. It can be thus deduced that several hundred years later a cult place of the Christian community was created in the area of the Roman city villa with a built bathing area. This cult place had been used for worship for centuries, so that the monastery and religious complex of St. Francis was built at that spot in the 15th century. Unfortunately, no major archaeological investigative works have been performed in this area to this very day, which would certainly yield significant results in determining the value of the site in the urban city center.

The Roman urban villas below the city's central hill also contain remains of luxuriously executed and decorated home baths, supplied with water via pipes from the city water reservoirs located on the central city hill⁸.

2. A complex of two Roman thermal facilities, a large and a small one, was unearthed in Nesactium in the early 20th century. During the operation the researchers identified those two facilities as male and female *thermae* respectively.

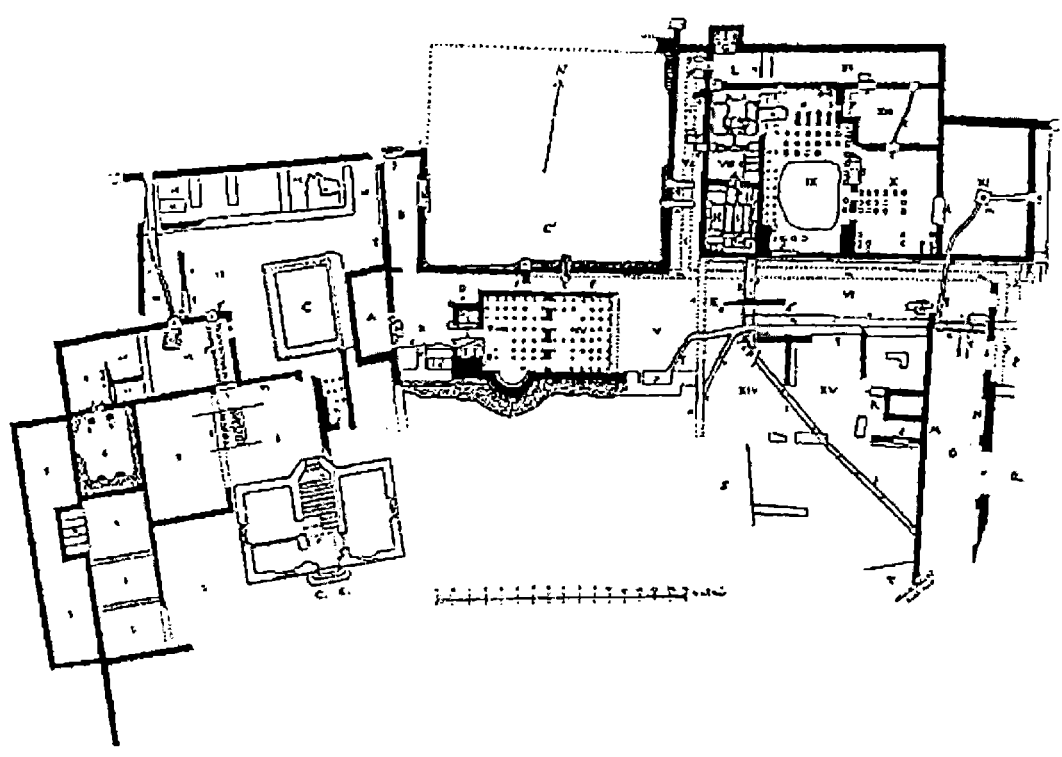

FIGURE 3

In recent years, there is an opinion that this is a unique thermal complex linked to a large and spacious water reservoir⁹.

The *thermae* in Nesactium are located north of the forum (at a distance of about 30 m), and are considered to be among the most important buildings of this Roman city, while a thermal

⁷ A.de FRANCISCIS, *Pompei, Terme di Foro*, Novara 1969.
⁸ G.FISCHER, *Das römische Pola*, München 1996, 47–49; V.GIRARDI JURKIĆ, *The Water Sources and Water Supply of the Antique Pula* in this volume of “Histria Antiqua” review.
⁹ G.ROSADA, *Oppidum Nesactium*, Treviso 1999, 46–55.

complex of such dimensions has not been credibly established at the time of previous excavations in Pula. Alberto Puschi, who was the most responsible for the excavation and interpretation of the Nesactium *thermae*¹⁰, found two connected parts of the *thermae*, the smaller one on the west side and the other one east of the forum. According to the researcher, the larger part of the building were *thermae* for men, while a smaller part of it were for women, while Guido Rosada¹¹ believes that this is a unique thermal structure.

Despite this divergence of opinion in the determination of the basic functions of discovered structures, the Nesactium complex is certainly the most thoroughly investigated thermal complex in Istria so far. The so-called men's quarters of the *thermae* represents a discernible joint complex consisting of a typical rectangular four-sided thermal building. South of a large water reservoir a small square block of so-called women's *thermae* is situated. Between the two (V and E), there are rooms whose floors were covered with mosaic. Of the large *thermae*, only the caldarium (IX), tepidarium (X) and frigidarium (XI) are preserved. To the north and south, the remains are bordered by the corridors (XII) whose floors were paved in *opus signinum* and white mosaic (VI).

In late antiquity, the praefurnium was turned into the production area of the economic complex, and it contained olive presses. The layout of the women's *thermae* has been preserved entirely, and it is readable up to the present day. It consists of a magazine for the timber (A), a praefurnium (D), a furnace (b, j, m) and a caldarium (IV). Leaving aside for now the analysis of the remodeling phases and pertinent details¹² (which was done by Arslan and Rosada), it can be considered that thermal facilities in Istria and Nesactium maintain classical form and function. Therefore, an ideal layout of a typical Roman *thermae* would result after a final cleaning and defining of the original state and function, and after the creation of a conceptual architectural base and executed conservation works with a partial restoration.

In the context of men's *thermae*, Rosada also finds a latrine, which is the only novelty to be adopted as the logical sequence of the components of a utilitarian thermal space. The layout of the base structure also shows a dense network of water channels and pipes that brought water from the two large capacity water reservoirs to the bathing place, and there is also a developed drainage system. In any case, the water supply problems and the heating of large quantities of water and rooms in the Nesactium *thermae* was solved very skillfully and with maximum efficiency.

3. From 1909 to 1912, the remains of a Roman residential villa, which consisted of two construction units¹³, were excavated on the banks of the shallow Bay of Valbandon near Fažana. The northern part of the building is only partially preserved. The remains of two large semi-circular rooms, 12 meters in diameter, were discovered along the very waterside. The rooms open to the sea, and were paved with a black mosaic framed in white stripes. The whole mosaic carpet was further decorated with multicolored marble, aragonite, and alabaster¹⁴. A. Gnirs calls these rooms exedrae, but does not assign any specific function to them. Since the building was not completely explored and its function was not defined, it is likely that this part of the building was part of a thermal complex (C).

¹⁰ A. PUSCHI, *Edifici antichi scoperti a Nesazio, scavi degli anni 1904 e 1905*, Atti e memorie della Società istriana di Archeologie e Storia Patria (further: AMSI), 21, Parenzo 1905, 265–297; the same, *Nesazio, scavi degli anni 1906, 1907 e 1908*, AMSI, 30, Parenzo 1914, 1–75.

¹¹ G. ROSADA, *op.cit.*, 46–55.

¹² G. ROSADA, *op.cit.*, 50, note 72.

¹³ A. GNIRS, *Forschungen in Istrien: I. Grabungen im Gebiet der Antiken Herrschaftsvilla von Val Bandon ...*, Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts (dalje JÖAI, 14, Wien 1911, 155–196.

¹⁴ See: R. MATIJAŠIĆ, *The Economy of Antique Istria*, Pula 1998, 121–124.

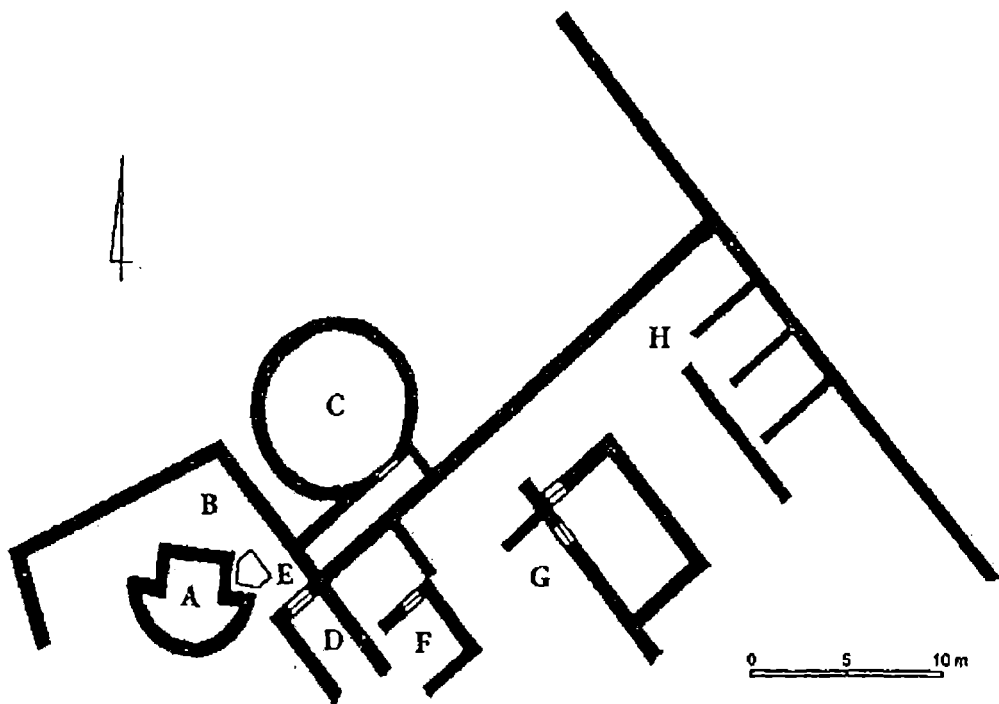

FIGURE 4

4. Several kilometers further to the north along the coast, on Barbariga Cape near Peroj, there are the remains of a large representative villa researched by Hans Schwalb in 1902¹⁵. The main core of the building consisted of a peristyle courtyard opened toward the sea and surrounded by rooms on all three sides. North of the peristyle, in the sea, a well preserved water reservoir can be observed. The part of the building with a peristyle Schwalb called the summer residence, while the north wing along the sea he called the winter residence. The southeast corner of the peristyle part is linked to a smaller thermal complex (M) and, further, to the two ends of a large promenade (L) that in the south ends with a dock. A large tank (*castellum aque*) (Z) ¹⁶ was discovered in the shallow sea, on the western side of the complex.

5. The lavish Roman residential complex in Verige Bay on Veliki Brijun Island, which was excavated in the period from 1901 to 1914 by A. Gnirs¹⁷, among other also contained a spacious *thermae* (C) with conventional areas: fireroom, dressing room (*apodyterium*), a swimming pool with hot water and steam spaces (*caldarium*), swimming pools with cold water (*frigidarium*), tepid rooms where the body was getting used to a higher temperature (*tepidarium*), and the entire water heating and steaming system. The semi-circular façade of the building articulated by pillars was opened to the sea with a bathing area and pools for vivariums (B). The areas for accomodation and rest (D) were observed belonging to the complex, as well as a promenade, while a palestra for exercise and games¹⁸ stretched toward the library and a large portico.

¹⁵ H.SCHWALB, *Römische Villa bei Pola*, Schriften der Balkankommission, 2, 1902, 1–52.

¹⁶ A.GNIRS, *Römische Wasserverdorgungsanlagen im südlichen Istrien*, Jahresbericht der j.u.k. Marine-Unterrealschule in Pola, Pola 1901, 1–29; Š.MLAKAR, *Architectural and Compositional Features of Roman Villas Rustica and Mansions in Istria*, Jadranski zbornik, 15–16, Pula-Rijeka 1995, 37–39; R.MATIJAŠIĆ, *op.cit.*, 124–125.

¹⁷ A.GNIRS, *Forschungen in Istrien, I. Grabungen in Val Catena auf Brioni grande ...*, JÖAI, 10, Wien 1907, 43–47; isti, *Forschungen über antiken Villenbau in Südistrien, I. Die Grabungen in der antiken Villenanlage von Val Vatena ...*, JÖAI, 18, Wien 1915, 99–102.

¹⁸ M.SUIĆ, *Antique City on the Adriatic*, Zagreb 1976, 216; R.MATIJAŠIĆ, *op.cit.*, 115–117; Š.MLAKAR, *op.cit.*, 33–36.

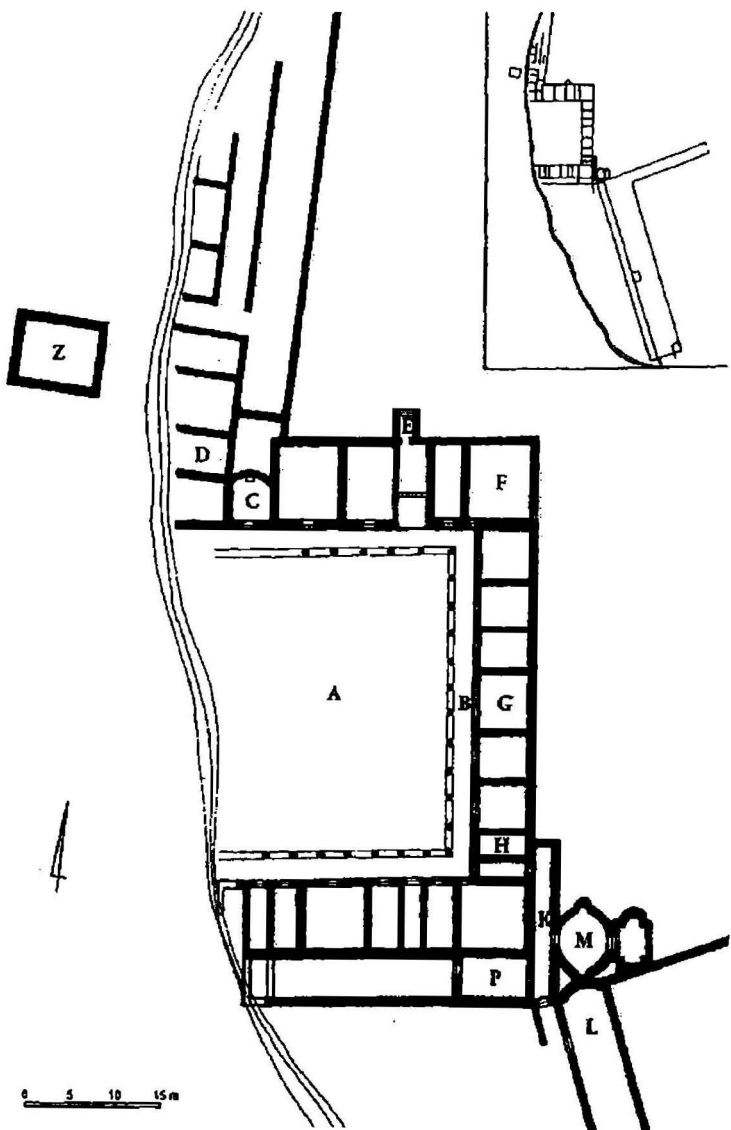

FIGURE 5

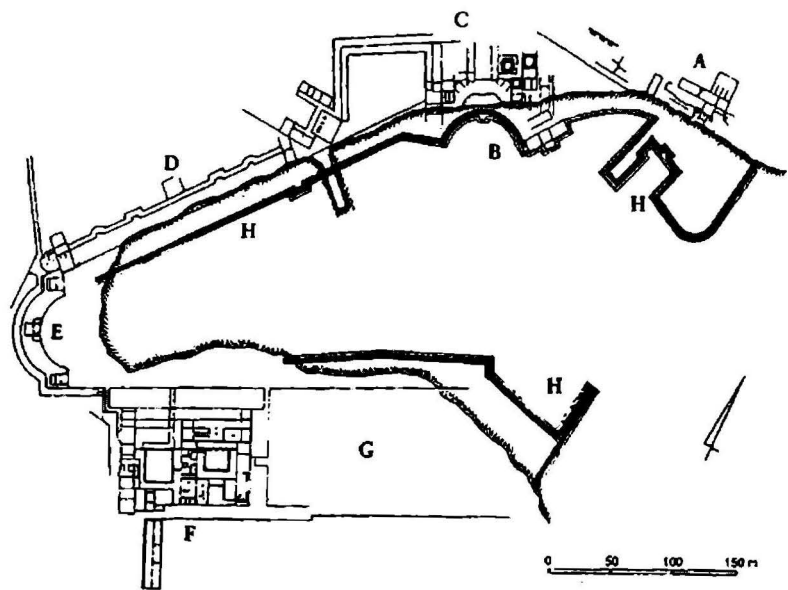

FIGURE 6

6. The two-year archaeological investigation conducted in 1966 and 1967 on Sorna Peninsula south of Poreč determined the existence of the remains of a large Roman villa, whose building complex cut through the entire width of the peninsula from the south to the north coast¹⁹. Near the southeast corner of the mansion, along the very coast, there was a *castellum aquae*, which received fresh water via a pipeline from nearby Funtana. Right next to the water supply terminal, an area retained by a wall held the mansion's thermal complex with a fireroom and water and air heating apparatuses (14), and a classic porch, dressing room, swimming pools with hot, warm, and cold water, and space for exercise and walks (16). This residential complex was built in the 1st century, while it underwent minor modifications in the 2nd century.

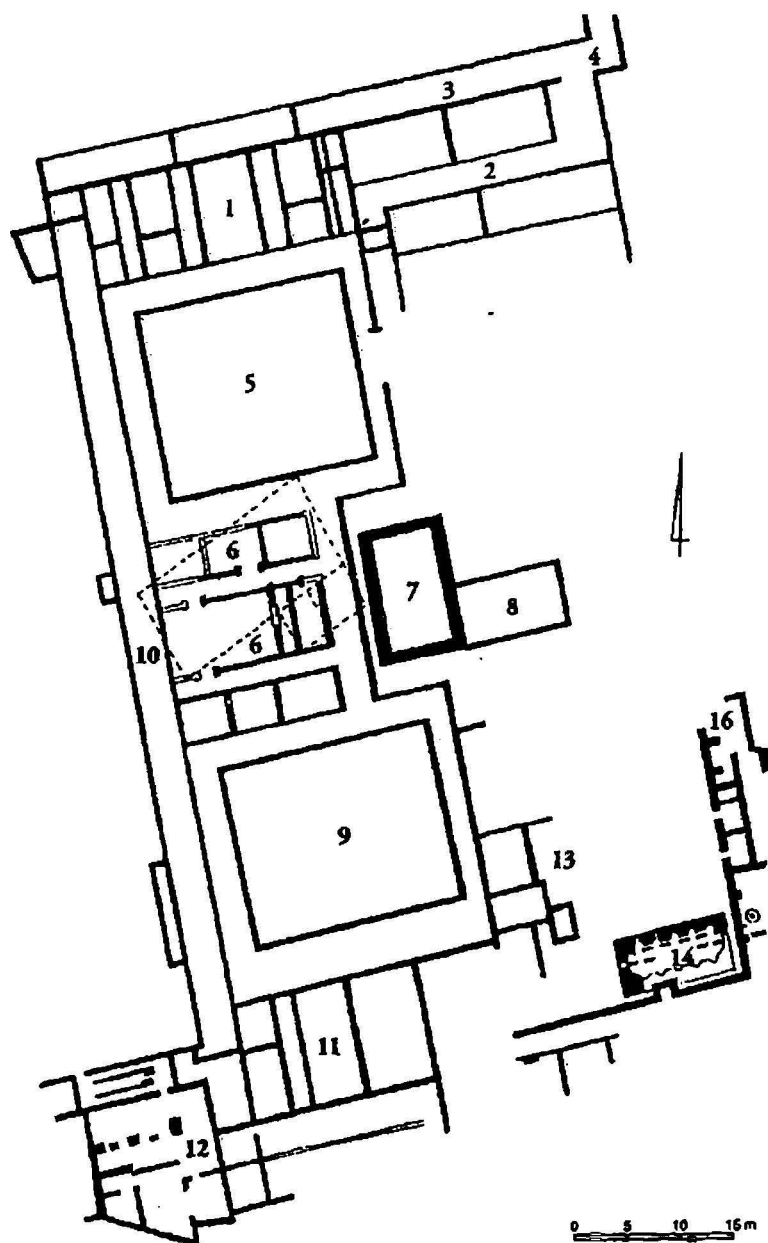

FIGURE 7

¹⁹ V.GIRARDI JURKIĆ, *The Construction Continuity of Rural Villas in Western Istria from the Antiquity to Byzantine Era*, *Histria Historica* (further: HH), 4, 2, Pula 1983, 88-90; Š.MLAKAR, *Roman Construction Complexes and Interiors of Roman Villas in Poreč Area*, *Porečki zbornik* (further: PZ), 2, Poreč 1987, 62-63; Š.MLAKAR, *Architectural and Compositional Features of Roman Villas Rustica and Mansions in Istria*, *Jadranski zbornik*, 15-16, Pula-Rijeka 1995, 39-41.

7. In the context of the Roman villa rustica in Červar Porat near Poreč, explored in the period between 1976 and 1980, a thermal area with a firebox (*praefurnium*) (I), above which the water was heated²⁰, was excavated in the southern part of the complex.

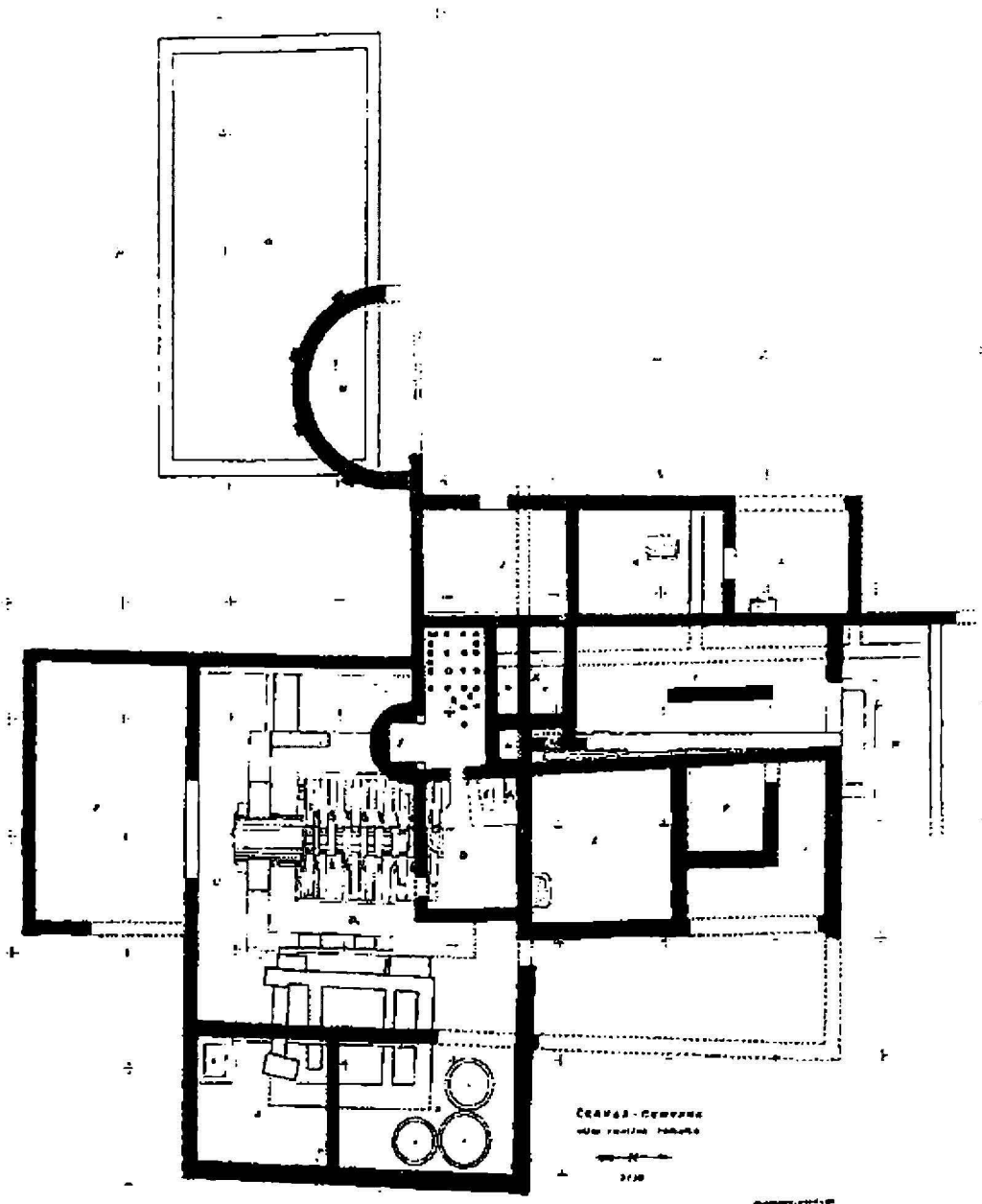

FIGURE 8

This residential area belonged to the second stage of use of the building. Water flowed into a built pool (*alveus*) (H) situated in a semicircular niche. The pool and the sweating room (*caldarium*) laid on short brick columns between which warm air circulated (*hypocaust*).

²⁰ V.GIRARDI JURKIĆ, *Scavi in una parte della villa rustica romana a Cervera Porto presso Parenzo (I), campagne 1976–1978*, Atti del Centro di ricerche storiche, 9, Rovigno-Trieste 1979, 263–298; V.GIRARDI JURKIĆ, *The Construction Continuity of Rural Villas in Western Istria from the Antiquity to Byzantine Era*, HH, 4, 2, Pula 1983, 84–88.

FIGURE 9

In order to maintain the heat in the room, the walls of this private caldarium were vertically lined with inner square tubes (*tubulus*) that had been stacked up on each other to allow the upward flow of heat. The pipes were closed on the top and opened at the bottom towards the space of the hypocaust. Thus excellent thermal insulation was achieved, which allowed the temperature in the steam bath to be between 35–50 degrees. The swimming pool and the floor in the caldarium were lined with bricks. Apart from the caldarium, there were also rooms with warm and cold water pools.

FIGURE 10

There was also a resting room next to the thermal area, and to the east there was a peristyle overlooking the sea. This private thermal complex is part of the housing-production complex, which had been in operation from the mid-2nd century to the 5th century²¹.

8. A smaller family *thermae* have been explored in the context of the *maritime villa* in Katoro to the north of Umag. A. Gnirs spotted the building as early as 1908²², and it was partially and insufficiently researched in 1970. The conservation and presentation of the thermal section: furnaces, room *caldarium*, tepidarium, and frigidarium with a large water reservoir²³ was carried out at that time.

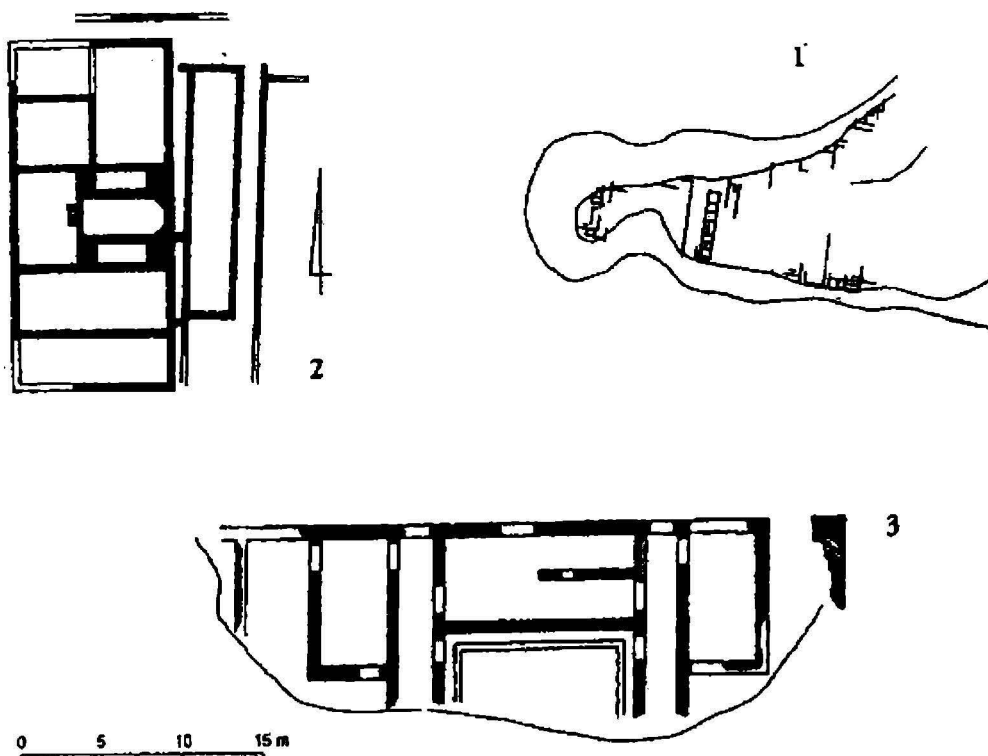

FIGURE 11

9. In recent years, during the excavations of the residential villa complex on Vižula near Medulin, the International Research Centre for Archaeology, University of Zagreb, has discovered a well-preserved large capacity water reservoir. A part of the combustion chamber and suspending posts of a hypocaust with preserved tubuli and water gutters were observed near the reservoir. The excavations have not been completed, and further results are expected, which will certainly determine the existence of the thermal area within this part of the *maritime villa*²⁴.

²¹ Also see: Š.MLAKAR, *Roman Construction Complexes and Interiors of Roman Villas in Poreč Area*, PZ, 2, Poreč 1987, 64; R.MATIJAŠIĆ, *op.cit.*, 203–208.

²² A.GNIRS, *Neue Funde aus der Gegend zwischen Kap Salvore und Cittanova*, *Jahrbuch für Altertumskunde*. Wien 1908, 217–218; R.MATIJAŠIĆ, *Topography of Antique Rural Architecture in the Coastline Area of Northern Istria*, Publications of the Croatian Archaeological Society, 11, 2, Pula 1986, 79–81.

²³ Research and conservation carried out by Š. Mlakar, but his manuscript has not been published to this day.

²⁴ A.GNIRS, *Römische Luxusvilla in Medulino*, *Jahrbuch für Altertumskunde*, 2, Wien 1908, 157; isti, *Istrische Forschungsergebnisse aus dem Gebiete des römische Villenbaues*, *Verhandlungen der 50. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Grad* 1909, Leipzig 1909, 122–123; V.GIRARDI JURKIĆ, *Medulino e i*

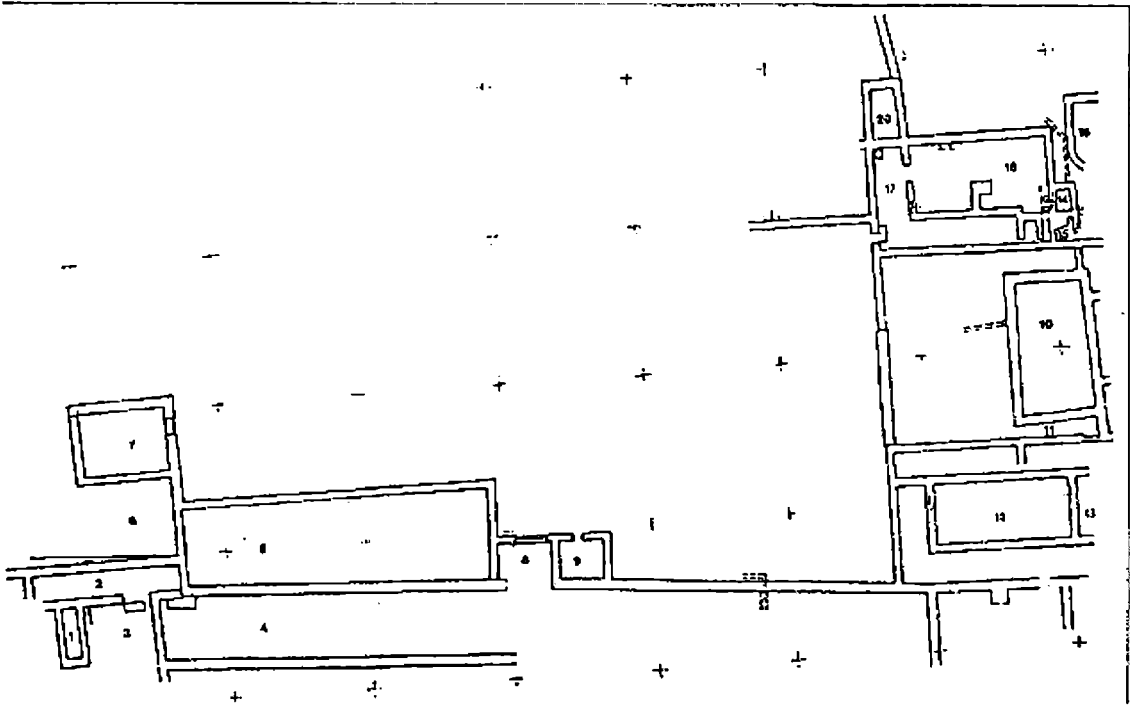

FIGURE 12

Considering the density of country villas along the western coast of Istria and the importance of cities, colonies and municipalities, it can be concluded that so far the phenomenon of antique thermal baths in the Istrian peninsula has been insufficiently investigated and documented, so that further developments are expected in the near future.

Bibliography:

DŽIN 1995 Kristina DŽIN, *Monument Finds and the Project of Eco-Archaeological Park Vižula near Medulin*, *Histria Antiqua*, 1, Pula 1995, 73–78

FISCHER 1996 G.FISCHER, *Das römische Pola*, München 1996, 47–49;

FRANCESCHI 1934 Camillo de FRANCESCHI, *Il Ninfeo e l'Acquedoto di Pola*, *Atti e memorie della Società istriana di Archeologia e Storia Patria*, 46–47, Pola 1934, 227–251;

FRANCISCIS 1969 A.de FRANCISCIS, *Pompei, Terme di Foro*, Novara 1969.

GIRARDI-JURKIĆ V.GIRARDI JURKIĆ, *The Water Sources and Water Supply of the Antique Pula* in this volume of “*Histria Antiqua*” review.

GIRARDI-JURKIĆ 1979 V. GIRARDI JURKIĆ, *Scavi in una parte della villa rustica romana a Cervera Porto presso Parenzo (I), campagne 1976–1978*, *Atti del Centro di ricerche storiche*, 9, Rovigno-Trieste 1979, 263–298.

GIRARDI-JURKIĆ 1980 V.GIRARDI JURKIĆ, *Medulino e i suoi dintorni dalla preistoria al medioevo*, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno*, 11, Rovigno-Trieste 1980, 7–42.

suoi dintorni dalla preistoria al medioevo, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno*, 11, Rovigno-Trieste 1980, 7–42; K.DŽIN, *Monument Finds and the Project of Eco-Archaeological Park Vižula near Medulin*, *Histria Antiqua*, 1, Pula 1995, 73–78.

- GIRARDI-JURKIĆ 1983 V.GIRARDI JURKIĆ, *The Construction Continuity of Rural Villas in Western Istria from the Antiquity to Byzantine Era*, Histria Historica (further: HH), 4, 2, Pula 1983, 88–90.
- GIRARDI-JURKIĆ 1984 V.GIRARDI JURKIĆ, *I mosaici antichi dell'Istria*, III Colloquio internazionale sul mosaico antico, Ravenna 1984, p. 170–171.
- GNIRS 1901 A.GNIRS, *Römische Wasserversorgungsanlagen im südlichen Istrien*, Jahresbericht k.u.k. Marine-Unterrealschule in Pola, Pola 1901, 1–29.
- GNIRS 1904 A. GNIRS, *Zur Topographie des antiken Pola*, Jahrbuch der k.k. Zentral Kommission für Kunst und Historische Denkmale, 2, Wien 1904, p.216–220.
- GNIRS 1907 A.GNIRS, *Forschungen in Istrien, I. Grabungen in Val Catena auf Brioni grande ...*, JÖAI, 10, Wien 1907, 43–47.
- GNIRS 1908 A.GNIRS, *Neue Funde aus der Gegend zwischen Kap Salvore und Cittanova*, Jahrbuch für Altertumskunde. Wien 1908, 217–218.
- GNIRS 1909 A.GNIRS, *Istrische Forschungsergebnisse aus dem Gebiete des römische Villenbaues*, Verhandlungen der 50. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Grad 1909, Leipzig 1909, 122–123.
- GNIRS 1911 A.GNIRS, *Forschungen in Istrien: I. Grabungen im Gebiet der Antiken Herrschaftsvilla von Val Bandon ...*, Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts (dalje JÖAI, 14, Wien 1911, 155–196.
- GNIRS 1915 A.GNIRS *Forschungen über antiken Villenbau in Südistrien, I. Die Grabungen in der antiken Villenanlage von Val Vatena ...*, JÖAI, 18, Wien 1915, 99–102.
- GRIMAL 1968 P. GRIMAL, *Roman Civilisation*, Belgrade 1968, 291–293.
- LEVI 1967 D.LEVI, *Mosaico*, u: *Mosaico e mosaicisti nell'antichità*, Enciclopedia Italiana, Roma 1967, 14.
- MATIJAŠIĆ 1986 R.MATIJAŠIĆ, *Topography of Antique Rural Architecture in the Coastline Area of Northern Istria*, Publications of the Croatian Archaeological Society, 11, 2, Pula 1986, 79–81.
- MATIJAŠIĆ 1998 R. MATIJAŠIĆ, *The Economy of Antique Istria*, Pula 1998, 121–124.
- MLAKAR 1987 Š.MLAKAR, *Roman Construction Complexes and Interiors of Roman Villas in Poreč Area*, Porečki zbornik (further: PZ), 2, Poreč 1987, 62–63;
- MLAKAR 1995 Š.MLAKAR, *Architectural and Compositional Features of Roman Villas Rustica and Mansions in Istria*, Jadranski zbornik, 15–16, Pula-Rijeka 1995, 39–41.
- PUSCHI 1914 A.PUSCHI, *Edifici antichi scoperti a Nesazio, scavi degli anni 1904 e 1905*, Atti e memorie della Società istriana di Archeologie e Storia Patria (further: AMSI), 21, Parenzo 1905, 265–297; the same, *Nesazio, scavi degli anni 1906, 1907 e 1908*, AMSI, 30, Parenzo 1914, 1–75.
- ROSADA 1999 G.ROSADA, *Oppidum Nesactium*, Treviso 1999, 46–55.
- SCHWALB 1902 H.SCHWALB, *Römische Villa bei Pola*, Schriften der Balkankommission, 2, 1902, 1–52.
- SUIĆ 1976 M.SUIĆ, *Antique City on the Adriatic*, Zagreb 1976, 216.

THERMELE ROMANE DIN ISTRIA

(Abstract)

Roman *thermae* or baths are an unavoidable essence of the urbanistic and project tasks of the Roman architects already from the 2nd century BC, and the construction of the hypocauston, which is in the antique tradition ascribed to Sergius Orata, brought to the perfection of the thermal complexes. A well organized infrastructure of water supply, either by aqueducts, arrangement of springs or building of

public and private reservoirs, favored the building of public and private *thermae* in the urban centers of Istria.

Finds of public and private *thermae*, poorer and richer baths in housing rooms from the Roman period, have been documented in the Istrian area. Entrance was paid for private urban baths while the usage of public *thermae* was generally free since it was subsidized by emperors or other important officials.

Built remains of *thermae* were found in Pula on the area of the Franciscan monastery, where a room was dug out having a floor covered with a mosaic decorated with a kantharos, a swastika and a hippocampus. Not far from the eastern wall of the cathedral of St. Thomas fundaments of another thermal complex were found (Kandlerova street and Naše Sloge street crossing). Remains of house baths of rich making and decorations can be found in Roman urban villas below the central hill of the city. Cold and hot water was brought to the bathing areas with pipes. At the beginning of the 20th century in *Nesactium*, archaeologists dug out a complex of male and female *thermae* with a series of rooms (*frigidarium*, *tepidarium*, *sudatorium*, *caldarium*) which point to the cultivation of the important element of personal hygiene and urban tradition. Technical problems set by the need to heat huge quantities of water as well as the air in the rooms were resolved extremely skillfully...

Smaller family *thermae* were explored in the frame of the *villa rustica* in Katoro near Umag, while larger *thermae* were explored in Sorna, on the hill on the sea shore (they were maybe of public domain), in Červar Porat in the frame of the *villa rustica* and the pottery-brick manufacture. Also important are the *thermae* in Verige bay on Brijuni with a number of accompanying spaces (walk, parks, terraces, library). A thermal complex existed also in the area of the Roman villa with a fish pond in Valbandon near Fažana. Recently, remains of reservoirs and *thermae* were found in the residential complex of buildings on Vižula near Medulin.

Besides these original proofs on the existence of urban (private or public) and residential-domestic *thermae*, reasonable deduction can make us conclude that the most part of the Christian sacral buildings, as was common in the period, were constructed on the area of thermal complexes, as for example in Novigrad (cathedral), Poreč (first oratory), Pula (cathedral) and Ližnjan (little church in Kuje).

LIFE AFTER MARRIAGE

Marija BUZOV

Association Croate pour l'Étude de
la Mosaique Antique
Zagreb, Croatie

When Rome became the ruler of the known world in the last few centuries B.C., Roman civilization first entered through the Greek cities in the Adriatic. In the first half of the 1st century B.C., conventa of Roman citizens were established in some Illyrian cities on the coast. Many remains which point to the wealth of Roman Dalmatia were found in the past. Among the remains held by the Museums in Dalmatia are also many stone monuments depicting women as wives and mothers. Women are depicted on funerary monuments, surrounded by their families and are presented during their daily routine. A woman or wife is also depicted on the monuments dedicated to the deities and gods. Based on the ancient sources and archaeological moveable and immovable remains the answers to those questions will try to be obtained.

Freeborn women in ancient Rome were citizens (*cives*)¹, but of their limited public role, they are named less frequently than men by Roman historians. But while Roman women held no direct political power, those from wealthy or powerful families could and did exert influence through private negotiations². Some vivid snapshots of daily life are preserved in Latin literary sources such as comedy, satire, and poetry, particularly the poems of Catullus and Ovid, which offer glimpses of women in Roman dining rooms and sleeping rooms, on sports and theatrical events, in shopping, applying makeup, practicing magic, worrying about pregnancy – all, however, through male³. The published letters of Cicero reveal informally how the self-proclaimed great man interacted on the domestic front with his wife Terentia and daughter Tullia, as his speeches demonstrate through the various ways Roman women could enjoy a free-spirited sexual and social life⁴. The one major public role reserved for women was in the sphere of religion: the priestly office of the Vestals. Accordingly freed of any obligation to marry or have children, the Vestals devoted themselves to the study and correct observance of rituals which were deemed necessary for the security and survival of Rome but which could not be performed by the male colleges of priests⁵.

The life of each individual in Rome, free citizen or a slave was subjected to the power of a father (*pater*) who governed over the family to which he himself belonged. Father (*pater familias*)

¹ SHERWIN-WHITE 1978, pp. 211, 268.

² MILNOR 2009, p. 278.

³ OLSON 2008, p. 139.

⁴ CICERO, *Pro Caelio*

⁵ STAPLES 1998.

is a person of the highest reputation. The proper form of the word with archaic genitive shows the old age of this institution. *Familia* was a congregation of people who lived under the same roof and were accordingly under the rule of the same father. The family was composed not only by children (*liberi*) and wife (*uxor*) but by the daughters-in-law, sons-in-law, grandchildren, servants, male and female slaves and freed men who lived in the house and owed their respect and some degree of obedience to the father.

In Rome free borne women were considered citizens (*cives*) but they couldn't vote or perform political functions⁶. Because of their limited role in public life, Roman sources mention women less frequently than men. Although women didn't have direct political power, the ones from the rich or powerful families could exert influence through private negotiations. Among important Roman women it is important to mention Lucretia and Claudia Quinta whose adventures took on a mythical character; women from the Republic: Cornelia (*Cornelia Scipionis Africana*), Tiberius and Gaius Gracchus' mother and Fulvia (*Fulvia Flacca Bambula*) who commanded an army and who's image appeared on coins; women from Julius-Claudius dynasty: Livia (*Livia Drusilla*, *Iulia Augusta*) who contributed to the establishment of imperial customs (*mores*) and empress Helena (*Flavia Iulia Helena*), Constantine the Great's mother who contributed to the spread of Christianity⁷.

Marriage ceremony was the most solemn moment in the life of Romans from the moment when the whole Roman society was based on family and its resilience. Marriage had a social significance and very often it represented an alliance of two families which was very important for political life. The wedding procession from the Basilica of St. Lawrence Outside the Walls in Rome (Basilica S. Lorenzo fuori le mura) is very interesting showing newlyweds clasping each other's hand according to the ceremony in the presence of witnesses Cybele, Juno, Pronuba and Suada (the goddess of persuasion). In the middle, the servant is holding a wedding cake which will be eaten by the newlyweds.

Fathers very often chose a bride or a groom for their children, a right deriving from an old *patria potestas*⁸. Customs changed and young people got the right to decline suggested bride or groom⁹. Girls married very young at the age of twelve while boys could marry at the age of fourteen but never did so young. Marriage took place after longer period of engagement. Daughters and sons were subject to *patria potestas*, the power wielded by their father as head of household (*familia*). A Roman household was considered a collective over which the *pater familias* had mastery (*dominium*). Slaves were also part of the household as property. In the early Empire, the legal standing of daughters differed little if at all from that of sons¹⁰. If the father died without a will, the right of a daughter to share in the family property was equal to that of a son, through legislation in the 2nd century B.C. had attempted to limit this right. Even apart from legal status, daughters seem no less esteemed within the Roman family than sons, though sons were expected to ensure family standing by following their fathers into public life¹¹.

There were several forms of marriage, three of which put woman under absolute husband's control *in manu mariti*¹². At the end of the Republic this forms of marriage got out of the custom and the fourth form of marriage was applied which left woman independent. Three old forms of marriage were *coemptio* (marriage based on purchase of woman in the presence of witnesses;

⁶ FRIER/McGINN, 2004, pp. 31–32, 457, et passim.

⁷ RAWSON, 2010, p. 256.

⁸ FRIER/McGINN 2004, p. 66.

⁹ RAWSON 1986, p. 21

¹⁰ FRIER/McGINN 2004, pp. 19–20.

¹¹ RAWSON 1986, p. 18.

¹² JOVANOVIĆ 1997, pp. 157–182; HERSCH 2010.

the husband became wife's "owner"), *confarreatio* (marriage based on "sharing of bread" (*panis farreus*), possibly the oldest form which had religious character; it was performed in the presence of Pontifex Maximus and Jupiter's priest) and *usus* (marriage based on cohabitation was very simple – a pair would live together and after a year woman would fall under the *potestas* of a husband). In the early Republic, the bride became subject to her husband's *potestas*, but to a lesser degree than their children¹³. By the early Empire, a daughter's legal relationship to her father remained unchanged when she married, even though she moved into husband's home¹⁴. According Rawson "if adults sons or daughters and their children had lived in the same household as the pater familias, they may well have found the constant awareness of his powers and position a great strain".¹⁵ A daughter was expected to be deferential toward her father and to remain loyal to him, even if it meant having to differ with her husband.¹⁶ "Deference" was not always absolute. After arranging his daughter's first two marriages, Cicero disapproved, rightly, as it turned out of her choice to marry the unreliable Dolabella, but found himself unable to prevent it.¹⁷ A daughter kept her own family name – *nomen* for life, not assuming that of her husband, but children usually took the father's name. In the Imperial time, children might sometimes make their mother's family name part of theirs, or even adopt it instead.¹⁸

In this last form of marriage if the woman spent three days and nights away from their home before passing of the first year she wouldn't fall under the husband's tutelage but she would stay under her father's tutelage and after his death under the tutelage of a guardian selected by praetor.

During the classical period marriages were real "freely chosen relationships" based on mutual agreement of newlyweds. The beginning of life together was marked by mostly traditional and ancient ceremonies. Although these ceremonies lost their meaning, they were nevertheless performed because they "brought luck". Daily life of women began by early rising and scheduling domestic tasks. Women freely born were freed by tradition of all humiliating tasks and the only duty they had was "spinning wool" thought of as a noble profession. They had a multitude of servants, from small slave girls to freed older women slaves who served as overseers and housekeepers. Noblewomen trusted housekeepers to manage the whole household while they only thought of personal beauty and care. It was their main occupation during the morning. Specialized slave women helped them, each with special skill: brushing or curling the hair, hairdo, applying makeup and other cosmetic products. These women enjoyed visits during the day. Matrons visited each other and met in the streets. Some matrons maintained gatherings where there was a vivid discussion about various subjects such as politics, literature and sometimes philosophy.

In the old days in Rome the customs forced matrons to stay at home spinning, weaving and making clothes for all male members of their family. This tradition was almost extinguished by the end of the Republic but August insisted on women staying at their homes, specially his daughter Julia, making clothes.

Matrons enjoyed spending late mornings or early afternoons in shops selling fabric or clothes while slaves or men took care of groceries. This was the ordinary day of persons of certain status and importance in society.

¹³ FRIER/McGINN 2004, p. 20.

¹⁴ FRIER/McGINN, 2004, pp. 19–20.

¹⁵ RAWSON 1986, p. 15.

¹⁶ HALLETT 1984, p. 139.

¹⁷ RAWSON 1986, p. 21.

¹⁸ RAWSON 1986, p. 18.

Raising children was mother's duty but in ancient Rome raising children was considered one of the holiest duties of a father (*pater familias*). Even Cato the Elder wasn't ashamed to swaddle his children and teach them how to walk. Nevertheless it was primarily mother's concern as she also nursed her children. At the end of the Republic wet nurses appeared, mostly slave women, but middle and lower class of society was against it. In Ptuj (*Poetovio*) reliefs dedicated to the cults of patron goddesses of wet nurses and nurses (*Nutrices Augustae*) were found.¹⁹

Tacitus writes that in some patrician families some older relative (for example unmarried aunt) was entrusted with children. Authors counsel against entrusting children to slave educators of foreign descent but Nero had, for a while, a stable groom for an educator because his father was dead and mother was in exile.

Roman moral and the role a woman had in society influenced the way of raising girls. In ancient Rome girls were accustomed to obedience, modesty and spinning wool. It was thought that this is enough to make them good wives, but soon it was insufficient and they started to be educated in the same way as their brothers.

Inscriptions and epitaphs from entire Roman Empire contain names of many women but very seldom they provide additional information about them. Some descriptions of everyday life were preserved in Roman literary works, especially in comedy, satyr and poetry like Catullus' and Ovid's poems which depict women in Roman dining rooms and sleeping rooms, on sports and theatrical events, in shopping, applying makeup, visiting sorcerer or during the care of pregnancy – but all of these images were seen through the eyes of men. Plutarch, Titus Livius, Cicero, Pliny the Elder, Tacitus, and Pliny the Younger have also written about women.²⁰

Based on epigraphic material we will talk about the role of women in the life of the Roman province of Pannonia and Dalmatia. Mostly we will talk about epigraphic material from Siscia. Development and progress Siscia owed to favorable position at the confluence of Kupa and Sava rivers.

Among sources for ancient history a large role is played by sepulchral monuments. Data provided by epigraphic material is very useful because it fills in and confirms very scarce and selective literary sources and brings the details of the events that are otherwise unknown from the works of ancient historians. This data provides information about economic and social status of persons mentioned in the inscription, their *cursus honorum*, occupation and background as well as cultural and religious circumstances in their community and its administrative structure, political rise of individuals or whole families, family relations, age – in short a variety of historiographic, ethnographic and demographic data.²¹

Of course, they primarily allow introduction of higher and privileged classes of society, while the lower classes usually remain hidden by the veil of secrecy.²²

The status of women during the Roman period in Pannonia and Dalmatia for now is possible to explore by studying of epigraphic material of sepulchral and votive character. Material about women is focused on the name and age, origin and social status, family and other relations, religious affiliation and preferences.

There are 42 inscriptions from Siscia of which 29 mention only women, 11 mention only female deities and 2 mention both women and female deities. The most prominent woman

¹⁹ HOFFILLER/SARIA 1938, No. 324, No. 325, No. 326, No. 327, No. 328, No. 329, No. 330, No. 331, No. 332, No. 333, No. 334.; VOMER GOJKOVIĆ 2014, pp. 148–153.

²⁰ PLUTARCH, *Life of Cato the Elder* 20.2; 20.3; TITUS LIVIUS, 2006, 182; CICERO, *De legibus* 2.9.21; PLINY THE ELDER, *Natural History*, 35, 147; TACITUS, *Annals* XVI, 6; XV, 37; XV, 51; XV, 71; PLINY THE YOUNGER, *Letters*, Book 1, letter IV.

²¹ GRAČANIN 2004, 17.

²² CLAUS 1973, 395–417; MIRDITA 1978, 76–101; SHAW 1984, 457–497; ŠAŠEL 1992, 79–98.

mentioned is Publia Fulvia Plautilla. The inscription is on the basis of the white marble statue of the princess and later Empress Fulvia Plautilla which was erected by Siscian municipality (*respublica Siscianorum*) in her honour and on the occasion of her marriage with Caracalla.²³ This is confirmed by the inscription where she is entitled *sponsa* and *Augusta*. The inscription is dated to AD 202. Fulvia Plautilla (full name *Publia Fulvia Plautilla*) was married to Marc Aurelius Antoninus Caracalla, the eldest son of Emperor Septimius Severus, on 9th to 15th of April 202. The title *Augusta* Fulvia Plautilla may have had before, possibly from the time of engagement to which the phrase in the inscription points – *Augusta sponsa imperatoris Antonini*. Caracalla didn't like her from the start and two years later had her father Galus Flavius Plautius, the praetorian prefect of Emperor Septimius Severus, executed while he divorced her and exiled to the island of Lipara. After his father's death he became emperor and in 211 he had Fulvia killed. Her memory was subjected to *damnatio memoriae*, as suggested by deletion of her mementos from descriptions and the removal of her monuments. After her execution the monument from Siscia, i.e. the part of inscription with her name, was destroyed and her statue most probably removed. This inscription also says a lot about the character of Septimius Severus, a famous emperor. It is one of the rare preserved inscriptions of honorary character from Siscia – the citizens of Siscia, as a sign of gratitude to Emperor Septimius Severus, payed homage to the emperor's closest associate Plautianus. This is also one of the rare inscriptions with Plautilla's name preserved.

On inscriptions from Siscia 38 women names are mentioned from which 19 are two-part names, one name is uncertain, one is not completely known and 7 names have been filled in. In Siscia 4 women bare the same gentilicium: 2 are Aurelia and 2 are Septimia; 8 bare the same cognomen: 2 are Januaria, 2 are Matrona and 4 are Rufina. Four women (with possibly one more) bare the same gentilicium as the men mentioned in the inscription. One woman has a name that corresponds to gentilicium of a man from the inscription (*Urbica* and *Caius Urbicus Firmus*), and the other has a name that corresponds to gentilicium of a man from another inscription (*Volcenia Maxima* and *Caius Volcenius Lupercus*). The names are Latin but one is Greek. Women bearing imperial gentilicium are 6: 2 are Aurelia, 1 is Aelia, 1 is Julia and 2 are Septimia.

Age of women was mentioned in only 5 inscriptions from Siscia. Origins of women in Siscia show all the diversity of provincial town: they are of italic origin, from western regions, from Greece and eastern regions and of local origin. It is important to stress that the analysis of origin is an assumption. In Pannonian regions people from all parts of the Roman Empire were settled, which is no surprise because Illyricum was a border area and the link between East and West.

In social status the diversity is also visible. Most women mentioned in Siscia's inscriptions were married and had descendence. The specific case is that of a freed woman *Mucia Corinthia* who was most probably a concubine of *Marcus Mucius Hegetor* and spent her life being his slave and living in unmarried union (*contubernium*) because the Roman law prohibited the marriage between free and not free person as well as between slaves; Mucia was probably freed only after Marcus's death by his will.²⁴

Chosen descriptions show various family relations. The analysis shows predominance of core type of family in which the base consists of spouses or spouses and their children. From several Siscia's inscriptions the family relations can be determined. This is especially true of inscriptions of mortuary character in which individual epithets and choice of words truly reflect the pain for the deceased, or the love felt for them by those who survived them.

Inscriptions allow us to observe, besides the family intimacy, the religious preferences of women who are mentioned in them. *Lucilia Lucilla* together with her husband and son is a

²³ BUZOV 2008, pp.473–488.

²⁴ TREGGIARI 1981, 59–81; GARDNER 1995, 65–69; 207–234.

co-dedicator of an altar to Jupiter Nundinarius for the health of the Emperor Gordianus the Third. Many inscriptions contain invocation to deities Manii that is to the souls of the dead (*dis manibus*). In various inscriptions affiliation of women to the Christian cult can be determined.

A variety of data provided by epigraphic material reveals the diversity of the social and religious life Siscia. We learn about women indirectly in relation to men because the data about men is in general the backbone of the inscription. But when it comes to the private sphere of life the women have an advantage. Members of all social classes are represented and the diversity is also observed in relation to ethnic origin.

A look at the world of inhabitants of Siscia, in their interpersonal relationships and family ties, life experiences and religious preferences, shows that women occupied a prominent place in Roman society, especially with regard to family and cult. We conclude: «En réalité, les opinions traditionnelles sur la privation absolue de la femme et sur la soumission totale à l'homme, en droit romain ancien, sont fautives; et, l'écart entre la position juridique et la position effective de la femme n'est qu'apparent». ²⁵

Sources:

CICERO 1958	= Cicero, <i>Pro Caelio. De Provinciis Consularibus. Pro Balbo</i> . Translated by R. Gardner, The Loeb Classical Library, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1958.
CICERO 2014	= Marcus Tullius Cicero, <i>On the Laws (De legibus)</i> , Translated by David Fott, Ithaca, New York, Cornell University Press, 2014.
HORACIJE 1926	= Horace, <i>Satires. Epistles. The Art of Poetry, II</i> , H. Rushton Fairclough, The Loeb Classical Library, Cambridge – London 1926.
OVIDIJE 1907	= Publius Ovidius Naso, <i>Amores, Epistulae, Medicamina Faciei Femineae, Ars Amatoria, Remedia Amoris</i> . Ed. R. Ehwald, Teubner, Leipzig 1907.
PLINIJE 1958	= Cai Plinii Caecili Secundi <i>Epistularum libri novem; Epistul ad Traianum liber; Panegyricus</i> , M. Schuster – R. Hanslik, B. G. Teubner, Leipzig 1958.
PLINIJE 1969	= Pliny, <i>Natural History in ten Volumes</i> , H. Rackham, The Loeb Classical Library, London 1969.
PLINIJE 1906	= Plinii Secundi, <i>Naturalis Historia</i> , Ed. C. Mayhoff (Teubner), Leipzig 1906.
PLINIUS THE YOUNGER 1969	= Letters, Volume I, II, Panegyricus, Translated by Betty Radice, The Loeb Classical Library, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1969.
PLUTARCH 1914	= Plutarch, <i>The Parallel Lives</i> , Vol. II, Translated by Bernadotte Perrin, The Loeb Classical Library, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1914.
TACIT 1970	= Tacit, <i>Anali</i> , Zagreb, 1970. (trans. J. KOSTOVIĆ)
TACIT, KORNELIJE 1969	= Annales sive Ab excessu divi Augusti. P. Cornelii Taciti Ab excessu divi Augusti. The Loeb Classical Library, Cambridge – London 1969.

Bibliography:

BUZOV 2008	= Marija Buzov, Plautilla, sudbina jedne princeze, <i>Archaeologia Adriatica</i> 2, Zadar, 2008.
CAMBI 2002	= Nenad Cambi, <i>Antika</i> , Umjetnost u Hrvatskoj, Zagreb 2002.
CLAUSS 1973	= M. Clauss, Probleme des Lebensalterstatistiken aufgrund römischer Grabinschriften, <i>Chiron</i> 3, München 1973.

²⁵ JOVANOVIĆ 1997, p. 158.

- FRIER/McGINN 2004 = Bruce W. Frier / Thomas A.J. McGinn, *A Casebook on Roman Family Law*, Oxford University Press, American Philological Association, 2004.
- GARDNER 1995 = Jane F. Gardner, *Frauen im antiken Rom. Familie, Alltag. Recht.*, München, 1995.
- GRAČANIN 2004 = Hrvoje Gračanin, *Svijet antičke žene u dva južnapanonska pokrajinska središta, Sisciji i Sirmiju, Scrinia Slavonica 4*, Slavonski Brod, 2004.
- HALLETT 1984 = Judith P. Hallett, *Fathers and Daughters in Roman Society: Women and the Elite Family*, Princeton University Press, Princeton, 1984.
- HERSCH 2010 = Karen K. Hersch, *The Roman Wedding Ritual and Meaning in Antiquity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
- HOFFILLER/SARIA 1938 = Viktor Hoffiller/Balduin Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslawien*, Heft I. Noricum und Pannonia Superior, Pars in Jugoslavia, Zagreb, 1938.
- JOVANOVIĆ 1997 = Mila Jovanović, *Conclusions des recherches sur la position de la femme dans le plus ancien droit romain, Facta universitatis*, Vol. 1, Niš, 1997.
- MILNOR 2009 = Kristina Milnor, *Women in Roman Historiography*, The Cambridge Companion to the Roman Historians, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
- MIRDITA 1978 = Zef Mirdita, *Značaj i mogućnosti epigrafskog materijala za rasvjetljavanje etničke, političke i socijalne strukture Dardanije u rimsko doba, Jugoslavenski istorijski časopis*, 1–4, Beograd, 1978.
- OLSON 2008 = Kelly Olson, *The Appearance of the Young Roman Girl*, in *Roman Dress and the Fabrics of Roman Culture*, University of Toronto Press, Toronto, 2008.
- RAWSON 1986 = Beryl Rawson, *The Roman Family, The Family in Ancient Rome: New Perspectives*, Cornell University Press, New York, 1986.
- RAWSON 2010 = Beryl Rawson, *Finding Roman Women, A Companion to the Roman Republic*, Blackwell, Oxford, 2010.
- SHAW 1984 = B. D. Shaw, *Latin Funerary Epigraphy and Family Life in the Later Roman Empire, Historia*, 33, 1984.
- SHERWIN-WHITE 1978 = A. N. Sherwin-White, *Roman Citizenship*, Oxford University Press, Oxford, 1979.
- STAPLES 1998 = Ariadne Staples, *From Good Goddess to Vestal Virgins: Sex and Category in Roman Religion*, Routledge, London – New York, 1998.
- ŠAŠEL 1992 = Jaroslav Šašel, *Probleme und Möglichkeiten onomastischer Forschung, Opera selecta*, Ljubljana, 1992.
- TREGGIARI 1981 = Susan Treggiari, *Concubinae, Papers of the British School at Rome*, Vol. 44, Rome, 1981.
- VOMER GOJKOVIĆ 2014 = Mojca Vomer Gojković, *Women from Poetovio, Akti XII. Međunarodnog kolokvija o rimskoj provincijalnoj umjetnosti (Proceedings of the 12th International Colloquium on Roman Provincial Art, Pula, 23.–28.V. 2011.)*, Arheološki muzej Istre, Pula, 2014.

Fig. 1 Funerary stele depicting a woman spinning (?), marble, unknown site 3rd or 2nd century, B.C., GM Trogir (after Cambi 2002)

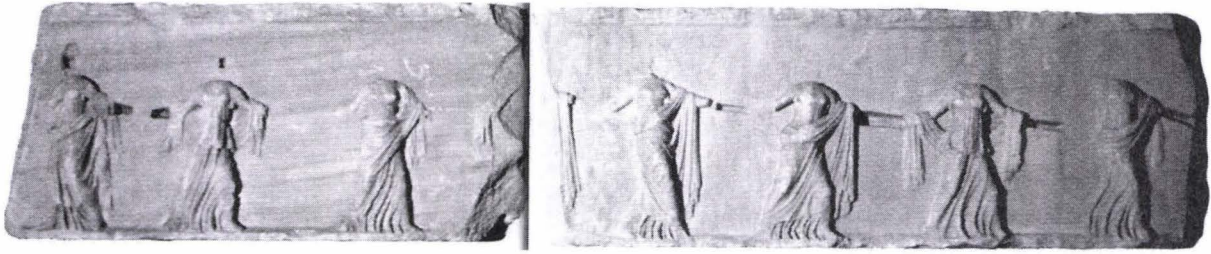

Fig. 2 Relief with dancing women, marble, Narona 2nd century B.C., AM Split (after Cambi 2002)

Fig. 3 Stele of an unknown married couple, limestone, Salona second or third decade of 1st century A.D., AM Split (after Cambi 2002)

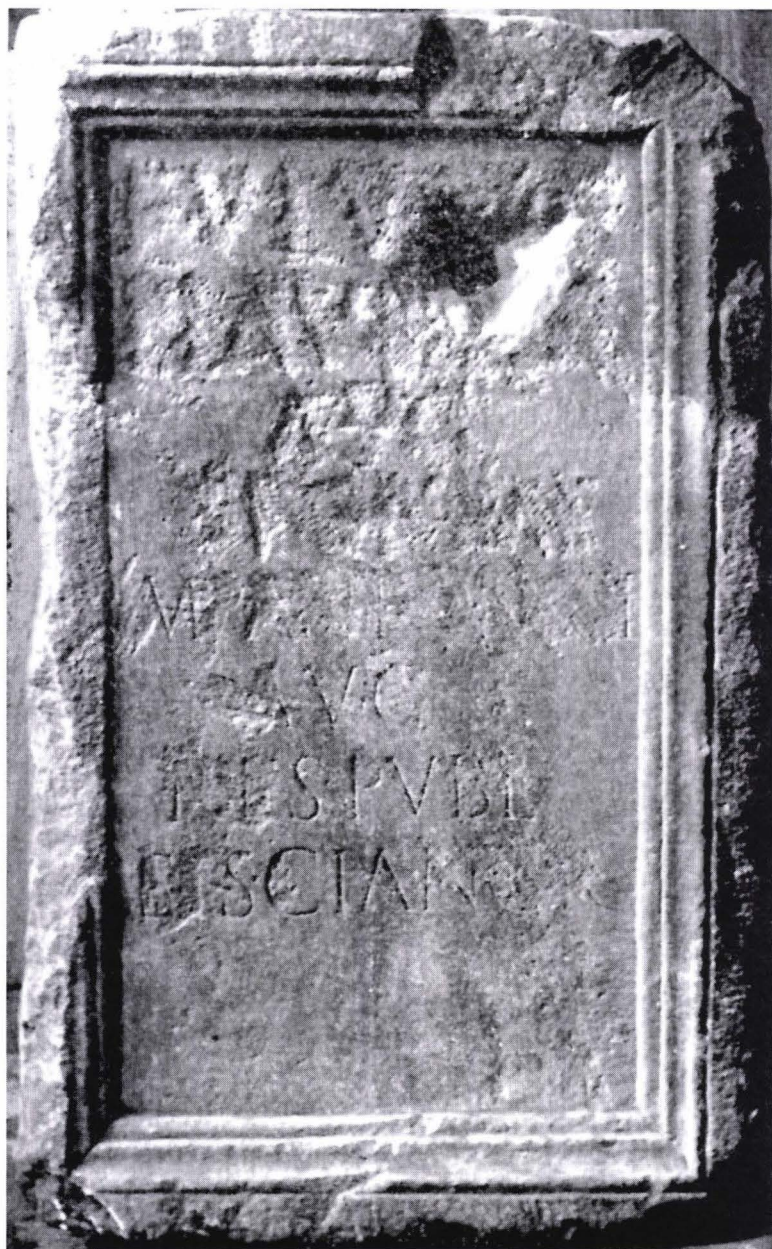

Fig. 4 The base with inscription on the statue of Empress Fulvia Plautilla

Fig. 5 Sarcophagus showing a deceased woman and a servant, marble, Siscia late 3rd or early 4th century, A.D., AM Zagreb (after Cambi 2002)

ARCHITECTURAL ELEMENTS IN SIRMIUM WALL PAINTINGS¹

Dragana ROGIĆ,
Emilija NIKOLIĆ

Institute of Archaeology Belgrade, Serbia

Introduction

In the wall paintings of the Roman period, architectural elements performed as a stonemason's work, stucco decoration, marbling or incrustation, as well as whole spatial-architectural entities were often imitated. This paper deals with architectural elements presented in the wall paintings of *Sirmium*, the centre of the Roman province of *Pannonia*, a colony and an imperial residence, whose remains are situated in the present-day Sremska Mitrovica in Serbia (figure 1). It was founded in the second half of the 1st century BC and lasted until the Avarian attacks at the end of the 6th century AD.²

Stone imitation

The mimicking of architectural elements in wall paintings was often used in the Hellenistic period.³ Wall decoration from the dining room of "The House of the Plasterworks", dated to the 3rd century BC⁴, can be seen in the wall entity exhibited in the Archaeological museum in Pella, Greece. On a wall 5 meters high, pilasters and cornices were modeled, and the stone block joints were incised. The first imitations of marble in Roman art can probably be assigned to The First Pompeian style (masonry or incrustation style), which was actually inspired by Hellenistic houses and palaces.

Besides the imitation of marble paneling, the simulation of beams, pilasters and cornices was also executed in The First Pompeian Style. One of the examples is the wall decoration from "The Samnite House" in *Herculaneum*, dated to the 2nd century BC.⁵ In the mature phase of The First Pompeian Style, the most diverse colors and textures that no natural stone could possess

¹ This article is the result of a project called "Working on the Fragments of Ancient Wall Paintings from the Archaeological Site of Sirmium". The project was led by Institute of Archaeology, Belgrade (Dragana Rogić) and Museum of Srem, Sremska Mitrovica (Miroslav Jesretić). It was funded by Provincial Secretariat for Culture, Public Information and Relations with Religious Communities (Vojvodina, Republic of Serbia) in 2010 and Ministry of Culture and Information (Republic of Serbia) in 2012. Sirmium wall painting was researched in the PhD thesis written by Dragana Rogić and defended in 2014, called *Technology of Ancient Wall Painting in the Territory of Serbia*.

² Popović 2013, 102.

³ Rogić, Anđelković Grašar 2015, 206.

⁴ Baldassarre et al. 2002, 68–69.

⁵ Ling 1992, 16.

were used. That is the main reason why the type of the stone presented in the decoration often cannot be defined. Marble imitation by painting was an economic way of obtaining interior decoration, because it was cheaper than the marble decoration itself, and it could present marbles which originated from distant lands and could not have been delivered easily. In this way, artists tried to associate marble imitating with the idea of luxury. In The Second Pompeian Style, marble imitating can be seen on socles. In late ancient painting, this was present in tombs, but also in public and private buildings. Wall painting mimicking *opus sectile*, which resembles here *opus alexandrinum*, can be seen in the “The House of Leukaktios”, dated to the 3rd century AD, excavated at the ancient city of *Ptolemais* in present-day Lybia where, on the socle, blue marble was depicted, while in the upper areas, marble panels with inlaid rhomboids, discs and triangles of different colors were presented.⁶

A lot of fragmented wall decorations with imitation marble plates were found in *Sirmium*. The imitation of green marble plates with curving black marble veins is presented in figure 1a, where the fragments of a wall painting from a building named *villa urbana*, (archaeological site 1)⁷, dated to the period from the 3rd to the 4th century are shown. In figure 1b, with fragments originating from the *Sirmium* imperial palace (archaeological site 1a),⁸ dating from 4th century, imitation of marbles presented on a light grey and blue back ground and executed by spraying red, green, ochre and black colour. A vertical line simulates the point where two marble plates join. One more type of marble plate imitation made with different circular and egg-shaped motifs, pebbles, can be seen in figure 1c, in which fragments of painting from the *Sirmium* imperial palace are presented.

An imitation of stone block joints can be seen in the example from a *Sirmium* forum building dated to the period from the 2nd to the 4th century (archaeological site 59)⁹, where white surfaces of mortar with recesses are shown. A similar decoration with gutters was found in a house from ancient *Emona*, present-day Ljubljana, Slovenia, dated to the middle to the second half of the 2nd century.¹⁰

Bands, friezes and medallions

Motifs inspired by stucco or stone decoration for obtaining the luxurious appearance of a building were also executed in wall paintings, again due to the big expense this decoration required. In Roman paintings, medallions with astragals and egg-and-dart were depicted with different scenes within. In *Sirmium* paintings, stucco details with egg-and-dart motifs and astragals¹¹ were imitated in different variations, as bands, friezes, medallions, etc.¹²

The scheme of the bands with astragals was mostly formed showing an alternation of ellipses and two pearls. Here, two examples of the bands with white astragals divided with two differently colored surfaces will be described. They originate from two villas (named *villa urbana*). Particularly visible is the difference in the size of the astragals. In the first example (archaeological site 4), dated

⁶ Żelazowski 2010, 565–568.

⁷ Милошевић 1994, 11.

⁸ Милошевић 1994, 11.

⁹ Милошевић, 1994, 42.

¹⁰ Plesničar – Gec, 1997, 58–59.

¹¹ The egg-and-dart motif is one of the most widely used motifs in the architectural decoration of ancient Greece and ancient Rome. Often, along with “the egg”, a smaller motif is presented, executed in three different shapes – as an arrow, anchor or dart. The egg motif originates from Egyptian art and the lotus flower. (Goodyear 1891). It was developed in the shape we know today from ancient Greece. Later, it was transferred to Roman art and architecture, almost unaltered. See in: Rogić, Nikolić, Jesretić, 2011, 210.

¹² Rogić, Nikolić, Jesretić, 2011.

to the 4th century,¹³ as shown in figure 3a, the bead-and-reel motif has elongated ellipses and precisely painted pearls. In the second example (archaeological site 72), dated to the period from the 3rd to the 4th century,¹⁴ shown in figure 3b, the astragals are big and round, with the lower side accentuated in dark brown, with the aim of dividing the white from the yellow background.

The frieze with egg-and-dart motif, originating from a public building dated to the 2nd century (archaeological site 21), shown in figure 4, decorated the highest portion of a wall composition in "The Room with Muses".¹⁵ The frieze is painted with dark ochre lines on a white ochre background, which gives the impression of gold plated stucco. This example has egg shaped elements formed with three semicircular lines, with darts in between, and dentils depicted above. In a Roman settlement in present-day Schwangau, Germany, an egg-and-dart motif was depicted on a wall of a house from the 1st century AD. The egg motifs are painted with human faces inside and presented in a narrow band. Beside this band, in the lower section, a narrower band with astragals is also depicted.¹⁶

In addition to the bands, the medallions were also decorated with egg motifs and astragals. Inside these medallions, different representations were shown. In the example of a semicircular band with egg motif originating from *Sirmium horreum* and dated to the period from the 2nd to the 4th century, shown in figure 5, the ovals decoration was executed in a brownish red color on an ochre and orange background, while the inside of the egg motif was accentuated with white brushstrokes.¹⁷

In figures 6a, 6b and 6c, parts of three medallions with astragals are shown, painted in one or two rows. A circular motif with a row of astragals formed from an alternation of an ellipse and two disks is presented on a painting with a semicircular band executed in a red-violet color. The painting originates from a *Sirmium* public building dated to the 2nd century (archaeological site no.21) and is shown in the figure 6a. In figure 6b, originating from a *horreum* (probably the economic part of the imperial palace of the archaeological site 1a) and dating to the period from the 2nd to the 4th century,¹⁸ we can see two fragments with recognizable semicircular bands, together with astragals formed from repeated ellipses and discs. Usually, ochre tones were used to mimic gold plated stuccos. A motif with two rows of astragals, found on fragments originating from a building named *villa urbana* and dated to the 3rd to the 4th century (archaeological site no.38)¹⁹, formed from an alternation of an ellipse and a pearl in the form of one circle inside another, is shown in figure 6c. An analogous example with double-rowed astragals with a figural representation inside can be seen on fragments found in a *villa urbana* from *Carnuntum*, dated to the 4th century.²⁰ Medallions with muses, originate from the already mentioned "Room with the Muses". The muse Melpomene is presented in figure 6d, where the medallion is surrounded with astragals formed of one or two pearls. Analogous examples can be seen on wall painting from "The Red Dining Room" in Balácsa, today's Nemesvámos, Hungary, dated to the period from the second half of the 1st century to the beginning of the 2nd century.²¹

¹³ Here, a *villa urbana* with *aperistylum* and little baths was built (according to Милошевић, 1994, 13).

¹⁴ Милошевић, 1994, 49.

¹⁵ Book in press. D. Rogić, B. Popović, I. Popović, M. Jesretić. *Wall Paintings from Sirmium, I Residential structures next to the north town wall (site 21)/ Zidno slikarstvo Sirmijuma, I Stambena četvrt uz severni gradski bedem (lokalitet 21)*.

¹⁶ Krahe/Zahlhaas 1984, 46–48.

¹⁷ Rogić, Nikolić, Jesretić 2011, fig.16.

¹⁸ Милошевић, 1994, 28.

¹⁹ Милошевић 1994, 32.

²⁰ Behling 2009, 404.

²¹ Kirschhof 2008, fig.18 and fig. 19.

Geometric ceiling schemes

An imitation of ceiling stucco decoration was done in a wall painting found in *Sirmium horreum* (or part of a public building),²² dated to the period from the 2nd to the 4th century (archaeological site no. 30), and can be seen in figure 7. Conservation of these wall painting fragments has not yet been undertaken, but they were arranged in a logical unit. It is clear that the scheme contained geometric forms – rhomboids, but it is also possible that they were combined with rectangular forms. The rhomboids consist of a darkened and an illuminated side. Within each rhomboid there is another, smaller, one with a floral motif in the form of lilies. Between the rhomboids, astragal bands were represented, consisting of alternating forms of an ellipse and two small circles. The astragals were painted in ochre, and a shadow is formed using a reddish color. On the back of the fragments, imprints of straw in plaster can be observed, which could suggest that the fragments were part of the ceiling. The most similar example to the previous one is the ceiling painting from the *thermae* at *Aquae Iasae*, today's Varaždinske Toplice, in Croatia, dated to the 4th century.²³ A fragment with a scheme of rhomboids and rectangles was found within the Roman shrine in Santa Eulalia de Bóveda, Spain, and is dated to the late 3rd century.²⁴

The example of a ceiling coffer is shown in figure 8 and originates from a public building (archaeological site no.21), dated to the 2nd century. The decorative scheme comprises a motif consisting of three squares, one inside another. The smallest square in the middle is without any decoration. The outline of the biggest square is the thickest while the middle square is decorated with three astragals on each side. The corners of the middle square are decorated with stylized lilies and are connected to the corners of the largest square with dotted lines. An example of stucco mimicking is the painting of the coffered ceiling from the 4th century *Carnuntum villa* (*villa urbana*), where an egg motifs combined with astragal and dentil motifs in the form of an octagon.²⁵

Architectural scene

The most impressive example of *Sirmium* wall paintings presenting architectural elements is the set of fragments in which one can recognize an architectural scene (figure 1). The fragments were found in a public building from a residential quarter by the city wall (archaeological site no. 21). The wall painting represents a very significant discovery, because in the area of *Sirmium*, as well as in the area of present-day Serbia, no other architectural scenes have yet been found.

Unfortunately, the painting is missing its central section. However, by joining the fragments, a roof cornice with acroteria became visible, as well as a frieze and a construction made of wooden columns and beams. The acroteria have a floral form, which is often the case in Roman painting. Sometimes they can appear stylized animals with an air in form of vine. This is visible in wall painting fragments from a *domus* at *Nemausus*, present-day Nîmes, dated to the 2nd century, where a feline figure on the edge of a cornice is presented.²⁶ In the *Sirmium* scene, very stylized decoration was used for the cornice, with a repeating motif executed in light ochre. The frieze is depicted as a green field between the beams. In the lower section, on the left side, there is part of a blue “frame” with a hanging kantharos.

²² Милошевић 1994, 27.

²³ Gorenc, Vikić 1979, 41, Abb. 6.

²⁴ Montenegro Rúa 2005, photo 13.

²⁵ Behling 2009, 402.

²⁶ Sabrić, Sabrić 1985, 305–306; Capus, Dardenay 2014, 176.

Similar presentations of porticos were represented in The Second Pompeian Style, but also occurred in The Third and The Fourth Pompeian Style. The specificity of The Second Pompeian Style, which is also called the illusionistic or architectural style, is that in the lower sections stone blocks were presented, while in the upper sections different scenes framed with architectural elements were combined, giving the impression of a stage. This style was created at the beginning of the 1st century BC in *Pompeii* and lasted until the mid-Augustan age.²⁷ Among the most skillfully executed and artistically conceived examples is the wall decoration in *Aula Isiaca*²⁸, a vaulted hall found under the basilica,²⁹ as well as the wall decoration in “The Room of the Masks” belonging to the “The House of Augustus.”³⁰ Both buildings are situated on the Palatine Hill and dated to the 1st century BC.

The most frequent examples analogous to that at *Sirmium* are the presentations of architectural decor without expressed plasticity. One such example, with thin architectural elements and representations of hanging vessels can be seen in the wall paintings of *Domus Aurea* in Rome, dated to the 1st century AD.³¹

A territorially close example to the *Sirmium* architectural scene is the wall painting from a Roman villa found in the area of the present-day village of Panik in Bosnia and Herzegovina, dated to the 3rd century, where rows of peristyle columns can be identified, as well as a facade with arcades and domes.³²

Conclusion

In Roman villas and houses, different types of stone were mimicked, with the aim of giving an illusion of luxury. When talking of marble plate imitating, the examples are various, from the mimicking of marble venations and pebbles, to marble depicted by spraying colors and forming small dots.

The stucco technique enabled the serial execution of decorations that were of an exquisite level of craftsmanship and gave luxury to a facility, just like those carved in stone. In the Hellenistic period and in the Pompeian styles, stucco decoration mimicking was done very plastically and realistically, while later it was simplified, losing its three-dimensional appearance, and executed in the form of a drawing on a white background, using red, brown or black colors. In *Sirmium* paintings, the examples inspired by stucco decoration were made as bands, friezes, medallions and ceiling coffers.

The most complex example of the architectural elements depicted in *Sirmium* paintings found to date is the architectural scene presenting a composition with a portico and a kantharos. Although it was probably inspired by The Second Style, it actually represents a mix and reminiscence of different Pompeian styles.

Bibliography

Baldassarre et al. 2002 = I. Baldassarre/A. Pontrandolfo/A. Rouveret/M. Salvadori, *Römische Malerei Vom Hellenismus bis zur Spätantike*, DuMont, Cologne, 2002.

²⁷ Mielsch 2001, 29–65

²⁸ A hall with wall paintings depicting the Egyptian deities Isis and Serapis (Boatwright 2012, 109–110).

²⁹ Lancaster 2005, 187

³⁰ Mielsch 2001, 35.

³¹ Baldassarre et al., 2002, 225

³² Čremošnik, 1984, 155.

- Boatwright 2012 = M. T. Boatwright, *Peoples of the Roman World*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012.
- Čremošnik 1984 = I. Čremošnik, *Mozaici i zidno slikarstvo rimskog doba u Bosni i Hercegovini*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1984.
- Dardenay 2014 = A. Dardenay, "Félin au bord d'une corniche", in *L'empire de la couleur: de Pompéi au sud des Gaules: catalogue de l'exposition présentée au musée Saint-Raymond, musée des Antiques de Toulouse du 15 novembre 2014 au 22 mars 2015*, eds. P. Capus, A. Dardenay, Musée Saint-Raymond, Toulouse, 2014.
- Gorenc/Vikić 1979 = M. Gorenc/ B. Vikić, "Das fünfundzwanzigjährige Jubiläum der Untersuchungen Lokalität Aquae Iasae (Varaždinske Toplice)", *Achaeologia Jugoslavica* XVI, Beograd, 1979.
- Kirchhof 2008 = A. Kirchhof, "The Decorative System and Reconstruction of the Red Dining Room at Baláca – A balácai vörösebdő dekoráció szrend szerése konstrukciója", *Balácai Közlemények* X, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém, 2008.
- Krahe/Zahlhaas 1984 = G. Krahe/G. Zahlhaas, *Römische Wandmalereien in Schwangau Lkr. Ostallgäu, Lasseben, Kallmünz*, 1984.
- Lancaster 2005 = L. C. Lancaster, *Concrete Vaulted Construction in Imperial Rome: Innovations in Context*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- Ling 1991 = R. Ling, *Roman Painting*, Cambridge University Press, New York, 1991.
- Mielsch 2001 = H. Mielsch, *Römische Wandmalerei*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2001.
- Montenegro Rúa 2005 = E. J. Montenegro Rúa, *El descubrimiento y la actuaciones arqueológicas en Santa Eulalia de Bóveda (Lugo): Estudio historiográfico y documental de los avatares de un Bien de Interés Cultural*, Concello de Lugo, Concellería de Cultura e Turismo, Lugo, 2005.
- Милошевић 1994 = П. Милошевић, *Топографија Сирмијума*, Српска академија наука и уметности, Нови Сад, 1994.
- Plesničar – Gec 1997 = Lj. Plesničar – Gec, *Antične freske v Sloveniji 1/The Roman Frescoes of Slovenia 1*, Narodnimuzej Slovenije, Ljubljana, 1997.
- Popović 2008 = I. Popović, *Figural nožidnosli karstvo Sirmijuma/Figural Wall Painting in Sirmium*, Arheološki institut, Beograd, 2008.
- Popović 2013 = I. Popović, "Sirmium – Imperial Residence, Pannonian Metropolis and Christian "Head of Illyricum"", in *Constantine the Great and the Edict of Milan 313. The Birth of Christianity in the Roman Provinces on the Soil of Serbia*, eds. I. Popović/B. Borić-Brešković, National Museum of Belgrade, Belgrade, 2013.
- Rogić/Anđelković Grašar, 2015 = D. Rogić/J. Anđelković Grašar, "Traveling Motifs: Viminacium Artistic Officina as a Paradigm of the Late Antique Painting Fashion", *Acta Musei Caransebesiensis – Tibiscum* 5/2015, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2015.
- Rogić/Nikolić/Jesretić 2011 = D. Rogić/E. Nikolić/M. Jesretić, "Astragal und Eiformige Motive auf Stuckdekor der Wandmalerei Sirmiums", *Старинар* LXI, Археолошки институт, Београд, 2011.
- Sabrié/Sabrié 1985 = M. Sabrié, R. Sabrié, "Décorations murales de Nîmes romaine", *Revue archéologique de Narbonnaise* 18/1, Presses universitaires de la Méditerranée, Montpellier, 1985.
- Żelazowski 2010 = J. Żelazowski, "Le pitture parietali della Casa di Leukaktios del III sec. d.C. a Ptolemais (Cirenaica)", in *Atti del X Congresso internazionale dell'AIPMA*

(Association internationale pour la peinture murale antique) Napoli, 17–21 settembre 2007, ed. I. Bragantini, Università degli Studi di Napoli “L’Orientale”, Napoli, 2010.

ELEMENTE DE ARHITECTURA DIN PICTURILE MURALE LA SIRMIIUM (Abstract)

Among the fragments of Sirmium wall paintings from the Museum of Srem in Sremska Mitrovica, Serbia, there are those on which elements of architectural structures, otherwise performed in stone and stucco as differently shaped decorations, as well as whole building entities, are depicted. They originate from private and public buildings dated to the period from the 2nd to the 4th century AD. The most interesting one is the architectural scene with a kantharos, which has not been fully restored yet. Its importance lies in the fact that no Roman wall paintings with architectural scenes have been found in the territory of Serbia, or at least have not been published until now.

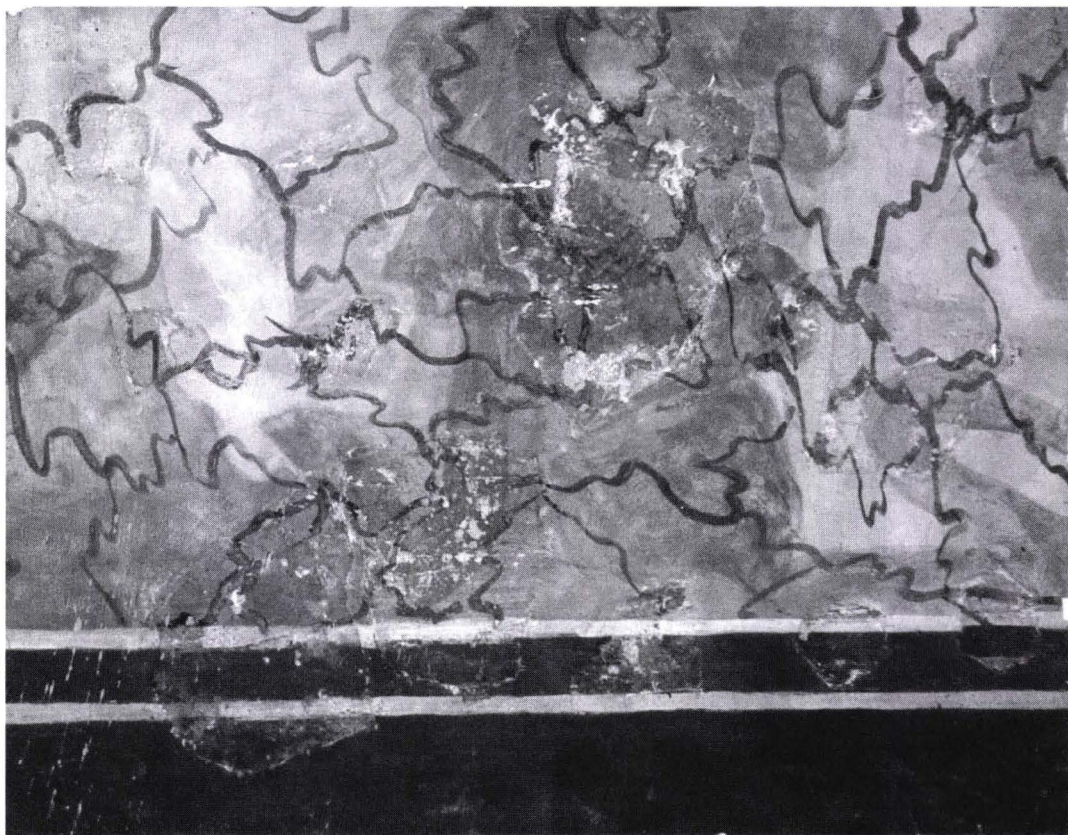

Figure 1a. Unpublished. Photo by D. Rogić.

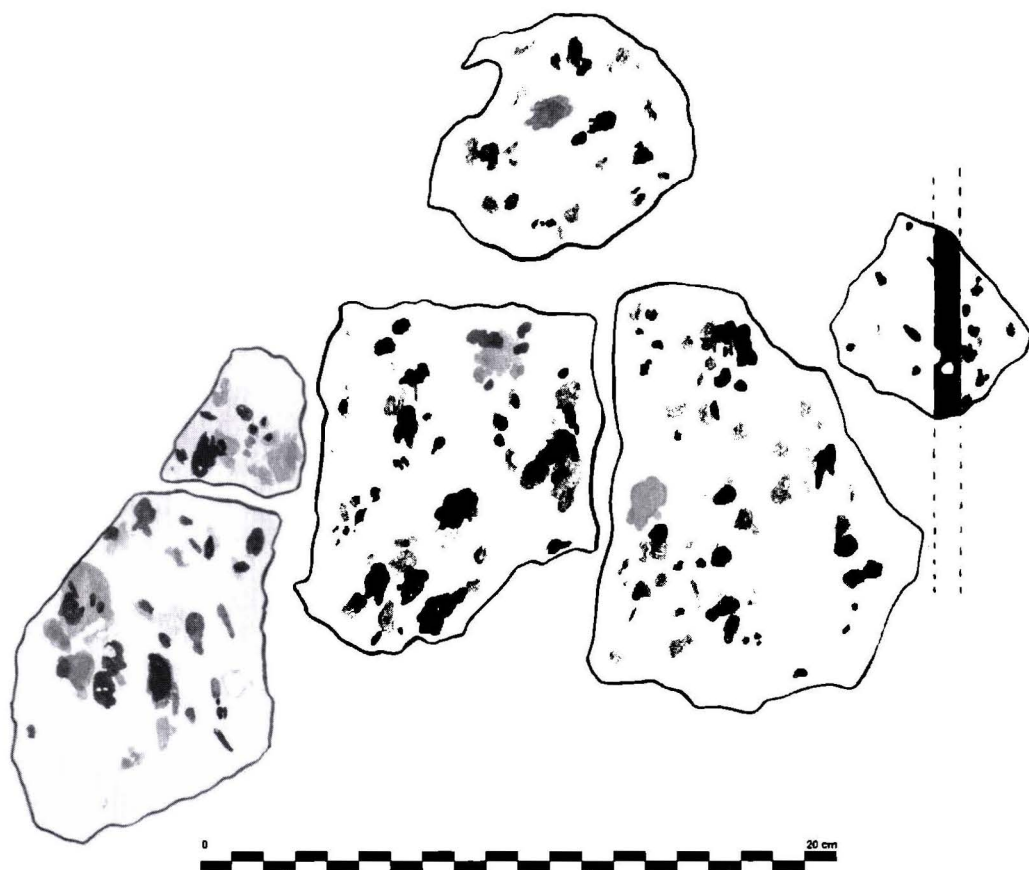

Figure 2. Unpublished. Painting by D. Rogić created on the basis of original fragments.

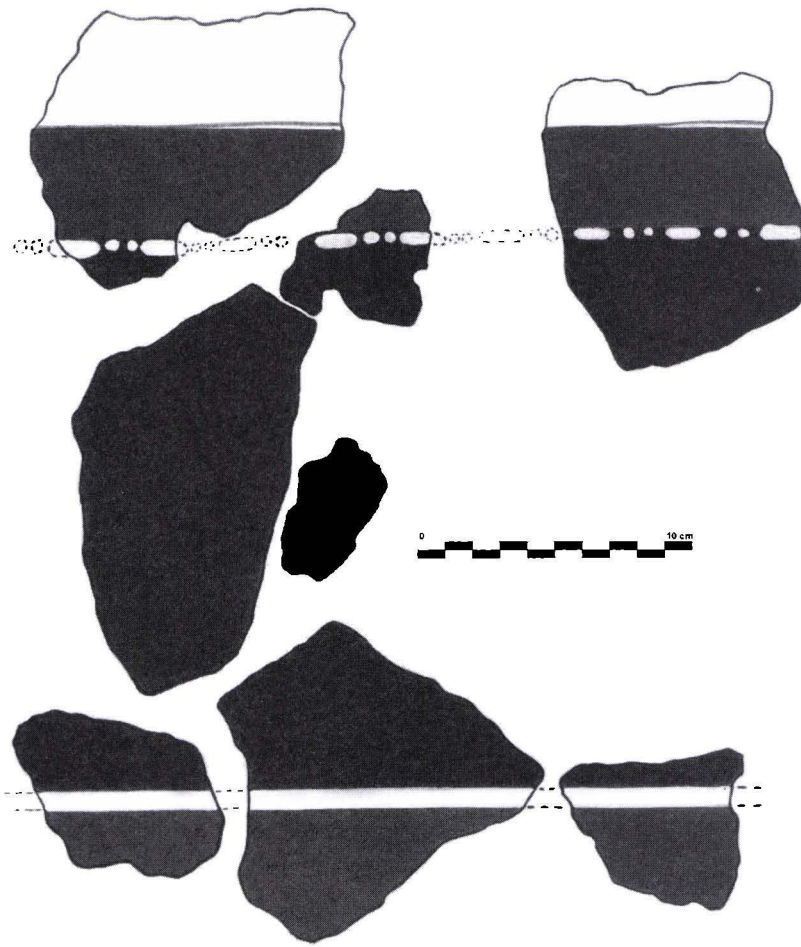

Figure 3a. Painting by D. Rogić created on the basis of original fragments. From: Rogić/Nikolić/Jesretić 2011, Abb.13.

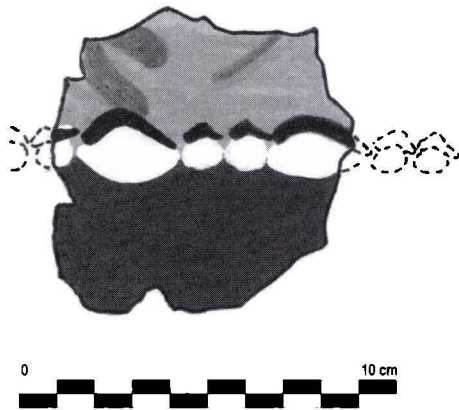

Figure 3b. Unpublished. Painting by D. Rogić created on the basis of original fragments.

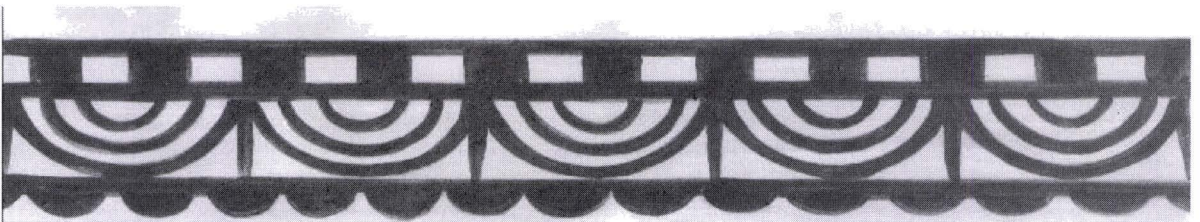

Figure 4. Unpublished. Painting by D. Rogić created on the basis of original fragments.

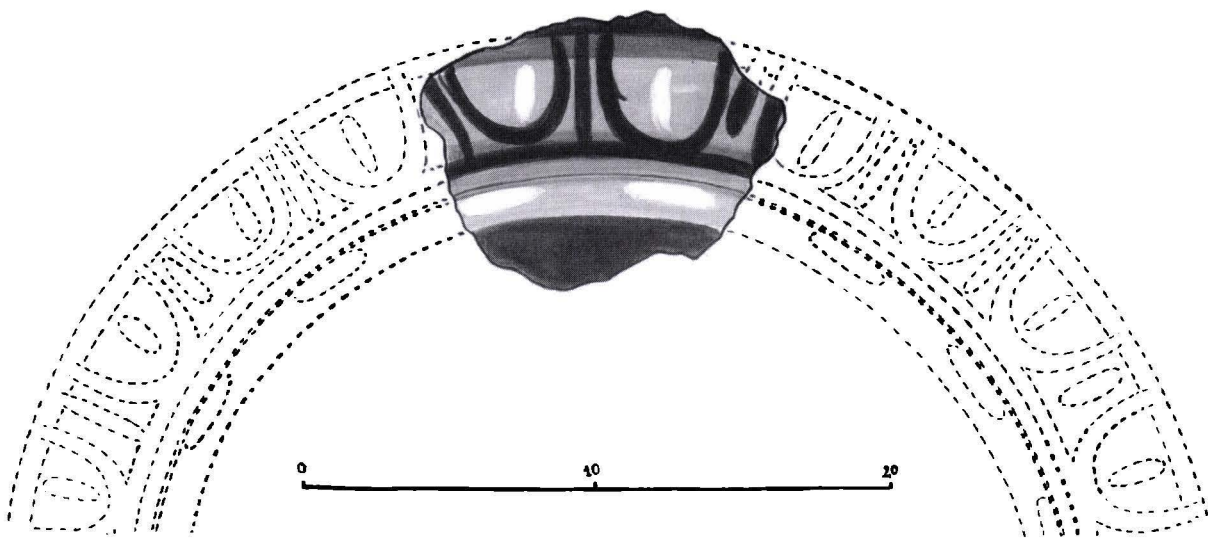

Figure 5. Painting by D.Rogić created on the basis of original fragments.
From: Rogić/Nikolić/Jesretić 2011, Abb.16.

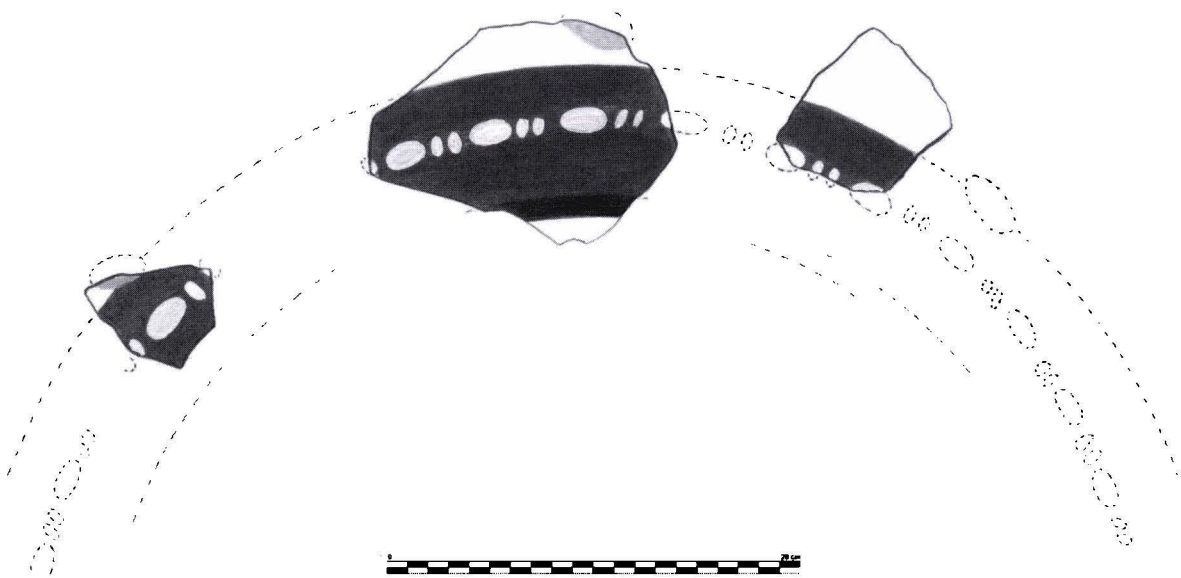

Figure 6a. Painting by D.Rogić created on the basis of original fragments.
From: Rogić/Nikolić/Jesretić 2011, Abb.9.

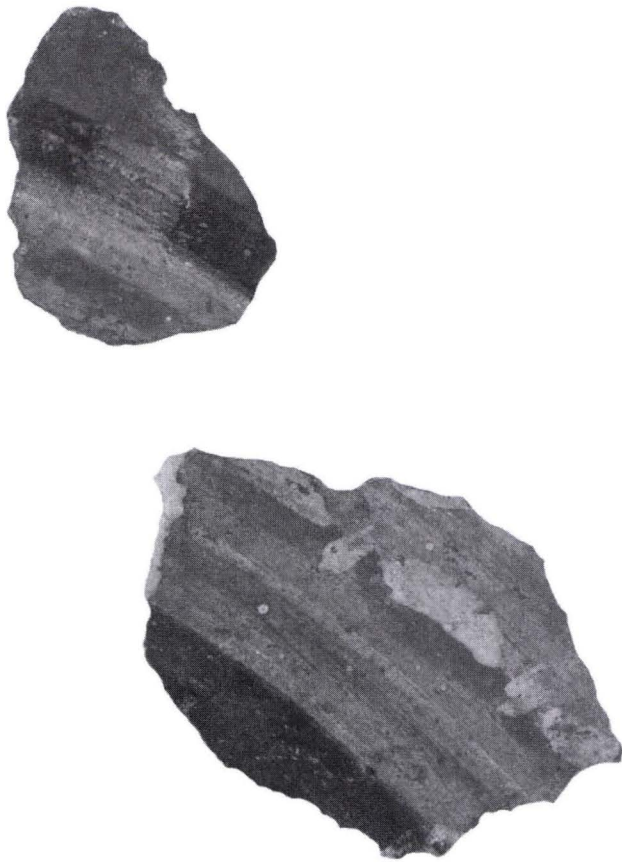

Figure 6b. Unpublished. Photo by D. Rogić.

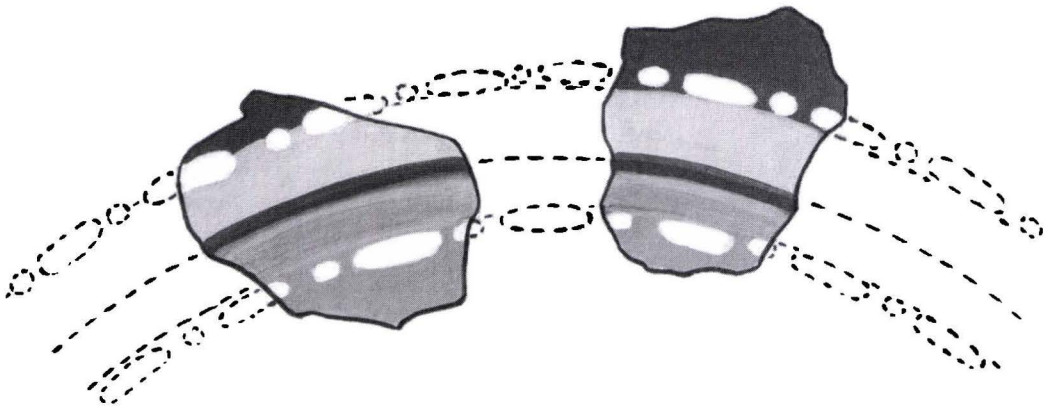

Figure 6c. Painting by D. Rogić created on the basis of original fragments. From: Rogić/Nikolić/Jesretić 2011, Abb. 11.

Figure 6d. Unpublished. Painting by D.Rogić created on the basis of original fragments.

Figure 7. Unpublished. Photo by D.Rogić.

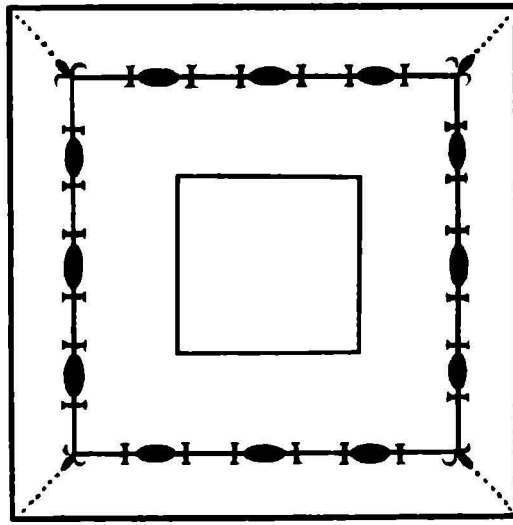

Figure 8. Unpublished. Painting by D. Rogić created on the basis of original fragments.

Figure 9. Unpublished. Drawing by D. Rogić and E. Nikolić created after arranging original fragments.

SPOLIA-MADE SARCOPHAGI IN DACIA

Sorin NEMETI

Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca

A group of Roman graves was uncovered in 2006 in an area belonging to the South-Eastern cemetery of the ancient town of Potaissa during the archaeological researches for the construction of Transylvania Highway (Pl. I/1). Four of them are brick sarcophagi, while the other four are stone-made; one should also mention the fact that three other graves belonging to the Reihengräber cultural group (horizon) of the Early Migration Age were found in the same area. Despite the fact that the grave-goods were missing, due to the looting of the graves since Antiquity, those inside the brick and stone sarcophagi are dated to the Roman Era.¹ The three graves in rows contained as grave goods two swords (of the Schmalsax type), two silver belt buckles and several arrow heads, which are dated to the second half of the fifth century – first half of the sixth century A.D.²

Graves 2, 7 and 8 were graves in stone sarcophagi with an *arca* and *operculum* with *acroteria*. Grave 4 (Pl. I/2, II/1), built from *spolia*, is an exception. For the construction of the *arca* its builders used one fragment from an older monument (a profiled funerary stela?), with a frame decorated with a vegetal ornament. Instead of an *operculum* with *acroteria*, they used a limestone slab. According with the main trends in the specialized literature of the topic in Romania, this sarcophagus was dated at the end of the third century and during the fourth century A.D., after the Roman withdrawal from Dacia.³

Before tackling the issue of this small group of eleven graves from the South-Eastern cemetery, I have to explain why the sarcophagus of grave no. 4 is dated to the fourth century A.D. and not to the Roman Era, like the other six graves in sarcophagi, or to the fifth-sixth century A.D. like the three graves belonging to the Reihengräberkreis horizon.

A fourth-century funerary horizon in the former province of Dacia?

The dating of the *spolia*-made sarcophagi from Dacia to the Late Roman Age is quite an old idea, shaped by the ideological development of Romanian historiography that is usually called «the theory of the Dacian-Roman continuity».⁴ Investigating the problem of the presence of Christian symbols in Roman Dacia, C. Daicoviciu analyzed a grave in sarcophagus made from *spolia* found in Cluj (ancient Napoca) in 1927, on Petöfi Street (currently Avram Iancu Street, no. 30). The *arca* is sculpted from a funerary altar (a so-called *cippus*) and for assembling the

¹ Pişlaru 2007, p. 339–354.

² Nemeti 2008, p. 333–338.

³ Pişlaru 2007, p. 341–342.

⁴ Protase 2001.

sarcophagus the masters used other three fragments of funerary monuments. Even looted, the graves preserved four hair pins, dated by Daicoviciu to the fourth century⁵ (a dating contested, for example, by A. Alföldi⁶). I. I. Russu provided a different interpretation when publishing a group of graves from the Southern cemetery of Potaissa. The site revealed a group of stone sarcophagi (of the common type, with *arca* and *operculus* with acroteria) and brick sarcophagi. One small sarcophagus (0.91 × 0.42 × 0.25 m) had been sculpted from an old monument having a frame decorated with vegetal motifs (Pl. II/2). Russu stated that the graves' inventory indicated the fact that the inhumations were performed during the last decades of the province's existence and added that sarcophagus no. 4 could indicate a «later period», but no later than the end of the Roman province.⁷

The synthesis study of funerary discoveries from Dacia written by O. Floca before the Second World War follows the same idea of the existence, in the former urban cemeteries, of some late inhumations in sarcophagi made of stone and brick. Proofs for such a phenomenon are the graves uncovered in 1933 on Plugarilor Street in Cluj, where sarcophagi made of stone (including those from assembled stone slabs), bricks, and tiles are found together (Pl. III). O. Floca believed that the sarcophagi belonging to his group A (with a stone slab for *operculus*) and group C (with the *arca* and *operculus* made of stone slabs) are to be dated to the «age after the Roman withdrawal».⁸

Three decades after the publication of the graves from Plugarilor Street, a Polish scholar, Wanda Wolski, took up the task of proving their later dating. She supported with new arguments the ideas previously expressed by C. Daicoviciu and O. Floca. She compared the tile sarcophagus, the trapezium-shaped *arca*, and the sarcophagus assembled from stone slabs with the burials in Late Antique and Merovingian cemeteries (especially the one from Saint-Andéol, in Gaul⁹). Also taking into account the West–East orientation of the graves, their position in rows, and the lack of grave goods, Wanda Wolski compared this small group of graves with Christian cemeteries or with Merovingian cemeteries with the graves placed into rows,¹⁰ but she dated it «very probable at the beginning of the fourth century A.D.».¹¹ Wanda Wolski's contribution defined a new topic, a new field of studies, namely that of Late Roman graves in cemeteries dated after the Roman withdrawal, in the end of the third century and during the fourth century A.D. Several ideas should be stressed: several types of graves are found in such cases mixed together – *spolia*-made sarcophagi, those with a trapezium-shaped *arca*, sarcophagi made of bricks and tiles and some graves dated by Late Roman artifacts.¹² All of the authors dealing with the issue, with no exception, saw this as the late funerary manifestation of

⁵ Daicoviciu 1936, p. 198–200, 204–206; Daicoviciu 1945, p. 234–236.

⁶ Alföldi 1940, p. 62–63: «Osserviamo incidentalmente che le analogie (fig. 6) degli spilli riprodotti dal Daicoviciu sono del periodo 150–250 d. Cr., cfr. I. Sellye, *Les bronzes émaillés de la Pannonie romaine*, Diss. Pann. II. 8, pp. 89 e sgg., dove J. Exner ci dà la datazione degli smalti renani rinvenuti con gli spilli del Daicoviciu.»

⁷ Russu 1941, p. 335–336, fig. 12, p. 340.

⁸ Floca 1941, p. 13–19, 47–48 (graves from Plugarilor Street), 63–63 (typology, groups A–C), 89 (dating).

⁹ Barruol, Barruol 1963, p. 94–108.

¹⁰ Wolski 1971, p. 585–597.

¹¹ Wolski 1971, p. 597: «Tout une série d'arguments d'autre ordre convergent en échange pour les assigner à la période qui a suivi la retraite aurélienne, très probablement au début du IVe siècle. Les données existantes ne permettent pas de dater ces tombes d'une période antérieure, par exemple des deux premières décennies de la seconde moitié du IIIe siècle, car ce serait attribuer à la Dacie, au cours des dernières années de son existence, une évolution qui anticiperait tout ce que l'on relève à la même époque dans d'autres régions de l'empire. Une datation postérieure au IVe siècle ne peut non plus se soutenir, compte tenu de la disparition de certaines formes et de modifications subies par l'aspect des nécropoles au cours de siècles suivants».

¹² Hica Câmpeanu 1977, p. 221–237; Hica Câmpeanu 1979, p. 159–161; Horedt 1982, p. 89–96.

the former provincials living among the ruins, in the margins of the former towns, and using the cemeteries of their ancestors.¹³

Some of these graves are to be found in the areas of the former urban cemeteries (in Napoca, Potaissa and Apulum) or among the ruins of some Roman buildings (houses or *villae*, in Apulum, Porolissum, Sarmizegetusa). The largest part of the graves in stone or brick sarcophagi uncovered in Transylvania contains no grave goods. This kind of graves has been dated to a late period starting from similar cases in known Late Roman cemeteries from the Roman Empire. The clues for the late dating were the following: the use of *spolia* – i. e. parts of older monuments (Napoca¹⁴ – «Petöfi Street», «Plugarilor Street», Potaissa – the South-Eastern cemetery¹⁵), the layers of lime in the graves (Apulum «Podei»,¹⁶ Napoca «Plugarilor Street»¹⁷), the trapezium-shaped sarcophagi (Napoca «Plugarilor Street»,¹⁸ Potaissa – the South-Eastern cemetery¹⁹), the lack of inventory and the location of graves in parallel rows (Napoca «Plugarilor Street»²⁰), and the presence of such graves in abandoned buildings (Apulum – the *praetorium* baths,²¹ Porolissum,²² Sarmizegetusa – *villa suburbana*²³). Certain Late Roman artifacts were sometimes, in rare cases, found in the graves: gold earrings (Napoca – «Petöfi Street»,²⁴ Potaissa – «via Bardocz»²⁵), hair pins (Napoca – «Petöfi Street»²⁶), brooches with onion-shaped knobs (Apulum – the *praetorium* baths²⁷, Potaissa²⁸), bronze bracelets with snake head endings (Apulum – the *praetorium* baths²⁹), and pendants in the shape of Hercules' club (Potaissa – South-Eastern cemetery³⁰). Coins issued by Constantinus I and Constantius II³¹ were also found in the graves uncovered in Apulum.

Leaving aside the fact that the view of a post-provincial population living among the ruins, in the garbage of a post-collapse world,³² with building houses and graves made from scraps is quite difficult to imagine, I have to observe a methodological error. The authors mentioned above have put together different types of graves in order to define a «funerary phenomenon

- ¹³ Daicoviciu 1945, p. 234–236; Floca 1941, p. 89–90; Protase 2000, p. 43; Wolski 1971, p. 585–597; Chirilă, Gudea 1982, p. 132, 136; Diaconescu, Opreanu 1988–1989, p. 574; Nemeti 2000, p. 20–22.
- ¹⁴ Hica 1999, p. 97–104; Benea, Hica 2004, p. 112–141, pl. I–XII; Protase 2000, p. 131–134; Hica 2008, p. 255–272.
- ¹⁵ Russu 1941, p. 335–336, fig. 12.
- ¹⁶ Horedt 1982, p. 204 (Apulum Podei, Grab 113–115); a different interpretation – Protase 1974, p. 135–136.
- ¹⁷ Wolski 1971, p. 594.
- ¹⁸ Floca 1941, p. 14–15, fig. 7.
- ¹⁹ Luca, Hopârtean 1980, p. 118 (M. 14), fig. 3/1–2; dating – Bărbulescu 1980, p. 178.
- ²⁰ Wolski 1971, p. 594–596.
- ²¹ Horedt 1958, p. 49–68; Protase 1966, p. 104–105.
- ²² Buday 1915, p. 51–95, fig. 2, 5, 9–12; Floca 1941, p. 51–54, fig. 34; Daicoviciu 1945, p. 234; Protase 1966, p. 119; Protase 2000, p. 159–162; Horedt 1979, p. 214, mentions the existence of ten coins issued during the twelfth–fourteenth centuries A.D. and dates the tile graves to the Early Middle Ages; recent archaeological reserches have led to the discovery of new graves, one dated by a coin issued by the Hungarian king Steven III in the twelfth century A.D. – <http://cronica.cimec.ro/detalii.asp?k=4335&d=Jac-Creaca-Salaj-Dealul-Ursoies-2009>.
- ²³ Daicoviciu 1924, p. 234–238; Floca 1941, p. 51–52.
- ²⁴ Covaciu 1929, p. 220, no. 5–6; Floca 1941, p. 17–18, no. 9; Hica Câmpeanu 1977, p. 224–226, fig. 2/1 (the earrings found in the sarcophagus no. IN 215, according to István Kovács' excavation report).
- ²⁵ Winkler, Hopârtean 1973, p. 46–47, fig. 11; the earrings are asociated with a hair pin and a coind issued by Commodus.
- ²⁶ Hica Câmpeanu 1977, p. 228.
- ²⁷ Horedt 1958, p. 49–68.
- ²⁸ Mitrofan 1969, p. 521.
- ²⁹ Pop 1998, p. 255–266.
- ³⁰ Bărbulescu 1980, p. 179–183, fig. 5 (with the bibliography).
- ³¹ Protase 2000, p. 110–113.
- ³² The determinant factor for the collapse of the provincial society in Dacia was political: the withdrawal of Roman administration and the Roman army starting with 271 A.D. See the symptoms of a collapsed complex society in Nistor 1996, p. 8–11.

/ horizon» (the existence of which they presumed *a priori* from the general understanding of the historical processes). It seems that the idea was that if no Late Roman cemeteries existed in the former province of Dacia, they should be invented. Disparate pieces of evidence were mixed together. Some of these graves were probably in use during the provincial era, before the withdrawal, some are dated by artifacts to the fourth century (but one cannot exclude their possible dating to the second half of the third century A. D.). Other graves that include repurposed Roman materials (bricks, tiles or parts of stone monuments) could belong to the Merovingian period or even to the Early Middle Ages.

The main analogy for the graves with repurposed Roman monuments from the former province of Dacia is the cemetery from Saint-Andéol. In this case, the excavated part of the cemetery contains 23 graves aligned in two parallel rows. The graves are classified according to four types: 1. with monolithic *arca* and *operculus* (one grave), 2. with sarcophagi made of tiles (three graves), 3. simple grave (without sarcophagus) (one case) and 4. with repurposed Roman materials and monuments (18 graves). Based on the recovered inventory the authors have dated the graves made of tiles in the second half of the third century – the end of the fourth century A.D. and those with repurposed Roman monuments in the second half of the fourth century A.D.³³

In Gaul we can find these types of inhumation graves even later, in the Merovingian Era. For example, in the cemetery from Bulles (Oise) from 832 graves, 39 are with stone sarcophagi. The first type is with sarcophagi built with repurposed Roman monuments (*blocs de récupération*) and the second with a trapezium-shaped monolithic *arca*. The first type is dated from the beginning of the sixth century A.D., while the trapezium-shaped sarcophagi were used and re-used mainly in the seventh century A.D.³⁴

In the South-Eastern cemetery from Intercisa one can find many stone sarcophagi with re-used Roman monuments and the suggested dating is during the fourth century. The graves' inventory indicates the use of the cemetery from the end of the third century until the beginning of the fifth century A. D.³⁵ But, in the fourth century Intercisa belonged to the province of Valeria, part of the Roman Empire, where the stone sarcophagi were built by recycled old funerary monuments, in use several decades earlier.

Therefore, in our opinion, there are several arguments against the dating of grave no. 4 from Turda – Transylvania Highway during the fourth century A.D. It most probably belongs to the group of stone sarcophagi dated during the Roman Era (having the same alignment and orientation). In the grave group excavated in 2006 one finds pottery and artifacts belonging to just two chronological horizons: 1) second-third centuries A.D. (i. e. the era of the Roman province) and 2) second half of the fifth century and the sixth century A.D. (the time of the so-called Kingdom of the Gepids). The superposition of the complexes from these two chronological horizons in the same spot is due to hazard or could have other explanations that are beyond the reach of archaeological analysis.

Repertory of *spolia*-made sarcophagi

Cluj-Napoca (Napoca), Cluj County.

1. Ștefan cel Mare Square (Trencin). Three graves with sarcophagi made of reused funerary monuments, discovered in the end of the nineteenth century. No inventory. CIL III 7667; Crișan et al., p. 136, no. 49; Benea, Hica 2004, p. 129, no. 1.

³³ Barruol, Barruol 1963, p. 104–105.

³⁴ Legoux 2011, p. 30–31, fig. 29, 30, 32–34, 36–37.

³⁵ Vágó, Bóna 1976, p. 134, 140, 207–209.

2. Petöfi (Avram Iancu) Street, no. 30. Sarcophagus made of repurposed funerary monuments (one with a Christian symbols added), discovered in 1927. Inventory: four hair pins. Daicoviciu 1930, p. 311; Daicoviciu 1936, p. 198–200, 204–206; Daicoviciu 1945, p. 234–236; Floca 1941, 11–12; Hica Câmpeanu 1977, p. 226–228; Daicoviciu 1977, p. 947, pl. V; Benea, Hica 2004, p. 129–130, no. 2, pl. VI/1–2, I/4.
3. Petöfi (Avram Iancu) Street, no. 42. Sarcophagus made of reused funerary monuments, discovered in 1927. No inventory. Covaciu 1929, p. 220, no. 6, fig. 3; Floca 1941, p. 68–69; Hica Câmpeanu 1977, p. 221–226, fig. 2/1, 5/1–1a; Benea, Hica 2004, p. 130, no. 3, pl. V/1–3.
4. Kogălniceanu Street, no. 12. One sarcophagus made of reused funerary monuments, discovered in 1974, together with other Roman graves. Inventory: several small iron nails. Hica Câmpeanu 1977, 230–231, fig. 6/3, 3a; Benea, Hica 2004, p. 129–130, no. 2, pl. VI/1–2, I/4.
5. C. Brâncuși Boulevard (Oășanu – Casianu streets). Fifteen Roman graves discovered in the end of the nineteenth century. One sarcophagus has a fragment of funerary stela as *operculus*. No inventory. Torma 1879, p. 97–98. No. 25; CIL III 7669; Ardevan, Hica Câmpeanu 1985–1986, p. 550; Benea, Hica 2004, p. 130, no. 5.
6. Plugarilor Street (the area of C. Brâncuși Boulevard, N. Titulescu / Pata – Plugarilor and Muncitorilor streets). The whole excavated part of the cemetery was uncovered during the rescue excavations from 1974–1975, 1985–1990 and contains 135 graves (134 inhumation graves, one incineration grave). Out of these 135 tombs, 17 graves (nos. 7, 22, 23, 28, 34, 38, 42, 59, 66, X, V R, 77, 80, 93, XVII, 99, 100) were made of repurposed funerary monuments. Inventory: two wheel-made pottery fragments (grave 7), a wheel-made red bowl (grave 22), two wheel-made pottery items (grave 34), red wheel-made pottery fragments (grave 38), a bronze coin and a fragmentary lead mirror frame (grave 66), red and grey wheel-made pottery fragments (grave 80), and pottery fragments (graves 99, 100). Floca 1941, p. 13–19, 47–48; Wolski 197, p. 583–597; Daicoviciu 1977, p. 948; Ardevan, Hica Câmpeanu 1985–1986, p. 544, 546, fig. 3, p. 548–549, fig. 5; Ardevan, Hica 2000, p. 243–245, fig. 1 a-b, 245–246, fig. 2 a-b, 247–248, fig. 4 a-b, 246–247, fig. 3 a-b; Hica 1999, p. 97–104; Benea, Hica 2004, p. 131–139, no. 11–22, pl. VI/3–4, I/2–3, VII/1–4, I/5–6, VII/5–7, IX/1–2, XI/3–4, IV/1, X/1, II/8–9, III/2–3, X/4, X/2, VIII/1–4, XII/3, XII/4, XI/1–2, IV/3, X/3, XI/3–4, XII/1–2; Hica 2008, p. 255–272.

Turda (Potaissa), Cluj County

1. South-Eastern cemetery (Mihai Viteazu caserne). In 1936–1937 archaeologists discovered 19 graves in sarcophagi (11 made of limestone, eight made of bricks). A small child sarcophagus was sculpted from reused monuments with vegetal ornaments. Russu 1941, p. 335–336, fig. 12; Floca 1941, 27–28, fig. 14; Hica Câmpeanu 1977, p. 236; Benea, Hica 2004, p. 140, no. 25, pl. II/1.
2. South-Eastern cemetery (Transylvania Highway). Eleven graves found in 2006 (four in stone sarcophagi, four in brick sarcophagi, three Merovingian graves). One of the graves in stone sarcophagi has an *arca* built from a reused monument with vegetal ornaments. Pislaru 2007, p. 341–342.

References

Alföldi 1940	A. Alföldi, <i>Daci e romani in Transivania</i> , Budapest, 1940
Ardevan, Hica Câmpeanu 1985–1986	R. Ardevan, Ioana Hica Câmpeanu, <i>Inscriptions romaines réutilisées de Napoca</i> , ActaMN, XXII–XXIII, 1985–1986, p. 541–552.
Ardevan, Hica 2000	R. Ardevan, Ioana Hica, <i>Inscriptions de Napoca</i> , ActaMN, 37/I, 2000, p. 243–252.
Barruol, Barruol 1963	J. Barruol, G. Barruol, <i>La nécropole de Saint-Andéol</i> , Cahiers Rhodaniens, X, 1963, p. 94–108.
Bărbulescu 1980	M. Bărbulescu, <i>Potaissa după mijlocul secolului III</i> , Potaissa, II, 1980, p. 161–187.
Benea, Hica 2004	Doina Benea, Ioana Hica, <i>Damnatio memoriae în arhitectura romană târzie de la Dunărea de Jos</i> , Timișoara, 2004.

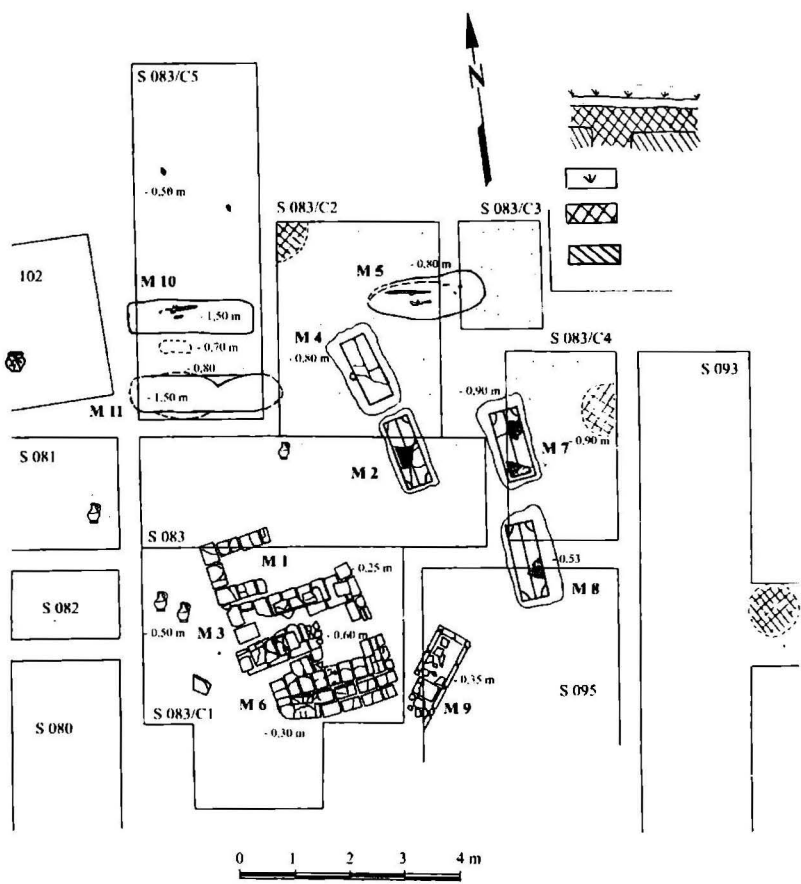
Buday 1915	Á. Buday, Porolissumból. Jelentés az 1914. Évi munkálatokról, Dolgozatok, VI, 1915, p. 51–95.
Crișan et al. 1992	I. H. Crișan, M. Bărbulescu, E. Chirilă, V. Vasiliev, Iudita Winkler, <i>Repertoriul arheologic al județului Cluj</i> , Cluj-Napoca, 1992.
Chirilă, Gudea 1982	E. Chirilă, N. Gudea, Economie, populație și societate în Dacia postaureliană (275–380 e. n.), <i>ActaMP</i> , CI, 1982, p. 123–144.
Covaciu 1929	N. D. Covaciu, Descoperiri arheologice în Cluj, <i>ACMIT</i> , 1, 1926–1928 (1929), p. 218–223.
Daicoviciu 1924	C. Daicoviciu, Fouilles et recherches à Sarmizegetusa, Dacia, I, 1924, p. 224–263.
Daicoviciu 1936	C. Daicoviciu, Există monumente creștine în Dacia traiană din sec. II-III?, <i>AISC</i> , II, 1933–1935 (1936), p. 192–209.
Daicoviciu 1945	C. Daicoviciu, <i>La Transylvanie dans l'Antiquité</i> , Bucarest, 1945.
Daicoviciu 1977	H. Daicoviciu, Napoca. Geschichte einer römischen Stadt in Dakien, <i>ANRW</i> II, 1977, p. 944–949.
Diaconescu, Opreanu 1988–1989	Al. Diaconescu, C. Opreanu, Cîteva puncte de vedere în legătură cu evoluția societății autohtone în epoca daco-romană târzie și în perioada migrațiilor, <i>AIIA Cluj</i> , XXIX, 1988–1989, p. 571–595.
Floca 1941	O. Floca, Sistemele de înmormântare din Dacia romană, <i>Sargetia</i> , II, 1941, p. 1–105.
Hica Câmpeanu 1977	Ioana Hica Câmpeanu, Cu privire la unele morminte romane târzii de la Napoca, <i>ActaMN</i> , XIV, 1977, p. 221–237.
Hica Câmpeanu 1979	Ioana Hica Câmpeanu, Riturile funerare în Transilvania, de la sfârșitul secolului al III-lea e. n. pînă în secolul al IV-lea e. n., <i>ActaMN</i> , XVI, 1979, p. 157–170.
Hica 1999	Ioana Hica, Necropola din zona de sud-est a municipiului Napoca (sec. II-IV), in D. Protase, D. Brudașcu (eds.), <i>Napoca 1880 de ani de la începutul vieții urbane</i> , Cluj-Napoca, 1999, p. 97–104.
Hica 2008	Iona Hica, Tipuri de construcție ale mormintelor în necropola de sud est a municipiului Napoca, in Doina Benea (ed.), <i>Studii de istorie economică a Daciei romane</i> , Timișoara, 2008, p. 255–272.
Horedt 1958	K. Horedt, <i>Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens</i> , Bukarest, 1958.
Horedt 1979	K. Horedt, Die städlichen Siedlungen Siebenbürgens in spätrömischer Zeit, <i>Sargetia</i> , XIV, 1979, p. 203–217.
Horedt 1982	K. Horedt, <i>Siebenbürgen in spätrömischer Zeit</i> , Bukarest, 1982.
Legoux 2011	R. Legoux, <i>La nécropole mérovingienne de Bulles (Oise). 1. Synthèse</i> , Saint-Germain-en-Laye, 2011.
Luca, Hopârtean 1980	Claudia Luca, Ana Hopârtean, Noi descoperiri în necropola sudică a Potaissei (Uzina de apă), <i>Potaissa</i> , II, 1980, p. 115–122.
Mitrofan 1969	I. Mitrofan, Descoperiri arheologice la Potaissa (Turda), <i>ActaMN</i> , 6, 1969, 517–523.
Nemeti 2000	S. Nemeti, Spațiul public în fostele orașe romane din Transilvania, <i>RB</i> , XV, 2000, p. 16–23.
Nemeti 2008	S. Nemeti, Potaissa în secolele V-VI p. Chr., in Mihai Bărbulescu, <i>Mormântul princiar germanic de la Turda</i> , Cluj-Napoca, 2008, p. 328–385.
Nistor 1996	V. Nistor, <i>De-scribing the End of Roman Britain</i> , Bucharest, 1996.

- Pîslaru 2007 Mariana Pîslaru, Un grup de morminte romane și gepidice de la Potaissa, in S. Nemeti, F. Fodorean, E. Nemeth, S. Cociș, Irina Nemeti, Mariana Pâslaru (eds.), *Dacia Felix. Studia Michaeli Bărbulescu oblata*, Cluj-Napoca, 2007, p. 339–354.
- Pop 1998 I. Pop, Einige Armringe mit Schlangenenden aus der späten dako-römischen Zeit aus Siebenbürgen (die Sammlungen der Museen aus Cluj und Alba Iulia), *ActaMN*, 35/I, 1998, p. 255–266.
- Protase 1966 D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966.
- Protase 1974 D. Protase, Necropola orașului Apulum. Săpăturile din anii 1970–1971, *Apulum*, 12, 1974, p. 134–159.
- Protase 2000 D. Protase, *Autohtonii în Dacia. II. Dacia postromană până la slavi*, Cluj-Napoca, 2000.
- Protase 2001 D. Protase, *La continuité daco-romaine*, Cluj-Napoca, 2001.
- Russu 1941 I. I. Russu, Descoperiri arheologice la Potaissa, *AISC*, III, 1936–1940 (1941), p. 319–340.
- Torma 1879 C. Torma, Neue Inschriften aus Dacien, *AEM*, 3, 1879, p. 86–122.
- Vágó, Bóna 1976 Eszter Vágó, I. Bóna, *Die Gräberfelder von Intercisa. I. Der spätrömische Südfriedhof*, Budapest, 1976.
- Winkler, Hopârtean 1973 Iuditha Winkler, Ana Hopârtean, *Moneda antică la Potaissa*, Cluj, 1973.

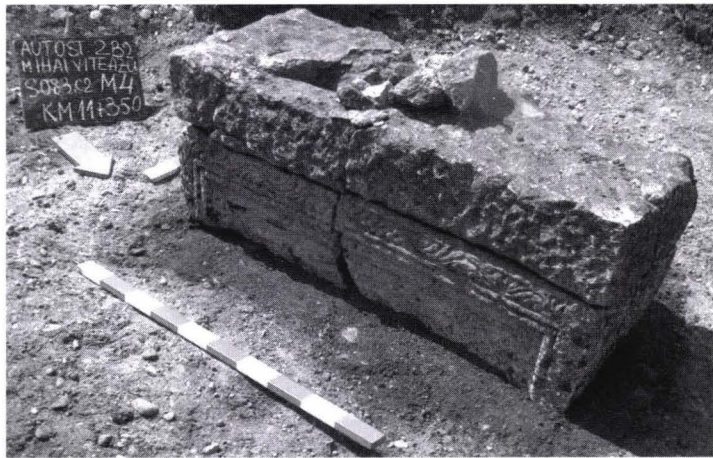
SARCOFAGE DIN SPOLIA ÎN DACIA

Rezumat

Un sarcofag confecționat din plăci de calcar, folosind și un monument funerar reutilizat, a fost descoperit în necropola de sud-est a orașului Potaissa, cu ocazia săpăturilor de salvare pentru construirea autostrăzii Transilvania în anul 2006. În acord cu opiniile exprimate în literatura de specialitate privind cronologia și încadrarea culturală a acestui tip de descoperiri, sarcofagul a fost datat în secolul al IV-lea p. Chr. Se rediscută situațiile din cimitirele orașelor Napoca și Potaissa unde apar astfel de înmormântări și se pune sub semnul întrebării existența unui orizont funerar databil în secolul IV p. Chr. din fosta provincie Dacia atribuit populației post-provinciale. Analiza în context a sarcofagelor din *spolia* indică, mai degrabă, o datare în timpul existenței provinciei, în ultimele decenii de stăpânire romană în Dacia.

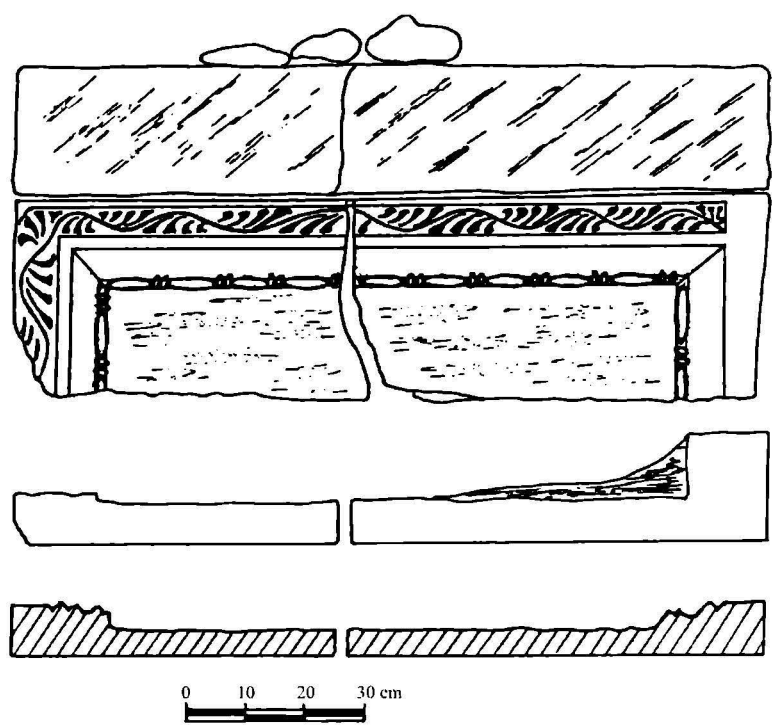

1

2

Pl. I. Potaissa. 1. Graves from 2006 (Transylvania Highway). 2. Grave 4 (photo).

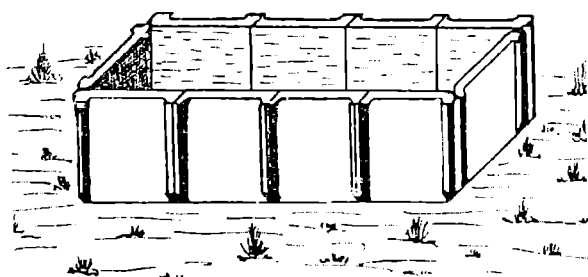
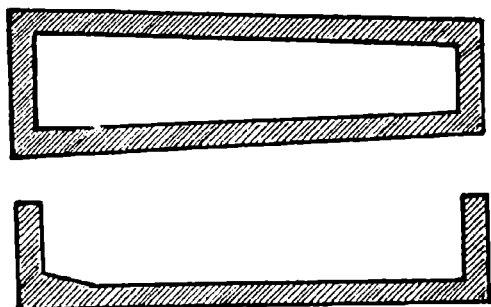
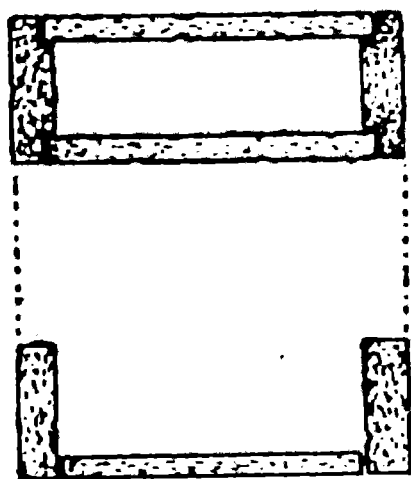
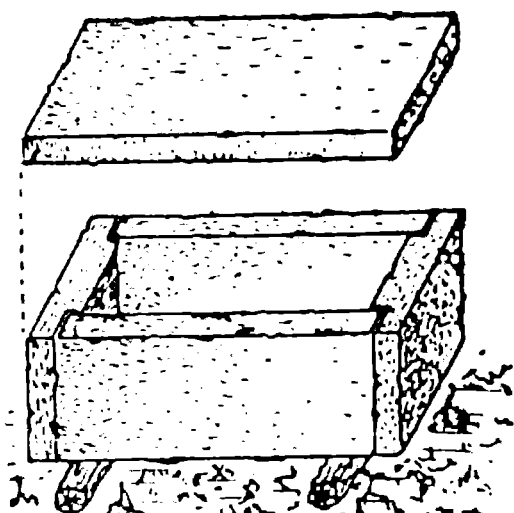
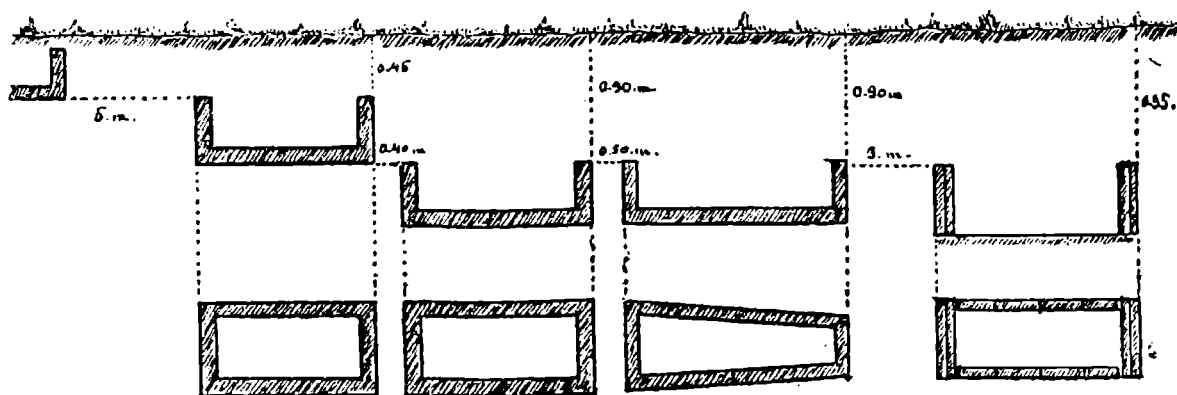

1

2

Pl. II. Potaissa. 1. Grave 4 (drawing). 2. Sarcophagus found by I. I. Russu.

Pl. III. Plugarilor street. Graves from 1933.

THE EXILE OF ROXOLANI KING P. AELIUS RASPARAGANUM AND HIS SON P. AELIUS PEREGRINUS IN ROMAN POLA

† Vesna GIRARDI JURKIĆ

University of Zagreb
Croatian Studies
Department of Classics, Zagreb – Croatia

Mirko JURKIĆ

Pula – Croatia

Two sarcophagi of the Roxolani king, *Publius Aelius Rasparaganum*, and his son, *Publius Aelius Peregrinus*, from the time of Emperor Hadrian's reign and the campaigns against the Roxolani in 117/118 AD link the Roman colony of Julia Pola (*Colonia Iulia Pola*) in Istria on the Adriatic coast with the mouth of the Danube (Ister) River at the Black Sea.

The sarcophagi were discovered at different times: that of *Rasparaganum* in XVI century¹, and that of *Peregrinus* in the XIX century², both on the islet of Uljanik (*Scolio degli Olivi*) in the bay at Pula³, where even today, amidst a shipyard, the remains of a villa and possibly a temple are still visible. They spent their lives in exile with their families⁴, gazing upon Roman Pula with its forum temples and amphitheatre, today the sole remnants of the Roman past⁵.

The name of the Roxolani (*Roxolanus*) people was derived from the Alanic word *ruxsalan*, which, loosely translated, means "bright Alan". They were believed to have been a part of the Sarmatians (Gr.: *Sarmatai*, Lat.: *Sarmatae*) whose allies were the Aorsi, Alans, Roxolani, Siraces and Iazyges. The Sarmatians, and among them the Roxolani, were of Iranian origin. Between the seventh and fourth centuries BC, they were called the Sauromatae, although the question of whether these two peoples were one and the same is still being examined. Most scholars agree

¹ KANDLER, 1904, 216; TAMARO FORLATI, 1947, n. 153 – cit.: »Septem fragmenta partis anterioris magnae arcae e lapide calcario (altae m. 0.55, latae m. 2.05, crassae m. 0.13). Polae reperta (fortasse in insula q. d. degli Olivi, ut coniecit Weissäüpl)...»

² KANDLER, 1904, 217; TAMARO FORLATI, 1947, n. 154 – cit.: »Pars anterior magnae arcae ex lapide calcario in quattuor partes scissa (alta m. 0.55, lata m. 2.05, crassa m. 0.15) a dextero latere imminuita. Polae reperta in effossionibus quibusdam in parva insula q. d. degli Olivi in portu Polae (Carrara)...».

³ WEISSHÄUPL, 1901, 203 – cit.: «...der Oliveninsel oder, wie sie auch heisst, S. Floriano, hier der Grabstein des Aelius Pelegrinus (CIL V 33) und wohl auch der seines Vaters, des thracischen Exkönigs Rasparaganus (CIL V 32 und Addit.).»

⁴ BURTON-SCAMPICCHIO-COVAZ, 1875, 354 – cit.: «...As we steam past the Battery Island, we remark that the Scoglio (degli) Olivi (map delle olive or oliveninsel), alias S. Floriano, which anciently supported the mau-soleum of Rasparaganus, king of the Sarmatian Roxolani (A.D. 120) ...».

⁵ KANDLER, 1876, pp. 61, 187; MARUŠIĆ, 1967, p. 25.

that the Sauromatae were an older ethnic substratum of the Sarmatians⁶. They were nomadic peoples whose basic economic activity was livestock husbandry. The first recorded territory of the Roxolani during the second century BC encompassed the foothills around the Urals, the eastern Black Sea steppe and the plains around the Volga River. During the second century BC, the Roxolani, together with the Sarmatians, defeated the Scythians, who also lived on the Black Sea steppes⁷. Together with the Scythians, under the leadership of the Roxolani king, Tasius, and the Scythian military leader Palacus, they attacked the Pontic kingdom and the Greek colony in the Crimea. Diophantus, a general of Mithridates VI, successfully defended the kingdom and repelled the joint Roxolani-Scythian onslaught. During the first century BC, they moved farther west toward the Danube in the territory today known as the Bărăgan Plain (the eastern section of the larger Walachian Plain) in Romania. The Graeco-Roman historian Strabo described the Roxolani “as nomads who carried all their belongings on wagons”⁸. Given the presence of the Roxolani along the Danube’s lower course and around the mouth of the Ister and the Black Sea peninsula of Histria and the islets at the Danube Delta, today called Dobruja or Lesser Scythia, it was only a question of time when they would come into conflict with the Roman Empire on the other side of the border. One such conflict broke out in 68/69 AD, when the Roxolani cavalry crossed the boundary at the Danube with the intention of raiding the border zone. However, they were met by the Third Gallic legion (*legio III Gallica*) and defeated. Tacitus also wrote about this event⁹. He described how the Roman legion caught the almost 9,000-strong Roxolani cavalry, encumbered by the heavy baggage of their plunder, off their guard. He also described the heavy armour worn by distinguished Roxolani, made of many small iron plates, and he wrote about the principal Sarmatian and Roxolani cavalry weapon, the long pikes (*kontos* in Greek), which had to be wielded with both hands. Similarly, they bore heavy, long swords which also had to be held with two hands. A cavalry so equipped was in a precarious position given the prevailing weather at the time. The slippery ground and soft snow eliminated any advantage the Roxolani would have had as a heavily armed cavalry, and their heavy armour made them easy targets for the lightly-armoured Roman legionnaires in hand-to-hand combat. The Roxolani avenged this defeat in the year 92, when they joined forces with the Dacians to utterly annihilate the Roman Twenty-first ‘Predator’ legion (*legio XXI Rapax*). During the first Dacian War (101–102)¹⁰, which was conducted by Roman Emperor Trajan (98–117), the Roxolani allied with the Dacians, offering them support with their typical heavily armoured cavalry. However, since the Dacians, under King Decebalus, ultimately lost this war, the Roxolani withdrew to the other side of the Danube¹¹. During later Roman campaigns against the Dacians (105–106), the Roxolani were considered neutral between the two sides. Since, by conquering Dacia¹², the Roman Empire expanded to the very border of Roxolani territory, the threat of looting in the newly-formed Roman province became imminent. Trajan and his successor Hadrian (117–138) therefore reinforced the border along the Danube’s¹³ lower course by constructing fortifications and bolstering the *limes*. During the following years, Emperor Marcus Aurelius (161–180) also waged war against the Roxolani. In the latter half of the second century, the Goths, who began

⁶ SULIMIRSKI, 1970, pp. 77 ecc.

⁷ HARMATTA, 1950, pp. 51–52.

⁸ STRABO, Bk. VII.

⁹ TACITUS, Bk. I, 79.

¹⁰ OPREANU 1998, pp. 69–70.

¹¹ MATIJAŠIĆ 2009, pp. 195, 208, 222–224, 234.

¹² PETOLESCU 1985, pp. 45–55; PETOLESCU 2002, pp. 21–37.

¹³ OPREANU 1998, pp. 37–56.

their attacks on the Roman border all along the Danube, pushed them west, and they gradually relocated to the Pannonian plains in the territory of modern-day Hungary.

* * *

The discovery of two sarcophagi on the islet in Pula's bay belonging to high-ranking Roxolani individuals, who were deemed Sarmatians in the broader sense, demonstrated the essence of their captivity and exile in Pula based on readings of the inscriptions thereon. The inscription on the first sarcophagus reads:

*P(ublio) Aelio Rasparag[a]no
regi Roxo[la]noru[m]
[u(xor)] v(iva)
[f(ecit)]*

*Inscript. Italiae, X/I, 153
C.I.L., V, 32*

The other reads:

*P(ublius) Aelius Peregrinus re[gis]
Sarmatarum Rasparagani
f(ilius) v(ivus) f(ecit) sibi et Attiae Q(uinti) f(iliae)
Procillae lib(ertis) l(iber)
tabusq(ue) posterisq(ue) eorum*

*Inscript. Italiae, X/I, 154
C.I.L., V, 33*

Rasparaganum, the king of the Sarmatian tribe living on the other side of the Danube in today's Bessarabia, was defeated at the end of 117 or 118 AD in warfare against Hadrian¹⁴, forced to surrender and conclude a peace, and was then sequestered in life-time relegation on the islet of Uljanik in the Bay of Pula, as denoted by the inscriptions on the sarcophagi¹⁵. On this islet not far from the Roman city of Pula, Rasparaganum lived and died together with his entire family, his wife and son with his own wife, and their freed slaves. War was often combined with Roman diplomacy. The inscriptions point to several other interesting facts: after his capture, Rasparaganum was treated like a Roman citizen – he was accorded citizenship by imperial decree at the moment he came under Roman authority – while the members of his family acquired Roman citizenship in the same manner. Rasparaganum was thus tried as a Roman citizen. His Roman citizenship was also reflected in his imperial gentilicium (*Aelius*), while his son's cognomen (*Peregrinus*) permanently preserved the memory of their peregrine origin¹⁶. It may therefore be concluded that Emperor Hadrian had considerable respect for the reputation of this king of a barbarian people (*rex amicus*), according the same treatment to this vanquished opponent as was accorded to the members of the highest Roman class: *relegatio* was a sentence

¹⁴ SHA, *Hadr.* 6, 8; 5, 2; TACITUS, Bk. I, 72.

¹⁵ MURATTORI 1742, p. 2099; DONATI 1765, p. 152; ORELLI 1828, p. 833; MAIONICCA 1879, pp. 36–62; DESSAU 1892, p. 852;

¹⁶ KANDLER 1904, p. 217.

reserved for the highest Roman classes, and it was only introduced to jurisprudence in the latter half of the first century BC. Legal texts indicate the consequences and conditions which relegation entailed, and which consequently also applied to King Rasparaganum. The right to pronouncement of relegation was exercised by a princeps, praetorian prefect or provincial consul¹⁷. A relegated individual retained Roman citizenship¹⁸, and by force of the verdict acquired domicile in this place of exile¹⁹. Usually an island was chosen as the place of captivity²⁰. This location was chosen by the princeps or praetorian prefect, and the convicted individual was given a military escort to this site²¹. Regardless of the duration of exile, the exiled individual had the right to retain his property and to be accompanied by the members of his family (*obsides*)²². Finally, the *relegatus*, in this case King Rasparaganum, could not be allowed to die in Rome or at any other place in which a princeps resided²³.

Besides shedding light on the reason why King Rasparaganum and his son with their families were exiled on an island in Pula's bay, where they died as well, some other details may be discerned after close scrutiny²⁴. King Rasparaganum and his son Publius were adopted by Emperor Hadrian, which is signified by their name *Aelius*. They were supposed to become completely loyal to the emperor in this manner, without the danger of them breaking free of control and launching an uprising. Remembrance of his status was retained by the son, *Publius Aelius*, who added the cognomen *Peregrinus*, while his affiliation with the Roxolani was denoted by the phrase *Rasparagani filius*, where *Roksolanum* is concealed and submerged into the broader term *Sarmatarum*. This is also evidence that the family's second generation had already begun to be gradually romanized²⁵, while maintaining some modest memory of their origin. The wife of the king's son *Peregrinus* was named *Attia Procilla*, who came from the ranks of the Pula colonists, after whom some estates were named with vestiges left in local toponyms²⁶. Proof that the king's son had no children is the absence of the possibility of their interment in the sarcophagus, as this right was granted to all of their freed women (*libertae*) and men (*liberti*).

This inscription also serves as evidence that King Rasparaganum and his son *Peregrinus* had no further heirs and that their royal line was extinguished in exile in Pula. Today we may only wistfully contemplate their sad fate. The citizenship they had acquired did not preclude luxury and entertainment, and they lived in opulence in a villa on an island not far from a Roman colony that had two theatres and an arena (amphitheatre). On this island, only 100–150 meters from the mainland shore, they certainly yearned for their steppes, horses, armour and weapons, customs and traditions which had been the everyday reality of their people for centuries. Deprived of the right to vote, they were prevented from any engaging in any political activity or contacts with their ancient homeland. The sea and fish instead of the expanses of the steppes and horses were a severe punishment for them, and in this case as well the Romans applied a refined

¹⁷ Dig. 48, 22, 14

¹⁸ Dig. 48, 22, 7; 48, 22, 14.

¹⁹ PAUL., *Sent.* 1, 1 A.

²⁰ Dig. 48, 22, 4–7.

²¹ Dig. 48, 22, 7; 48, 22, 14.

²² Dig. 48, 22, 1; 48, 22, 4; 48, 22, 7; 48, 22, 14.

²³ Dig. 48, 22, 18.

²⁴ MOMMSEN 1877, p. 1016 – cit: «Nomina regias apparet venire ab Hadriano, quem cum rege Roxolanorum qui de imminutis stipendiis quereretur cognito negotio pacem composuisse scribit Spartianus (c.6). Ceterum hunc Rasparaganum Polae degentem cum suis probabiliter habemus pro captivo vel exule; etiam notandum ipsum regem dici, filium non regem, sed regis filium».

²⁵ OPREANU 2011, p. 128.

²⁶ KANDLER 1904, pp. 217–218.

and sophisticated form of pacification and Romanization, leaving the impression of royal splendour and affluence accompanied by a quiet dying off.

* * *

And what happened to the Roxolani and Sarmatians after their king, Rasparaganum, was exiled on an island near Pula together with his family?

There are records that the Roxolani attacked the province of Pannonia in 260. However, soon thereafter parts of the Roxolani together with their military units were incorporated into the Roman armed forces. At that time, the territory of the Pannonian Basin adjacent to the Roman border was occupied by the Sarmatian tribe called the Iazyges. Since the Roxolani and Iazyges were related and on good terms, they began to live and work together. The Roman writer Ammianus noted in his texts that during this period, in the third century²⁷, the Sarmatians lived in this territory; it is relevant that even earlier the Iazyges were simply called Sarmatians, so that the Roxolani also assumed this common unified appellation, in order to be distinguished from the Alans who also lived in a neighbouring region. It is also symptomatic that the archaeological finds of the Iazyges during this period were intermingled with the newer ones of the Roxolani, who in turn, due to contacts with eastern Germanic peoples such as the Goths, had some traces of German influence on their culture and customs. The emergence of a newer, more robust Sarmatian culture with Germanic elements became visible. It was also apparent that most Roxolani were not permanently settled in Roman territory but rather in the friendly territory of the similar Iazyges along the Roman border. The final written record of the Roxolani was provided by the Gothic scribe Jordanes, who, when discussing the settlement of the Goths along the Danube, mentioned the Sarmatians, Iazyges and Roxolani. They were also mentioned in battles against the Huns who, arriving from the east in a surge of conquest, initiated new migrations of peoples throughout Europe during the fourth century. The Roxolani disappeared from the written sources after the fourth century, even though certain other names for similar Sarmatian tribes such as Limigantes and Ardaragantes appear in the written sources after this time. It is therefore not inconceivable that some altered name for the Roxolani may be confirmed in the future. The Roxolani never came to Istria. The only people to do so of all the peoples mentioned above were the Goths, who were defeated in the Gothic War and forced to leave Istria, surrenderin

Sources:

PAUL.	Paulus, <i>Sententiae</i>
SHA	<i>Scriptores Historiae Augustae</i>
STRABO	Strabo, <i>Geographiká</i> , book VII.
TACITUS	P. Cornelius Tacitus, <i>Historiae</i> , book I.

Abbreviation:

AEM	<i>Archäologische-epigrafische Mittheilungen aus Österreich. Ungarn</i> , Wien
AMSI	<i>Atti e Memorie Della Società istriana di Archeologia e Storia Patria</i> , Parenzo – Venezia – Trieste
AT	<i>Archeografo triestino</i> , Trieste
BAR	British Archaeological Reports, Oxford

²⁷ AMMIANUS, Bk. VIII, 31.

C.I.L.	<i>Corpus inscriptionum Latinarum auxilio et auctoritate Academiae Litterarum regiae Borussicae editum</i> , Berlin
Dig.	<i>Digesta, Corpus iuris civilis</i> , Berlin
I.I.	<i>Inscriptiones Italiae</i> , Roma
JÖAI	<i>Jahresfehte des Österreichischen Archäologischen Instituts</i> , Wien

Bibliography:

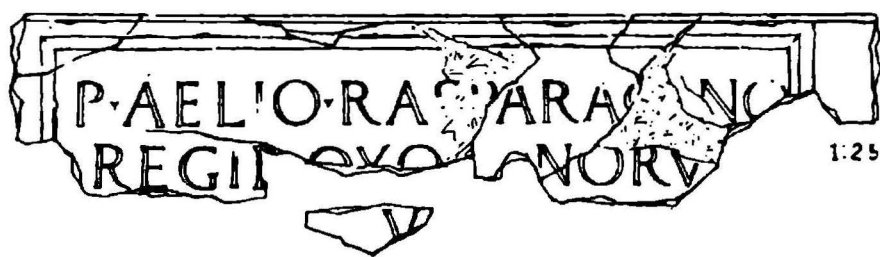
CARLI G., 1831	G. Carli, <i>Delle antichità di Capodistria</i> ., I ser., III, AT Trieste, 266.
BURTON-SCAMPICCHIO- COVAZ 1875	R. F. Burton – A. Scampicchio – A. Covaz, <i>Notes on the Castellieri or Prehistoric Ruins of thw Istrian Peninsula (Section I. The Seaboard of Istria)</i> , Anthropologia, vol. I, 1873–1985, London, pp. 376–415.
DESSAU 1892	H. Dessau, <i>Inscriptiones latinae selectae</i> , vol. I-III, Berlin.
DONATI 1765	S. Donati, <i>Ad novum Thresaurum veterum inscriptionum Ludovici Antoni Moratorii supplementum</i> , vol. I, Lucae.
HARMATTA 1950	J. Harmatta, <i>Studies on the History of the Sarmatians</i> , Budapest.
KANDLER, 1844	P. Kandler, <i>Lapidario tergestino et istriano</i> (manuscriptum), Archivio dipli-matico, Trieste, f. 51.
KANDLER 1876	P. Kandler, <i>Notizie storiche di Pola</i> , Parenzo.
KANDLER 1904	P. Kandler, <i>Il Conservatore Imperiale per Litorale Epistula ad canoni-cum Don Domenico Bronzin</i> , AMSI, vol. XX/1–2, pp.124–218.
MAIONICA 1879	H. Maionica, <i>Trieste, Pola, Aquileia</i> , AEM, vol. I, pp. 36–62.
MARUŠIĆ 1967	B. Marušić, <i>Kasnoantička i bizantska Pula</i> , Kulturno- povijesni spomenici Istre, vol. VI, Pula.
MATIJAŠIĆ 2009	R. Matijašić, <i>Povijest hrvatskih zemalja u antici od cara Dioklecijana</i> , Zagreb.
MOMMSEN 1877	Th. Mommsen, C. I. L., vol. V, Berlin, pp. 1015–1020, 1096.
MURATORI, 1742	L. A. Murattori, <i>Novus Tresaurus veterum inscriptionum</i> , vol. IV, Mediolanum.
OPREANU 1998	C. H. Opreanu, <i>Dacia romană și Barbaricum</i> , Timișoara.
OPREANU 2011	C. H. Opreanu, <i>The Barbarians and Roman Dacia. War, trade and cul-tural interaction</i> , The Roman Empire and Beyond Archaeological and Historical Research in the Romans And Native Cultures in Central Europe, BAR International, s. 2236, Oxford, 125–136.
ORELLI 1828	G. Orelli, <i>Inscriptionum latinarum selectarum aplissima collectio</i> , vol. I, Turici.
PETOLESCU 1985	C. C. Petolescu, <i>L'organisation de la Dacie sous Trajan et Hadrien</i> , Dacia, n.s. 29, 45–55.
PETOLESCU 2002	C. C. Petolescu, <i>Auxilia Daciae</i> , București.
SULIMIRSKI, 1970	T. Sulimirski, <i>The Sarmatians</i> , London.
TAMARO FORLATI, 1947	B. Forlati Tamaro, <i>I.I.</i> , vol. X, Regio X, fasc. I, <i>Pola et Nesactium</i> , Roma.
WEISSHÄUPL, 1901	R. Weisshäupl, <i>Zur Topographie des alten Pola</i> , JÖAI, vol. IV, Wien, 169–208.

EXILAREA REGELUI ROXOLAN P.AELIUS RASPARAGANUM ȘI
A FIUL SĂU P.AELIUS PEREGRINUS ÎN POLA ROMANĂ.
(Abstract)

There are records that the Roxolani attacked the province of Pannonia in 260 B.C.. However, soon thereafter parts of the Roxolani together with their military units were incorporated into the Roman

armed forces. At that time, the territory of the Pannonian Basin adjacent to the Roman border was occupied by the Sarmatian tribe called the Iazyges. Since the Roxolani and Iazyges were related and on good terms, they began to live and work together.

The Roman writer Ammianus noted in his texts that during this period, in the third century, the Sarmatians lived in this territory; it is relevant that even earlier the Iazyges were simply called Sarmatians, so that the Roxolani also assumed this common unified appellation, in order to be distinguished from the Alans who also lived in a neighbouring region. It is also symptomatic that the archaeological finds of the Iazyges during this period were intermingled with the newer ones of the Roxolani, who in turn, due to contacts with eastern Germanic

*P(ublio) Aelio Rasparag[a]no, regi Roxo[la]noru[m],
[u(xor)] v(iva) [f(ecit)]*

Fig. 3. Inscription (I.I. X71,153)

P(ublius) Aelius Peregrinus, regis Sarmatarum Rasparagani filius, vivus fecit sibi et Alliae Quintiliae Procillae, libertis Liberisq(ue) posterisq(ue) eorum

Fig. 4. Inscription (I.I. X71,154)

Fig. 5. Olive Island – Uljanik, remains of Roman ruins (photo: K.Džin)

Fig. 6. Pula, the view, Olive Island – Uljanik in the middle (photo: R.Kosinožić)

LIFE AFTER DEATH – LIGHT AFTER DEATH. MOTIFS ON OIL-LAMPS FROM THE CEMETERY “KOD BRESTA” – VIMINACIUM*

Jelena ANĐELKOVIĆ GRAŠAR,
Milica TAPAVIČ-ILIĆ

Institute of Archaeology, Belgrade, Serbia

Introduction

Over a period of five centuries, next to the legionary camp and civil settlement of Viminacium (capital of the Roman province Moesia Superior), several cemeteries were formed. They were described as the southern, northern and western cemeteries.¹ The first information about the Viminacium cemeteries is known from the end of the 19th century,² while protective archaeological excavations started during the seventies of the 20th century. In the period of Roman domination, burials were practiced within the six parts excavated so far: Više grobalja, Pećine, Kod bresta, Velika kapija, Drmske carine and Pirivoj. From the 1st to the 3rd century, all of the cemeteries (except Drmske carine), were used for both types of burials – cremation and inhumation.³ A part of southern Viminacium necropolis named “Kod Bresta” was excavated from 1985 to 1992 (Map 1). During that period, 75 graves were excavated, both skeletal and cremated. Among the discovered grave-goods, there were 107 oil-lamps, one of them made of bronze and the rest made of clay. Five forms for making oil-lamps were discovered as well. Grave goods are more or less the same for both types of burials, and same as coins, oil lamps were among the objects which were required and necessary in order to lighten the road toward the world of death or the deceaseds’ afterlife dwelling.⁴

Out of the total number of 106 pottery oil-lamps discovered at the southern part of the Viminacium cemetery „Kod Bresta”, a quarter was discovered within graves (28 (26,41%)), ten of them within pits (12 pieces (11,32%)), while the rest comes from sacrificial areas and from layers (there are 66 pieces (62,27%)). One quarter of the total number includes oil-lamps with volutes, another quarter the so-called stamped oil-lamps. These most numerous types, as well as the rest of the typologically determined examples, are dated into the 2nd and the 3rd century.

* The article results from the project: *Viminacium, Roman city and military camp – research of the material and non material culture of inhabitants by using the modern technologies of remote detection, geophysics, GIS, digitalization and 3D visualization* (no 47018), funded by The Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

¹ Зотовић 1986, 41.

² Валтровић 1884, 3–14, 121–142.

³ Golubović 2008, 15.

⁴ Oil lamps were also used during funerary rites when gifts were brought to the grave. Зотовић 1986, 43, 48, 51.

This dating is also supported with numismatic and other finds from the same necropolis. This indicates that the necropolis „Kod Bresta” was most intensively used during the 2nd and the 3rd century.

Majority of these oil lamps are fragmented and motifs on them are hard to define, thus in those cases interpretation of motifs can be traced only by analogies.

In the analysis of the motifs represented on the oil lamps types Loeschcke I A, B, C, from southern Viminacium necropolises Pećine and Više grobalja, three groups can be identified: 1) human images (of profane or mythological character), 2) objects (of profane or mythological character) and 3) animal figures.⁵ Although much less in number, lamps from the necropolis Kod Bresta show the same range of motifs.

Volute-shaped oil lamps with angled nose⁶

Volute-shaped oil lamps with angled nose discovered in Viminacium are dated from the time of Octavian to the time of Septimius Severus,⁷ and motifs are represented on the disc. Upon the disc of lamp C-55 there is an image of Satyr facing left, while on the lamp C-925 the disc possesses a reliever edge and in the middle, there is an image of a mask. Badly fragmented oil lamp C-231, according to analogies could have had an image of a Cupid.⁸ Ochre-burned oil-lamp with red slips and angled volutes C-722, has a nose angled and narrower compared to the volutes. The disc is circular and possesses a relieved edge. On the disc, there is an image of a dog chasing a rabbit (Fig. 1).⁹

Oil-lamp with an angled nose¹⁰

The disc decoration of oil-lamp with an angled nose does not possess the same quality and precision as of the types A and B. It is rough and imprecise. Such oil-lampas are often encountered in Viminacium. The grave finds date from the period of Octavian to Caracalla.¹¹ Usually the motifs of these lamp types consist of scenes from the cult of Bacchus, further on kantharoi, masks, altars, as well as birds, dolphins or some other animals. Upon the disc of the lamp C-243 there is the depiction of Bacchus mask on an altar facing left, with the thyrsus and the flute (Fig. 2).¹² The same motif with an image of a bust on an altar with the flute is visible on lamps C-419 (Fig. 3)¹³ and C-540 (Fig. 4),¹⁴ in the first case with well preserved relief and in the second with blurred

⁵ Korać 1995, 406–407.

⁶ Type Loeschcke I B, Iványi I 2, Крунић I B.

⁷ Korać 1995, 22.

⁸ Крунић 2011, 36–45. Cat. 7. Cupid with the dog is represented on oil lamps of the same Loeschcke I B type from Viminacium cemeteries Više Grobalja and Pećine on eight examples. Korać 1995, 406.

⁹ It was discovered in a cremated grave G1-7, together with the oil-lamps C-539, C-540, C-541, C-542, C-543, C-544, C-545, C-546, C-547, C-548 and C-563. Parallels: Broneer 1930, 73; Iványi 1935, 52, 226; Menzel 1954, 30–37; Vikić-Belančić 1971, 104–107.

¹⁰ Type Loeschcke I C, Iványi I 3, Крунић I C.

¹¹ Korać 1995, 18.

¹² Parallels: Крунић 2011, cat. 16–22 (Singidunum), pp. 37–38. The oil-lamp C-243 resembles the oil-lamps cat. 17 and 18 from Singidunum (Крунић 2011, 44). On the oil-lamp disc cat. 17 there is an image of a mask facing left. On the head, there is a row of carvings representing hair, thyrsus is represented with a row of diagonal carvings. The oil-opening is not placed in the middle of the disc (Крунић 2009, 238, Fig. 1 and 2.)

¹³ It was discovered in the grave G₁-8, together with the oil-lamps C-414, C-415, C-416, C-417, C-418 and C-420.

¹⁴ It was discovered in the cremated grave G₁-7, together with the oil-lamps C-539, C-541, C-542, C-543, C-544, C-545, C-546, C-547, C-548, C-563 and 722.

lines of an image. Same is with the lamp C-795 where is also depicted an image of a bust facing right. Fragment of a disc of a red-burned oil-lamp with red slip C-817, contain an image of a human head facing right. It is most likely an image of Bacchus with a wreath of grapevine upon his head. Thyrsus behind Bacchus's head is depicted with a row of carvings.¹⁵ On the disc of the lamp C-941, there are concentric circles and in the middle is a relief, most likely depicting an altar, while a kantharos is most likely depicted on the partial image on the disc of the oil lamp C-1048. On the disc of the oil lamp C-548 there is an undefined image it is presumed that it might represent grapes.¹⁶ The disc of the lamp C-726 is slightly in-turned and bears an image of a palmette. Only a part of an image on the disc of the lamp C-542 remained preserved, on which a part of a human head is recognizable, most likely representing the goddess Lune.

Oil-lamps with a short rounded nose¹⁷

Together with stamped oil-lamps, oil-lamps with a short rounded nose belong to the most widely distributed and represented type of Roman oil-lamps. They were produced from the middle of the 1st century in Italy. Soon enough, they were also produced in provincial workshops. On the early examples, disc decoration is summarized, with simple motifs. Later on, a developed geometrical, floral (rosettes) or figural ornaments (animals, genre scenes) were depicted.

On the preserved disc part of the lamp C-78 there is an image of a panther facing left, surrounded with a geometrical motif (Fig. 5).¹⁸ Five lamps of this type are decorated with the rosette motif in the middle of the disc (Fig. 6), three with undefined vegetative or floral motif and one with palmette shaped ornament.¹⁹

Stamped oil-lamp with closed channel²⁰

Stamped oil-lamp with closed channel, usually were produced with undecorated disc, but there are also decorated examples, mostly with motifs of a tragic or comical mask. Masks are in the middle of the disc, causing the oil-opening to be placed aside. Most of the authors agree that the disc ornaments appear in the middle of the 1st century, but during its last third, ending at the end of the 1st century.²¹ In Viminacium necropolises Pećine and Više Grobalja lamps in this type are often decorated with the motif of mask: workshops ATIMETI, COMUNIS and STROBILI or lamps without the stamp and hardly defined stamp in type Loeschcke IX A, so on, workshops ATIMETI, FORTIS or lamps without the stamp and hardly defined stamp in type Loeschcke IX B, and finally workshops FORTIS and STROBILI in type Loeschcke IX C.²²

Among lamps of this type from the necropolis “Kod Bresta”, only one disc of the lamp C-334 is decorated with a relief image of a mask. To the left and right from the mask there are two oil-openings. It was discovered in a pit, together with the oil-lamps C-333, C-335, C-344 and the mould C-336.

¹⁵ Parallel: Крунић 2011, cat. 17 and 18 (Singidunum).

¹⁶ It was discovered in the cremated grave G₁-7, together with the oil-lamps C-539, C-540, C-541, C-542, C-543, C-544, C-545, C-546, C-547, C-563 and C-722. Parallel: Крунић 2011, cat. 6 (Singidunum).

¹⁷ Type Loeschcke VIII, Iványi VII, Крунић VIII.

¹⁸ Parallel: Крунић 2011, cat. nr. 32, 44, 46, 50 (Singidunum).

¹⁹ Although there is no panther presentation on oil lamps of the same Loeschcke VIII type from Viminacium cemeteries Više Grobalja i Pećine, depictions of other animals are encountered, as well as many floral motifs, namely rosette on 44 examples and palmette on 53. Korać 1995, 407–408.

²⁰ Type Loeschcke IX, a, b, c, Iványi XV, XVI, Крунић IX.

²¹ Sapelli 1979, 118, Tav. XXVII, 257, 259, Tav. XXIX, 268; Крунић 2011, 89.

²² Korać 1995, 403–405.

Stamped oil-lamps with an opened channel²³

Stamped oil-lamps with an opened channel are widely spread. They were made by all of the known craftsmen and their workshops, and chronologically, they belong to a wide span between end of the 1st to the 4th century.²⁴ In Viminacium cemeteries Pećine and Više Grobalja, lamps of this type are often decorated with the motif of mask: workshops AGILIS, FORTIS, FRONTO, LITOGNI, OCTAVI, PRUDE, VIBIUS, or lamps without the stamp and hardly defined stamp in type Loeschcke X A, as well as lamps without the stamp and hardly defined stamp in type Loeschcke X B.²⁵

Only one lamp of this type C-100 possesses the disc with a relief in the shape of a mask. The oil-opening is not in the middle. There are two buttons on the shoulder. At the bottom, there is a FORTIS stamp.²⁶

Oval egg-shaped oil-lamps with longitudinal nose and leaf-shaped handle²⁷

Oval, egg-shaped oil-lamps with longitudinal nose and leaf-shaped handle: Such oil-lamps were most likely made after metal examples. The channel, starting from the disc and running towards the nose, is shallow, usually marked with an irregular low edge. Disc is small, with relieved edge and it possesses a bigger oil-hole in the middle. It can be undecorated or with rosette, shell or palmette motifs. The shoulder part is wide and higher, often also simply decorated with stick, branch or cyme motifs. Bottom is comparatively small. One of the features is a full or hollow handle, which can be leaf, palmette or beak-shaped. A larger number of these oil-lamps discovered at the Viminacium cemetery „Više Grobalja” is dated into the period between Trajan and Probus.²⁸ It is most likely that there was a workshop in Viminacium in which such oil-lamps were produced. Majority of these types of lamps from the necropolis Kod Bresta has palmette-shaped handle (C-165, C-796, C-801, C-819, C-1018) (Fig. 7).

Analysis of the motifs

The significance of light and lamps in the funerary rituals is multi-fold. The light and its sources – torches and lamps, have a symbolic role in the ritual purification. The very burning of oil in the lamp could have had the meaning of offering a sacrifice. Lamps could be found in graves or next to them, within individual or collective sacrificial areas. They could have been used in various phases of funerary rituals and in cult of death there were three phases: at the moment of exposing the deceased, lamps placed in a grave as an offering to the dead or lighting of lamps on the grave during remembrance days.²⁹ Pottery lamps were affordable and practical means of illumination, easy to produce, handle and use, used by every social stratum. In this sense, their usage along with other grave-goods, like pottery, glass or jewellery, can be associated with property of the deceased, but in the absence of their luxury aspects they do not indicate social status of the person.³⁰ Their presence can rather indicate a symbolic or religious notion,

²³ Type Loeschcke X, Iványi XVII, Крунић X.

²⁴ Крунић 2011, 91.

²⁵ Korać 1995, 405–406.

²⁶ Analogies: Крунић 2011, cat. 105–141 (Singidunum).

²⁷ Type Iványi XIII, Крунић XVII.

²⁸ Зотовић, Јордовић 1990, G-5, T. XXXIV/2, G-221, T. XXXIX/2, G₁-72, T. XCVI/1, G₁-78, T. XCVI/1, G₁-81, T. CIII/3, G₁-221, T. CLXXIII/7.

²⁹ On the topic see more in: Црнобрња 2006, 101–108.

³⁰ Cf. Bailey 1972, 9, 12.

most probably as aforementioned purpose to lighten the road towards the world of death or the deceased's afterlife dwelling. Similarly, the choice of motifs on these lamps can be strongly associated with religious notions of the deceased.

According to what is said, one can conclude that at the Viminacium necropolis „Kod Bresta”, among 106 pieces of discovered oil lamps, only 13 of them bear figural images, such as Satyr, Bacchus, dog chasing a rabbit, panther, possibly Lune and Cupid and in other cases busts i.e. masks, and altars associated with them. There are also rosettes and palmette shaped handles as dominant floral-vegetative motifs, in rare cases grapevine and an isolated example of kantharos. The diverse motifs on lamps could be interpreted as reflection of religious notions of many social layers; some motifs are related to the cult of the dead, while others were chosen in accordance with the personal taste of the buyer.

Although a floral motif, rosette resembles a solar character and the cycle of birth and death, thus important in the cult of death. At the territory of Upper Moesia, it represents one of the most commonly used motifs decorating oil lamp discs. Among 375 examples, 360 originate from cemeteries, while only 15 come from other locations. Regarding the territory of Moesia Superior, this indicates the dominant use of rosette decorated lamps for sepulchral purposes.³¹ Rosettes also represent frequent motifs on tombstones from Viminacium, as well as other funerary monuments from Moesia and Dacia.³²

Besides rosettes and possibly motifs connected to the goddess Lune on one of the oil lamps, almost all other motifs are associated with the cult of Dionysus.

In almost all mythologies, dog possesses a chthonic character and is considered to be the guide of souls – a psychopompos. Dogs are protecting sacred places or underground, they are companions of the goddess Hecate. Dog burials probably had ritual character and are known from Viminacium cemetery Više Grobalja.³³ The motif of chasing is associated with the cult of death and well known tomb stone friezes.³⁴ Rabbit is a lunar animal, follower of lunar and chthonic goddess Hecate, as well as an attribute of Aphrodite, Eros and Dionysus.³⁵ It is a symbol of life renewal. It is also connected to the idea of fertility and thus symbolizes abundance. On tombstones, it symbolises life renewal, dying and rebirth. In the chasing scene, the dog is a symbol of death which is chasing joy of life represented by rabbit, thus giving the scene a Dionysian character. This depiction reinforces the idea of battle between life and death and giving hope for resurrection and rebirth.

Panther is Dionysus' consecrated animal and a well know attribute. Panthers are Dionysian guards and protectors of grapevine and wine. The prophylactic role of panthers is used in Dionysian cult, and it originates in the East, first accepted by the Greeks and afterwards by the Romans. This motif is connected to the cult of death and it can be encountered on sepulchral monuments in Upper Moesia from the second half of the 2nd to the beginning of the 3rd century.³⁶

Amor or Cupid can be associated with the gentle Psyche or goddess Venus as her favourite and her son, but also with Dionysus. Cupids are a compulsory part of Dionysus' escort in the scene of “Dionysus' triumph”.³⁷ They can also be found in presentations of the myth of Ambrosia.³⁸ Cupids are usually depicted with vines, grapes or wine. Through the Dionysian cult,

³¹ Црнобрња 2006, 62.

³² Миловановић 2001, 112–113.

³³ Cf. Црнобрња 2006, 59.

³⁴ Milovanović 2009, 23.

³⁵ More about the motif of rabbit in: Кузмановић Нововић 2013, 71.

³⁶ Milovanović 2009, 18.

³⁷ Hales 2003, 178.

³⁸ Pace 1955, 48, 90; Gentili 1961, 53–54.

they are linked to apotheosis and the afterlife and are therefore often depicted within funerary art. They are often included in the sarcophagi decoration, depicted independently, or within a scene, always indicating epiphany, salvation, triumph and love.³⁹

Origin of masks is dating back to cult ceremonies. The thyrsus and the flute-syrinx are always present along with the mask, sometimes together with altars. Thyrsus as Bacchus-Dionysus regalia are symbols of divine, heavenly principle, pointing towards the sky. The flute (syrinx) was named after the nymph Syrinx. While trying to escape Pan, she was turned into a bundle of reed of which Pan made his Panpipe.⁴⁰ There are masks in theatrical sense, tragic or comic, essential equipment for any actor. They were used in funeral processions testifying the dead ancestors, they separated and joint two worlds, and also have their origin in the cultic ceremonies of god Dionysus.⁴¹ Lamps with masks of god Bacchus could easily be connected to the sentence „*in vinum veritas*” when with the help of vine the truth is easily achieved and then such truth is identified with happiness. Therefore, he is the god of abundance and fortunate deity. The imagination of every person could personify such a god according to their wishes and ideas, so because of that he was also the favourite of the afterlife theologies. Bacchus-Dionysus is the god of abundance, because of his rebirth and he was widely respected. During Antiquity, his cult was one of the most widely spread.⁴² Immortality and resurrection could have been accomplished through Bacchus.

Other motifs, such as grapevine or ivy leaves are typical ornaments in the cult, and they represent longevity, continuity and eternity. The vine's greatest importance in Roman-pagan art was gained in the Dionysian cult, due to the connection with the idea of metamorphosis.⁴³ This relation of Dionysus with the mysteries of death, at the same time representing mysteries of rebirth and knowledge, has made the vine a funerary symbol. Its role also continues in the symbolism of Christianity.⁴⁴ On tombstones from Viminacium decorated with floral motifs, grapevine is depicted on 15 out of 33 tombstones.⁴⁵ In fresco painted tombs, the grapevine motif and its spiral shape indicate the celestial sphere, paradise and peace and prosperity of the deceased, which await them after death.⁴⁶ The crown of vine leaves was dedicated to Bacchus and it was considered as a symbol of maturity and decay.⁴⁷ Since grapevine belongs to the deciduous plants, its rebirth is associated with awakening of the new life and it is connected to resurrection. Therefore, it is often represented on sepulchral monuments. It was also a common motif in the art of pagan and Christian tombs.

Ivy was associated with death and immortality, yet because of its evergreen colour, it symbolized longevity and eternal life. Grapevine and ivy leaves were worn at the festival of Dionysus. Dionysus himself (Roman Bacchus), usually was crowned with an ivy wreath, as well as his entire escort (Silenus, satyrs, maenads, bacchantes), or anyone who was associated with him. Ivy leaves on the head of Bacchus personify god's triumph.⁴⁸ An ivy wreath was painted on the head of “Dionysus from Sirmium”,⁴⁹ while the “Mosaic with Dionysus” from *Felix Romuliana*

³⁹ Elsner 1998, 150–152; Ramage, Ramage 2005, 292–293.

⁴⁰ Крунић 2009, 237.

⁴¹ Cf. Црнобрња 2006, 57.

⁴² More on the topic in: Крунић 2009, 246.

⁴³ Црнобрња 2006, 56.

⁴⁴ Cf. Vranešević 2014, 23–29.

⁴⁵ More about the motif on tombstones from Viminacium in: Milovanović 2001, 110–111.

⁴⁶ Рогић, Анђелковић 2011, 102.

⁴⁷ Rogić et al. 2012, 349–350.

⁴⁸ Cf. Rogić et al. 2012, 349.

⁴⁹ Popović 2008, 28.

represents him in vine, with an ivy wreath and a blue halo.⁵⁰ Because of such strong associations between this god and ivy leaves and wreaths, it is not surprising that ivy, just like grapevine, was among the favourite motifs for decoration of tombstones.⁵¹

Cantharos as well as cantharos with branches is also associated with the cult of Dionysus. When it is filled with the wine, it incorporates Dionysus' drink of immortality. It symbolises a carefree and joyful life. It is already known for its symbolism as a spring of life – *aqua vitae* in the Christian eschatology, but it can also be associated with the principle of physical life.⁵²

Conclusion

Motifs on oil lamps from necropolis “Kod Brsta” suggest that majority of representations can be associated with the Dionysus/Bacchus cult, with possible conclusion that this cult was important among the Viminacium inhabitants.⁵³ Dionysus/Bacchus was considered as the priest of afterlife mysteries, chonic god and the one who possesses the power to resurrect the deceased worshiper, thus his cult was popular also within the funerary context.⁵⁴ Attributes, symbols, motifs or scenes depicted on the lamps, were in function of connecting the faithful and deity to whom the images were dedicated. Naturally, many of these motifs with symbolical connotations can be interpret as fashion of the time or successful imitations of other works of art. Many motifs known from oil lamps are similar to motifs from gems or Samian ware, while probably they initially originate from wall paintings, reliefs, mosaics, often associated with funerary art.⁵⁵ Also, in the period of Late Antiquity many grave goods, once buried with the deceased, have been used as motifs in the decoration of fresco painted tombs.⁵⁶ Again, motifs known from the decoration of these lamps can be seen in the Viminacium tomb with Cupids, from Pirivoj site, most probably dedicated to someone who was the follower of Dionysian cult.⁵⁷

Bibliography:

- Andelković Grašar et al. 2013 J. Andelković Grašar, E. Nikolić, D. Rogić, Tomb with Cupids from Viminacium: a Contribution to Research of Construction, Iconography and Style, *Starinar* 63, 2013, 73–100.
- Bailey 1972 D. M. Bailey, *Greek and Roman Pottery Lamps*, The Trustees of the British Museum, London 1972.
- Broneer 1930 O. Broneer, *Terracotta Lamps*, *Corinth* 4/2, Cambridge, Massachusetts 1930.
- Црнобрња 2006 А. Н. Црнобрња, Култна намена римских жижака у Горњој Мезији, Београд 2006.
- Gentili 1961 G. V. Gentili, *Die Kaiserliche Villa bei Piazza Armerina*, Roma 1961.
- Golubović 2008 S. Golubović, *Grobovi u obliku bunara sa nekropola Viminacijuma*, Arheološki institut, Beograd 2008.
- Elsner 1998 J. Elsner, *Imperial Rome and Christian Triumph*, Oxford New York 1998.

⁵⁰ Срејовић et al., 1983, 75.

⁵¹ Миловановић 2001, 111–112.

⁵² Cf. Црнобрња 2006, 55–56; Кузмановић Нововић 2013, 71–72; Живановић 2013, 79–88.

⁵³ Similar range of motifs can be seen on large number of oil lamps from the cemeteries „Pećine” and „Više grobalja”. Cf. Korać 1995, 408–409.

⁵⁴ Пилиповић 2011, 90–92.

⁵⁵ Кузмановић Нововић 2013, 74–75; Крунић 2009, 234–235.

⁵⁶ Cf. Tapavički-Ilić, Andelković Grašar 2013, 65–85.

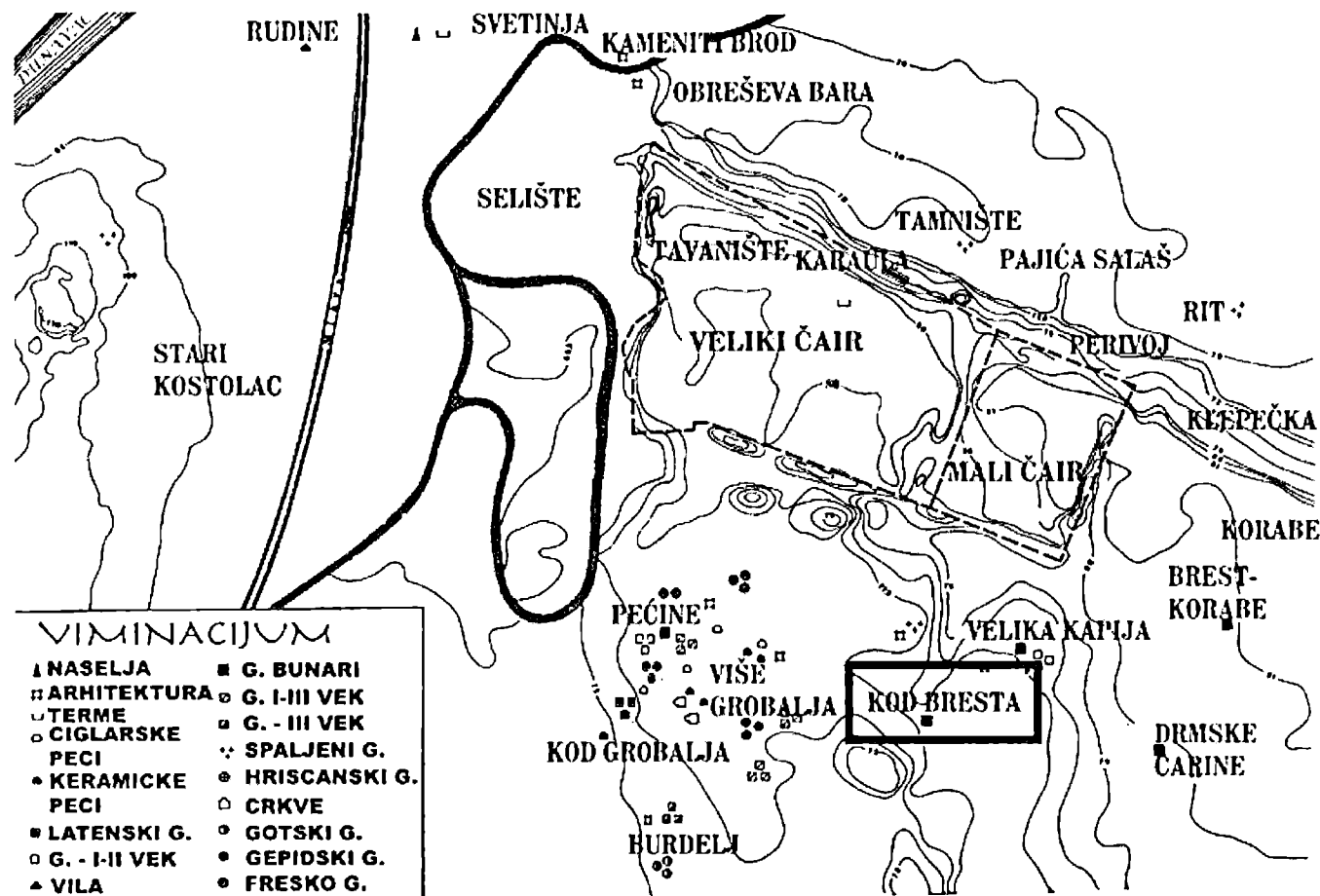
⁵⁷ Andelković Grašar et al. 2013, 73–100.

- Hales 2003 S. Hales, *The Houses of Antioch, Roman Imperialism and Provincial Art*, Cambridge 2003.
- Iványi 1935 D. Iványi, *Die pannonischen Lampen: ein typologisch-chronologischer Übersicht*. Dissertationes Pannonicae 2/2. Budapest 1935.
- Korać 1995 M. Korać, *Žišci sa teritorije Viminacijuma*, unpublished doctoral thesis, Filozofski fakultet, Beograd 1995.
- Крунић 2009 С. Крунић, Мотиви маске на светиљкама из Сингидунума, Зборник Народног музеја 19–1, Београд 2009, 233–253.
- Крунић 2011 С. Крунић, Античке светиљке из Музеја града Београда (и начин илуминације у Сингидунуму од I до средине V века), Музеј града Београда, Београд 2011.
- Кузмановић Нововић 2013 И. Кузмановић Нововић, Иконографске сличности неких представа на глиптици и лампама римског периода, у: Акта са стручног скупа Античке светиљке, хронологија, типологија и орнаментика, (ур.) С. Крунић, Музеј града Београда, Београд 2013, 67–78.
- Loeschcke 1919 S. Loeschcke, *Lampen aus Vindonissa: ein Beitrag zur Geschichte von Vindonissa und des antiken Beleuchtungswesens*, Zürich 1919.
- Menzel 1954 H. Menzel, *Antike Lampen im Römisch-germanischen Zentralmuseum zu Mainz*, Mainz 1954.
- Миловановић 2001 Б. Миловановић, Вегетабилни мотиви на надгробним споменицима из Виминацијума, *Viminacivm* 12, Зборник радова Народног музеја у Пожаревцу 2001, 109–134.
- Milovanović 2009 B. Milovanović, Simbolika prikazanih životinja na nadgrobним stelama iz Viminacijuma, *Arheologija i prirodne nauke* 4 (2008), Beograd 2009, 15–25.
- Pace 1955 B. Pace, *I Mosaici di Piazza Armerina*, Roma 1955.
- Пилиповић 2011 С. Пилиповић, Култ Бахуса на централном Балкану, I–IV век, Балканолошки институт САНУ, Београд 2011.
- Popović 2008 I. Popović, *Figuralno zidno slikarstvo Sirmijuma, Figural Wall Painting in Sirmium*, Beograd, Arheološki institute 2008.
- Ramage and Ramage 2005 N. H. Ramage, A. Ramage, *Roman Art*, New Jersey, 2005.
- Рогић, Анђелковић 2011 Д. Рогић, Ј. Анђелковић, Вегетабилни мотиви у касноантичком и ранохришћанском фунерарном сликарству на територији Србије, Ниш и Византија X, 2011, 85–104.
- Rogić et al. 2012 D. Rogić, J. Anđelković Grašar, E. Nikolić, Wreath-its use and meaning in ancient visual culture, *Religion and tolerance*, Vol. X, No 18, 2012, 341–358.
- Sapelli 1979 M. Sapelli, *Lucerne fittili delle Civiche Raccolte Archeologiche*, Supplementa II, Milano 1979.
- Срејовић et al. 1983 Д. Срејовић, Ђ. Јанковић, А. Лаловић, В. Јовић, Гамзиград, касноантички царски дворaц, књига 45, Београд, Галерија САНУ 1983.
- Тapавички-Илић, Anđelković Grašar 2013 M. Tapavički-Ilić, J. Anđelković Grašar, Symbol as Key to the Question of Roman Woman's Afterlife, *Tibiscvm* 3, 2013, 65–85.
- Валтровић 1884 М. Валтровић, Откопавања у Костолцу, Старинар 1 1884, 3–14.
- Валтровић 1884 М. Валтровић, Откопавања у Костолцу, Старинар 4 1884, 121–142.
- Vikić-Belančić 1971 B. Vikić-Belančić, Antičke svetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 5, 1971, 97–182.
- Vranešević 2014 B. Vranešević, The iconography of light. A possible interpretation of the

- decoration of a three nozzle lamp from Viminacium, Zograf 38, 2014, 23–29.
- Зотовић 1986 Љ. Зотовић, Јужне некрополе Виминацијума и погребни обреди, *Viminacium* 1, 1986, 41–59.
- Зотовић, Јордовић 1990 Љ. Зотовић, Ч. Јордовић, *Viminacium: некропола „Више гробаља”*, Београд 1990.
- Живановић 2013 Ј. Живановић, Кратери и кантароси као мотив на лампама из Музеја града Београда, у: Акта са стручног скупа Античке светиљке, хронологија, типологија и орнаментика, (ур.) С. Крунић, Музеј града Београда, Београд 2013, 79–88.

VIAȚĂ DUPĂ MOARTE – LUMINĂ DUPĂ MOARTE. MOTIVE PE
LĂMPILE DE ULEI DIN CIMITIRUL „KOD BRESTA” – VIMINACIUM
(Abstract)

A part of southern Viminacium necropolis named “Kod Bresta”, was excavated between the years 1985 and 1992. During the excavations around seventy graves, both skeletal and cremated were discovered, with 107 excavated oil lamps – one of them made of bronze and the rest made of clay. Most of the pottery lamps belong to the type with volutes and to the stamped ones, but also there are presented all types. Lamps mostly date to the period of the 2nd and the 3rd century. In this paper authors represented decorated lamps and analysed motifs and scenes on them, as well as their symbolism or cult purpose. Motifs on oil lamps from necropolis “Kod Brsta” suggest that majority of representations can be associated with the Dionysus/Bacchus cult, with possible conclusion that this cult was important among the Viminacium inhabitants.

Map 1 – Position of the necropolis “Kod Bresta” within the southern Viminacium necropolises.

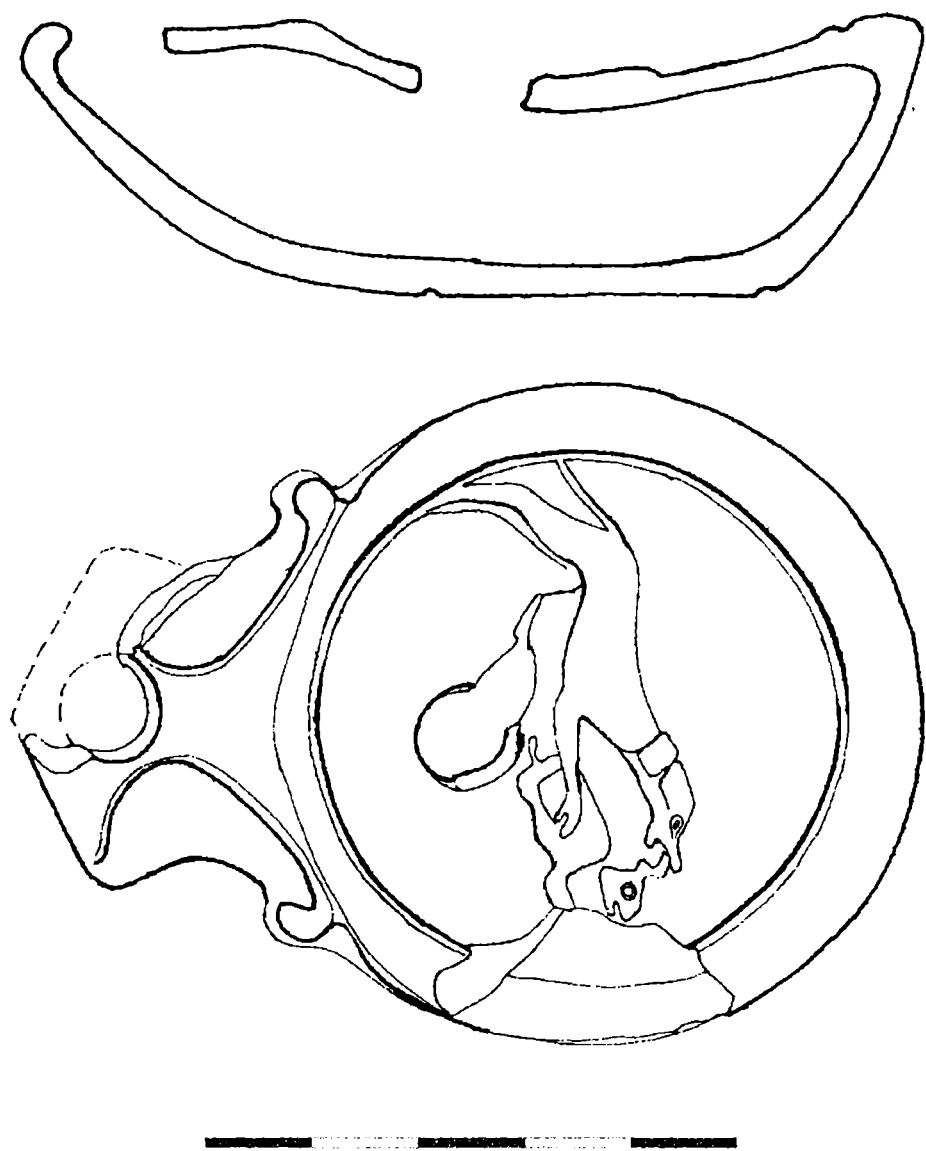

Fig. 1 – Volute-shaped oil lamp with angled nose with an image of a dog chasing a rabbit (C-722), documentation of the National Museum of Požarevac.

Fig. 2 – Oil-lamp with an angled nose with an image of Bacchus mask on an altar facing left with the thyrsus and the flute (C-243), documentation of the National Museum of Požarevac.

Fig. 3 – Oil-lamp with an angled nose with an image of Bacchus mask on an altar facing left with the flute (C-419), documentation of the National Museum of Požarevac.

Fig. 4 – Oil-lamp with an angled nose with an image of Bacchus mask on an altar facing left with the flute (C-540), documentation of the National Museum of Požarevac.

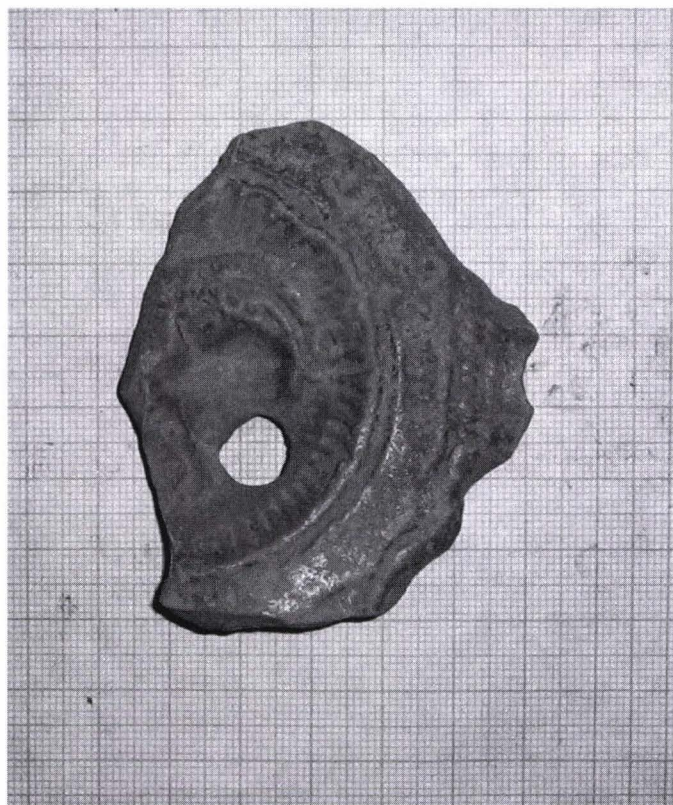

Fig. 5 – Oil-lamp with a short rounded nose with an image of a panther facing left, surrounded with a geometrical motif (C-78), documentation of the National Museum of Požarevac.

Fig. 6 – Red-burned oil-lamp with red slip and rounded nose with disc decorated with a relieved edge and a rosette in the middle (C-760), photo by V. Ilić.

Fig. 7 – Oval, egg-shaped oil-lamp with longitudinal nose and palmette-shaped handle (C-1023), photo by V. Ilić.

IL RUOLO DELLA DONNA NELLA FAMIGLIA E NELLA SOCIETÀ DELLA DARDANIA ROMANA

Naser FERRI

Istituto di Albanologia
Prishtinë, Kosovo

Dal antichità la donna ha occupato un posto speciale nella società illira. Questo fatto si rispecchia soprattutto nella modalità di organizzazione delle società, dove in certi tribù e specialmente quelli nordici, la tribù liburna regnava il matriarcato (testimoniato non solo dalle prove scritte, ma anche dal numero dei monumenti eretti ad onorare le donne in confronto a quelli dedicati agli uomini), poliandria e sessualità delle donne in Illyria⁵⁸, ma altrettanto provato dalle trovate archeologiche e della credenza quali provano che gli Illiri del nord onoravano i culti e le dee specialmente femminili come Ansofica, Iutosica, Latra, Sentona, Ica, Iria e altre.⁵⁹

Un tale comportamento fu presente anche nelle tribù del Iliricum occidentale, dove furono venerate le dee Thana e Diana, addirittura nella parte sud-ovest fu molto importante il culto di Diana parte del tribù kandav (Diana Candaviensis)⁶⁰ reliquie dei quali sono ancora preservati anche oggi nei festeggiamenti popolari in Albania in data 14 Marzo⁶¹. Proprio in queste parti ha vissuto anche la regina (Teuta) o i reggenti dei nuovi re (Triteuta),⁶² erede del trono del re Agron.

Fig. 1. Regina illyricha Teuta, moglie del re Agron (foto Shqipëria Arkeologjike 1971)

⁵⁸ Stipčevići 1967, 134; Wilkes 2000, p. 252

⁵⁹ Stipčevići 1967, p. 154.

⁶⁰ Patsch 2004, 54; Ferri 2015, p. 190.

⁶¹ Wilkes 2000, pp. 175–176.

⁶² Patsch 2004, pp. 11–12; Stipčevići 1967, pp. 41–43, 132; Wilkes 2000, p. 252.

Mentre nei Dardani una delle dee principali fu la dea Dardania (Dea Dardania) la quale nello stesso tempo personificava i territori dardani⁶³ mentre le tracce archeologiche del venerare del suo culto sono stati provati in Dardania, ma anche nelle regioni circostanti come in Trachia (in Romula Malva Romania odierna).⁶⁴

Tenendo in considerazione i dati che offrono i monumenti epigrafici rinvenuti nella Dardania Romana la famiglia fu il nucleo della società e si componeva da numerosi membri: padre, madre, figli, noni e spesso anche i schiavi e quelli a quali fu concessa la libertà.⁶⁵ Le famiglie di solito avevano tanti figli, la maggior parte di esse più di due figli.

Senza dubbio il pillastro della casa, della famiglia e altretanto della società fu la donna la quale fu nel ruolo della consorte, madre, sorella, nuora e cognata.

Le donne ilire tranne il ruolo di guida che avevano nelle famiglie e nella società⁶⁶ preservavano anche la tradizione, come quella della antroponimia (nomi) abbigliamento e gioielli autoctoni⁶⁷.

Questo venne rispecchiato specialmente negli elementi rinvenuti negli abbigliamenti femminili dove, come nelle altre aree abitate dagli Illiri dominano dei elementi autoctoni negli abbigliamenti⁶⁸.

Nella presentazione delle figure nei monumenti epigrafici sono presenti anche elementi di abbigliamento e dei gioielli, specialmente predominano elementi dei abbigliamenti locali, le particolarità autoctoni dei quali, come fu il caso dei altri territori abitati dagli iliri, erano più presenti nei busti delle donne⁶⁹.

Questi elementi vengono rispecchiati al meglio nelle pietre tombali dove la presentazione figurativa dei defunti occupano un terzo della sagoma umana e sono elaborate in un rilievo di grandezze medie (foto 1 e 2).

Fig. 2. Il monumento funerario di Pejë-Peć (foto Naser Ferri)

Fig. 3. Il monumento funerario di Pejë-Peć (foto N.Vulić 1931)

⁶³ Ferri 2012, p. 36.

⁶⁴ Tudor&Vlădescu 1973, pp. 183–189.

⁶⁵ Vulić 1931, p. 103 n.247; p. 205–206 n.542. Petrović 1979, p. 108 n. 81; p. 116 n.99. Petrović 1995, p. 81 n. 28; pp. 86–87 n.35; 91 n. 42; p. 102 n.56; pp. 108–109 n. 66;p. 111 n. 69; p. 112 n.71, p. 122 n. 89;p. 112 n.71;p.122 n.89; Vulić 1941–48, p. 83 n. 177; p. 84 n. 179;p.85 n. 182;p. 87 n.185; p. 115 n. 255;p.118 n. 262; p.124 n. 272; p. 212 n. 418; p. 214 n. 421; p. 216 n. 428;p.217 n. 430; 224 n. 441; 227 n. 450; 227 n. 452;

⁶⁶ Wilkes 2000, p. 252.

⁶⁷ Wilkes 2000,pp. 243–245.

⁶⁸ Čremošnik 1963,p. 104.

⁶⁹ Čerškov 1958, p. 190.

Solitamente sono presenti due tratti di persone adulti anche di genere opposta, ma ci sono casi nei cui si presentano tre o più tratti dei defunti (siano essi adulti o bambini).

Si nota altrettanto che non esistono regole in che parte si presenta una figura specifica, per ciò in certi casi la figura femminile si presenta nella parte sinistra ed in altri casi la figura maschile e' posizionata in questo lato.

Fig. 4. La “signora dardanica” di Klokot(foto Katalogu Arkeologjik 2013)

Fig. 5. La statua di donna illyricha trovata a Dimal (foto Shqipëria Arkeologjike 1971)

Fig. 6. La statua di donna illyricha trovata a Dyrrahium (foto Shqipëria Arkeologjike 1971)

Le figure femminili sono presentati vestite in due camicie, mentre il capo e' coperto dal foulard caratteristico, la quale cade sulle spalle coprendo in tal modo anche la parte superiore del corpo⁷⁰. Questi foulard sono rinvenuti nelle presentazioni figurativi delle donne nella maggior parte dei territori abitati dalla popolazione dardana rispettivamente nella regione di Peja odierna, Prishtina, Prizren, Gjakova e Gjilan (foto 3), (la signora dardanica di Klokot) questo si puo' considerare una caratteristica dardanica⁷¹ anche se e' presente nelle rivelazioni figurativi delle altre aree abitate dagli iliri (foto 4 e 5, statue delle donne di Dimal e Dyrrah). In certi territori illirici, specialmente nel tribu' japoda le donne decoravano la testa con diadema di bronzo o di altri metalli, e diverse collane.⁷²

Fig. 7. Parte superiore di un monumento funerario trovato a Pejë-Peć (foto Naser Ferri)

Agli Iliri piacevano gli ornamenti ed i gioielli⁷³ per questa ragione i busti femminili raffigurati nei ritrovi in Dardania romana sono decorati con gioielli semplici come fu la collana con tre medaglioni (foto 2 e 3) che e' testimoniata in tutto il territorio della Dardania e che rimane una caratteristica anche nel Kosovo odierno⁷⁴ e dei territori circostanti come e' d'altronde anche la collana intrecciata (foto 6). Si rappresenta in tratti semplici della collana arricciata, della collana con le perle, orecchini e le spille semplici.

⁷⁰ Wilkes 2000, p. 243.

⁷¹ Čremošnik 1958, p. 148.

⁷² Wilkes 2000, p. 245.

⁷³ Wilkes 2000, pp. 245–246.

⁷⁴ Arheološko blago 1998, pp. 311, 312.

Nel abbigliamento maschile, in differenza da quel femminile, come fu il caso dei territori remoti abitate dagli Illiri, anche in Dardania sono stati preservati poco o niente elementi autoctoni specifici, senza dubbio per causa dei contatti frequenti e continui della popolazione maschile Dardana con i Romani e altri giunti insieme ai romani in queste aree.

Mentre l'abbigliamento autoctono si preservava dalle donne, riguardo l'onomastica entrambi i generi preservavano l'autoctonia, anche se nei scritti predominano i nomi femminili accompagnati da patronimia, ma ci siano presenti anche molti nomi maschili come Andia⁷⁵, Dasius⁷⁶, Sita e Pasades per i quali esistano pareri differenti⁷⁷ come per esempio il nome Ania, un nome che viene considerato come ilire ma ci sono anche altri pareri⁷⁸ come anche per altri Blazziza, Blicities, Calbo, Dardanus, Epicadus, Ligridis, Milizza, Popar, Rhedon, Scerdulaedus,⁷⁹ Bizo, Dalmina⁸⁰ etc. Questi nomi solitamente sono accompagnati con i gentilici (nomen gentile) romani. Considerando i nomi preservati Dardani si evince che la parte meno romanizzata della Dardania è l'odierno Dukagjini.⁸¹

Dai testi dei scritti si capisce che le mogli legali ma anche quelle illegali venivano apprezzate dai mariti, suoceri, figli e dagli altri famigliari, ciò viene testimoniato dagli epiteti: *bene merens*⁸² oppure *uxor o coniux carissima*,⁸³ *rarissima*,⁸⁴ *dulcissima*,⁸⁵ *pientissima*,⁸⁶ *incorporabilis*⁸⁷ e nomi simili nei scritti rinvenuti nelle pietre tombali, ci sono casi in cui i mariti sottolineano il fatto di aver eretto dei monumenti alle donne che furono schiave liberate (*libertae et coniugi*)⁸⁸ che hanno vissuto una vita lunga e dolce congiuntamente alle loro mogli (: *Flavia Macia vix ann LXX eq quibus annis XXV mecum dulciter vixit...*).⁸⁹

Le donne Dardaniche, di Trakya, le Dakas, le Greche e le Italiche nella Dardania si riconoscono come quelle che ergevano monumenti, ma anche quelle a cui venivano eretti monumenti.

Anche se nella maggior parte dei casi testimoniati le donne costruivano monumenti per i loro famigliari, i loro mariti, figli, coeredi (coheredes) o altri famigliari,⁹⁰ ci sono casi dove solo alle donne (senza altri membri di famiglia) le venivano dedicate dei monumenti dai loro cari, nelle quali sono presenti gli epiteti come *maritus, filius, frater, generus carissimus, dulcissimus*, oppure *desideratissimus*⁹¹ ai genitori: *mater e patër et mater*,⁹² ed agli altri relativi⁹³ oppure le

⁷⁵ Papazoglu 1969, p. 173

⁷⁶ Papazoglu 1969, p. 176; Krahe 1929, p. 37; Mayer 1957, p. 112; Alföldy 1969, p. 185; Mócsy 1959, p. 171.

⁷⁷ Mayer 1958, p. 308; Detschew 1957, p. 452; Pape.&Benseler 1911, p. 114; Holder 1894-1916, p. 1589; Papazoglu 1969, pp. 179,180.

⁷⁸ Mayer 1958, p. 47.

⁷⁹ Mirdita 1981, pp. 89, 90, 96, 100, 112,120, 126, 130, 132.

⁸⁰ Ferri 2007, p. 285.

⁸¹ Papazoglu 2007, p. 87.

⁸² Dragojević-Josifovska1982,p.111 n. 102; p. 120 n.118; p. 144 n.158; p. 145 n.159.

⁸³ Dragojević-Josifovska1982, p. 143 n. 156.

⁸⁴ Dragojević-Josifovska1982, p. 92 n. 69.

⁸⁵ Dragojević-Josifovska1982,p. 102 n. 87.

⁸⁶ Dragojević-Josifovska1982, p. 108 n. 98;p. 114 n. 107; p. 120 n.117;p. 127 n. 129; p. 180 n.241.

⁸⁷ Dragojević-Josifovska1982,p. 101 n. 84.

⁸⁸ Dragojević-Josifovska1982, p. 108 n. 98;p.130 n. 134.

⁸⁹ Petrović 1995, p. 115 n. 77.

⁹⁰ Dragojević-Josifovska1982, p. 53 n. 8; p. 68 n.34; pp.71-72 n. 38; p. 77 n. 45; p. 79 n. 47; p. 82 n.53; p. 87 n. 60; p.91 n. 67;p. 94 n. 73; p. 96 n. 76; p. 98 n. 78; p. 99 n. 81; p. 103 n. 88; p. 105 n. 91; p. 107 n. 96; p. 110 n. 101; 112 n.104; 113 n. 105; 113 n. 106; p. 119 n.115; p. 174 n. 228;p. 178 n.236.

⁹¹ Petrović 1979, p. 86 n. 38;p. 105 n. 75; p. 105 n. 76; p. 115 n. 96; p. 119 n. 105; p. 127 n. 120.

⁹² Petrović 1979, p. 127 n.121; Dragojević-Josifovska 1982, p. 118 n. 113; p. 138 n.146; p. 174 n. 228.

⁹³ Dragojević-Josifovska 1982, p. 53 n. 8;p. 68 n. 34; p. 69 n. 35; pp.71-72 n. 38; p. 77 n. 45;p. 79 n. 47; p. 82 n. 53; 87 n. 60; p. 91 n. 67; p. 94 n. 73; p. 96 n. 76; p. 98 n. 78; p. 99 n. 81; p. 103 n.88; p. 105 n. P91; p. 107 n. 96; p.110 n. 101; 112 n. 104; 113 n. 105; p. 113 n.106; p. 119 n. 115.

venivano dedicati monumenti di diverse dee,⁹⁴ cosa che testimonia un considerevole livello di emancipazione socio economico della donna ed il suo ruolo in famiglia e nella società Dardanica Romaca durante il I' fino il IV' secolo dopo Cristo.

Fig. 8. Le figure delle donne nella piastra trovata a Kamenica e Kosovës (foto Naser Ferri)

Fig. 9. Le figure delle donne nella piastra trovata a Kamenica e Kosovës (foto Naser Ferri)

Un caso di un monumento dedicato da una donna e' stato scoperto in Mitrovica – Kosovo (foto 7).⁹⁵

Fig. 10. Altare di Mitrovica e Kosovës (foto Naser Ferri)

⁹⁴ Dragojević-Josifovska 1982, p. 174 n. 228 (patri); p. 178 n. 236 (patrono); Petrović 1979, p. 100 n. 66; p. 86 n. 38.

⁹⁵ Ferri 2007, pp. 255–264.

Si tratta di un altare dedicato al Dio Romano Giove nel quale si riporta come di seguito:

IOM /FLA CA/ SSIA P/ RO SLSV /⁵OSO VE OM/ NES.VP

che si legge:

Iovi Optimo Maximo, Flavia Cassia pro se suosque omnes ex voto posuit

Nella qualità di persona che dedica l'altare e rende l'epigrafe si presenta solo una donna, non accompagnata dal coniuge, figli o il padre, che è una cosa molto insolita e rara non solo in Dardania e Mesia superiore ma in tutto l'impero. Tranne questo caso, in Dardania è noto anche un altare rinvenuto a Naissus, scoperto da Claudia Plotina, dedicato ad Ercole (Herculi Naissati): HERCVLI NAISSATI CLAVDIA PLOTINA EX VOTO DEO POS.⁹⁶

Nelle provincie vicine come in Dalmazia, Panoni, Dacia e altre, la donna nel ruolo dedicatorio dei monumenti votazionali è molto raro, uno dei nuovi altari di questo genere fu scoperto a Salona nelle prossimità di Split⁹⁷. Nella regione Panonia le donne non sono quasi per niente nel ruolo dedicatorio dei monumenti, mentre nel nord Iliricum (Slovenia odierna) dove il ruolo della donna fu più avanzato si sono scoperti certi casi dove il monumento si dedicava al Giove IOM (Giove), mentre in un altro caso la donna ed il marito insieme dedicano un monumento a Nutrices Augustae⁹⁸, rispettivamente alle ninfe (ninfe = figlie di Zeus le quali solitamente si presentano prese per mano ed in compagnia del dio Silvan (ed a volte accompagnate dalla dea Diana)⁹⁹ o dalla dea Nutrix Augusta, altari dedicati a quest'ultima sono stati scoperti nelle varie località delle provincie romane in Africa.¹⁰⁰

Si deve accentuare che questi due monumenti (quello di Mitrovica e Naissus) con i suoi scritti, testimoniano tranne tutto i cambiamenti etno culturali in Dardania durante il periodo di invasione romana, tramite la venerazione del culto romano di Giove e di Ercole si dimostrano le differenze, l'esistenza e la propagazione delle credenze in questa regione, e la presenza dei casi rari dove chi dedica i monumenti sono solo donne (senza la partecipazione maschile dei membri della famiglia), testimoniano in modo raro l'emancipazione graduale della donna nelle circostanze sociali di quel tempo. Secondo i dati dei autori dell'antichità nelle tribù Ilire del nord, e specialmente in quelle che occupavano la parte superiore e centrale della costa adriatica, che furono noto come abili marinai e pirati agili (histri, liburni, ardiani) dove fu presente il matriarcato e ginecocrazia e di conseguenza venivano venerati molti culti delle dee, persino furono dei casi in cui le donne giungevano al trono reale come fu il caso di Teuta.

Certi autori confermano che nella società Dardana, ma anche nelle società di altri tribù ilire durante l'occupazione romana fu presente il fenomeno della poligamia forse ereditato dai thrakas¹⁰¹ e le donne (a differenza degli uomini i quali si integravano più facilmente alle nuove condizioni ed accettavano le novità portate dai romani come furono la lingua, le leggi, i costumi, codice di comportamento, modalità di vita etc.) hanno avuto un ruolo molto conservativo, tenendo in considerazione che avevano poco o per niente contatto con i romani giunti nella loro area. È stata proprio la donna quella che, durante i secoli, ha preservato elementi autoctoni come la lingua, onomastici, costumi, gioielli, decorazione del capo, l'educazione dei figli, le credenze e altri usi e costumi all'interno della famiglia e nella società.

⁹⁶ Petrović 1995, p. 129 n. 102

⁹⁷ Si tratta di un altare non reso pubblico eretto da una schiava nominata Lucilla.

⁹⁸ Lovenjak 1999, p. 149.

⁹⁹ Imamović 1977, pp. 70–73, 75.

¹⁰⁰ Marić 1933, p. 26.

¹⁰¹ Patsch 2004, p. 56.

Con il passato del tempo, ma molto lentamente, anche la donna dardana ha iniziato ad integrarsi nella società ed adattarsi alle nuove condizioni di vita, ma le testimonianze concrete connesse all'emancipazione della donna, come di cui sopra menzionato, sono molto rare sia nei territori dardani che nelle altre parti del Impero Romano.

Abbreviazioni

ANUBiH	= Akademija Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine.Sarajevo.
APULUM	= Muzeul National al Unirii Alba Iulia
CBI	= Centar za Balkanološka Ispitivanja ANUBiH. Sarajevo.
GJAFE	= Gjurmime Albanologjike, Seria Folklor dhe Etnologji, IAP. Prishtinë.
GMKM-BMK	= Glasnik Muzeja Kosova i Metohije-Buletini i Muzeut të Kosovës.Prishtinë.
GODIŠNJAK CBI	= Godišnjak. Centar za Balkanološka Ispitivanja ANUBiH.Sarajevo.
GZM	= Glasnik Zemaljskog Muzeja.Sarajevo.
IAP	= Instituti Albanologjik i Prishtinës. Prishtinë.
IMS	= Inscriptions de la Mesie Superieure.Centre D'Études Épigraphiques et Numismatiques de la Faculté de Philosophie.Beograd.
SPOMENIK SAN	= Spomenik Srpske Akademije Nauka.Beograd.
SPOMENIK SKA	= Spomenik Srpske Kraljevske Akademije.Beograd.
USHT	= Universiteti Shtetëror i Tiranës.Tiranë.

Literatura

Alföldy 1969	= Alföldy G., <i>Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatien</i> , Heidelberg 1969.
Arheološko blago	= 1998 <i>Arheološko blago Kosova i Metohije: od neolita do kasnog srednjeg veka</i> , Katalog, Beograd 1998.
Čerškov 1958	= Čerškov E., <i>Antička bista žene iz Klokota-Busta antike e gruas nga Klllokoti</i> ,GMKM-BMK, III, Prishtinë 1958, pp. 187–194.
Čerškov 1969	= Čerškov E., <i>Rimljani na Kosovu i Metohiji</i> , Beograd 1969.
Čremošnik 1958	= Čremošnik I., <i>Panonska nošnja na rimskim spomenicima</i> , GZM ns. XIII, Sarajevo 1958.
Čremošnik 1963	= Čremošnik I., <i>Nošnja na rimskim spomenicima</i> , GZM n.s. XVIII, Sarajevo 1963.
Detschew 1957	= Detschew D., <i>Die Thrakischen Shprachreste</i> , Wien 1957
Dragojević-Josifovska 1982	= Dragojević-Josifovska B., <i>IMS vol. VI, Scupi et la région du Kumanovo</i> , Beograd 1982.
Ferri 2007	= Ferri N., <i>Kulti i hyjit Jupiter në rajonin e Mitrovicës</i> , GJAFE n.36/2006, Prishtinë 2007, pp. 255–264.
Ferri 2011	= Ferri N., <i>Vjerovanja i štovanje bogova u predkršćanskoj Dardaniji</i> (<i>Cults and Beliefs in Pre-Christian Dardania</i>), Jahrbuch, Zentrum für Balkanforshungen, Akademie der Wissenschaft und Künste Von Bosnien-Herzegowina, band 41, Sarajevo 2012, pp.133-156.
Ferri 2012	= Ferri N., <i>Mythologia Viva-Mitologjia e gjallë</i> , IAP 2012.
Ferri 2015	= Ferri N., <i>Živa mitologija</i> , Zagreb 2015.
Holder 1894–1916	= Holder A., <i>Altceltisher Schpraschatz I-III</i> , Leipzig 1894–1916.
Imamović 1977	= Imamović E., <i>Antički kultni i votivni spomenici u BiH</i> , Sarajevo 1977.
Katalogu Arkeologjik 2013	= <i>Katalogu Arkeologjik i Kosovës</i> , Muzeu i Kosovës-Instituti Arkeologjik i Kosovës, Prishtinë 2013.
Krahe 1929	= Krahe H., <i>Lexikon Altyllirischer Personennamen</i> , Heidelberg 1929.
Lovenjak 1999	= Lovenjak M., <i>Neviodunum</i> , ILS 1, 1999, p. 149.

- Marić 1933 = Marić R., *Antički kultovi u našoj zemlji*, Beograd 1933.
- Mayer 1957 = Mayer A., *Die Schprache der alten Illyrier I*, Wien 1957.
- Mayer 1958 = Mayer A., *Die Schprache der alten Illyrier II*, Wien 1958.
- Mirdita 1981 = Mirdita Z., *Antroponimia e Dardanisë në kohën romake*, Rilindja Prishtinë 1981.
- Mócsy 1959 = Mócsy A., *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapest 1959.
- Mócsy 1970 = Mócsy A., *Gesellschaft und Romanisation in der Römischen Provinz Moesia Superior*, Budapest 1970.
- Papazoglu 1969 = Papazoglu F., *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Djela, ANUBiH, CBI, knj. XXX, sv. 1, Sarajevo 1969.
- Papazoglu 2007 = Papazoglu F., *Iz istorije antičkog Balkana, Odabrane studije*, Beograd 2007
- Pape&Benseler 1911 = Pape W.-Benseler G. E., *Wörterbuch der griechischen Eingennamen*, Braunschweig 1911.
- Patsch 2004 = Patsch K., *Ilirët* (Reprint of first edition 1923), Tiranë 2004.
- Petrović 1979 = Petrović P., *IMS vol.IV, Naissus-Remesiana-Horreum Margi*, Beograd 1979.
- Petrović 1995 = Petrović P., *IMS vol. III/2, Timacum minuset la valeë du Timok*, Beograd 1995.
- Stipčević 1967 = Stipčević A., *Ilirët*, Rilindja Prishtinë 1967.
- Shqipëria Arkeologjike 1971 = *Shqipëria Arkeologjike*, USHT, Instituti i Historisë dhe i Gjuhësisë, Sektori i Arkeologjisë, Tiranë 1971.
- Tudor&Vladescu 1973 = Tudor D.&Vladescu C., *Dardani la Romula-Malva*, Apulum vol. 10, Alba Iulia 1973, pp. 183–189.
- Vulić 1931 = Vulić N., *Antički spomenici u našoj zemlji*, Spomenik SKA LXXI, Beograd 1931.
- Vulić 1941–48 = Vulić N., *Antički spomenici u našoj zemlji*, Spomenik SAN XCVIII, Beograd 1941–1948.

THE ROLE OF WOMAN IN FAMILY AND IN SOCIETY IN ROMAN DARDANIA (Summary)

According to the provided data offered by epigraphic monuments in Roman Dardania, family was the core of society and was made up of many members: father, mother, children, grandparents, slaves and often the freedmen. Families usually had more children: mostly there were even more than 2 children.

Undoubtedly, breadwinner and pillar of the society was the woman who was also a wife, mother, sister, daughter in law (bride), and sister-in-law.

Women, especially those Illyrian, were guardians of tradition, of anthroponomy and of clothing and of autochthonous jewelry.

The texts of inscriptions suggests that legitimate wives but also illegitimate ones were appreciated by husbands, partners, in-laws, children and other family members, which can be witnessed in epithets carissima, rarissima, dulcissima in the texts of inscriptions on monuments of gravestones, even there are cases when spouses emphasizes that they led a long and sweet life with their wives.

Dardanian, Thracian, Dacian, Roman and Greek women in many cases were presented as those who raise monuments but also monuments were raised for women too.

Although in many proven cases women raise monuments for they family together with spouses, children, heirs (coheredes) or other family members, there are also cases where women by themselves (without any other family members) raise monuments for their relatives or they dedicated monuments to various deities, which indicates a significant level of social and economic emancipation of women and on her role in family and society in Roman Dardania over the centuries I to IV AD.

A CERAMIC MOULD FROM BELGRADE CITY MUSEUM ANTIQUITY COLLECTION USED FOR PRACTICE AND SPOILED

Zotović RADMILA

Institute of Archaeology
Belgrade

The antiquity collection of the Belgrade City Museum includes a ceramic mould found some time ago Kalemegdan, at the location Zapadno podgrađe – Donji grad, registered under inventory number 3286.¹ The mould is oval in shape, with poorly or, rather, barely profiled bottom, and the upper part features a round opening. The mould was made of purified earth, ochre firing colour, dimensions: 17 cm in breadth, 4.6 cm in height, and diameter of the opening on the upper part is 6.7 cm. The mould was published², but it was not studied in detail. It was described as a ceramic mould with a representation of Victoria at the bottom (Fig. 1).

Various decorative elements are visible both at the edge of the wall and at the bottom, obtained mostly by embossing and also to a lesser degree by inscribing (Fig. 2). Slightly below the rim and along the entire length of the mould wall, between the two parallel lines obtained by inscribing, a continuous vegetative ornament was made, unevenly embossed (Fig. 3).

Fig. 3

¹ Марјановић – Вујовић 1980, p. 146. Поповић / Иванишевић 1982, p. 132–136. Поповић 1997, p. 1–20.

² Војовић 1977, p. 74, n. 153, T. XIV, n. 153.

At the bottom of the mould, in the lowest part, an ornament of two leaves was precisely embossed, and above each leaf there is a small bird poorly imprinted and now hardly visible (Figures 2 and 4). In the centre of the mould bottom, to the left, there is a poor impression of a wing, and to the right there is an almost imperceptible impression of an hand along whose left edge an inscribed line was drawn. Above, at the middle of the mould, there is a hardly visible imprint of a face (mask), on top of which three parallel lines were inscribed, meeting at an irregular angle (Fig. 5). Above the inscription a crescent moon ornament was impressed, filled with slanted, small notches. In the middle and on the sides two deep lines were inscribed. Along the bottom edge, in an irregular sequence following all the impressed ornaments, there is an ornament of embossed dots. Within it, between the wing and the arm on the left and on the right, and between the mask and leaves on the upper and lower parts, it looks as if the clay had been wiped while still moist. It is obvious that all three inscribed lines at the bottom of the mould were not used for practice, i.e. for inverse inscribing of a certain image, but for striking off the mould itself as unfit for further use.

By its shape, the mould was intended for making vessels, namely bowls of type Drag. 40.³ This type of vessel originated in mid-2nd century in Eastern Gaulish workshops and lasted until mid-3rd century. This was also a type of vessel that was frequent in Roman provincial pottery making. In Moesia, judging by archaeological finds, this type was rare as import, but frequent in local production.⁴ It is obvious that the form Drag. 40 in time became a favourite one in local provincial production also because of its simple form, corresponding to similar forms of simply profiled native ceramics.⁵ The opening on the upper side of the mould served as the so-called grip, i.e. for removing the mould from the formed vessel after the ornaments were embossed and the shape of the vessel formed (Figures 6, 7 and 8).

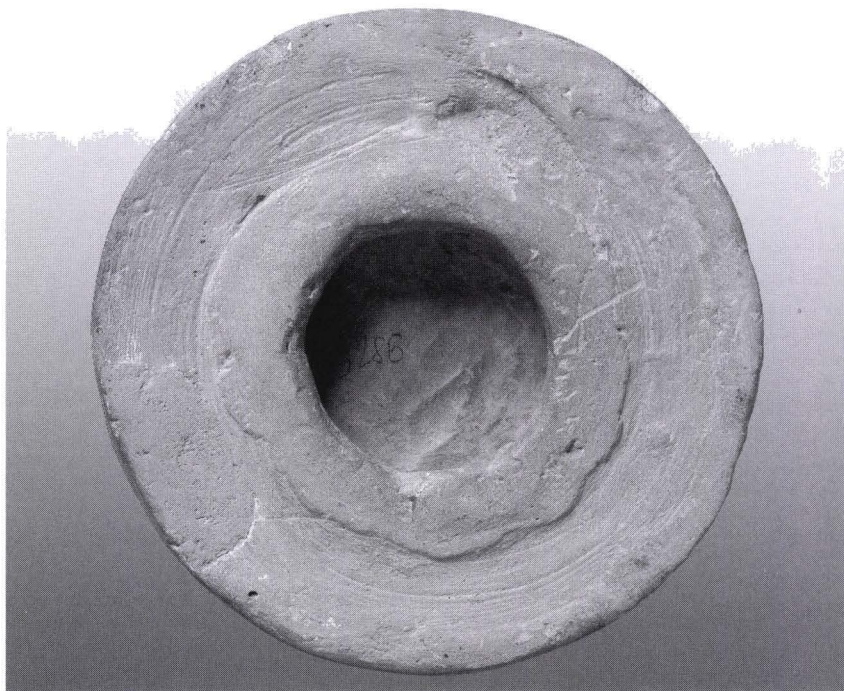

Fig. 6

³ Bjelajac 1990, p. 126, T. 61.

⁴ Bjelajac 1990, p. 126.

⁵ Brukner 1981, T. IV, 4–6, domestic ceramic I c., Sirmium.

Some of the ornaments appearing on the mould are typical for images on terra sigillata. Among them are primarily the ornaments of leaf and “crescent moons”. In this sense the leaf ornament is especially frequent, both alone and in combination with other motifs, particularly the rosette. As an ornament it appears in a broad chronological span from La Tène to late Middle Ages,⁶ while in the Roman period it very frequently appeared on relief terra sigillata and especially so in provincial forms and imitations.⁷

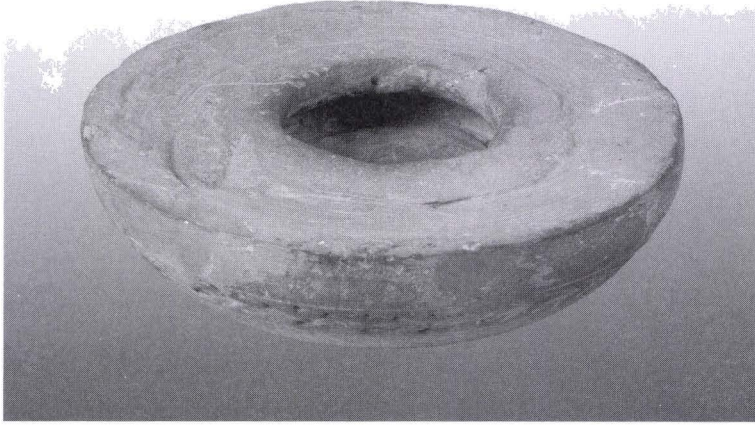

Fig. 7

In our territory it frequently appeared as a motif in workshops of Viminacium – Margum,⁸ which confirms that this motif was favoured in local production.

Fig. 8

⁶ Dautova Ruševljan 1996, p. 55.

⁷ Dautova Ruševljan 1996, p. 54.

⁸ Bjelajac 1990, T. 72, 73, 74, different forms of the leafes.

The mould from the Belgrade City Museum features it in two different forms. Two leaves of identical shape at the bottom of the mould are clearly embossed by a skilful hand, while the leaf ornament appearing continuously on the side of the mould was unevenly embossed (Fig. 9), which indicates lack of skill of the person working on it. The form of leaves appearing on the side of the mould is the form most similar to the form of leaves of type E40, smaller trefoil leaves, from the workshop Viminacium – Margum.⁹ The leaf ornament rendered at the bottom of the mould is similar to the forms E63 or E46 of the workshop Viminacium – Margum.¹⁰ The crescent moon ornament is present in ceramics of various sizes, most often filled with slanted incisions, or, less frequently, by ornament of small rectangles or squares.¹¹ The most similar form of this crescent ornament is found in stamp ornaments from Srem,¹² where the ornament of “crescent moon” is found in combination with leaves.¹³

Fig. 12

The dotted ornament is not considered as frequent in terra sigillata or terra sigillata imitation ceramic vessels.¹⁴ The dotted ornament in the form of concentric circles is present in the ceramics found in Srem, at Gomolava.¹⁵ Rather, this ornament is more characteristic of ceramic medallions – moulds for preparing festive cakes, as for instance the one found in Sirmium.¹⁶ The appearance of small birds or a mask is not so frequent, but they are present in terra sigillata from local, provincial workshops,¹⁷ while in the Sirmium area the remnants of moulds with embossed masks – faces were also found.¹⁸

Different ceramic moulds were made in the Roman period. There were not only ceramic moulds for ceramic vessels,¹⁹ but also ceramic moulds for preparing votive cakes on occasion

⁹ Bjelajac 1990, T. 73, E40.

¹⁰ Bjelajac 1990, T. 73, E46, T. 74, E63.

¹¹ Bjelajac 1990, T. 76.

¹² Dautova Ruševljan, *Prilog proučavanju*, T. XIII, 24–26, 30–31.

¹³ Ibid., T. XI – 1.

¹⁴ Bjelajac 1990, T. 76.

¹⁵ Даутова Рушевлан 1996, T. II /4.

¹⁶ Брукнер 1997, p. 100, T. I, 1, 3, T. II, 3, 4.

¹⁷ Bjelajac 1990, T. B67 – mask, T. 71 – D81 – 86 different forms of birds.

¹⁸ Брукнер 1981, T. 46, br. 4.

¹⁹ Фидановски 1996.

of religious holidays (co-called crustelum – i),²⁰ and ceramic moulds smaller in size that were used for directly embossing the ornaments into ceramics or into a ceramic mould in order to render a number of specific ornaments on it. Such ceramic moulds of smaller dimensions very frequently featured a different ornament on the upper and on the lower sides.²¹ The moulds for cakes were often made by borrowing motifs from ceramic terra sigillata vessels,²² or taking over such motifs as their inverse images. They often had representations of divinities or different motifs embossed. The most frequent representations of divinities are the representations of Isis and Serapis, Isis – Fortune, Hermes, Hecate, Nemesis and Victoria.²³

Fig. 12

Ceramic medallions had a resemblance to ceramic vessels, which points to an indirect connection through a common mould.²⁴ This “connection” was obviously such that the imprints from ceramic moulds for vessels were also used for imprints for producing ceramic medallions, or stamps, for festive cakes. This connection of the ceramic mould from the Belgrade City Museum collection with the ceramic stamps for cakes is indicated by the remnant of embossed representation of Victoria, and the dotted ornament, which were, as was already mentioned, characteristic of ceramic stamps for festive cakes.

At several locations in the area of ancient Singidunum the remnants of brick making workshops were identified, based on the findings of ceramic kilns. Thus, in the location of the National Theatre a pottery workshop, dated to the period from mid-2nd to mid-3rd centuries, was identified, and its production volumes met the needs of both the military and civil population of Roman Singidunum.²⁵ The remnants of ceramic workshops were identified also in the locations between the streets Jovanova and Tadeuša Koščuškog, in Golsvordijeva, in Obilićev Venac, as well as near the Patrijaršija (Patriarchate Palace).²⁶ All this points to the conclusion that local

²⁰ Ивановски 2001. Глумац 2009, p. 221–232. Брукнер 1997, p. 97–102. Јовановић 2007, p. 15–23.

²¹ Бјелајац 1992, Т. II, 9; Брукнер 1981, Т. 46, 3, 4; Djordjević – Nikolić 2000, p. 201.

²² Брукнер 1997, p. 97.

²³ Глумац 2009, p. 225.

²⁴ Ивановски 2001, p. 202.

²⁵ Popović 1997, p. 15, sl. 3.

Cvjetičanin 2000, p. 253–254.

²⁶ Cvjetičanin 2000, p. 245. Nikolić / Pop – Lazić 2005, p. 11.

ceramic production was developed and that it met the needs of the local market.²⁷ According to the location of finds, it may be logically assumed that the mould originated from a nearby pottery workshop, i.e. for the time being the finds indicate as the nearest location the workshop situated between the streets Jovanova and Tadeuša Koščušskog. As indicated by the most active period of work of local workshops in Singidunum, as well as by the preference for the Drag. 40 in local production, the mould may be dated to the broader chronological period from mid-2nd to mid-3rd centuries.

Decorations on the ceramic mould from the Belgrade City Museum collection were formed by using smaller or larger ceramic moulds. The representation of Victoria was embossed first by a larger ceramic mould – imprint, and most probably, since the embossing was poorly done, it was immediately, and for the most part, wiped out. Other ornaments, leaves, small birds, crescent ornament and mask ornament were embossed by applying smaller size moulds, as well as the dotted ornament flanking the entire “representation”. Hands lacking skill are indicated primarily by unevenly embossed ornaments of trefoil leaves on the wall of the mould, for whose application or rather continuous embossing it was obviously necessary to have experience, skill and “quick” hands in order for the imprinting on moist clay to be completed clearly and evenly. Lack of skill is also indicated by the poorly imprinted representation of Victoria that obviously failed due to uneven embossing in the moist clay, and was therefore also wiped out. The two leaves at the bottom of the mould that were embossed extraordinarily well were, perhaps, an attempt turned successful, but, we believe that rather it was a result of a skilful hand showing the student how it should be done. Indistinctly embossed little birds above the leaves indicate lack of feeling how much pressure was to be applied to clay when using smaller moulds, and, similarly, hardly visible imprints of mask and crescent ornaments at the upper part of the mould bottom indicate lack of experience. The dotted ornament flanking the “representation” was obviously not complicated to emboss, and it was therefore embossed rather evenly. Finally the mould was deemed unfit for use and it was crossed off by slanted incisions.

Bibliography:

- Марјановић – Вујовић 1980 = Гордана Марјановић – Вујовић, Насеље у Доњем граду Београдске тврђаве, in Археолошки преглед 21, Editura Савез Археолошких друштава Југославије, Београд 1980
- Поповић/ Иванишевић 1982 = Марко Поповић / Вујадин Иванишевић, Београдска тврђава, Доњи град – подножје Дунавске падине, in Археолошки преглед 23, Editura Савез Археолошких друштава Југославије, Београд 1982.
- Popović 1997 = Marko. Popović, Antički Singidunum: dosadašnja otkrića, in *Singidunum* 1, Editura Arheološki institut, Naučno-istraživački projekat za Beogradsku tvrdjavu, Beograd 1997.
- Bojović 1997 = D. Bojović, *Rimska keramika Singidunuma*, Editura Muzej grada Beograda, Beograd 1977.
- Bjelajac 1990 = Lj. Bjelajac, *Terra sigilata u Gornjoj Meziji*, Editura Arheološki institut, Posebna izdanja, Beograd 1990.
- Brukner 1981 = O. Brukner, *Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Editura Savez Arheoloških društava, Beograd 1981.
- Dautova Ruševljan 1996 = Velika Dautova Ruševljan, Prilog proučavanju rimske keramike sa pečatnim ornamentima iz Srema, in Рад Музеја Војводине 37–38, Editura Muzej Vojvodine, Novi Sad 1996.

²⁷ Cvjetičanin 2000, p. 245.

- Брукнер 1997 = Олга Брукнер, Керамички медаљони – празнични колачи у римском керамичком занатству, in Рад Музеја Војводине 39, Editura Музеј Војводине, Нови Сад 1997.
- Фидановски 1996 = Слободан Фидановски, Керамички калуп из Улпијане, in Зборник Народног музеја XVI–1, Editura Народни музеј, Београд 1996.
- Глумац 2009 = Мирјана Глумац, Калупи са некрополе Губеревац – Гомилице, in Зборник радова Народног музеја XIX–1, Editura Народни музеј, Београд 2009.
- Јовановић 2007 = Александар Јовановић, Керамички медаљони из Сирмијума, in Огледи из античког култа и иконографије, Editura Филозофски факултет, Центар за археолошка истраживања, Београд 2007 .
- Бјелајац 1992 = Љиљана Бјелајац, Печатна керамика Сингидунума, in Зборник радова Народног музеја XIV–1, Editura Народни музеј, Београд 1992.
- Djordjević – Nikolić 2000 = Snežana Djordjević – Nikolić, Antička keramika Singidunuma, in *Singidunum* 2, Editura Arheološki institut, Naučno istraživački projekat za Beogradsku tvrđavu, Beograd 2000.
- Ивановски 2001 = Милан Ивановски, Керамички печети из Марвинаца код Валандова, in *Vestigatio vetustatis: Александрини Цермановић-Кузмановић од пријатеља, сарадника и ученика*, Editura Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Центар за археолошка истраживања, Београд 2001.
- Cvjetičanin 2000 = Tatjana Cvjetičanin, Grnčarska radionica u Singidunumu (lok. Narodno pozorište), in *Singidunum* 2, Editura Arheološki institut, Naučno istraživački projekat za Beogradsku tvrđavu, Beograd 2000.
- Nikolić / Pop – Lazić 2005 = Snežana Nikolić / Stefan Pop – Lazić, Ostaci antičke urbane zone na dunavskoj padini, in *Singidunum* 4, Editura Arheološki institut, Naučno istraživački projekat za Beogradsku tvrđavu, Beograd 2005.
- Јордовић 1995 = Часлав Јордовић, Грнчарски и цигларски центар у Виминацијуму, in Саопштења XXVI, Editura Републички завод за заштиту споменика културе, Београд 1995.

O MATRIȚĂ CERAMICĂ DIN COLECȚIA DE ANTICHITĂȚI A MUZEULUI ORAȘULUI BELGRAD FOLOSITĂ CA PRACTICĂ PENTRU RĂSFĂȚ (Abstracts)

The antiquity collection of the Belgrade City Museum includes a ceramic mould found some time ago Kalemegdan, at the location Zapadno podgrađe – Donji grad, registered under inventory number 3286 . The mould is oval in shape, with poorly or, rather, barely profiled bottom, and the upper part features a round opening. The mould was made of purified earth, ochre firing colour, dimensions: 17 cm in breadth, 4.6 cm in height, and diameter of the opening on the upper part is 6.7 cm. The mould was published, but it was not studied in detail. It was described as a ceramic mould with a representation of Victoria at the bottom.

CELTIC SACRED PLACE NEAR RAM VILLAGE (2)

**Dragan JACANOVIĆ,
Teodora BRANKOVIĆ**

The National Museum Požarevac,
Serbia

The village Ram is located at the 1077th km of the Danube River, upstream from the confluence. It is located in the extreme northwest offshoot of Paleozoic shale of Gorica Hill. Gorica Hill is a branch of the Carpathian mountain massif that tectonic movements separated from the basic mountain mass, with which below of the Danube River does the same orogenetic whole. Geological Survey has found that in the geological past the Danube flowed from the west side of Gorica, of which still testifies his, with sand buried fossil riverbed. At Ram ends golubacko-ramska sands, which over the Danube continues to Deliblato sands. The Danube is widest at the Ram. A hydrographic image at Ram is very interesting. At a short distance, into Danube flow several rivers. On the left side, from the Carpathian Mountains, in it flow rivers Caras and Nera, while from the right side, from the mountains of Homolje flow rivers Mlava and Pek. It is important to note that the 20 km upstream of Ram, Velika Morava flows into the Danube, and which in it bring large amounts of gravel, sand and other alluvial deposits. The layers of Paleozoic slates at Ram are layers of milky-white, gold-bearing quartz. The exploitation of slates – Ram's green stone, for construction purposes is used continuously since ancient times and the middle Ages to the modern times. From that stone it was built the ancient Lederata, Viminacijum, the medieval town Smederevo of Despots Djuradj Branković and Turkish fortress of Ram. Ram's stone (greeny stone) is a stone that is easily torn into blocks and slabs and it is resistant to physical and chemical influences of different weather conditions. It is not suitable for finer processing. Traces of the old exploitation of this stone are visible on the banks of the Danube below the Ram fortress and Roman Lederata, as well as in the valley of Šajica stream.

Ram is one of the most important points of the Southeast Europe. Here are touching (meeting point of) Balkan, Carpathian and Pannonian regions. The Hill Gorica offers a wide view of the Vrsac Mountains and the Carpathians, on Avala, Kosmaj and Rudnik at the west and the mountains of Homolje to the south. Danube at Ram comes out of the endless Pannonian plain and slowly enters in the pre Djerdaps funnel. Here he hits (splashes) the first branches of the Carpathian Mountains and thirty kilometers downriver made the biggest and grandest gorge in Europe. Due to the specific hydrological situation Danube at Ram makes a two larger and one smaller island. These are the Kostolac's island, which is 24 long and 3–5 km wide, and proceeds from the confluence of the Velika Morava River and stretches all the way to Ram and geomorphologically and anthropogeographically is part of Banat. Other island is Kisiljevačko, or Velikogradištansko, which starts from the village Zatonja and extends to Veliko Gradiste. Third is the island Sapaja which is smaller in size and was located between the confluence of the Nera

and Karas Rivers. These three islands are not river island, but the island in the true sense, which was made the Danube separating the part of mainland from the hinterland. Upstream of Ram is a large Danube's river island called Čibuklija.

Sector of the Danube, between the confluence of Velika Morava and Ram Village is the largest resting area of migratory birds in their primordial road north – south. During the winter in this area one can find numerous flocks of wild geese, ducks, cranes, cormorants, white and gray herons, river gulls and other birds. Swans are also not rare, after which one river bays was called Swans pane. This zone of the Danube is a large spawning of fish and represents one of the richest fishing grounds. Fishing is still very present occupation of the Ram's inhabitants. From quality fish are represented catfish, perch and sturgeon, and in significant number are present pike, carp, crucian carp, tench, asp, bream and others.

Dredging of gravel and sand from the bed of the Danube at Ram it was found a large number of fossil bones of Pleistocene animals that lived in the Danube region before the ice age, which ended about 10 000 years BC. Bones findings of bison, wild cattle, elk, fallow deer and mammoth tell us that they lived in this part of the Danube basin. They were chased by prehistoric hunters and probably because of them they came to this region. Located remains of a mammoth at the open pit Drmno, deep beneath the foundations of the ancient Viminacium testify to us that these animals live in our region.

Veliko Brdo (fig. 9) is located on the suspension of about 1 km southeast of the oppidum and 1.3 km northwest from the top of a nearby Gorica Hill (282 m above sea level). At its top, on the surface of the 400 to 300 m is a unique complex of stone skerries and ceremonial stone structures with numerous traces of processing. This indicates that it is a unique ritual complex, a shrine in the open, such as those known in the Celtic world.

Sacral complex on the Veliko Brdo (fig. 10) is characterized by monumentality and variety of forms. They are widespread over a large area of about ten acres, at the very top of the hill, and on its northern slope facing the Danube. From this spot spreads a broad perspective on the whole Danube region both upstream and downstream from the Celtic oppidum Lederata. In north, across the Danube one can see the entire range of the Vrsac Mountains and in the distance the northeast branches of the Southern Carpathians are visible. To the west at a distance of about 100 km the mountains Avala and Kosmaj are clearly observed. Sunset from this place is perhaps the most beautiful in the entire Serbian Danube region.

Sacred objects are carved from the living rock of crystalline slates of whom the whole hill was built. On the stone objects, which can be single-solitary or in groups that make up the ritual structure, are clearly visible traces of processing, etched grooves and lines in different directions and the larger and smaller circular, rectangular or elliptical depressions. For sure it can be conclude that these objects do not represent the natural creation. First of all, they were made of high hardness stone, unsuitable for finer processing, which is not susceptible to physical and chemical influences of the atmospheric.

Artificial cavities on the certain structures could be used for sacrifice. In the modern population of the Ram village, there is no data related to the tradition of this unique complex. Cultural and ethnic preference were made on the basis of the immediate vicinity of the Celtic oppidum Lederata and sufficiently numerous Celtic findings, both in the Danube river basin (fig. 7), and in the context of the oppidum (fig. 6). Monumentality, impressiveness and mystique of this space, ranks it among the most important remnants of the Celtic spiritual heritage in Europe.

Skerries are a great lonely stone (fig. 11–12) that is naturally linked to the ground. At the skerries from Ram are visible traces of human activity. At some of them can sense the rough contours of the human face. The essence of the religious beliefs of the ancients was that the

stone contains the elemental forces of nature in the first place of the fire. Stone is the habitat of the human soul, the life-giving forces and the god itself. In the old Serbian Religions, there is also the understanding, where such skerries called living stones, living rocks and lively. On the territory of Serbia is known for a series of such stones and which regularly has a name: Marko's stone, Stag stone Moma's stone, Girl's rock, Sava's stone, etc.

The ritual structure 1 (fig. 13) is located on the southwest slope of the Veliko Brdo. It occupies an area of approximately 10×10 m. It is made up of several large stones skerries. In this structure stands out a large boulder in the shape of a truncated cone whose in central part is depressed by deep trough 1m width and 0.60 m deep. Artificially made recess is oriented in a direction north – south. This great skerry is located in the center of the ceremonial structures 1. Around him are four small, perfectly arranged skerries, arranged at the corners of an imaginary square. From this ceremonial structure there is a wide view toward the northwest and on the entire Pannonia's plain.

The ritual structure 2 (fig. 14) is of rectangular shape. It is carved in the living rock. The dimensions of the structure are 3.5 to 3m. Interior of ceremonial structure has a square shape measuring about 2×2 m. On three sides is surrounded by a monumental pieces of live rocks, while the west side is open. It is possible that on this side was the entrance in the most sacred part of the ritual structure. On the western side of the structure there is a large monolith in the form of a truncated pyramid measuring 1.5×1.5 m and a height of 1.5 m, with visible traces of processing. This stone block represents the altar, because their regular geometrical shape and size stands out from its surroundings. The ritual construction 2 represents pre-designed space. His fully realized geometrization, is clearly visible both in the horizontal and vertical planes, as well as a remarkable position in relation to the wider environment, indicates that it was a separate sacred space from with a view on the Danube River and the confluence of the Nera and Karas. The location of ceremonial structures 2 plays an important role in defining the cult.

The ritual structure 3 (fig. 15) is in the form of an elongated stone promontory, which provides a broad view of the Danube and the Pannonia's plain. It is directed straight at the confluence of the rivers Danube and Karas. Construction is approximately 20 m long and 1.5–2 m wide. Upper grade level of structure rises about 1–1,5 m from the surrounding terrain. Much of it is in its southern part covered with sand and overgrown with grass. The northern part is stripped with some minimal traces of human processing. This part is a kind of vantage point from with a wide view on the Danube and the Pannonian Plain. Seen from the southern part of the ritual construction of the 3, it can be notice that it virtually cuts across its entire length a broad river and visually makes the stone bridge – the way through it.

Ritual structure 4 (fig. 16) consists of a complex of monolithic stone blocks arranged on the surface of about 15×15 m. Stands out a large skerries with traces of processing. Monolith itself has a rough form of animal, under whose trapezoidal head is a large rectangular niche with visible traces of hematite in dark red color, which can be derived from the fossilized blood of sacrificed animals. Traces of dark brown, red hematite are registered only on central monolithic stone of ceremonial structure 4. Hematite iron ore represents an oxide, Fe_2O_3 , which occurs in variations of yellow (ocher), red and brown color. During prehistory it was profusely used in ritual purposes, especially in the funeral rites. Red ocher – hematite is a symbol of life. According to its chemical composition it is completely identical to dry residue of the blood, after it the science of blood is called hematology. The ancient name of the Stara Planina – Hem comes from the rich deposits of this ores on it. In the area in geological oasis of Paleozoic slates at Ram, hematite deposits are not recorded, but it appears in various shades of green, and local population called it Ram's stone – greeny. Traces of hematite on the ceremonial rock structures 4 in

Ram were formed after breaking off from the head of a large stone block. This can be explained only by applying fresh blood on it and its subsequent curing. Blood is very easy bonding to the substrate, where it became fossilized and mineralized, so that it may remain preserved for a long time. In our nation, there is a belief that the bloody saber, sword or knife, when the blood dries it cannot be removed from the covers anymore. All these elements indicate that traces of hematite in the ritual structure 4 come from the blood of sacrificed animals.

Ritual structure 5 (fig. 17) consists of great skerries with dimensions 5×5 m and a height of 2 m, which dominates the surrounding area. On the flat top part is allocated large artificial hollow in shape of ellipsoid pelvic dimensions 50×25 cm and depth of 20 cm, in which it retains water from atmospheric precipitation. From that recess, which had the role of the altar (fig. 18), starting a long groove in V cross section, through which is drained sacrificed liquid. On the surface around the stone are visible long curved lines (fig. 19) which extend in different directions. The orderliness of their production and the fact that they were cut out in a very hard surface to be visible, indicating to us that they should have a very specific meaning. The ritual structure 5 is perhaps the most complex religious object on the Veliko Brdo. The central place is occupied by a large monolith stone carved with an ellipsoidal recess with a spout. Very rounded and polished edges of recess indicate that it was used as an altar in a long period, from the arrival of the Celts in these areas at the end of the 4th century BC, until their disappearance from the historical scene in the 4th century AD. In the recess of the altar after the rains and melting of snow water is retains long time, and its traces are clearly visible on the walls.

The ritual structure 6 (fig. 20) is the dominant part of the Veliko Brdo. The structure is made of one large and three smaller stone blocks with traces of processing. In these blocks were registered several regular circular recess diameter of 5cm and depth of 3–5 cm. On the big stone block there are systems of vertical incisions that can be interpreted as a Celtic rune letter (fig. 21). Cuts are arranged in five horizontal rows and they are consisting of vertical lines and slashes. Although the whole block is covered with lichen and moss, the inscription is clearly visible.

The ritual construction 7 (fig. 22) represents a group of four large stones with clearly visible traces of human activity such as grooves, cut lines and dashes, circular depressions. The whole structure has square base, measuring 3.5×3.5 m, at the corners of the square are rough-cut monoliths in the form of irregular blocks.

The ritual structure 8 (fig. 23) is located at the dominant spot of the Veliko Brdo. It occupies an area of almost 10×10 m. It consists of a number of large roughly fitted stone in the form of blocks. On them are clearly visible traces of processing, in order to highlight the individual blocks and to make specific regular recess.

The ritual structure 10 (fig. 25) is located in the eastern part of the Veliko Brdo. It covers an area of about 20×20 m. Through the central part of this site there is a wider Valum on whose sides are seemingly chaotically scattered stone skerries in the form of blocks, with minimal traces of human activity. Based on the facts and curved details on skerries whole area has elements of isolation and sacredness. The size and sprawl of this holy space does not allow us complete evaluation and definition.

In the eastern part of Mount Velika Gorica, about 1000 m from the top, there is a “**landscaped area 1**” of rectangular shape and dimensions of 10×6 m, which is dig into a rocky ground to the depth of 1.30 m. The space is oriented north – south. It is covered in lichens, moss and grass low, so it is very difficult to define it without cleaning this area. In any case, it is the landscaped area set on the one of the dominant peaks of Velika Gorica.

Landscaped area 2

Landscaped area has the shape of a stone wall carved into the living rock. External, east side is 1m lower than the western side. Its length is approximately ten meters. It consists of partially processed massive blocks, width of about 1m, and its orientation is north – south. Although everything is covered with lichen, moss, grass and low shrubs, there are visible traces of rough processing.

In the middle of the eastern part of Gorica in regard to the top and base, stands out one big mound with diameter of 10 m and height of 2 m. On the mound are big skerries, next to which is a young oak tree. It is important to note that on the entire area of Gorica, because of unfavorably rocky and sandy substrate there isn't this kind of wood. On the stone monolith, there are numerous, clearly visible traces of human activity (fig.27). This mound with the monolith and a whole series of skerries located around is defined as **ceremonial structures 11** (fig. 26).

The ritual structure 12 (fig. 28) is located on the eastern slope of Gorica and represents a sacred space carved in the live rock. It consists of one big irregular stone block and landscaped square space with dimensions of 3.5 to 3.5 m, next to it.

The ritual structure 13 (fig. 30) is located on the eastern slopes of Gorica. It consists of large blocks of „living stones” that are processed in the proper form of blocks arranged in a specific order. The whole ritual structure represents a regulated and designed space with dimensions of 10 × 10 m. On the stone blocks there are series of proper circular recess with diameter of 6–10 cm and depth of 10 cm. Although the ritual structure is covered with lichens and moss and overgrown with grass and low shrubs it looks very powerful. Stone blocks are rough-cut in properly designed elements which dominate the ambience. This ritual structure also contains enough elements to confirm its sacred function. Celtic sanctuaries had never been in the form of specific structure, but they were adapted natural environments.

The ritual structure 14 (fig. 31, 32, 33) is located on the eastern slope of Gorica. It consist of one big stone skerries made in incorrectly ovoid form, length of 7, width 3 and the height of 1.5 m. In the upper part is artificially made horizontal recesses in the form of a groove wide of 40cm and a depth of 20 cm. At the foot of the stone it is clearly seen his profiling. On the sides are properly chiseled grooves of rectangular cross-section. The ritual structure 14 with its size and preservation is one of the most important facilities objects within the Celtic sacred space in Ram.

The ritual structure 15 (fig. 34) is located on the eastern slope of Gorica on location Orljak – Grdilište. It consists of several large stone skerries grouped in one place, with visible traces of human processing. Toponym Orljak is of uncertain origin and its base is the same as the name of the village Orlje in Rudnik. Toponym Grdilište possibly comes from noun grdnja (scold) and suffix ište (untranslatable) which indicate places where once existed a building. That's toponym is the same type like: the location of the village (selište), the location of the house (kućište), the location of the church (crkvište), the location of the monastery (manstiriste), the location of the refuge (zbegovište), the location of the camp (taborište) and similarly. In this case Grdilište would be the place where it was performed scolding and vituperation, or verbal punishment and a warning to members of the community. Another possibility is that the word derives from the adjective grdan which means large and in that case, this place would be something big and important. It is obvious that different interpretations intertwines and complement each other.

The ritual structure 16 (fig. 35) is located on a protruding point called Grdilište (222 m above sea level), which dominates over the Danube, with a panoramic view to Veliko Gradiste. Below that point there are two strong wellsprings of Mika's water and Hajdučka water (Brigand's

water). At the top of the Grdilište, there is a giant stone in the shape of block, his dimensions are 6×3 m and a height is about 5 m. The stone is divided with geometrical, natural and artificial cracks on 7 smaller blocks. The upper part is flattened. In several locations on the entire surface of the ceremonial structure, the traces of finishing are visible. The numerous grooves, cut lines and the circular recesses are registered on it.

The ritual structure 17 (fig. 36) is located fifteen meters below the ceremonial structure 16. It is composed of processed skerries in the form of blocks with different traces of finishing.

The ritual structure 18 (fig. 37) is a continuation of ceremonial structure 17. This is a very complex and disjointed object with very similar characteristics like previous structure, located on an area of 30×15 m. It consists of several boulders with traces of human activity and represents a monumental natural and regulated space redolent with a unique beauty and divine power. The whole structure is particularly impressive on the north side of the Danube

Number of ceremonial structures on the Gorica Hill, near the village Ram, is certainly much higher than the number of monuments presented in this paper. This requires a detailed micro reconnaissance of entire complex, cleaning the monument of vegetation and detailed technical survey and positioning of all sacral objects.

On the existence of a large religious complex in nature pointed M. Stojic in 2003 by publishing results of research on the site of the Veliki Vetren, on the mountain Juhor in the basin of Velika Morava River. Based on the rich and diverse archaeological material find this site is culturally and chronologically determined in the Celtic period, or at the time of 2–1 century BC¹. S. M. Petrescu in 2012 has published a very similar findings in the Banat Mountains (Mountainous Banat) around Caransebes, at sites Borlova and Little Mountain (Muntele Mic), which are defined as altars form Dacian culture². Very similar stone monuments, with artificial recesses made into the living rock, are registered in South Tyrol in Austria³. G. Lazarovici and associates in 2014 presented, in detail 46 large stones from the mountain Task (MunteleTeasc)⁴, that both St. Kovacs in 1914⁵ and G. Bako in 1962 and 1968. G. Bako in 1962 defines the drawings on the big stones on MunteleTeasc as a testimony of the Bulgarian presence northern of the Danube, and in 1968 the same complex defines as the Neolithic. G. Lazarovici and associates present very detailed observation of the entire site, pointing out the great complexity of its chronological and cultural determination. They point to the great similarity of drawings carved on large stones on MunteleTeasc with signs and symbols from the Neolithic and Copper Age, as well as the possibility of Paleolithic origin of some of them⁶. The great similarity between the sanctuary in Ram and MunteleTeasc indicated the fact that in both cases it is „sanctuary in nature,” and that classic archaeological traces are not registered. On the possibility that some objects on MunteleTeasc may belong to Celtic spiritual circle pointed a monument in the shape of a bear (Piatra 31) and idol with concentric circles and incised lines (Piatra 15).

Cultural and chronological determination, of the sacred complex in Ram, is performed on the basis of a wider archaeological context in which the site is located. Right next to this site is Lederata, ancient Roman military camp from which the emperor Trajan organized a huge march on the Dacians in the 2nd century AD⁷. Roman military camp was built in the northeast corner of a large Celtic oppidum (fig. 1–2), from who remained preserved the mighty earthen

¹ Stojic 2003

² Petrescu 2012

³ Menara 1992

⁴ Lazarovici et all, 2014: 25–60

⁵ Kovacs 1914

⁶ G. Lazarovici et all. 2014: 76.

⁷ Mirkovic 1968: 13.

ramparts and entrance gates. On the north side it is protected by a rocky, impassable section above the Danube. On the western side is provided by the steep slopes of a stream Velika Šajica, and on the east by stream called Trešnjin potok. These sides of oppidum were reinforced with earthen walls, which are preserved in width of 3 and height of about 1 m. In the middle of the eastern earthworks there is a passage, from whom leads a footpath for the descent to the shores of the Danube. Trešnjin potok separates oppidum of the Veliko Brdo. The etymology of the name of the stream is in relation to the verb shake, punch, and the noun bang; these terms are used in meaning thunder, and not in connection with fruit trešnja (cherry). Veliko Brdo, itself is frequently exposed to lightning strikes. On the south side, which is easily accessible, oppidum is protected by a high earthen wall. On this side is the main entrance to the oppidum. The entrance gate (fig.3–4) has a width of about 5 m. On the right, eastern side gate is flanked by large earthen walls long 50m, 10m wide and 5 m high. The gate is on the left, west side flanked by conical elevations with diameter of 10 m and height of 5 m. Oppidum has a trapezoid shape, whose wider side facing the Danube. The dimensions of the fortifications are: length of the north side is 350 m, 390 m in the west, 200 m in the south and 350 m in the east. By its dimensions it belongs in the group of big oppida with surface of 10 ha.

For building of earthen walls around the oppidum were spent at least 2 500 cubic meters of earth. If we add to this construction of a wooden palisade along the accessible side of oppidum, whose length is 940 m, and that it was built of wooden poles with a diameter of 0.20 and a minimum height of 4 m, we obtain that for its construction was spent 600 cubic meters of wood. Floor substrate on which oppidum was built is rocky, exposed to strong blows of Košava wind (this is a cold, very squally southeastern wind) from the Carpathians. The earth of which were built earthen ramparts is being transported from the Danube coastal, from a distance of about 1.5 km. All these data tell us, convincingly that the construction of the oppidum in Ram represented a major construction project. Finds of Celtic material from oppidum in Ram are not numerous, primarily because of the lack of cultural layers. Rocky substrates and high exposure to strong winds did not allow their formation. In addition, Celtic architecture made of wood, earth, grass and cane could not leave marks on the ground and to preserve the numerous remains of Celtic material culture. The Romans, with their arrival in this part of the Danube Region will bring construction of stone, brick and lime mortar and such architecture in Lederata is preserved only in the lowest, basic zone. All the researchers of this site agree that the Romans, after construction of military fortification far smaller than the oppidum, taken earlier Celtic name of this city. Original meaning of the name is still a mystery. One such large fortified object in the Danube region surely represented a Celtic base camp for their further expansion. Celtic graves located in Kostolac Village, Požarevac, Živica, Malo Crnice, Boževac and Kumane, talk about their numerous presence on the territory of Braničevo District from 3rd to 1st century BC⁸.

From ancient Greek historians we learn that Alexander the Macedonian, in 335 BC, before the march on Persia and India, organized the great march to Triballs, who lived in the wider area of river Velika Morava. He then broke out on the Danube in the place where the coast was very steep and high. The defeated Triballs sheltered themselves at the Danube islands. This description completely matches with the bank of the Danube at present Ram. On that occasion, on the Danube banks, Alexander meets with Celtic emissaries. The Celts arrived in the Serbian Danube in late 4th century BC, moving inside of the Carpathians arch from Central Europe. Alexander the Macedonian has concluded peace with them on condition that they do not exceed Danube. After Alexander's death in 323 BC Celts crossed the Danube and in a large march coming to the

⁸ Stojić/ Jacanović 2008,p. 63

Delphi in Greece. There were defeated „over the will of the gods rather than force of arms,” and from there they back into the Danube region, where they continue to live a quiet life⁹.

By archaeological investigations of the site Šajica, archaeologist Mladjan Cunjak discovered late antique tombs with typical Celtic material, such as bronze-torque necklace and bracelets. This tells us that in the area of ancient Lederata during the 4th century AD lives the Celts, mentioned by Ammianus Marcellinus. During previous research of Lederata a series of random surface Celtic findings has unveiled. The most numerous are fragments of bracelet astragals type, bronze fibulae of component construction and spurs with a drift. A particularly important finding is fragmented iron belt buckle Laminci type, dated to the second century BC (1). The buckle is decorated with embossed arched lines and concentric circles. About the presence of the Celts in the Lederata testify findings of the upper part of the pitcher made of wrought iron (2). It is shaped in the form of a horse's head with a plastic modeled mane. Objects as zoomorphic belt buckle (3), bronze handle of containers (4), pre-monetary agency of payment (5) and iron spurs (6), testify us of a significant Celtic presence in the oppidum Lederata.

A special group of Celtic archaeological findings related to opidum in Ram, represents objects found during the excavation of gravel from the Danube, on the lower tip of now submerged river island called Ada Čibuklija. Mentioned findings from the Danube River at this location could reach along with drifts of Velika Morava which is continuously deposited in this sector. Another way is that they were accidentally dropped in water while crossing the river. About this possibility testify toponym Katanski Brod, located in the immediate vicinity. By toponym Brod is marked the crossing of a large river, and toponym Katanski (katana – a soldier) indicates that this is a militarily crossing. A third possibility is that the items are deliberately thrown into the river. There are notes with the ancient writers that the Celts, when coming up to the big water, threw into it their weapons and tools. Among the findings stands out the ceramic water jar, two iron spears, bronze fibula, the iron of the car in the form of a stylized ram head and the upper part of the iron musical woodwind instrument.

The Celts, using the best natural crossing over the Danube, entered into the region of Balkan straight at the village Ram. It is worth mentioning that the same crossing was used by the Emperor Trajan during the conquest of the old Dacia, which is immortalized on Trajan's Column in Rome. On this high rocky plateau Celts built large fortifications – oppidum, one of the largest in the Celtic world. It will become a base camp for the Celtic expansion to the south.

To the Celtic conception, the world is one large area with a central tree. In respect of the cult of the dead, stands out the understanding about an island of the blessed, where happiness reigns and where happy, immortal soul, continues to live and in the end moved to another living being. The cult of the dead is accompanied by various rituals. Specific natural forces are respected along with the rituals performed in the natural ambient of sacred groves. The cult of the sacred forest was widespread over a large area of the Celtic displacement. The stone was especially honored, according to Celtic belief; the stone was residence of the souls of heroes and unborn children. They believed that the droids can be turned into the stone. The sanctuary is represented designated area separate and away from the village, within which was a single shrines and cult objects. They are choosing places where a lot of people could gather and where the natural conditions provide the basic elements of the cult.

The whole area of the Gorica hill has provided such conditions. Dominating position near a large river with a wide view on the surroundings, numerous large skerries and a whole range of springs gave enough elements for the conversion of a great natural environment in a sacred place.

⁹ Kruta 1976.

Natural elements are with minimal human activities turned into sacred objects. It was enough to roughly fit lonely rock, etched into it groove, line or character, carve larger or smaller recess for sacrifice, for it to be turned into an altar or in the entire sacrificial structure. Religious objects at Lederata are scattered in a very wide area that has almost identical characteristics. With preliminary reviewing this space can be divided into two major sections, East and West. Celtic shrines reflect the overall Celtic mythology, in which stone sublimate their understanding of the cosmos. Such shrines are known in France and on the British Isles, and for their construction stone was transported from great distances. These shrines were not only places for offerings, but they were kind of paleo-astronomical observatories from which they were observed movement of celestial bodies, which was necessary for the calendar knowledge and orientation in time. With the eastern part of the complex is very interesting to observe the sunrise on the horizon and to register moving of his position. From the western part it can be followed sunset throughout the whole year. All these calendar components were necessary for the accurate determination of the date of certain annual holidays and the timing of certain agricultural activities. Ceremonial structure at Lederata is in the base of the square, which is characteristic for the time of 2–1 century. It is worth noting that in organization of the whole area a major role plays orientation of some stone structures, as well as their mutual layout because of celebration of certain calendar festivities. Such holy objects are associated with cosmogonies myths about creation of the world, where the main role is played by the very axis of the cult place, directed towards the position of sunrise during the winter solstice, which for the Celts represents the beginning of the new year. Similar structures are known in Hungary, the Czech Republic, Austria and Romania. In the cult places there were sacrificed various cult animals, primarily pigs and deer. An important characteristic of the Celtic cult places is their continued existence at the same place and its immobility on their original locations. Like most Indo-European people, the Celts in their beliefs respected natural forces, celestial body, fire and water. All these ceremonies were focused on the development of the fertility cult. They expressed appreciation of rivers and springs. Defining of Celtic sacred place is considerably more difficult by the fact that the immediate surroundings of the village have been turned into a shrine. These are the places and objects of natural origin, in whose creation human activity was minimal. These are monumental, sometimes processed stones, trees, forests, springs, hills and mountains thoughtfully fitted into large cult complexes.

About continuity of sacral stones at Ram, very impressive testify the existence of a unique ancient sanctuary (fig. 38–39) in the rock beneath the medieval Ram fortress. In a very steeply cliff that rises above the Danube, is carved the flattened space, only 4 m long and 1.5 m wide, to whom leads a narrow and steep path. On the rock is a carved Latin inscription in the form of classical Roman *tabula ansata* with the votive text: *I. M. O. VEXIL. LEG. VII CL. SUB CURA G. LICIN. RUFIN* (fig. 40)¹⁰. The inscription testifies that Gaius Licinius Rufin, gonfalonier of VII Claudius' legions, made a vow to Jupiter, the best and the biggest of all gods. In the hard green stone, are shallowly engraved the letters and the table frame, which are accentuated by applying red paint, whose traces are still visible. This, fortunately preserved inscription, is only, but a strong argument that this carved place in the living rock represents a sanctuary of supreme Roman god. It was a place where the people appeal to God with the inscription and without it. In that and such context, we must observe the whole Celtic area around Lederata, space on which so far has been registered numerous and diverse traces of human activity carved or engraved in the living rock.

We must have in mind another element when we talk about the Celtic sacred space at Ram. It refers to the historical data according to which, in some antique sources, Lederata is mentioned

¹⁰ Mirković 1968, p. 100

as Literati¹¹. The basis of this name is the Latin word *litera*-the letter. This data indicates the possibility that the ancient town Lederata – Literati got its name because of the numerous curved signs and „letters” in the rocks and stones of Celtic sacred space. The hill Gorica, itself, where the space is located, is a giant landmark that stands out clearly it's and easily observed from a distance of several dozen kilometers. This sacred mountain is clearly visible even from Kostolac, Veliko Gradište, Bela Crkva and Vršac.

After preliminary reviewing the whole sacred complex on the hill Gorica near Ram, above the Celtic oppidum and ancient Lederata, it can be concluded, that by characteristics belonging to the Celts, which according to archaeological data, lived here since the end of the 4th century BC, to the 4th century AD. This area is geo-morphologically clearly separated from the wider environment. It is special for its flora and fauna inhabited on it. Various types of lichens, mosses, ferns and other plants can't be find in dozen of kilometers around. This unique oasis of flora and specific forms of relief certainly attracted attention of the ancient people, and therefore the Celts, whose spiritual life is closely connected with nature and the natural elements. That space, which itself is a mystical and mysterious, is also rich with very interesting and distinctive individual names of places, such as toponyms Gorica, Trešnjin potok, Orljak and Grdilište. In this area without some great needs no one comes. Although today the local population of the villages Ram and Zatonje, there is no memory of the sacral character of this area, in the fact that it is still a forbidden – tabooed zone, is contained his basic religious character.

Celtic sacred place near Ram is located on a large area and can't be viewed from one location. It is 3 km long, 300–500 m wide; with an altitude difference of 200 m between the highest and lowest identified sacral points. In this area, during previous research it has been found 18 different religious structures and two large ceremonial spaces. This is unique and unusual archaeological site where can't be applied classical archaeological research methods. On this site there is no archaeological layer, stratigraphy, nor are classic archaeological finds. Offerings did not have to be objects, but they are, since sanctuaries are in the nature, some plants, animals, water, milk, blood and various other drinks, fruits and food. Such situation corresponds completely to the „place of cult inscription” recorded in the Serbian ethnological practice, where members of the rural community several times a year gathering up under the sacred tree, usually oak, praying to God, the priest carves cross in the tree, pour wine on it and lights wax candle, everyone sings ritual and devotional songs, ceremony ends with food and drink. By the classical archaeological research method, only a few months after performing the last rites, can't be found any of classical archeological traces, although at that place the ritual is performed over a century.

These facts speak in favor of the study of ambient archeology as a new methodological concept, with a specific research methodology, based on specific archaeological traces on the field, as is the case of the Celtic sacred space at Ram. Such traces are usually physically modest, drab and unattractive at first sight, and as such they have been neglected so far. Any emphasis of some stone, it's marking and giving him any name, turn an ordinary stone in the habitat of the soul and God itself, and transforms it into a mark whose task is to be a major landmark in space and time and to be unbreakable and constant link between man and God. On such stone does not have to be engraved sign or symbol. The essence of its sacredness is contained in the different rituals that are performed near it or on it, and in the secret knowledge that this stone is kept and which are known only the chosen ones.

¹¹ Mirković 1968, p. 99

Bibliography

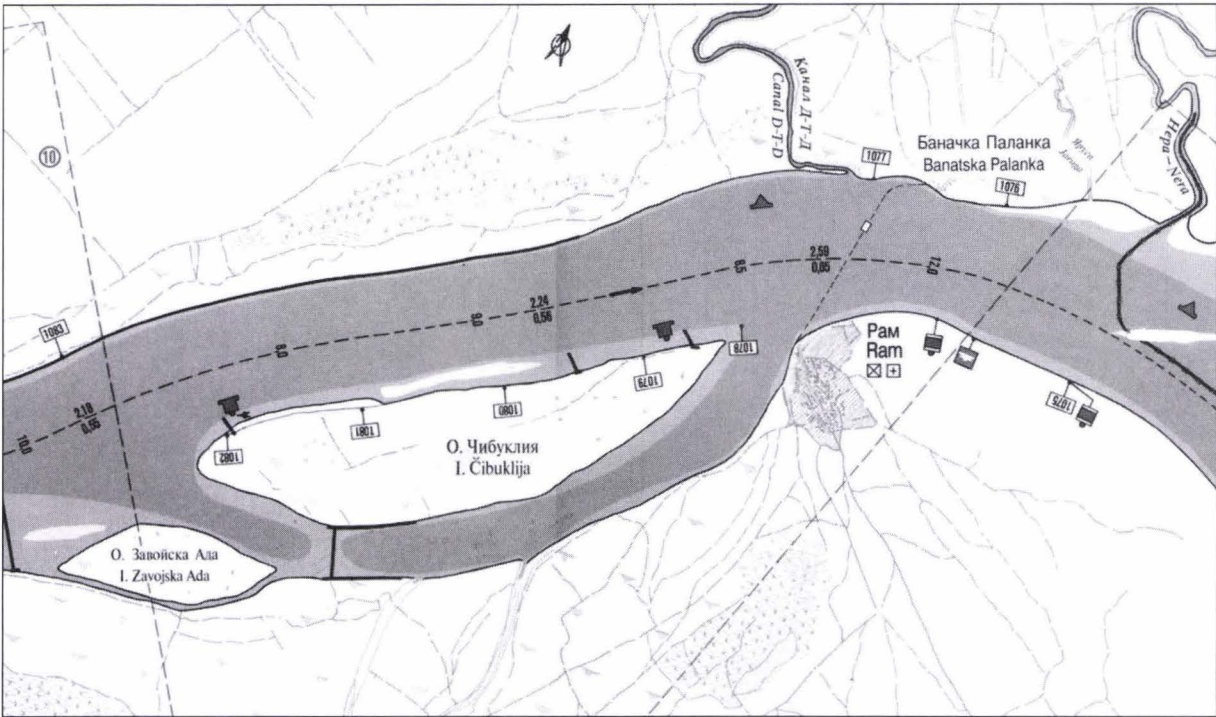
- Kruta 1976 = V. Kruta, *Les Celtes*, Paris, 1976
- Lazarovici et all 2011 = G. Lazarovici, I. C. Pop, C. M. Lazarovici, S. Angeleski, Megaliți in Carpații răsăriteni. Despre sanctuarele din natură și urmele unor așezări, Studiu de etno–arheologie și etno–religie, in *Arheologia Moldovei*, XXXIV, 2011, 53 –78.
- Lazarovici et all. 2014 = G. Lazarovici, C. M. Lazarovici, S. Colesniuc, S. Angeleski, Muntele Teasc. Despre sanctuare în natură, *Apulum* LI, Alba Iulia, 2014, 25–60.
- Menara 1992 = H. Menara, *Sudtiroler Urwege, Ein Bildwanderbuch*, Bozen, 1992.
- Mirkovic 1968 = M. Mirkovic, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Beograd, 1968.
- Petrescu 201 = S. M. Petrescu, *Rupestral traces in the Mountainous Banat (I)*, *Tibiscum, Acta Musei Caransebesiensis*, Serienoua 2/2012, Caransebes, 2012, 11–24.
- Стојић 2003 = М. Стојић, Велики Ветрен, Београд, 2003.
- Стојић /Јацановић 2008 = М. Стојић, Д. Јацановић, Пожаревац, Културна стратиграфија праисторијских локалитета у Браничеву, (*Cultural Stratigraphy of Prehistoric Sites in the Branicevo Region*), Београд – Пожаревац, 2008.

ZONA SACRĂ CELTICĂ DIN APROPIERE SE SATUL RAM (2) (Abstract)

Село Рам се налази на једној од кључних геостратегијских тачака у југоисточној Европи. На овом месту, где Дунав удара у прве огранке Карпата и где се у Дунав уливају Караш, Нера, Млава и Пек, спајају се Балкан, Карпати и Панонија. Крајем 4. века у овај део Подунавља стижу Келти. На подручју села Рам они су оставили значајне трагове. Они се могу груписати у три категорије: налази из келтског опидума; водени налази из Дунава и келтски свети простор. Келтски опидум Ледерата је један од најочуванијих јужно од Дунава и Саве. У оквиру опидума пронађен је читав низ келтских археолошких предмета. Сачувани су земљани бедеми са улазном капијом. Вађењем шљунка из Дунава, између аде Чибуклије и села Рам, пронађен је велики број келтских предмета: копља, фибуле, керамичке посуде и друго. Келтски свети простор налази се на доминантном узвишењу изнад опидума. Чини га комплекс природних камених споменика са бројним, јасно видљивим траговима људског деловања. Чине их у камен удубљене посуде са изливником, урезане линије и кружна удубљења. Поједини урези су веома слични келтским рунама. У селу Рам постоји римско светилиште на стени, посвећено Јупитеру, јединствено такве врсте у Подунављу. Нови налази указују на могућност тумачења имена села Рам преко словенске речи (х)рам и имена античке Ледерате – Литерате, преко латинске речи литера – слово. Налаз келтског светилишта указује на потребу археолошких истраживања амбијенталних целина, где акценат није дат на покретан археолошки материјал, већ на ритуалне конструкције које представљају природне камене облике дорађене људском руком.

Map 1. Celtic sites in Braničevo District

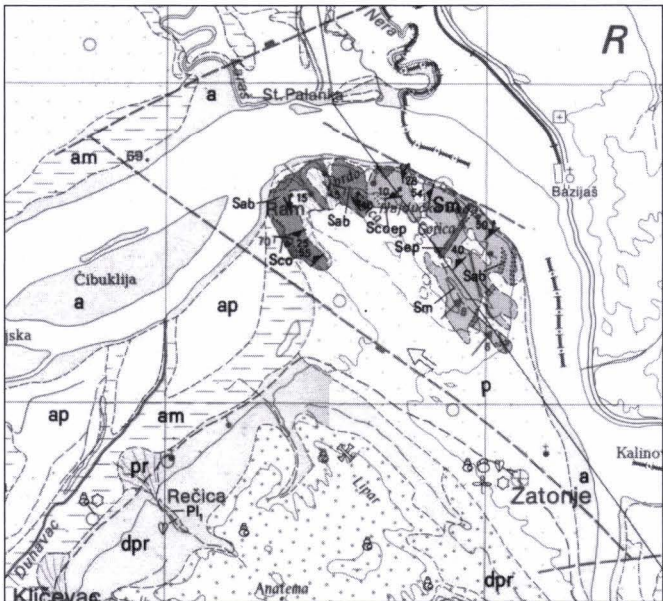
Map 2. The Danube waterway near Ram

Map 3. Topographic map of Ram

Map 4. General Staff map of Ram, form 19th century

Map 5. Geological map of Ram

Figure 1: Satellite image of the Celtic oppidum and Roman fortifications at Ram

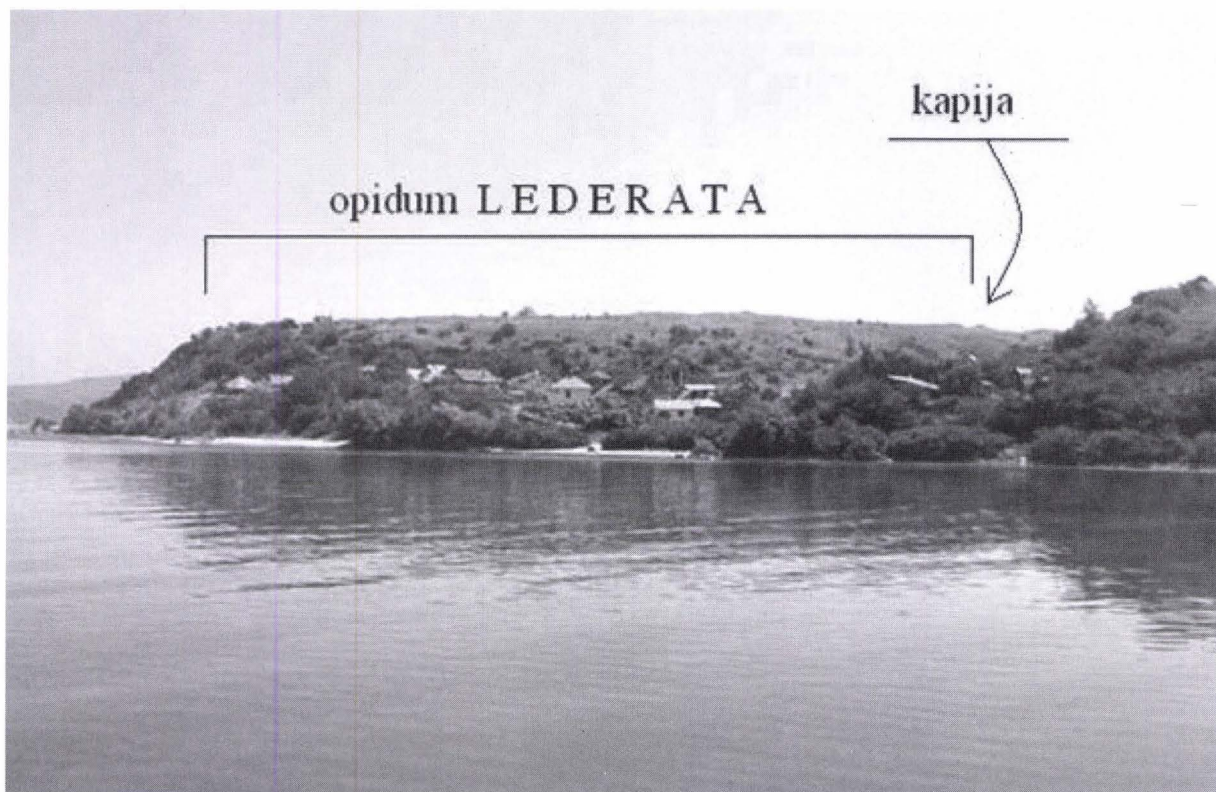

Figure 2. Celtic oppidum Lederata, the view from the Danube

Figure 3. The entrance to the Celtic oppidum Lederata

Figure 4. Entryway of the Celtic oppidum Lederata

Figure 5. Celtic oppidum from southwest

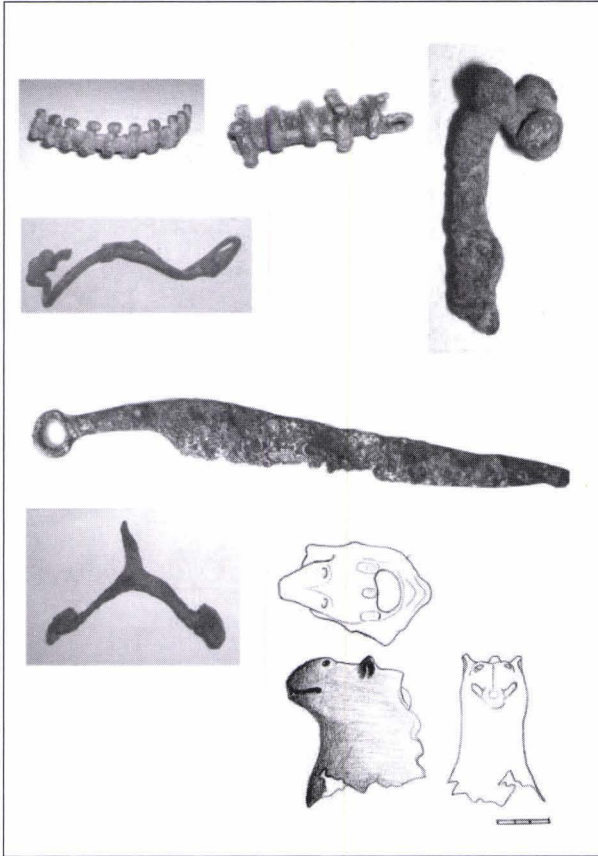

Figure 6. Celtic surface finds from Lederata

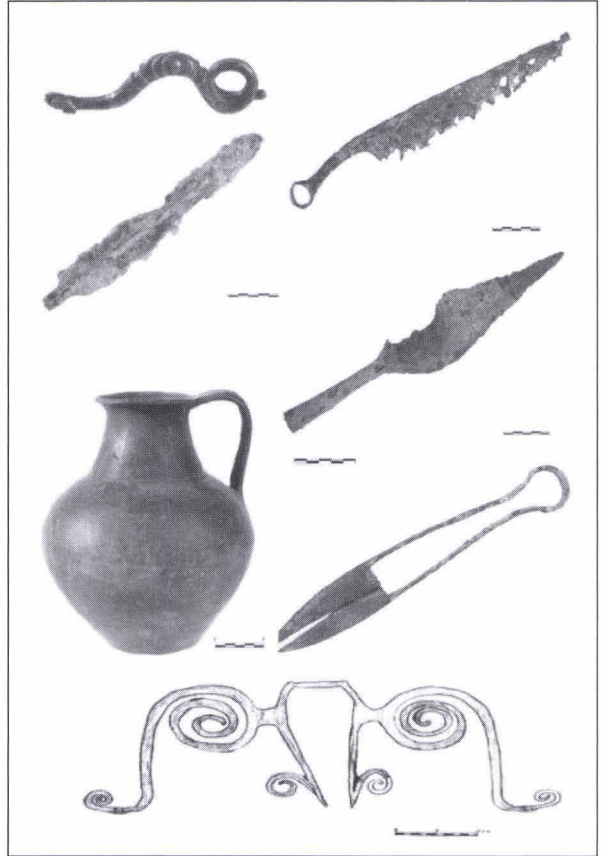

Figure 7. Celtic finds from the Danube River at Ram

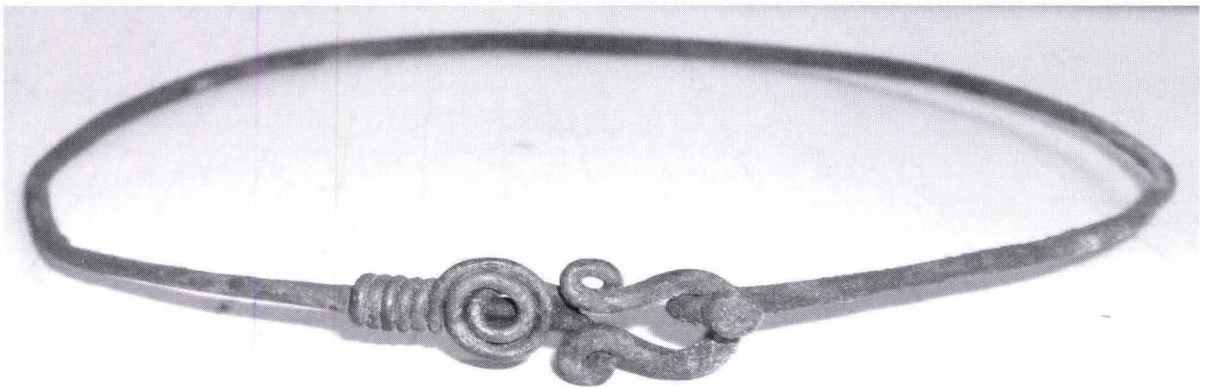

Figure 8. Celtic bronze torque found in an ancient tomb in Lederata

Figure 9. Veliko Brdo

Figure 10. View of the Celtic oppidum from the (Great hill)Veliko Brdo

Figure 11. A lonely stone skerries

Figure 12. A lonely stone skerries

Figure 13. The ritual construction 1

Figure 14. The ritual construction 2

Figure 15. The ritual construction 3

Figure 16. The ritual construction 4

Figure 17. The ritual construction 5

Figure 18. Construction 5, detail of the altar

Figure 19. Construction of 5, detail of the altar and the engraved lines

Figure 20. The ritual construction 6

Figure 21. The ritual structure 6,
detail with carved signs

Figure 22. The ritual construction 7

Figure 23. The ritual construction 8

Figure 24. The ritual construction 9

Figure 25. The ritual construction 10

Figure 26. The ritual construction 11

Figure 27. The ritual structure 11, a detail of circular recesses

Figure 28. The ritual structure 12

Figure 29. The ritual structure 12, a detail of the recess

Figure 30. The ritual construction 13

Figure 31. The ritual construction 14

Figure 32. The ritual structure 14, a detail

Figure 33. The ritual structure 14, a detail

Figure 34. The ritual construction 15

Figure 35. The ritual construction 16

Figure 36. The ritual construction 17

Figure 37. The ritual construction 18

Figure 38. Roman Temple in the rock beneath the medieval Ottoman fortress

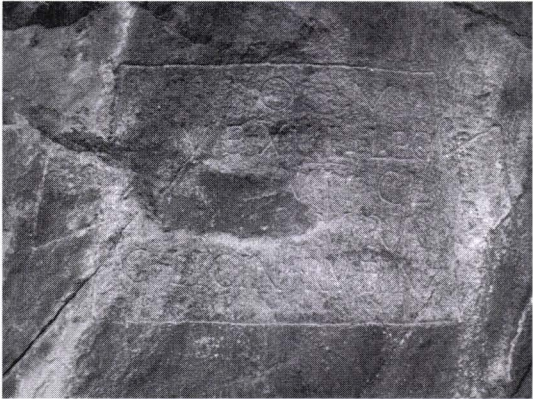
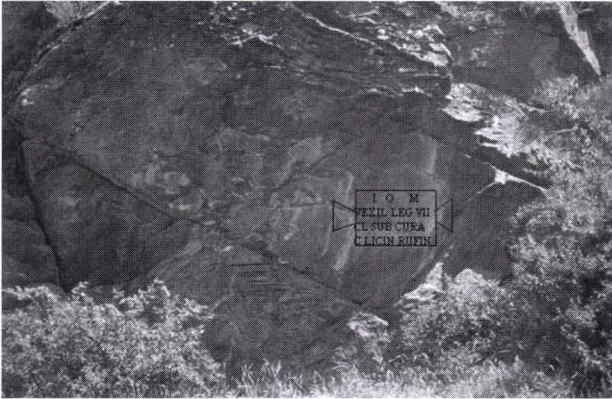

Figure 39. Roman temple in the wall with the inscription. Figure 40. Inscription dedicated to Jupiter from Ram

Figure 41. Celtic warrior. Part of permanent exhibition in The National Museum in Pozarevac

ISTORIE

HISTORY

DIN LUMEA ELITELOR BĂNĂȚENE. DIPLOMA ȘI SIMBOLISTICA BLAZONULUI ACORDAT PROTOPOPULUI CONSTANTIN ATHANASIEVICS

Patricia GHEMEȘ

Ministerul Afacerilor Externe
Institutul Diplomatic Român

*«La connaissance du blason est la clef de l'histoire de France»,
a dit Gérard de Nerval; c'est la vérité*

Banatul istoric, delimitat de hotarele sale naturale, ajunge în anul 1718 sub stăpânirea Imperiului Habsburgic, stăpânire consfințită prin pacea de la Passarovitz. Dar, o dată cu încheierea acestei păci, se readuce în discuție încorporarea Banatului la Ungaria conform vechilor privilegii ale epocii medievale¹. Dacă prin diploma din 29 august 1457 a regelui Ladislau V Postumul, emisă la cererea unor nobili și cnezi locali drept rasplată pentru apărarea vadurilor Dunarii împotriva incursiunilor otomane, se stabilea ca pe teritoriul celor opt districte bănățene românești să nu se mai dea moșii și sate străinilor, districtele să nu mai fie despărțite ori dăruite cuiva², după aproape trei secole această situație va fi radical diferită. Vânzarea bunurilor fiscale din Banat este inițiată încă din anul 1775 când guvernatorul Brigido propune vânzarea moșiilor, la 25 octombrie 1777 împărăteasa Maria Tereza anunțând Administrația Banatului că este de acord cu vânzarea bunurilor erariale, numeroasele războaie purtate de statul austriac obligând monarhii să treacă la vânzarea domeniilor statului din Banat, acesta având statut de domeniu al Coroanei și Camerei Imperiale.

Cumpărătorilor de domenii li s-au promis mai multe facilități la achiziționarea acestora, permițându-li-se acte de donație și de înnobilare cu toate drepturile și avantajele pe care le au stările privilegiate din țară, cumpărătorii reușind astfel să se stabilească pe noile domenii indiferent de religie sau naționalitate. După decesul împărătesei, în cadrul ședinței comitatense din data de 1 noiembrie 1780 ținută la Lugoj, noilor autorități li se aduce la cunoștință doleanța și promisiunea în același timp, din partea împăratului Iosif al II-lea, de a respecta libertățile și privilegiile nobilimii maghiare. Revenirea la organizarea comitatensă din Ungaria urma să fie realizată prin vânzarea domeniilor fiscale nobilimii maghiare, astfel fiind rezolvată lichidarea autonomiei Banatului și integrarea în structurile de stat maghiare. Însă, în anul 1781, fără să țină cont de protestul nobilimii maghiare, Iosif al II-lea ordonă cumpărarea ca „bunuri clasificate” a domeniilor prin licitații la care era permisă participarea nu doar a nobililor, dar și a altor persoane, indiferent de originea etnică sau apartenența religioasă³. Noii proprietari deținători

¹ Șipoș 2002–2003, p. 383–433.

² Vinulescu 1936, p. 3–4.

³ Szentkláray 1879, p. 405.

de domenii astfel dobândite, intrau în rândul nobilimii. Între anii 1781–1782 prin vânzarea la licitație publică, au fost vândute 56 de domenii din Banat⁴. Apariția acestei noi nobilimi în Banat nu a anulat preponderența Camerei asupra proprietății funciare, la data de 5 martie 1784 împăratul Iosif al II-lea emițând un ordin de încetare a vânzării acestor domenii.

Printre noii înnobilați pe vremea împăratului Iosif al II-lea s-a numărat și familia lui Eftim Athanaszievich de Valiapaji, senator de Novisad, înnobilită la data de 26 iulie 1792⁵. (vezi fig.1.) Confuziile cu familia protopopului Constantin Athanasievics au fost frecvente în decursul vremii. Înnobilarea lui Constantin Athanasievics, protopop ortodox de Lugoj și consilier al curții de apel din comitatul Caraș se face la Viena în 10 februarie 1804, conform Diplomei de înnobilare cu blazon, publicată în Cărțile regale⁶. Recunoașterea nobilității se va face în urma cererii depusă autorităților comitatense de către Ioannes Athanasievics din Lugoj, privind atestarea calității sale de nobil, Lugoj 18 martie 1807⁷. Liniile de descendență ale acestei familii s-au păstrat neîntrerupt, întreaga colecție de documente originale păstrate până în prezent în posesia acestora reprezentând o reală valoare istorică. Alături de diploma de înnobilare și blazonul conferit de împăratul Francisc I (vezi fig.2), familia păstrează un document inedit intitulat *Cronica de familie scrisă de Sofia Athanasievici în anul 1928*. Toate aceste noi izvoare completează datele publicate de Áldásy Antal⁸, Andrassy Gyula⁹ și Nagy Ivan¹⁰. Despre originile acestei familii, Sofia Athanasievics menționează în cronica sa faptul că sunt macedoromâni și s-au refugiat în Banat datorită conflictelor cu turcii. O sintetică descriere a diplomei de înnobilare regăsim în lucrarea lui Andrassy Gyula, *Cărțile heraldice din Ungaria* (Liber armorum hungariae):

*íAtanasievici Constantin, protopop ortodox de Lugoj, și consilier al tablei regești din comitatul Caraș, și soția Maria Bogdanovici, împreună cu copii: Ștefan, protopop de Caransebeș și soția Suzana Ioanovici, nobilă de Șakabent și nepoții născuți Iuliana și Marta, apoi Ioan, locuitor din Lugoj, Constantin elev, Petru, paroh în Lugoj, și soția Maria Georgevici împreună cu nepoata Marta; apoi ficele Iuliana, măritată Isac Nicolae, Rebeca și Catalina. Documentul menționează că înnobilarea s-a făcut de către regele Francisc I, în Viena, la 10 februarie 1804*¹¹.

Date mai complete privindu-l direct pe Constantin Athanasievici sunt publicate de Nagy Ivan în lucrarea sa referitoare la istoria familiilor nobile și genealogia acestora, intitulată *Anuarul de istorie a familiei. Cu heraldică și tabele genealogice*, apărută la Budapesta în anul 1899, acesta precizând inclusiv motivul înnobilării protopopului Constantin Athanasievics: „A avut merite că a reușit la 1797 să întoarcă mai mulți tâlhari care se ascundeau în codrii comitatului, la dreapta credință aceștia devenind cetățeni cinstiți”¹².

Volumul 7 (1801–1825) al Almanahului Bibliotecii Muzeului Național Maghiar, colecție elaborată de Áldásy Antal, referitoare la diplomele familiilor nobile și blazoanele conferite, reia

⁴ Suciu 1968, p. 26.

⁵ Diploma de înnobilare publicată în *Cartea Regală*, nr. 56, 1792, p. 209–213 (cu o miniatură reprezentând blazonul, la începutul textului).

⁶ Diploma de înnobilare publicată în *Cartea Regală*, nr. 61, 1804, p. 309–313, (cu o miniatură reprezentând blazonul, la începutul textului). Link: <https://archives.hungaricana.hu/en/libririigii/>, pagină consultată în data de 6 februarie 2016.

⁷ Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale (în continuare se va cita: SJAN Timiș), *Fond Prefectura Județului Severin, Fond Prefectura Județului Severin, Inv.1776, Dosare (ani extremi 1776–1849)*, dosar 1/ 1807.

⁸ Áldásy 1941, p. 87–88.

⁹ Andrassy 1913, p. 21, planșa 38 la p. 221.

¹⁰ Nagy 1899, p. 106.

¹¹ Andrassy 1913, p. 43.

¹² Nagy 1899, p. 106.

aceleași date publicate de Andrassy Gyula: „*acest Atanasievics Constantin funcționa de mai bine de 20 de ani ca protopop de Lugoj, totodată ocupându-se și de organizarea învățământul primar*”¹³.

Argumentul lui Ioan Cavaler de Pușcariu pentru a include familia nobilului Constantin Athanasievici în lucrarea sa *Date istorice privitoare la familiile nobile române, Vol. I-II, Sibiu, 1892–1895*, este religia ortodoxă. Chiar dacă Pușcariu menționează corect familia¹⁴: „*Comitatul Caraș, districtul Lugoj, Athanasievics din Lugosiu*” data înnobilării este incorectă, înnobilarea făcându-se în anul 1804 și nu în anul 1802 cum greșit menționează autorul¹⁵.

Blazonul acordat familiei Athanasievics, odată cu diploma de înnobilare (vezi fig. 2.), este descris în limba latină în textele mai sus menționate, dar și în lucrarea lui Áldásy Antal (Volumul 7/1801–1825 al Almanahului Bibliotecii Muzeului Național Maghiar. II. Documente de Heraldică):

*Scutum videlicet militare erectum quadripartitum, prioré ac posteriore sui parte coeruleum, gruem, vigilantiae symbolum, dextro pede elevato lapidem tenentem, dextrorsumque conversum exhibens. Secunda vero ac tertia parte argenteum, tres arbores virides, intermedia eminentiori, e solo excrescentes continens. Scuto incumbit galea tornearia, coronata clathrataque seu aperta, purpura suffulta, auro reducta, torque ac monili circumdata, situ ad dextram obliquo nobilibus propria, e qua leo aureus, lingua rubicunda exerta, caudaque post tergum sinuatim proiecta, pedum dextris falcibus frameam stringens inter iugum alarum aquilinarum nigrarum lumborumtenus emergit, laciniis hinc argenteis et coeruleis, illinc vero viridibus et itidem argenteis, a cono galeae in scuti latéra large defluentibus, scutumque ipsum decenter ac venuste exornantibus*¹⁶.

Descrierea heraldică: Scut francez modern, dreptunghiular, cu talpa în acoladă, scartelat: 1–4) pe albastru o barză naturală, redată din profil, spre dreapta, ținând cu ghearele piciorului drept, ridicat, o piatră de aur, simbolul vigilenței; 2–3) pe argint, pe o terasă verde, trei copaci naturali, cel din mijloc mai înalt. Scutul, așezat cu vârful pe o pardoseală formată din dale dreptunghiulare cărămizii cu vinișoare negre și galbene, este timbrat de un coif de argint, căptușit roșu, cu grilele, lăntșorul și marginea de aur, tarat $\frac{3}{4}$ spre dreapta, din vârful căruia pornesc în jos, pe flancurile scutului, lambrechini sub formă de frunze de acant, la dreapta argintii și albaștri, la stânga argintii și verzi. Coiful este surmontat de o coroană deschisă, cu trei fleuroane, de aur, încrustată cu patru perle, trei rubine și trei safire. Cimier: un leu de aur, limbat și armat roșu, redat pe jumătate, ținând în laba dreaptă anterioară, o sabie de argint, cu lama curbă, înzestrată de aur, flancat de două semi-zboruri negre. Deasupra se vede cerul albastru, iar în fundal o câmpie aurie, copaci și munți. Compoziția heraldică este inclusă într-un cadru rectangular auriu, dotat, în partea de sus, cu un baldachin purpuriu ornat, pe margini, cu motive florale, vegetale și franjuri aurii. Pe marginea superioară a ancadramentului broșează trei scuturi împodobite, pe exterior, cu ornamente baroce, de asemenea, aurii: 1) pe centru, un scut mai mare, oval, despicat, având la dextra, pe roșu, patru fascii de argint, iar la senestra, pe roșu, o cruce de Lorena de argint, ieșind dintr-o coroană antică, cu trei fleuroane, de aur, așezată pe vârful unui deal verde, cu trei vârfuri, cel din mijloc mai înalt; scutul este timbrat cu coroana Sfântului Ștefan, de aur (*stema Ungariei*); 2) pe dreapta, un scut rotund, albastru, încărcat cu trei capete de leopardi, încoronate, de aur, poziționate 2:1 (*stema Dalmației*); 3) pe stânga, un scut, de asemenea, rotund, în tablă de șah, cu carouri alternând argint și roșu, pe șase rânduri și patru coloane (*stema Croației*).

¹³ Áldásy 1941, p. 88.

¹⁴ Cavaler de Pușcariu 1892, p. 46.

¹⁵ Cavaler de Pușcariu 1895, p. 6.

¹⁶ Áldásy 1941, p. 87–88.

Blazonul, afirma Viconte de Magny¹⁷, este o poveste vie și animată, e rezultatul secolelor trecute, în care timpurile moderne văd ilustrarea faptele de arme și vitejie, în aceste însemne relevante, în aceste simboluri totul capătă un sens, o cauzalitate, un scop, un motiv pentru *a fi*.

Opinia unor specialiști ce consideră scartelarea scuturilor (pentru scartelarea în cruce, în cazul blazonului descris mai sus, se pot utiliza și termenii de *écartelé*¹⁸ sau *quarterly*¹⁹) specifică familiilor reunite prin căsătorii nu este în acest caz valabilă. Stema, în cazul nostru, este o stemă de familie, cu rol de a distinge această familie de alte familii nobile. În cazul blazonului în discuție lipsesc figurile heraldice de tipul pieselor onorabile de prim ordin, scutul scartelat fiind încărcat cu **mobile** alcătuite din **figuri naturale din lumea păsărilor** cartierele 1–4 și **figuri naturale din lumea plantelor** în cartierele 2–3.

Spre deosebire de Țara Românească sau Moldova, unde conducătorii nu aveau obiceiul de a conferi titluri nobiliare de tip occidental și, implicit, însemne heraldice aferente acestor titluri²⁰, în Transilvania și Banat situația este mult diferită. Aceste teritorii românești se remarcă prin încadrarea de timpuriu în sistemul heraldic occidental²¹, prin cucerirea maghiară și aria de influență catolică. Atât Gabriel Bathory, cât și Gabriel Bethlen, Gheorghe Racoczy I și ulteriorii principii suverani au acordat numeroase diplome de înnobilare însoțite de blazon, existența acestora perpetuă în timp, pe parcursul mai multor secole, reprezentând o realitate istorică, socială și politică. În secolele XV–XVII înnobilările pentru merite militare acordate și celor care nu erau de origine nobilă apare ca o necesitate, de compensare psihologică pentru cei ce contribuiau la apărarea integrității teritoriale, mecanism subtil folosit de principii transilvăneni ce erau puși în situația de a-și procura forța militară necesară.

Districtul Lugoj, învecinat în secolul al XVIII-lea cu districtul Lipova în N, la est cu principatul Transilvaniei și la sud cu districtul Caransebeșului, se caracteriza prin toate formele de relief. Pe întreg teritoriul districtului se afla pădure ce ocupa în anul 1774 aproape 50% din suprafață.²² Cel mai important curs de apă, râul Timiș, forma pe traseul său numeroase ostroave, cel mai mare dintre acestea fiind situat în dreptul localității Beliș din apropierea Lugojului. Bogata rețea hidrografică și nenumăratele ostroave permiteau dezvoltarea unei faune bogate în care se remarcă păsările acvatice de talie mare. Simbolistica din compoziția stemei (blazonul) acordată cu ocazia înnobilării lui Constantin Athanasievics stabilește astfel strânse raporturi între ideologie, realități sociale și heraldică.

Heraldica este, mai presus de toate, în esență, un limbaj figurativ – scrie Giuseppe Dalla Torre²³ – stemele amintind un fapt glorios, de aceea, blazonul devine un „semn”, specific familiei, ilustrat specific. Dar, interpretarea și decodificarea simbolurilor reprezintă o direcție nouă de cercetare ce presupune un studiu interdisciplinar ce corelează heraldica și istoria mentalităților. Ar fi oarecum forțat să integrăm stema acordată lui Constantin Athanasievics în categoria de armorial „vorbitor” (*armes parlantes*)²⁴ neexistând corelarea compoziției scutului cu numele familiei. Însă, putem observa corelarea între semnificația compoziției scutului și motivul pentru care i s-a acordat înnobilarea protopopului Constantin Athanasievics (un fapt glorios din trecut) și anume:

¹⁷ Palizzolo Gravina Vincenzo 1871–1875, p. 5.

¹⁸ Strudza Săucești 1974, p. 34.

¹⁹ Berry 1828, p. 521–522.

²⁰ Cernovodeanu 1977, p. 40.

²¹ Căzan 1996, p. 131.

²² Ehrler 1982, p. 73.

²³ Bascapè/ del Piazzo/ Borgia 1999, p. 5.

²⁴ Strudza Săucești 1974, p. 141.

...în anul Una mie şaptesute nouăzeci şi şapte, când cete de tâlhari de drumul mare, acţionează fără temeritate contra binelui public, încat şi pe doi Magistrati ai comitatului trimişi în cauze oficiale, i-au rapit în padure, cu dispreţul neîndoiios al vieţii sale şi cu o dexteritate extraordinară i-a înduplecat şi convins ca pe cei doi Magistrati nu numai să-i elibereze sănătoşi ci abdicând de celelalte cete de haiducie (sălbăticie să se întoarcă la viaţa cinstită, le-a făcut în mod credincios şi constant Casei Noastre de Austria şi Regatului Coroanei Noastre Ungare şi le va depune şi în viitor cu aceiaşi credinţă şi tărie de caracter despre care am primit mărturii tari şi credincioase²⁵...

Asocierea smalţului albastru cu imaginea cocorului / berzei, regăsită în heraldica maghiară a secolului al XVII-lea²⁶ (**vezi fig.3.**) este reprezentată ca atare şi de Georg Andreeas Bockler în lucrarea sa intitulată *Ars Heraldica*, apărută în anul 1688²⁷. Interpretarea cocorului/berzei ca **simbol al vigilenţei**, în cazul în care apare reprezentată pe smalţ albastru, având piciorul drept ridicat, ţinând în gheare o piatră, este agreeată de mai mulţi autori cum ar fi Victor M. Bouton²⁸ în *Nouveau traité des armoiries ou La science et l'art du blason expliqués* (**vezi fig.4.**) şi H.Gordon de Genouillac²⁹ în *L'art Heraldique*.

Ar fi incorectă interpretarea prin generalizare a semnificaţiei berzei cu piciorul ridicat şi piatra în gheare, aşezată doar pe smalţ albastru, ca **simbol al vigilenţei** deoarece apar şi alţi heraldişti care asociază acest tip de reprezentare cu vigilenţa, indiferent de culoarea câmpului pe care este amplasată mobila heraldică din lumea păsărilor, cum ar fi Jouffroy D'Eschavannes³⁰ în *Traité complet de la science du blason*.

În cazul blazonului acordat odată cu diploma de înnobilitare familiei Athanasievici, donatorul ne oferă în textul diplomei şi explicaţia a ceea ce simbolizează o parte din mobilele heraldice: „...prioré ac posteriore sui parte coeruleum, gruem, vigilantiae symbolum, dextro pede elevato lapidem tenentem, dextrorsumque conversum exhibens...³¹”

Heraldica, fenomen dual, social şi artistic, se corelează cu determinaţiile geografice ce impun de la sine utilizarea unor imagini strâns legate de flora şi fauna unei regiuni. Dacă în perioada medievală ţinem cont de faptul că simbolistica constituia un limbaj figurat, nu ne va fi greu să înţelegem de ce peste 60% din inventarul imaginilor heraldice sunt reprezentări simbolice ale animalelor sau păsărilor specifice faunei ce a născut o mitologie păgână, perpetuată parţial şi după creştinare³².

Smalţul³³ heraldic **albastru** face parte din categoria culorilor de bază, despre care Menestrier menţionează în lucrarea sa: „Aurul, argintul, roşu, albastrul, verdele şi negrul au fost totdeauna culorile de care s-au folosit acei care au vrut să se distingă în rândurile armatelor³⁴”.

Semnificaţiile culorii albastre sunt deosebit de complexe. Josephus Flavius, istoric de cultură ebraică religioasă, autor al operei în 21 de volume, finalizată în anul 93 e.n. intitulată: *Bellum Judaicum* (Antichităţi Iudaice) atribuie culoarea albastră **voalurilor tabernacolului**³⁵, traduce-

²⁵ Diploma de înnobilitare şi blazonul în original din Colecţia particulară a descendenţilor direcţi ai familiei nobiliare Athanasievici Bejan, mss., f. 3.

²⁶ Diplomă cu blazon acordată lui Stephano Pataky de împăratul Leopold I, la data de 21 iulie 1622, publicată în Revista *Genealogiai Füzetek*, apărută la Cluj, An.1903, nr.4, p. 55.

²⁷ Bockler 1688, p. 112, planşa 18, poziţia (ii), descrierea acestei asocieri se face de autor la p. 121.

²⁸ Bouton 1887, p. 440, fig.670.

²⁹ de Genouillac 1889, p. 67, fig.100.

³⁰ D'Eschavannes 1880, p. 131.

³¹ Diploma imperială din 10 februarie, anul 1804 – f. 4v, mss original.

³² Pastoreau 1976, pp. 32–35.

³³ Termenul generic de smalţuri (*émaux*) este folosit pentru culorile folosite în heraldică, deoarece, la originea lor, cu aceste culori se vopseau stemele pe arme, vase de aur şi argint, scuturi metalice, mobile.

³⁴ Claude/ Menestrier 1662, pp.4 –5.

³⁵ J.Flavius, Book III, Chapter 6.

rea din ebraică a cuvântului albastru תלַחֶת (Tekhelet) desemnând **perfectiunea**. Pentru înalții prelați inițiați în marile mistere, unele dintre piesele vestimentare purtate cu ocazia ritualurilor erau de culoare albastră. Egiptenii atribuiau culoarea albastră trupului zeității Amun, considerând această culoare sacră. Babilonienii își înveșmântau idolii în albastru, în China antică aceeași culoare e atribuită divinității, deoarece se compune din cele două culori: negru/simbolul întinericului și roșu/simbolul strălucirii, principiului masculin în completarea celui feminin, albastrul fiind considerat a rezulta din amestecul perfect al celor două principii (pasivul și activul). Hindușii i-au consacrat această culoare zeului Vishnu. Printre creștini, în perioada medievală, albastrul e considerat **emblema imortalității**, așa cum roșul corespunde dragostei divine, Frédéric Portal afirmând în eseul său³⁶, faptul că această culoare simbolizează **perfectiunea, speranța și echilibrul/justiția**³⁷ iar Weale în traducerea sa din capitolul *Symbolic Colors*³⁸ spune „**albastrul, culoarea cupolei domului**, în limbajul divin este simbolul adevărului etern, în limbajul consacrat cel al imortalității iar în limbajul profanilor al fidelității”. Ambii autori atribuie diferite înțelesuri culorii albastre în cele trei limbaje: cel divin, cel sacru (consacrat) și cel profan. Remarcăm separarea modalității de exprimare (limbaje diferite) dar și a capacității de înțelegere a semnificațiilor din partea celor trei categorii: inițiații, corpul înalților prelați și marea masă sau profanii. O organizație de inițiați nu-și poate dezvălui direct secretele deoarece ele sunt legate de nivelul de înțelegere și stadiul de trezire a conștiinței fiecărui inițiat. Secretul inițiativ este greu de pătruns de profani pentru că inițierea este singura ce dă cunoașterea acestuia. Acest „secret” va fi perceput de fiecare inițiat în mod diferit, în funcție de limitele proprii sale gândiri³⁹. De aceea, în masonerie, primele trei grade se mai numesc și **grade albastre**⁴⁰ fiind în concordanță cu simbolismul lojei din aceste grade. Culoarea albastră apare predominantă și la gradul 19 (Mare Pontif) în RSA⁴¹, considerându-se simbolul fidelității și încrederii între frați. Și în prezent albastrul și albul sunt două culori de bază în cromatica decorațiunilor de lojă.

Denumirea smaltului albastru din heraldică sau **azur** are la origine cuvântul din limba arabă **azul**, folosit pentru descrierea culorii cerului, dar și pentru descrierea pietrei prețioase **safir**⁴² din armoriale. Nu în ultimul rând albastrul este atribuit sângelui de viță nobilă și bijuteriilor princiare (safir).⁴³ La druizi albastrul simboliza **adevărul**, candidații pentru inițiere purtau robe în care erau asociate **albastrul, verdele și albul**. Întâmplător sau nu, aceste trei culori se regăsesc în compoziția scutului blazonului conferit lui Constantin Athanasievics.

Pe câmpurile de argint ale scutului scartelat în cartierele 2 și 3 regăsim **figuri mobile din lumea plantelor – arbori**⁴⁴, cu trunchiul în alt smalt ca restul arborelui (**futes**⁴⁵), în cazul nostru se distinge culoarea coroanei arborelui în **smalt verde** – sau **un arbore de sinople** potrivit heraldicii franceze. În număr de trei, arborii cu coroana înverzită sunt așezați pe aceeași linie, la nivelul rădăcinilor, însă au înălțimea coroanelor diferită, arborele situat în mijloc având o înălțime mai mare decât cei situați la extremități (**vezi fig.5**.)

Putem vorbi de un armorial **de funcție** aluziv în cazul ocupației celui înnobilit, necesitând o decodificare complexă, prin prisma faptului că sunt recunoscute ca **simboluri ecleziastice**

³⁶ Baron de Portal 1837, p. 143–165.

³⁷ Palizzolo Gravina 1871–1875, p. 12.

³⁸ Weale 1845, p. 17–19

³⁹ Manea 2016, p. 21.

⁴⁰ Mackey 1914, p. 109–110.

⁴¹ Ritul Scoțian Antic.

⁴² Berry 1828, p. 122.

⁴³ Le Caron 1495, ms. R 20/94

⁴⁴ Strudza Săucești 1974, p. 78.

⁴⁵ Strudza Săucești 1974, p. 78

ramurile de măslin verde⁴⁶. Determinarea perioadei exacte de transformare a simbolurilor sacre în figuri simbolice sau heraldice nu este posibilă în prezent, atât pentru lipsa unui repertoriu cronologic-simbolic, cât şi din cauza faptului că fenomenul a avut loc în secolul al XIII-lea, în diferite teritorii şi nu în acelaşi timp. În secolul XIV la primele scuturi ecleziastice – cu excepţia celor ale Papilor – nu exista ornamentare exterioară sau însemne /simboluri de demnitate.⁴⁷ (vezi fig. 6.) Fresca reprezentând blazonul Papei Grigore al XIV-lea, situată în sala principală a Castelul Spoleto din Italia, respectă caracterul aluziv al stemei, având în cartierele 2–3 elemente mobile arbori, având coronamentul în smalt sinople.

Şi în cazul blazonului acordat protopopului Constantin Athanasievics stema este o reflectare nemijlocită a realităţii sociale, înnobilarea sa având loc ulterior obţinerii gradului ecleziastic de protopop. Atât în principatul autonom al Transilvaniei, cât şi în Țările Române, vom regăsi realităţi sociale şi politice ce nasc o heraldică proprie, în cazul regatului maghiar blazoanele având caracter esenţialmente naturalist, inspirându-se din realităţi sociale⁴⁸.

Culoarea *verde/sinople*⁴⁹ a coronamentului arborilor aminteşte de cucerirea cetăţii Sinope (port la Marea Neagră) în anul 1214, apărută cruciaţilor ca o oază de verdeaţă⁵⁰. Menestrier face referinţă în lucrările sale la un manuscris în limba latină din anul 1400, ce descrie semnificaţia culorii şi originea acesteia: „*Synoplum utrumque venit de urbe Synopli, et est bonum; aliud viride, aliud rubicundum. Viride Synoplum seu synopum dicitur Paphlagonicus tonos, et rubicundum vocatur Hamatite Paphlagonica*”⁵¹

În armoriarele de secol XI-XII, *smaltul sinople* era folosit în special de cei care participaseră la cruciade. Confruntarea brutală a celor două lumi, cea creştină şi cea musulmană, n-a împiedicat îmbogăţirea culturală reciprocă a celor două civilizaţii, iar heraldica beneficiază din plin de aceste contacte, o serie de figuri mobile din lumea animală sau lumea păsărilor fiind influenţate în acest sens. Verdele (în heraldică figurat prin haşurare în mod convenţional cu linii diagonale paralele coborând de la dreapta spre stânga) este în acelaşi timp culoarea smaraldului, piatră preţioasă foarte apreciată, heraldica engleză utilizând acest termen pentru descrierea culorii (verde smarald)⁵². William Berry menţionează inclusiv faptul că denumirea *sinople* provine din termenul în latină *synopsis*⁵³ şi de la argila originară din Levant, material folosit la vopsirea scuturilor cu smalt verde.

În construcţia armorialelor verdele mai poate echivala planeta Mercur sau piatra preţioasă smarald, mai ales dacă aceste simboluri nu sunt desenate ca atare⁵⁴ şi se doreşte doar sugerarea lor în mod simbolic. Verdele apare în armoriarele de demnitate ale ordinilor militare, cum ar fi cel al Ordinului Cavalerilor Ospitalieri Sf.Lazăr, (vezi fig.7.)

În Evul Mediu decriptarea însemnelor heraldice ale armeriilor de funcţie, prin decodificarea lor complexă, permitea înţelegerea „cartii de vizită” a posesorului. Acelaşi lucru este valabil şi în cazul armeriilor de domeniu, stăpânirea domenală fiind figurată prin figuri mobile recunoscute ca atare (castelul, turnul crenelat şi cheile reprezentau curtea de justiţie seniorială⁵⁵ sau titlul de castelan). Protopopul Constantin Athanasievics, prin similitudine cu membrii Ordinului

⁴⁶ Bascapè/del Piazza/Borgia 1995, p. 334.

⁴⁷ Bascapè/del Piazza/Borgia 1995, p. 319.

⁴⁸ Căzan 1996, p. 69.

⁴⁹ D’Eschavannes 1886, p. 41–42.

⁵⁰ Morini 1929, p. 8.

⁵¹ D’Eschavannes 1886, p. 41–42.

⁵² Boultel 1902, p. 48.

⁵³ Berry 1828, p. 567.

⁵⁴ Berry 1828, p. 567.

⁵⁵ Bascapè/ del Piazza/ Borgia 1999, p. 193.

Cavalerilor Ospitalieri de Ierusalim Sf.Lazăr, săvârșește fapte de vitejie, fiind în același timp și prelat în districtul Lugoj în anul 1797.

În compoziția stemei familiei Athanaszevics **metalul argint** este utilizat atât la vopsirea câmpurilor din cartierele 2 și 3, dar și la redarea coloritului figurilor mobile din lumea păsărilor, întâlnite în cartierele 1 și 4 ale scutului sfertuit. Ca smalt heraldic metalul argint este redat prin culoarea albă, simbolizând luna, puritatea, inocența, caritatea, clemența, victoria⁵⁶.

În Irlanda medieval regele avea dreptul să folosească 7 culori, druizii 6, iar nobilii doar 4. În Frața albul a fost folosit pentru doliu în familia regală, văduva de St.Luis fiind numită „Blanche” datorită perioadei foarte lungi în care a purtat doliu. Potrivit unui act secret al Parlamentului, în anul 1398, Charles o numea pe mama sa Jeane de Bourbon: *Blanche*⁵⁷. Se pare că acest lucru i-a determinat pe spanioli, mai târziu, să folosească negrul în semn de doliu în cadrul funeraliilor familiilor regale.

În descrierea armoriarelor⁵⁸ culoarea albă se descrie folosind termeni diferiți, în funcție de posesorul stemei. Astfel, dacă este vorba de familia regală, albul în descriere apare cu echivalentul termenului **luna**, dacă este vorba despre familii nobile cu rang egal se folosește termenul **perlă**, iar pentru toate celelalte categorii comune apare cu descrierea simplă **metal argint**. Reprezentarea grafică în heraldică este un câmp gol. Pierre Le Caron, descria detaliat acest metal (argint) în anul 1495, în lucrarea sa *Le Blason de toutes armes et escutz très necessaire, utile et prouffitable a tous nobles seigneurs et prescheurs pour icelles blasonner figure en sept sortes de manieres*, pentru o mai bună înțelegere din partea cititorilor, descriind culoarea folosită „**alb ca spuma laptelui**”⁵⁹.

Alături de negru, albul se află la extremitățile gamei cromatice, semnificând în mod dual, fie absența fie suma culorilor. Vasili Kandinsky⁶⁰ afirma: „*albul, care adesea este considerat o non culoare, constituie un simbol al unei lumi în care toate culorile s-au evaporat...este nimicul înaintea începutului*”. E mai ușor poate acum să înțelegem de ce la început albul a fost culoarea doliului și a giulgiului, nălucile și strigoii fiind descriși în aceeași culoare...

În limbajul divin albul este simbolul **adevărului absolut**⁶¹, **a celui care este** și a cărui existență nu poate fi contestată, fiind esența vieții, Lumina eternă din care vor deriva apoi restul culorilor obișnuite. Limbajul sacru consacră albul robelor magilor și sacerdoților. În Egipt, tiara și veșmintele lui **Osiris**, zeul reînviat, stăpânul lumii viilor și morților, sunt pictate în alb, apoi, miniaturile din Evul mediu și frescele Renașterii îl regăsesc pe **Isus** înveșmântat în aceeași culoare. Limbajul profan asimilează albul inocenței și purității, candidații ce vor parcurge drumul spre inițiere vor primi veșminte albe. Există și astăzi în vechile scrieri religioase expresia: „*fă-te alb*”, în sensul de a te purifica. Și în profețiile sale Daniel vorbește despre zilele ce vor să vină: „*vor fi albe ca neaua*”.

În societățile inițiatice, albul este primul punct de la care pornește inițierea, șorțul dat ucenicului fiind de culoare albă⁶², acesta simbolizând puritatea vieții acestuia și rectitudinea de care a dat dovadă. Masoneria feminină este numită și masoneria albă, aceasta fiind întotdeauna considerată a fi constituită din loje de adopție. Crucea cavalerilor Ordinului St.John este și în prezent de culoare albă, acest tip de simbol fiind consacrat ordinului, dorind să transmiță peste timp istoria acestui ordin militar. (vezi fig.8).

⁵⁶ Bascapè/ del Piazzo/ Borgia 1999, p. 12.

⁵⁷ Eysenbach 1848, p. 16.

⁵⁸ Le Caron 1495, ms. R 19/94.

⁵⁹ Le Caron 1495, R 18/94.

⁶⁰ Vasili Kadinsky este considerat primul artist care a creat opere pur abstracte, folosind culorile ca formă de exprimare a emoțiilor, asemănând adeseori procesul de realizare a unui tablou cu activitatea de compunere a unor partituri muzicale.

⁶¹ Baron de Portal 1837, p. 35.

⁶² Mackey 1914, p. 847-848.

În prezent cunoscute drept *cimier*, ornamentele ce se așezau pe vârful coifului, deși o perioadă lungă de timp au fost facultative, ulterior au ajuns să fie transmise și descendenților. În mod alegoric cimierul reprezenta o acțiune memorabilă, încă din cele mai vechi timpuri războinicii își așezau pe creștet obiecte fantastice pentru a părea mai amenințători în fața dușmanilor. Hercule purta capul leului omorât în peștera din Nemea, descendentul său, Aventinus, păstrând aceeași podoabă de coif⁶³.

Leul, probabil, este una dintre cele mai frecvente figuri folosite în compoziția stemelor sau a cimierelor datorită forței și îndrăzelii sale, reprezentând în esență puterea și suveranitatea. Simbol al regalității, având o forță de temut, era investit la popoarele germanice cu numeroase atribute mitice ce-l reconfirmau drept rege al animalelor, spunându-se depre el că trăiește în munții neștrăbătuți de om și știe să-și ascundă cu dibăcie urmele ștergându-le cu coada⁶⁴.

Leul de aur apare devreme ca simbol heraldic⁶⁵, încă din secolul al 12-lea, o frumoasă redare a acestuia regăsindu-se pe piatra tombală a mormântului lui Geoffrey Plantagenet, conte de Anjou, decedat în anul 1151, strămoșul dinastiei regale de Plantagenet. **(vezi fig.9)**. Artă heraldică fără imaginea leului nu s-ar fi dezvoltat așa cum o cunoaștem astăzi⁶⁶, leul fiind cel mai reprezentat animal utilizat în armoriale, majoritatea animalelor patrupede repetă în mare atitudinile lui⁶⁷.

Adoptarea leului ca simbol pentru cimierul stemei familiei Athanasievici poate sugera conexiunea cu virtuțile militare ale posesorului stemei, cunoscută fiind această interpretare⁶⁸. Cert este că această interpretare a simbolului din cimierul stemei s-a păstrat și în cronică familială, scrisă de Sofia Athanasievici, strănepoata protopopului Constantin Athanasievici:

Acest protopop a fost un adevărat gentilom, care pentru această faptă măreață nu a vrut să accepte nici un favor oferit, dar care a considerat că el, ca umilul servitor al Domnului și în calitate de preot, a fost obligația lui să ajute cu toate puterile sale concetățenii lui, ba mai mult, să îndrume pe cei rătăciți pe căile greșite, să-i elibere și protejeze de alte păcate și să le indice calea cea bună. Dar protopopul a refuzat orice recompensă material, chiar și o moșie drept preț pentru osteneala lui- ce pe aceea vreme ar fi putut ușor s-o obțină. Constantin Athanasievici a fost înobilat în anul 1804, printr-un decret semnat de împăratul Francisc al II-lea de Habsburg, pentru credință și servicii fidele. În blazonul familial ar fi o insignă, cred că-i un leu, care pe aceea vreme s-a dat pentru vitejie și curaj milităresc⁶⁹.

Simbolurile și-au acumulat înțelesurile în timp, în sute de ani⁷⁰. Utilizate în heraldică, simbolurile au transformat-o într-o veritabilă bază de date alternativă pentru realitățile politice, sociale și culturale ale epocilor istorice. Prin urmare, heraldica poate fi utilă pentru bibliografia istorică regăsită în biblioteci, arhive, pentru codicologie și pentru istoria culturii în general⁷¹.

Informațiile cuprinse în diploma de înnobilitare cu blazon acordată protopopului ortodox Constantin Athanasievici și descendenților acestuia, document emis de cancelaria imperială la începutul secolului XIX, aduc noi date necesare în reconstituirea momentelor semnificative din viața comunității bănățene în imperiul habsburgic.

⁶³ D'Eschavannes 1880, p. 198–19.

⁶⁴ Mettra 1983, p. 3.

⁶⁵ Fox-Davies 1909, p. 62.

⁶⁶ Fox-Davies 1909, p. 172.

⁶⁷ Tabac 2008, p. 43.

⁶⁸ Biedermann 2004, p. 275; Feneșan 2007, p. 42.

⁶⁹ *Istoriografia famililor ATHANASIEVICI și BESAN/BEJAN din LUGOS/LUGOJ scrisă de Sofia Athanasievici (cumnata notarului Mihail Bejan) în anul 1928, pentru nepoata sa Cornelia (Madi) Bejan 1870–1950 (fica lui Mihail Bejan), căsătorită Ertl, manuscris aflat în posesia familiei, f.d., f.14.*

⁷⁰ Fontana 1994, p. 21.

⁷¹ Marucchi 1964, p. 29–95.

Izvoare inedite:

Diploma imperială de înnobilare cu blazon acordată de împăratul Francisc al II-lea în data de 10 februarie anul 1804, la Viena acordate protopopului Constantin Athanasievics și descendenților, pentru servicii fidele aduse coroanei din *Colecția particulară a descendenților direcți ai familiei nobiliare Athanasievici Bejan*. Original, pergament, l. latină, sigiliu în ceară roșie, atârnat în cutie de metal cu capac.

Istoriografia famililor ATHANASIEVICS și BESAN/BEJAN din LUGOS/LUGOJ scrisă de Sofia Athanasievici (cumnata notarului Mihail Bejan) în anul 1928, pentru nepoata sa Cornelia (Madi) Bejan 1870–1950 (fiica lui Mihail Bejan), căsătorită Ertl. Manuscris dactilografiat, din Colecția particulară a descendenților direcți ai familiei nobiliare Athanasievici Bejan, 11 file.

Bibliografie:

- Áldásy 1941 = Antal Áldásy, *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke II. Címereslevelek 7, kotet 1801–1825*, Budapesta 1941.
- Andrassy 1913 = Gyula Andrassy, *Maghyarország Cimeres Konyve (Liber armorum hungariae)*, Budapesta, 1913.
- Bascapè/ del Piazzo/ Borgia 1999 = Giacomo Bascapè, Marcello del Piazzo con la cooperazione di Luigi Borgia, *Araldica publica e private medievale e moderna, Le variazioni degli stemmi comunali*, Roma, 1999.
- Berry 1828 = William Berry, *Enciclopedia Heraldica – Complete dictionary of Heraldry*, vol. I, 1828.
- Biedermann 2004 = Hans Biedermann, *Knaus Lexicon der Symbole*, München, 2004.
- Bockler 1688 = G.A. Bockler, *Ars Heraldica*, 1688.
- Boultel 1902 = Charles Boultel, *English heraldry* (seventh edition), 1902.
- Bouton 1887 = Victor M. Bouton, *Nouveau traité des armoiries ou La science et l'art du blason expliqués*, 1887.
- Le Caron 1495 = Pierre Le Caron, *Le Blason de toutes armes et escutz très nécessaire, utile et prouffitable a tous nobles seigneurs et prescheurs pour icelles blasonner figure en sept sortes de manieres*, 1495
- Cavaler de Pușcariu 1892 = Ioan Cavaler de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Vol. I Sibiu, 1892 și Vol. II, Sibiu, 1895
- Cernovodeanu 1977 = Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, Editura Științifică și enciclopedică, București, 1977
- Căzan 1996 = Ileana Căzan, *Imaginar și simbol în heraldica medievală*, Editura Silex, București, 1996
- Claude/ Menestrier 1662 = P. Claude, F. Menestrier, *L'Art des emblems*, Lyon, 1662
- Ehrler 1982 = Johan Jakob Ehrler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, Timișoara, 1982
- D'Eschavannes 1880 = Jouffroy D'Eschavannes, *Traité complet de la science du blason*, Paris 1880
- Eysenbach 1848 = G. Eysenbach, *Histoire du blason et science des armoires*, 1848
- Feneșan 2007 = Costin Feneșan, *Diplome de înnobilare și blazon din Banat, secolele XVI–XVII*, Editura de Vest, Timișoara, 2007
- Fontana 1994 = David Fontana, *The secret language of Symbols: A visual key to symbols and their meanings*, Chronicle Books, San Francisco, 1994
- Fox-Davies 1909 = Arthur Charles Fox-Davies, *A Complete Guide to Heraldry*, London, 1909
- de Genouillac 1889 = H. Gordon de Genouillac, *L'art Heraldique*, Paris 1889

J.Flavius, Book III,
Chapter 6 = Josephus Flavius, *Antiquities of the Jews*, Book III, Chapter 6/ Concerning the tabernacle which Moses built in the wilderness for the honor of god and which seemed to be a temple

Manea 2016 = Patricia MANEA, *Atlasul familiei nobiliare Athanasievici-Bejan/Atlas de geometrie sacră*, Editura Nestor, 2016

Mackey 1914 = Albert G .Mackey, *An Encyclopadia of Freemasonry and It's kindred sciences*, 1914

Marucchi 1964 = Adriana Marucchi, "*Stemmi di possessori di manoscritti conservati nella Biblioteca Vaticana*", în *Mélanges Eugène Tisserant*, VII, Biblioteca Apostolica Vaticana Studi e Testi 237 (1964)

Mettra 1983 = Claude METTRA, *Les Animaux et l'histoire. Le lion*, în "Historia", 1983, Paris.

Morini 1929 = Ugo MORINI, *Araldica*, Firenze, 1929

Nagy 1899 = Ivan Nagy, *Családtörténeti értesítő, Czimerekkel és leszármazási táblákkal*, Budapesta 1899

Palizzolo Gravina Vincenzo
1871–1875 = Palizzolo Gravina Vincenzo, *Il blasone in Sicilia ossia, Raccolta araldica*, Palermo, 1871–1875

Pastoreau 1976 = Michel Pastoreau, *Les Armoiries*, Brepols, 1976

baron de Portal 1837 = Frédéric baron de Portal, *An essay on symbolic colours, in antiquity, the middle ages and modern times*, Paris 1837

Szentkláray 1879 = Jenő SZENTKLÁRAY, *Száz év Dél – Magyarország újabb történetéből 1779-napjainkig* (O sută de ani din istoria Ungariei de Sud de la 1779 până astăzi), I, Timișoara, 1879, p. 405.

Șipoș 2002–2003 = Ibolya Șipoș, *Încorporarea Banatului la Ungaria*, în "Analele Banatului" S.N., X-XI 2002–2003.

Strudza Săucești 1974 = Marcel Strudza Săucești, *Heraldica.Tratat tehnic*, Editura Științifică, București, 1974

Suciu 1968 = I. D. Suciu, *Revoluția de la 1848–1849 în Banat*, București, 1968.

Tabac 2008 = Silviu Andrieș Tabac, *Introducere în heraldică. Noțiuni generale și întregiri la armorialul teritorial românesc*, Editura Universității din București, 2008.

Vinulescu 1936 = Gheorghe Vinulescu, *Privilegiile românilor din cele opt districte bănăţene*, în vol. "Fraților Al. și I. Lapedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani", Imprimeria Națională, București 1936.

Weale 1845 = J. Weale traduce în anul 1844 lucrarea autorului Frédéric baron de Portal (*An essay on symbolic colours, in antiquity, the middle ages and modern times*), publicând-o la Londra în anul 1845 în volumul III "Quarterly Papers on Architecture"

FROM THE WORLD OF THE BANAT ELITES. THE DIPLOMA AND SYMBOLISM OF
THE COAT GRANTED TO THE ARCHPRIEST CONSTANTINE ATHANASIEVICS
(Abstract)

One of the main difficulties faced by a historian interested in decryption of colors is their originality. At present, when we analyze an artwork or past images of manuscripts or blazons, we do not see the colors in their original state, but the color shade that time has prepared. Even if a successful restoration preserves a good chromaticity of the colors used, one might overlook an important aspect: the action of time on color is itself a research, the great masters being aware of the fact that the pigments used and the

colors will evolve Will transform ... Moreover, the lighting conditions in the past are very different from the current ones, and the perception of color as it is today, if we have a source of electric light, is different from the one the author himself had, Creator in the light of candles, candles, oil lamps, etc.

In the case of blazons, metals and colors (enamels) pass through the same test of time, the help given to historical research and heraldic interpretation is provided by the specific terminology in the description of the armor. The challenge of the time of the historian remains to be constituted by the understanding of the symbolism of the enamels and heraldic figures interpreted correctly in the context of the evolution of heraldic insignia.

The study of heraldry art in the autonomous Principality of Transylvania and Banat during the period of Habsburg rule, which was little developed in our country, has been and will remain an open challenge for historical research.

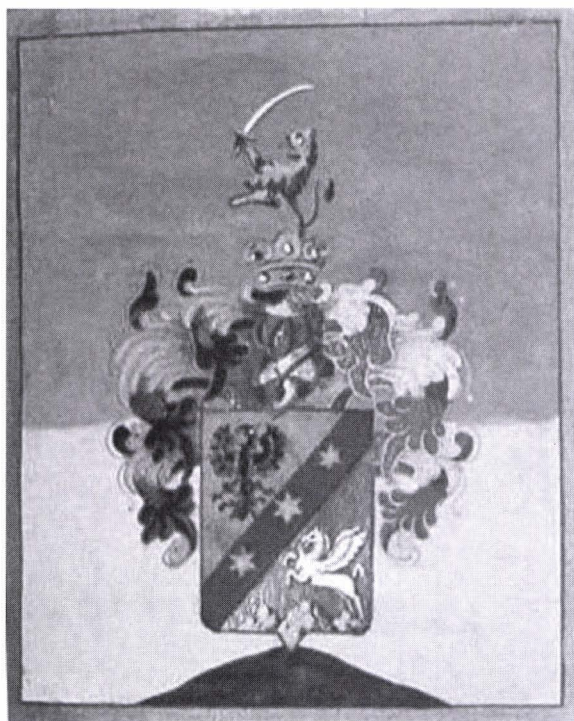

Fig. 1. Stema conferită prin diploma imperială din 26 iulie 1792 senatorului de Novisad, Eftim Athanaszievich şi descendenţilor: Tódor, Eufémia, Katalin, Alka, Makrena, Anna – miniatură din *Cartea Regală*, nr. 56, 1792, p. 209–213 (Link: <https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/>, pagină consultată în data de 6 februarie 2016).

Fig. 2. Blazonul în original, acordat protopopului Constantin Athanasievics şi descendenţilor împreună cu Diploma de înnobilitare, la data de 10 februarie 1804, ambele din *Colecţia particulară a descendenţilor direcţi ai familiei nobiliare Athanasievici Bejan*, mss., pergament

Fig. 3. Blazonul acordat de împăratul Leopold I o dată cu diploma de înnobilare lui Stephano Pataky la data de 21 iulie 1662, publicat în Revista *Genealogiai Füzetek*, apărută la Cluj, An.1903, nr.4, p. 55

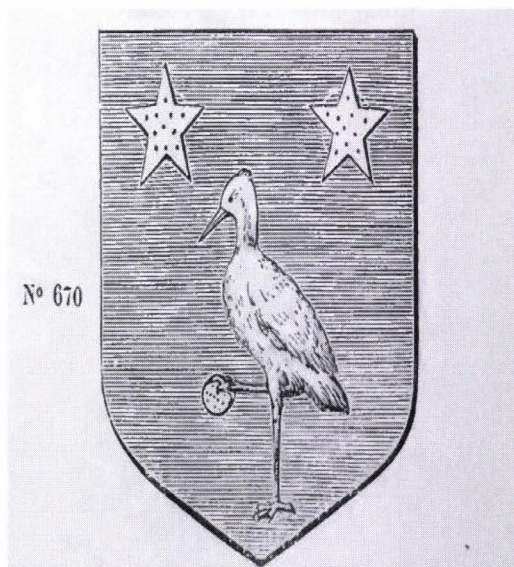

Fig. 4. Imagine din Victor M. Bouton, *Nouveau traité des armoiries ou La science et l'art du blason expliqués*, 1887, p. 440, fig.670.

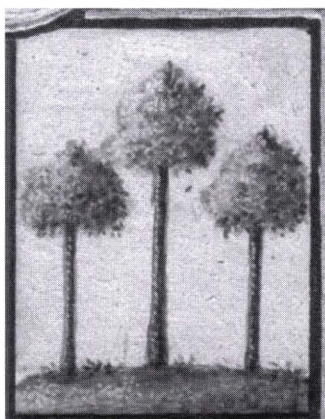

Fig. 5. Imaginea arborilor în smalt sinople din compoziția blazonului acordat cu ocazia înnobilării familiei Athanasziewics.

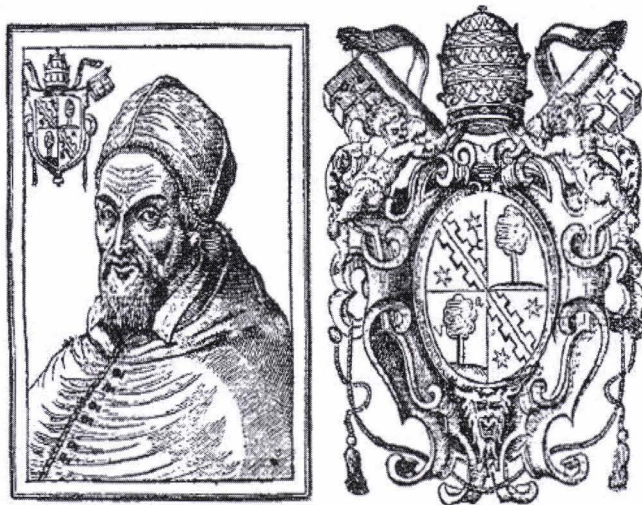

Fig. 6. Portret cu stema și însemnele Gregory XIV, anul 1590, publicate în G.Bascape, M.del Plazzo, L.Borgia, *Araldica publica e private medievale e moderna, Le variazioni degli stemmi comunali*. Roma, 1999, p. 316.

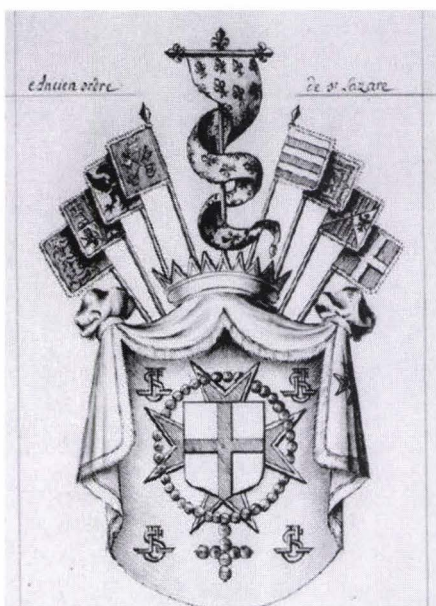

Fig. 7. Imaginea blazonului Ordinului Cavalerilor Ospitalieri de Ierusalim Sf.Lazar, Bibliothèque nationale de France ms. ms. 23135, f.a. 4.

Fig. 8. Bijuteria membrilor Ordinului Cavalerilor Ospitalieri St. John de Ierusalim.

Fig. 9. Imaginea pietrei tombale, mormântul lui Geoffrey Plantagenet, conte de Anjou, din lucrarea autorului Arthur Charles Fox-Davies, *A Complete Guide to Heraldry*, p. 62.

COLONELUL BĂNĂȚEAN ȘTEFAN STOIKA (1808–1878), PRIMUL TRADUCĂTOR ÎN LIMBA ROMÂNĂ A LUCRĂRII LUI GRISELINI DESPRE BANAT

RADU PĂIUȘAN

Universitatea de Vest din Timișoara

În contextul luptei seculare a poporului român pentru unitate națională, Banatul, veche provincie românească, s-a integrat organic, contribuind, prin activitatea românilor de aici, la făurirea statului național unitar. Încadrat organic în unitatea pământului și poporului român, Banatul a ținut, în permanență, legătura cu celelalte provincii românești, mai ales cu Transilvania, dar și cu Țara Românească și Moldova. A existat o permanentă circulație interumană și culturală, de oameni și idei de ambele părți ale Carpaților¹. Această circulație interumană și de valori este o constantă a vieții poporului român din cele mai vechi timpuri și amplificată, pe toată perioada evului mediu și mai ales a epocii moderne².

Se cunosc foarte multe cazuri de bănățeni trecuți în „Țară” – acesta era termenul generic sub care erau desemnate Principatele și apoi România, – care au trecut în Muntenia și Moldova și s-au încadrat aici în lupta pentru unitate națională și în viața economică și culturală. Acesta este și cazul colonelului Ștefan Stoika, născut la data de 8 noiembrie 1808, la Lipova³. Cel mai vechi membru cunoscut al familiei Stoika din Lipova este ofițerul imperial austriac Teodor Stoika, care se căsătorește cu Sara, care provenea din familia nobilă Raț din Caransebeș⁴.

Fiul lui Teodor, Cristofor Stoika, rămâne tot aici, la Lipova, și se căsătorește cu Raveca de Roșoni. Din această căsnicie rezultă doi fii: Ștefan, viitorul colonel și Dimitrie, viitorul profesor la Academia Mihăileană din Iași⁵.

Lipova, orașul de baștină al acestei familii, în această perioadă, ca de altfel pe tot parcursul evului mediu, era un puternic centru economic, comercial și cultural. Oraș românesc, el a avut o mare importanță în lupta antiotomană dusă de către Iancu de Hunedoara și fiul său, Matei Corvin, deținând o poziție privilegiată, alături de cetatea Timișorii, în toată perioada medievală⁶. Dezvoltarea sa economică continuă și în secolul al XIX-lea, mai ales la începutul său, când existau aici puternice organizații meșteșugărești și comerciale. Rolul preponderent în activitatea economică a acestui oraș îl deținea populația românească majoritară dintotdeauna

¹ Pascu 1983.

² Vezi Suciu 1977, p. 61–87.

³ Vezi Păiușan 1983, p. 1; Păiușan 2002, p. 7; Păiușan 2003, p. 5–23; Bleahu 2008, p. 246, care dă și domiciliul familiei Stoika din acest oraș, pe actuala stradă Aurel Vânătu, nr. 2; Păiușan 2009, p. 1; Stoika 2013, p. 27, 69; Moșneagu 2014, p. 9.

⁴ Date despre familia nobilă Raț, din Caransebeș, la Pușcariu 1892, p. 45.

⁵ Stoika, mss.

⁶ Eisenkolb 1912.

aici. Românii erau aceia care dominau înfloritoarea economie a Lipovei din secolul al XIX-lea⁷. Din rândul acestei populații românești majoritare, se ridică și personalități politice și culturale, ca folcloristul și academicianul Atanasie Marian Marienescu, revoluționarul Dimitrie Petrovici Stoichescu, colonelul Ștefan Stoika, profesorul universitar Dimitrie Stoika, etc.

Ștefan Stoika, după studii la Lipova și Timișoara, pleacă la Viena, unde se înscrie la Teresianum, la Școala Militară de Cadeti și apoi la Școala de Contabilitate și Finanțe⁸. Animat de un profund patriotism, patriotism izvorât din dragostea de țară și popor și cultivat pe parcursul anilor de studii la Lipova și Timișoara, în anul 1830, la vestea reînființării armatei române în Principate, el pleacă de la Viena la București. Aici se înrolează în tânăra armată în cadrul căreia își pune în valoare, în mod strălucit, cunoștințele militare dobândite în capitala imperiului habsburgic. Înrolat încă din primele serii de ofițeri, el va sluji cu dragoste și credință armata română, aproape treizeci de ani⁹. Face, la început, parte din regimentul al 3-lea, comandat de colonelul Ion Solomon, fostul comandant de panduri. În anul 1834 este înaintat locotenent și mare aghiotant domnesc, de către domnitorul Alexandru Ghica, cu care era și prieten, și casier general al armatei. Spre sfârșitul carierei militare este avansat, în anul 1851, colonel într-un moment când armata română nu avea decât șase colonei, gradul de general fiind inexistent, și șeful Stabului oștirii (șef al Marelui Stat Major) și director al Dejurstei (secretar general al Ministerului de Război)¹⁰.

Îndeplinind aceste funcții, mai ales cele din conducerea superioară a armatei, el va putea să-și realizeze visul: pregătirea unei armate române puternice, capabilă să facă față oricărui dușman, o armată animată de un înalt spirit patriotic care să poată cuceri, prin luptă, independența României. Prin activitatea pe care o desfășoară ca îngrijitor financiar al școlii militare de la Dudești, prima școală militară întemeiată în anul 1838 în Principate, școala la care, printre cei trei învățători care susțineau cursurile, preda și Nicolae Bălcescu, Ștefan Stoika este unul dintre fondatorii învățământului militar în Țările Române¹¹. Spirit progresist, animat de un fierbinte patriotism, el este un luptător consecvent pentru libertatea și independența țării sale. Participă și la Revoluția din 1848 din Țara Românească, la acea încercare a românilor de a se elibera de sub asuprirea străină seculară și de a edifica o societate mai democratică și mai umană. Astfel, după lupta din Dealul Spirii, când bravii pompieri încearcă o rezistență eroică împotriva turcilor care invadaseră țara, Ștefan Stoika – acum maior de Stat Major și casier general al armatei – salvează casieria armatei, nelăsând-o să cadă în mâna turcilor. El mută toate valorile în locuința sa și, după retragerea turcilor, restituie banii conducerii armatei. Tot acum, Ștefan Stoika, datorită talentului său diplomatic, reușește să prevină vărsările inutile de sânge, din cadrul ciocnirilor eroice armatei române cu trupele turcești invadatoare. El este delegat de către caimacamul Constantin Cantacuzino să parlez cu Omer Pașa, comandantul trupelor turcești care ocupaseră Bucureștiul. Ștefan Stoika, cunoscător al limbii germane, reușește să-l convingă pe acest pașă turc, fost ofițer austriac, de origine croată, cu studii militare la Viena, să nu declanșeze represalii împotriva armatei și a populației civile a Țării Românești¹². Este, de altfel, prima misiune diplomatică care i se încredințează și pe care o rezolvă cu succes.

Bun patriot și militar de carieră, Ștefan Stoika va avea un rol important în viața militară și politică a Țării Românești. Cunoscător al Occidentului și al limbii germane, și ca aghiotant

⁷ Păiușan 1977a, p. 214.

⁸ Stoika 1911, p. 2.

⁹ Biblioteca Națională București, fond *Saint Georges*, pachet C.D.X.L., IV/6, nepaginat.

¹⁰ Stoika 1911, p. 5–13.

¹¹ Bodea/Cernovodeanu 1966, p. 108.

¹² Stoika, mss., p. 2.

al domnitorului Barbu Ştirbei, el are un rol dintre cele mai importante în timpul ocupaţiei Principatelor de către armatele austriece în timpul războiului Crimeii. Acum, când Principatele sunt ocupate militar de către Imperiul Habsburgic sub pretextul menţinerii neutralităţii lor, el este numit Înalt Comisar al Țării Româneşti pe lângă trupele de ocupaţie. Casa lui, datorită înaltei funcţii pe care o avea în armată, este frecventată de către mulţi ofiţeri români din armata austriacă, ca, de exemplu, colonelul Popovici şi căpitanul Batorin, amândoi bănăţeni şi chiar de către guvernatorul austriac al Principatelor, generalul Coronini. Acest general austriac de origine italiană, invitat în casa colonelului Ştefan Stoika, îşi exprimă admiraţia faţă de poporul român, de puternica lui conştiinţă naţională, indiferent de provincia în care trăieşte şi de stăpânirea politică sub care se află. Astfel, generalul Coronini ne dă o mărturie preţioasă despre o afirmare magistrală a originii latine a limbii şi poporului român şi a continuităţii sale spaţio-temporale. În timp ce el, Coronini, comanda un regiment român transilvănean din armata austriacă cu garnizoana la Veneţia, soldaţii acestei unităţi, într-o primăvară, ceruseră permisiunea să joace un joc de-al lor, al căluşarilor, din care el reţinuse o strofă, care îl impresionase profund:

„Aide fraţilor, săltaţi
Cu picioru-n pământ daţi
C-aşa Romulus sălta
Cu picioru-n pământ da
Când cetatea şi-o zidea”¹³.

Acum, rolul colonelului Ştefan Stoika este de cea mai mare importanţă. Domnitorul Barbu Ştirbei, considerându-l unul dintre colaboratorii săi apropiaţi, îi cere sfatul relativ la propunerea avansată de către Austria, prin generalul Coronini, ca Țările Române să ceară marilor puteri să fie anexată la aceasta. La această propunere anexionistă, colonelul bănăţean Stoika, bun patriot şi spirit clarvăzător, ripostează:

„Viitorul românilor este altul, nu să devie o țară în care Austria (Imperiul Habsburgic, *n.n.*) să-şi verse toate scursorile, cum a făcut cu Banatul, Ardealul şi Bucovina”¹⁴. Acest răspuns prompt îl derutează pe domnitor, care-l credea pe Ştefan Stoika partizan al Austriei, ca fost supus austriac, determinându-l, în ultimă instanţă, să respingă propunerile austriece referitoare la soarta Țărilor Române.

În această perioadă, colonelul Stoika găseşte prilejul să dezvolte şi să consolideze armata română. Astfel, din însărcinarea domnitorului Barbu Ştirbei, în anul 1854, elaborează un proiect pentru organizarea unei miliţii şi a trupelor de graniţă, care purta denumirea de „*Proiect pentru înfiinţarea dorobanţilor şi a grănicerilor cu schimb*”. Prin acest proiect, deşi i se ceruse să rămână în limitele Regulamentului Organic (în Țara Românească armata permanentă nu trebuia să depăşească şase mii de oameni, iar în Moldova 4.000, *n.n.*), preconizează sporirea numărului armatei române cu încă 25.000 de oameni, constituind o forţă armată puternică, de tip modern¹⁵. Prin aceasta, îl putem considera pe colonelul bănăţean Ştefan Stoika, ca unul dintre fondatorii armatei române.

Militar de carieră şi mare patriot, Ştefan Stoika este unul dintre consecvenţii luptători unionişti. Se ducea, acum, o luptă aprigă pentru unirea celor două Principate mai întâi, iar în perspectivă a întregului popor şi a pământului românesc. Ca o recunoaştere a activităţii sale

¹³ Stoika, mss., p. 11.

¹⁴ General Ştefan Şt. Stoika, *Amintirile mele. 1854–1924*, Arhiva personală Ştefan Şt. Stoika, dosar III, doc. I, f. 3.

¹⁵ Stoika 1911, p. 12.

unioniste, el este ales în Divanul Ad-hoc din 1857 din Țara Românească¹⁶. În timpul desfășurării marelui act de la 1859, Ștefan Stoika, în calitatea sa de Șef al Marelui Stat Major al armatei Munteniei, are un rol de mare importanță. El sfătuieste pe spătarul Barbu Vlădoianu să nu facă jocul marilor puteri antiunioniste și să provoace vărsări de sânge. Cere spătarului ca unitățile militare care înconjurau dealul Mitropoliei, în ziua de 24 ianuarie, să vină acolo fără cartușe și să fraternizeze cu masele populare, prezente și ele în număr mare aici¹⁷. Prin aceasta se arată că și armata este pe deplin de acord cu alegerea domnitorului celor două Principate unite, ba chiar, prin menținerea ordinii, contribuie direct la alegerea acestuia.

După înfăptuirea acestui mare act, Ștefan Stoika este unul dintre colaboratorii apropiați ai lui Cuza, mai ales în probleme diplomatice și de informare a străinătății. În acest sens, el publică la Paris, în data de 15 februarie 1859, deci la câteva săptămâni după realizarea Unirii, o lucrare în limba franceză, intitulată „*L'Autriche et le prince roumain*”. Originalul acestei lucrări nu s-a păstrat, o găsim în traducere la fiul său, generalul Ștefan Șt. Stoika, tipărită în anul 1910 în tipografia lui Nicolae Iorga de la Vălenii de Munte¹⁸.

Lucrarea a fost publicată din însărcinarea domnitorului Alexandru Ioan Cuza și la dorința împăratului Franței, Napoleon al III-lea, un susținător al Unirii Principatelor¹⁹. A apărut în Editura Librăriei E. Dentu. Semnalăm, în acest studiu, și această lucrare și încercăm să o introducem în circuitul istoriografiei naționale române. Din publicarea acestei lucrări la Paris, putem intui rolul de luptător pentru unire și sprijinitor al domnitorului Cuza pe care l-a avut colonelul bănățean Ștefan Stoika. Deci, el era în acel moment, ca un bun patriot și, în același timp, cunosător al Occidentului și fost supus austriac, omul cel mai potrivit, chemat să apere, prin scris, legitimitatea unirii celor două Principate surori și dreptul noului stat la o existență proprie, de sine stătătoare. Apare, astfel, încă o fațetă a complexe personalități militare, politice, culturale și acum diplomatice, care a fost colonelul Ștefan Stoika. Ne apare, deci, în postura de agent diplomatic, propagator în străinătate al realizărilor românești și de colaborator de prim rang al domnitorului unirii.

Lucrarea propriu-zisă cuprinde, mai întâi, extrase din relatările diferitelor ziare și reviste, din Principate și străinătate, referitoare la realizarea unirii din 24 ianuarie 1859. Ea reliefează ecoul pozitiv al actului unirii în țară și străinătate. Se arată poziția marilor puteri față de acest act energic al întregii națiuni române. Sunt publicate extrase din relatările diferiților corespondenți de presă aflați în Principate în ziua înfăptuirii marelui act și în zilele următoare. Se reproduc extrase din *Monitorul Oficial* din 7 februarie 1859²⁰, din *Le Pays*, din 7 februarie 1859²¹, din *La Patria*, din aceeași dată²² și din alte reviste și ziare ale epocii, din țară și străinătate. Revelatoare pentru ecoul în epocă a unirii celor două Principate sunt relatările ziarului englez Morning Post, din acel an: „Alesul românilor este un om nou, dânsul este un spirit liberal-moderat, statornic și patriot și care, prin urmare, are acea rară fericire de a poseda dragostea universală (unanimă, *n.n.*) a poporului său și, în același timp, putând, cu drept cuvânt, să inspire încrederea Europei”²³. Deci, personalitatea domnitorului Unirii, Alexnadru Ioan Cuza, este elogios apreciată de către opinia publică engleză și internațională.

¹⁶ Biblioteca Națională București, fond *Saint Georges*, pachet C.D.X.L., IV/6.

¹⁷ Stoika, mss., p. 3.

¹⁸ Stoika 1910.

¹⁹ Stoika 1910, p. II (prefața).

²⁰ Stoika 1910, p. 5.

²¹ Stoika 1910, p. 6.

²² Stoika 1910, p. 7.

²³ Stoika 1910, p. 11.

Scrisă într-un spirit foarte modern, lucrarea pune, în mod just, toate problemele legate de unire şi de rodul ei în viaţa poporului român şi a continentului european. Ea se referă la poziţia diferită a marilor puteri faţă de acest act, reliefând, îndeosebi, rolul pozitiv al Franţei şi cel negativ, profund reacţionar, al Imperiului Habsburgic²⁴. Ştefan Stoika prezintă aici Europei personalitatea domnului Unirii – Alexandru Ioan Cuza. În acest sens, el reproduce demisia lui Cuza din postul de pârcălab de Covurlui²⁵, demisie înaintată ca un protest împotriva falsificării alegerilor în Moldova de către caimacamul Vogoride. Prin aceasta se reliefează cinstea şi probitatea domnului Principatelor. În acelaşi sens, pentru a asigura Europa de credinţa şi bunele intenţii ale domnitorului Cuza, el reproduce jurământul depus de către acesta în momentul instalării sale ca domn²⁶. Tot aici se încearcă o legitimare politico-juridică bazată pe textul Convenţiei de la Paris din anul 1858, a Unirii Principatelor şi a alegerii lui Cuza ca domn²⁷. În continuare, se remarcă rolul negativ şi reacţionar al jurisdicţiei consulare în Țările Române, jurisdicţie care le încălca suveranitatea şi le limita posibilităţile de dezvoltare²⁸. Dând dovadă de o deosebită clarviziune politică, Ştefan Stoika arată rolul profund distructiv al Imperiului Habsburgic faţă de tânărul stat român. Descoperă resorturile cele mai ascunse ale politicii austriece şi remarcă scopurile de dominare ale habsburgilor: „*Ceea ce ar voi Austria (Imperiul Habsburgic, n.n.) nu este numai să menţină Principatele desunite, dar, să mărească diviziunea în fiecare din ele, asmuţind o partidă contra altei partide, o clasă asupra celeilalte, profitând de rivalitatea celor doi prinţi, pentru a intimida pe unul prin celălalt, în scopul de a-i domina, pentru a le impune miniştri supuşi consulilor lor. Şi toate acestea în scopul de a obţine concesiile peste concesiile, pentru a pune mâna pe averile ţării, pentru a face din Bucureşti şi Iaşi nişte sucursale ale Vienei şi de a opera astfel, fără război, cucerirea acestor avute şi mănoase teritorii*”²⁹. De clarviziune politică dă dovadă colonelul Stoika şi faţă de propunerea Austriei ca Poarta să ocupe cu armata Principatele. El îşi exprimă încrederea în realismul politicii turceşti faţă de Principate, nelăsându-se atrasă în cursa întinsă de către habsburgi. „*Poarta va înţelege negreşit, la timp, că Austria face aceasta (îndeamnă la ocuparea Principatelor, n.n.) nu pentru a garanta interesele otomane, ci pentru a provoca o diversiune care să-i folosească*”. Scopul acestei diversiuni este şi el observat de către colonelul Stoika. Austria nu face decât, după afirmaţia acestuia, să grăbească evenimentele, să ducă la dezagregarea Imperiului Habsburgic. „*Austria ar dori să atragă pe Dunăre furtuna ce o ameninţă în Italia. Dar nu va atinge alt ţel decât acela de a grăbi evenimentele. Privind Cabinetul din Viena cum compromite fără judecată o pace, care este apărarea sa, suntem în drept a ne întreba ce spirit de zăpăceală şi de nebulă a apucat pe sfetnicii Casei de Austria*”³⁰. Deci, colonelul Stoika, bun diplomat, intuieşte scopurile ascunse ale politicii habsburgice, şi arată lipsa de realism şi caracterul aventurist, în acelaşi timp.

Traducătorul cărţii în limba română, generalul Ştefan Şt. Stoika, fiul colonelului bănăţean Ştefan Stoika, actualizând aceste considerente, la nivelul anului 1910, şi analizând politica consecvent negativistă şi reacţionară a habsburgilor faţă de România, în toată epoca modernă, concluzionează în sensul aceluiaşi considerente patriotice şi naţionale ca şi ale autorului. Generalul Ştefan Şt. Stoika subliniază caracterul negativ al alianţei României cu imperiul dualist şi atenţionează oamenii politici din acea vreme despre caracterul duplicitar al politicii acestui imperiu. El condiţionează bunele intenţii ale Austro-Ungariei faţă de România, de rezolvarea în sens

²⁴ Stoika 1910, p. 8–9.

²⁵ Stoika 1910, p. 12–14.

²⁶ Stoika 1910, p. 19–20.

²⁷ Stoika 1910, p. 17.

²⁸ Stoika 1910, p. 23.

²⁹ Stoika 1910, p. 24.

³⁰ Stoika 1910, p. 28.

democratic a problemei naționale a românilor oprimați de această monarhie. El reactualizează avertismentul dat de către tatăl său, colonelul Ștefan Stoika, relativ la caracterul duplicitar al politicii imperiului dualist: „Deci, orice român de inimă, care-și iubește neamul, trebuie să-și dea seama de primejdia la care ne expunem, fiind aliați cu dușmanul nostru hereditar și să cerem aleșilor noștri, în mod imperios, să silească pe guvernanți a pune țara în gardă contra acestei puteri perfide care își face treburile numai pe spinarea noastră, iar dacă Austria (Imperiul Habsburgic, n.n.) vrea să dovedească contrariul, să oblige pe regele Ungariei a pune pe picior de egalitate cu ungurii, pe românii de peste munți, căci orice concesiile economice ne va face Austro-Ungaria, nu au nici o valoare pe cât timp existența etnică a românilor de sub domnia habsburgică e periclitată, existența regatului român fiind legată indisolubil de existența celorlalți români”³¹. Sentimente identice animă, deci, pe cei doi membri ai familiei bănățene Stoika, pe tatăl, colonelul Ștefan Stoika și pe fiul, generalul Ștefan Șt. Stoika, pe autorul și pe traducătorul acestei revelatoare lucrări pentru rolul progresist și de luptător pentru dreptate socială și unitate națională avut de membrii familiei bănățene Stoika.

Luptător pentru independența propriului popor, colonelul Ștefan Stoika este, în același timp, un susținător al cauzei naționale a poporului vecin bulgar. El este unul dintre acei care sprijină mișcarea de eliberare bulgară, care, atunci, își avea unul din sedii în România. Ștefan Stoika era în legătură directă cu conducătorii mișcării bulgare, pe care fiul său, generalul, îi adăpostea la moșia sa din Urziceni. „Îmi amintesc – scrie Ștefan Șt. Stoika – cum în copilăria mea, între anii 1860-1865, repausații patrioți bulgari Rokosovski, Balkanski, Hagi Dimiter și alții veneau la Urziceni, moșia tatălui meu, care era arendată, în acea vreme, lui Nicolai Balkanski, unde se adunau sub pretext de petrecere, dar în realitate conspirau contra Turciei (Imperiului Otoman, n.n.), asupra lor”³².

După realizarea unirii Principatelor, colonelul Stoika părăsește armata și se dedică politicii naționale³³. Rămâne, în continuare, un colaborator fidel al lui Cuza, mai ales în calitate de primar al capitalei celor două Principate unite. Este ales în această funcție în anul 1861 și apoi reales în 1865. Energic și bun organizator, Ștefan Stoika se remarcă și aici ca un susținător al lui Cuza. Organizează, în cinstea domnitorului, un mare bal la Teatrul Național, cu ocazia căruia s-au făcut manifestații de simpatie domnului, vrând să arate lumii că și capitala ține la domnul unirii. Tot acum, pentru a stăvili corupția și specula, stabilește o administrație cinstită a capitalei și construiește brutăria comunală, punând capăt speculei brutarilor³⁴.

Spirit consecvent democratic, iubitor al poporului oprimat, el face parte, în 1864, din comisia care a prezentat lui Cuza rezultatul plebiscitului prin care se aproba statutul organic și așa-numita guvernare autoritară³⁵. Această guvernare era, acum, condiția principală pentru realizarea profundelor reforme de după unire, între care un rol de cea mai mare importanță îl deținea reforma agrară. Activează până la moartea sa, survenită la 12 iulie 1878, ca senator, încă din timpul constituirii acestei instituții, de către domnitorul Cuza³⁶. Militează, până la sfârșitul vieții, pentru cucerirea independenței tânărului stat român și pentru realizarea deplinei unități naționale. Deși nu participă în mod direct la războiul pentru independență, având o vârstă prea înaintată, totuși, prin activitatea sa profund patriotică și progresistă, în slujba patriei, prin rolul

³¹ Stoika 1910, p. 29-30.

³² General Ștefan Șt. Stoika, *Amintirile mele...*, Arhiva personală Ștefan Stoika, dosar III, p. 10.

³³ Păiușan 1977b, p. 198, anexa 1.

³⁴ Stoika, mss., p. 4.

³⁵ Stoika, mss., p. 5.

³⁶ Stoika 1911, p. 13.

important ce l-a avut în fondarea armatei române moderne, în pregătirea, instruirea şi educarea ei în spiritul tradiţiilor militare şi de luptă ale poporului român şi ale idealului secular al independenţei naţionale, fiind printre fondatorii învăţământului militar în Principate, luptător consecvent pentru unitatea naţională şi participant activ la toate momentele importante din istoria naţională contemporană lui, colonelul bănăţean Ştefan Stoika rămâne o figură proeminentă a istoriei noastre moderne.

Dar, pe lângă activitatea în domeniul militar, Ştefan Stoika a avut şi o vastă activitate literară, mai ales de traducător, dar şi de scriitor.

Activitatea sa de traducător este semnalată şi în dicţionare ale literaturii române şi în sinteze de istorie literară. Astfel, el a fost prezentat ca unul dintre discipolii lui Ion Heliade Rădulescu, ca bun cunoscător al limbii franceze şi şi-a sprijinit maestrul în opera de popularizare a clasicii literaturii universale, traducând, în 1839, din Victor Hugo, romanul *Ziua dupe urmă a unui osândit* şi din William Shakespeare, traducând, în 1844, drama *Iuliu Cezar*. Este prima traducere integrală a unei piese shakesperiene care a văzut lumina tiparului la noi într-un moment în care mesajul politic al tragediei, ideile ei republicane, îndemnul la cucerirea libertăţii civile puteau fi receptate cu maximum de activitate³⁷.

Într-adevăr, după cum se exprima un istoric literar contemporan³⁸, după fragmentele publicate de către George Bariţiu, tragedia shakesperiană fusese tradusă integral de către căpitanul Stoika³⁹.

Apărută în tipografia lui Ion Heliade Rădulescu, aceasta utilizase mai multe texte în limba franceză, mai întâi traducerea larg răspândită în epocă, cea a lui Le Tourneur, apărută împreună cu mai multe comentarii alese din textele lui Voltaire şi La Harpe (în 1821–1822), la editura pariziană Brissot-Thivars⁴⁰.

Cercetările ulterioare, întemeiate pe o foarte atentă comparaţie, au demonstrat că traducătorul român a avut la îndemână o ediţie mai recentă, din 1835, îngrijită de Horace Meyer: *Oeuvres dramatiques* de Shakespeare, traduits de l'anglais par Le Tourneur, nouvelle édition, précédée d'un notice bibliographique et littéraire par Horace Meyer, traducteur des oeuvres de Schiller, et ornée d'un portrait de Shakespeare en acier⁴¹.

Se pare, după cum afirma istoriografia literară contemporană, că a mai fost întrebuinţată, de către Stoika, şi ediţia lui François Guizot şi Amedée Pichot⁴².

„Era traducerea care, spre sfârşitul secolului al XIX-lea (un cărturar – *n.n.*) de talia lui Canning o numea <cea mai îngrijită transpunere franceză de până acum>”⁴³.

Unii istorici literari consideră, însă, că textul traducerilor făcute de Ştefan Stoika „este încărcat de latinisme şi se încearcă chiar înlocuirea unor cuvinte de origine slavă cu derivate de origine latină”⁴⁴.

Dar, după cum se exprima un istoric literar contemporan, „apărute la scurt timp una după alta, traducerea lui Bariţ şi Stoika, recunoşteau, în tragedia lui Shakespeare, acelaşi îndemn la acţiune pentru cucerirea libertăţilor civile. Faptul că, la un interval atât de scurt, în anii aceia de frământări prerevoluţionare, doi intelectuali care proveneau din aceleaşi cercuri progresiste se îndreptaseră spre aceeaşi creaţie shakesperiană, demonstrează că *Iuliu Cezar*, cu ideile

³⁷ Institutul de lingvistică, istorie literară şi folclor al Universităţii „Alexandru Ioan Cuza” 1979, p. 816.

³⁸ Grigorescu 1971, p. 63.

³⁹ Stoika 1844.

⁴⁰ Grigorescu 1971, p. 64.

⁴¹ Rădulescu 1938, p. 253. (apud Grigorescu 1971, p. 64).

⁴² Institutul de lingvistică, istorie literară şi folclor al Universităţii „Alexandru Ioan Cuza” 1979, p. 817.

⁴³ Canning 1884, p. 179 (apud Grigorescu 1971, p. 64).

⁴⁴ Institutul de lingvistică, istorie literară şi folclor al Universităţii „Alexandru Ioan Cuza” 1979, p. 816.

republicane pe care le afirma, nu era privită doar ca o operă literară, a cărei tălmăcire ar fi completat o <bibliotecă literară>, ea era interpretată ca un fel de manifest literar, adus dintr-o epocă și dintr-o țară independentă, dar al cărui sens ajunsese nealterat până la pașoptiștii români”⁴⁵.

Acest fapt se explică, conform aceluiași istoric literar, prin faptul că atât Barițiu, cât și Stoika au avut de înfruntat dificultățile unei lipse de experiență în ceea ce privea traduceri factice, dificultate sporită de împrejurarea că folosiseră, la rândul lor, traduceri, nu întotdeauna fidele față de original, pe atunci insuficient comentat, și ale cărui absurdități nu fuseseră rezolvate nici de intermediarii francezi⁴⁶.

Astfel, „traducerile lui Stoika apare incontestabil într-o formă mai cursivă... de ce nu s-ar admite, în ceea ce privește întorsătura de frază, <că> Stoika nu era scriitor cu prestigiul lui Barițiu, avea ceea ce, mai târziu, se va numi talent de traducător”⁴⁷.

Dar, după cum afirma un cunoscut shakespearolog român, preferința pentru această tragedie nu era întâmplătoare, ideile ei republicane corespunzând năzuinței de libertate a generației pașoptiste și oferirea cititorilor o expresie politică exemplară de luptă pentru drepturile umane și civile. Concluzionând, autorul studiului remarcă: „Exista, așadar, în cultura noastră, un climat politic și social capabil să fertilizeze astfel de idei, încă înainte de 1848, climat sub al cărui impuls revoluționar, piesa își dezvăluie tocmai conținutul protestatar”⁴⁸.

De altfel, Ștefan Stoika este plasat, de către unul dintre exegeții cei mai cunoscuți ai începuturilor literaturii române moderne, într-o perioadă de tranziție între luminiști și revoluționari, alături de Costache Negruzzi și Vasile Cârlova⁴⁹.

Ștefan Stoika, bun cunoscător al limbii franceze, a publicat traduceri în „Curierul de ambe sexe”, „România”, „Foaie pentru minte, inimă și literatură” și „Zimbrul”, care apărea la Iași. El a publicat nuvele și povestiri traduse, probabil, din foiletoanele gazetelor străine ale vremii și, uneori, foarte slab prelucrate. Sunt compuneri melodramatice, câteodată macabre și terifiante, cu efecte stridente, de contrast romantic și senzațional: *Amorul la locul osândeii*, *Necunoscutul*, *Zugravul portretelor de morți*, *Fata neguțitorului*, etc.⁵⁰

În continuare, se afirma că „tot din publicațiile străine se traduce proză lirică, oscilând între confesiune și poem în proză: *Preludia primăverii*, *Steaua mea pentru M*, sau sfaturi morale: *Mica cânticică a toaletei inimii doamnelor*”⁵¹. Interesul lui se îndreaptă – afirmă istoricul literar – nu numai spre romantismul popular, ci și spre mari autori romantici⁵².

Astfel, din Victor Hugo a tradus și a publicat *Ziua dupe urmă a unui osândit*, traducere semnată căp<itanul> St. Stoica⁵³.

După cum afirma un cunoscut istoric literar, înmulțirea considerabilă a traducerilor în deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea se explica printr-o anumită optică a îndrumătorilor Ion Heliade Rădulescu și Gheorghe Asachi, prin prevalența culturii luminate care accentuează ideea de instruirea și asimilarea experiențelor străine ca treaptă preliminară a desfășurării puterilor sufletești autohtone⁵⁴.

⁴⁵ Grigorescu 1971, p. 65.

⁴⁶ Grigorescu 1971, p. 66.

⁴⁷ Grigorescu 1971, p. 67.

⁴⁸ Curtui 1977, p. 18.

⁴⁹ Cornea 1971, p. 428.

⁵⁰ Institutul de lingvistică, istorie literară și folclor al Universității „Alexandru Ioan Cuza” 1979, p. 817.

⁵¹ Institutul de lingvistică, istorie literară și folclor al Universității „Alexandru Ioan Cuza” 1979, p. 817.

⁵² Institutul de lingvistică, istorie literară și folclor al Universității „Alexandru Ioan Cuza” 1979, p. 817.

⁵³ Cornea 2008, p. 376.

⁵⁴ Cornea 2008, p. 450.

Deci, afirma exegetul, „pentru Heliade și Asachi, traduceri contribuiau la integrarea în Europa, la epurarea moravurilor, cultivarea gustului pentru curățirea și îmbogățirea limbii”⁵⁵.

În concluzie, toate acestea contribuiau la europenizarea societății românești și a producțiilor sale culturale și spirituale.

În unele studii, producțiile literare ale lui Ștefan Stoika sunt puse la traduceri „cu autori neidentificați”⁵⁶, fără a se da cea mai mică posibilitate ideii că unele bucăți literare ar fi lucrări originale ale lui Stoika.

Dar, înainte de a-și da publicității scrierile, Stoika a lăsat, în manuscris, traducerea primelor patru scrisori din ediția germană a cărții lui Grisellini, Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei⁵⁷.

Traducerea făcută de Stoika nu are titlu și, în cadrul celor patru scrisori, din care începutul primei este incomplet, nu apare persoana căreia îi este adresată, adică contele Iosif de Brigido, care a fost numit președinte al administrației regionale a provinciei Banat⁵⁸.

Manuscrisul traducerii se găsește la Biblioteca Națională a României, alături de alte manuscrite și diplome nobiliare donate de către membrii familiei Stoika în perioada interbelică⁵⁹.

Bun cunoscător al limbilor germană și română, Ștefan Stoika a tradus opera lui Grisellini după ediția germană, introducând, însă, și cuvinte din limba franceză, astfel că întreprinderea sa, pe lângă vocabularul latinizant, introduce și elemente din scrierea germană și neologisme din limba franceză. De asemenea, scrie substantivele cu majusculă, cum se scriu în limba germană⁶⁰, iar din limba franceză introduce cuvinte ca: *sujet*, în loc de *subiect*⁶¹.

Ca o dovadă a dorinței sale de unitate națională, Stoika întrebuințează termenul *România* sau *Rumânia*, în loc de Țara Românească⁶², sau arată originea românească din Banat a unor personalități ale epocii. „Aceștia, toți patru, erau români bănățeni”⁶³ sau scrie, în paranteză, adăugând la textul lui Grisellini „Rumânii, ei zic Sânmiclăușu (Sânnicolaul Mare, *n.n.*), de aceste sânt doă cu asemenea numire în Banat, din care acest pomenit este acel Mare, iar altul se zice cel mic (Sânnicolaul Mic, *n.n.*), și ambele sânt locuite de rumâni”⁶⁴.

În unele locuri din traducerea sa, Stoika se implică personal, ca, de exemplu, când este vorba despre orașul său natal, Lipova, despre care notează, în paranteză: „Tot la Lipova se află și mormântul reginei Maria, cei ce-i zic lăcuiitorii rumâni Cetățuia, eu le-am văzut adesea, în copilăria mea, mergând din frumosul oraș rumânesc bănățean Lipova, cale de treizeci de minute, pă Mureș (exact cum pronunță, și astăzi, locuitorii mai în vârstă ai orașului și ai satelor riverane, *n.n.*)”⁶⁵. Stoika mai adaugă și rolul Mureșului în delimitarea Banatului de Ungaria și proverbe legate de aceasta, „iar Murășu curge pe șesu ce hotărăște Banatul cu Ungaria până să varsă în Tisa, unde, odată cu el, încetează și satele și orașele românești. De aceea, și proverbul de nepăsare a bănățenilor <nu-mi pasă de nimeni câtă-i Murășul>”⁶⁶. La fel, el încearcă să explice toponime ca *Lipova*: „cetatea Lipova, Orșova, Caransebeșu, în vremurile romane erau cunoscute

⁵⁵ Cornea 2008, p. 450.

⁵⁶ Institutul de lingvistică, istorie literară și folclor al Universității „Alexandru Ioan Cuza” 1979, p. 817.

⁵⁷ Grisellini 2006.

⁵⁸ Prefața dr. Aurel Cosma și Traian Lalescu, din 10 mai 1926, la Grisellini 1926, p. IX.

⁵⁹ Vezi Biblioteca Națională a României, fond *Saint Georges*, Pachet C.D.X.L., IV/6, nepaginat.

⁶⁰ Vezi *Epistola I*, p. 1.

⁶¹ *Epistola a II-a*, p. 5.

⁶² *Epistola a II-a*, p. 5.

⁶³ *Epistola a II-a*, p. 13.

⁶⁴ *Epistola a II-a*, p. 15.

⁶⁵ *Epistola a II-a*, p. 12.

⁶⁶ *Epistola a II-a*, p. 12.

supt numirea de Livra, Ursa și Cara mia Sedes. Este cunoscut că legioanele romane purtau câte un semn, așa legionul colonizat la Lipova se vede că avea semnul lupoaica..."⁶⁷.

Traducătorul încearcă să explice și etimologia orașului Lugoj, pe care îl scrie, întotdeauna, *Logoj*, așa cum îl pronunță românii bănățeni și astăzi. „Logoju își trage numirea de la poziția sa locală, adică Lăcosu”⁶⁸.

Și personalitățile lui Iancu de Hunedoara, numit Ioan Corvin, și a lui Nicolaus Olahus sunt evocate de către Stoika ca un adaos la scrierea lui Griselini. Relativ la originea lui Iancu de Hunedoara, cărturarul bănățean sublinia că „Toată îndoiala o ridică Nicolae Olah, Arhiepiscopul Strigoniului, canțelaru Regelui, un bărbat foarte învățat și cunoscut de auctor faimos ce să trăgea dintr-o română, Marina, sora lui Ioan Corvin”⁶⁹.

Tot ca un adaos la scrierea lui Griselini, traducătorul acestuia în limba română se pronunță și asupra originii românești a eroului bănățean Pavel Chinezu, unul dintre marii conducători de oști a lui Matei Corvin și combate încercarea de a-i atribui o origine străină. „Pavel Chinezu, rumân bănățean de lângă Timișoara, la început a fost de meserie morar, de o statură margială (marțială, *n.n.*), spirtos și înzestrat cu o putere peste natură. Timpuriu, luându-și meseria, îmbrățișă armele prin care se făcu faima secolului său, cognomele Chinezu, l-au aplicat unii din scriitorii streini după placul lor. Ba unii aduc aminte de un scriitor sârb care nu s-a sfîit a-l face pe Chinezu nostru de un neam cu el, cu toate că sârbii au venit în Banat pă la anu 1700, adică mai bine de 200 de ani după moartea Chinezului, afară de cei cincizeci de mii aduși de el însuși. Încât, pentru numirea Chinezu, aceasta este prea bănățenească, însemnând, în tot Banatu, și până în zioa de astăzi, a ceea ce înseamnă la noi (în Țara Românească, *n.n.*), pârclăbu. Apoi, ce comentariu poate fi mai firesc decât tradițiile populare, că barzii românilor din Banat cântă, și acum, faptele eroului lor, iar gâslașii sârbi nici nu cunosc acest nume”⁷⁰.

Și atunci când vorbește de un alt personaj important, Iosa de Som, comitele Banatului, mort de ciumă în 1511, respectat de supușii săi, autorul traducerii adaugă la aceasta: „Poate și pentru că era și el român bănățean, și îl dureau inima, ca și pă Corvin și pă Chinezu, de sângele său”⁷¹.

Stoika adaugă, la textul lui Griselini și necesitatea conducerii Banatului de către reprezentanți ai românilor bănățeni. „Am vorbit, mai înainte, de sistima cea greșită, care o apucase de la un timp guvernul Ungarii, încredințând Banatul unor oameni cu totul streini de interesurile lor. Am văzut minunile ce le făcuseră bănățenii români supt Banii din sânul lor, fiindcă coloniști streini nu erau așezați, pe atunci, în Banat. Vedem și amortirea ori nepăsarea ce urma, supt comiți streini care, în loc să aștepte sprijinirea de la sâmburul cel sănătos al propriilor lăcuitori, să mărgineau a-și umple fortărețele cu niște chefegii, pribegi, fără de patrie și fără de nume. Numai prin boldul naționalității (conchide Stoika, *n.n.*), prin respectarea și unirea interesurilor va putea a fi un guvern tare, iar prin desprețuirea acestora, popul va reveni la nepăsare și nu-și va putea scutura jugul, cel puțin va rămâne indiferent, văzând pe tiranii lor cum se sfâșie între ei. Unde era, atunci, acele 20 sau 30 de mii de bărbați ai Banatului supt un Corvin, supt un Chinezu, ba și supt un Iosa? Erau la locul lor, în garnizoane, unii în câmpuri, supt arme. Iar supt un prinț (Ion Zapolya, *n.n.*), erau pe la căminurile lor, în garnizoane nemernicii și la hotare turcii”⁷².

⁶⁷ *Epistola a II-a*, p. 12.

⁶⁸ *Epistola a II-a*, p. 12.

⁶⁹ *Epistola a II-a*, p. 20.

⁷⁰ *Epistola a II-a*, p. 4.

⁷¹ *Epistola a II-a*, p. 10.

⁷² *Epistola a II-a*, p. 15.

Uneori, în traducerea lui Stoika apare adevăratul nume, cel românesc, al diverselor personalităţi ale epocii. Este şi cazul conducătorului militar român *Nădejde*, care a fost maghiarizat în *Nadajdi*⁷³.

Dar Stoika, pentru a-i apăra pe români, nu numai pe cei bănăţeni, dar şi pe cei din Ţara Românească şi Moldova, îl contrazice chiar pe Griselini. Într-o paranteză la scrisoarea acestuia, el reliefează faptul că „unii scriitori, între care şi Griselini, care urma să se ia după ei, neavând mai bune argumente, zice că s-au supus aceşti prinţi (Mihai Viteazul în Ţara Românească şi Aron Vodă în Moldova, *n.n.*), Griselini a scris *România* în loc de Ţara Românească (*n.n.*), cu oştirile şi ţările lor, lui Sigismund. Dar aceasta e o plăsmuire născută din lipsa scriitorilor (istoricilor, *n.n.*) rumâni. Care a fost cauza de suntem micşoraţi de streini, pentru că şi acei care ne-ar fi apărat dreptul, dar, neavând alte argumente, au fost siliţi să ia pă acele de bune care le-au putut găsi şi aceştia căutau a trage spuza pe turta lor. De aceea, eroii noştri sunt streini şi pă lăpădăturile lor le rumânesc”⁷⁴.

Într-o altă completare, Ştefan Stoika prezintă, pe larg, cinci victorii ale domnitorului român Mihai Viteazul asupra turcilor. „Sub Mihai Viteazul au reputat românii şi altele”⁷⁵, cu mult mai strălucite triumfuri asupra turcilor, dintre care să însemnăm numai aceste următoare”⁷⁶.

Referindu-se la cuvântul *spahii*, traducătorul lucrării semnalează, tot într-o paranteză, că „şi până astăzi, lăcuiorii din Banat numesc pă proprietarii de moşii *spaii*, se vede că sărbii colonişti au dus, cu sine, din patria lor, această numire, fiind ei acolo supuşi turcilor, cărora numai lor (turcilor, *n.n.*) le era ertat să fie proprietari”⁷⁷.

Completând descrierea lui Griselini despre moartea cardinalului Andrei Báthory, Stoika releva faptul că „El fu ucis de un săcui când, fugărind, căuta să se strecoare în Moldova. Şi capul lui fu adus lui Mihai, carele pedepsi cu moartea pe ucigaşul”⁷⁸.

Într-o paranteză extinsă, Stoika relatează împrejurările asasinării lui Mihai Viteazul: „Mihai Viteazul, după ce a învins pă Andrei Báthory, şi-a cuprins Transilvania, primind jurământul de credinţă de subpuşi ai lăcuiitorilor ei, şi-a însuşit sieşi această provincie ce era câştigată prin dreptul armelor. Pentru care, intrând în negoţiaţii cu împăratul şi cu sultanul de a-l recunoaşte de prince, se porni, fără pierdere de timp, spre a pedepsi şi pă inamicul său, Ieremie Movilă, ce era ajutat de poloni, pe care, alungându-i şi luându-i Moldova, intră în Iaşi, unde îi jură şi această ţară credinţă de subpusă. Acolo organizând administraţia, denumi locţiitor şi se întoarce la Alba Iulia (Belgrad), în Transilvania, de unde iar trimise sol la împăratul şi la sultanul, spre a-şi asigura şi acest prinţipat, Mihai întrunise cele trei prinţipaturi româneşti şi se intitula de prince a trei ţări. Despre moartea lui Mihai acuza este cunoscută, întrucât nu să cere alt comentariu”⁷⁹.

Stoika afirmă, în continuare, că, oricât se încearcă falsificarea adevărului, deprecierea românilor, printre care şi Mihai Viteazul, originea sa este proprietatea românilor. „Basta (generalul imperial, *n.n.*), spre a se excuza de naintea împăratului pentru hoţiasca moarte a acestui mare şi faimos erou al hristinătăţii, a scos nişte scrisori false, arătând că bravul Mihai vrea să se alieze cu turci. Dar acei morţi nu mai vorbesc, şi naţia noastră a avut mulţi clevetitori. Însă ea să poată mângâia, când va reviza rândurile eliţilor ei. Ţara Românească poate privi măreaţă asupra heroilor ei, ea fu care dete lumii pă cei mai străluciţi duci ai hristinătăţii; numele cele glorioase, Ioan

⁷³ *Epistola a II-a*, p. 20.

⁷⁴ *Epistola a III-a*, p. 5.

⁷⁵ Pentru primele victorii ale lui Mihai Viteazul vezi *Epistola a III-a*, p. 6.

⁷⁶ *Epistola a III-a*, p. 7.

⁷⁷ *Epistola a III-a*, p. 8.

⁷⁸ *Epistola a III-a*, p. 9.

⁷⁹ *Epistola a III-a*, p. 10.

Corvinu și Mihai Viteazul, nici o dată nu vor apune din analele țării Materne; lasă tocească-să ascunzătorii adevărului cât vor voi, dar originea heroilor e proprietatea Rumâniilor”⁸⁰.

Traducătorul lui Grisellini mai adaugă și vestigii care mai existau pe timpul său: „Tot Radu Șerban învinse, pă la 1611, pă Gavril Batori, prințul Transilvaniei, într-o bătălie care se făcu tot pă acest loc, în apropierea Brașovului. Într-un singur mormânt monstruos să înmormântară, de către cetățenii Brașovului, 7.785 de cadavre de Transilvani uciși în această bătălie. Movila acestui mormânt și până astăzi se poate vedea”⁸¹.

Stoika, într-o altă paranteză din traducerea sa, încearcă o definire a bănățenilor, autohtoni în această provincie. „Prințul Evgheni (Eugeniu de Savoia, *n.n.*), acest faimos nume, și până astăzi foarte popular între bănățeni. Eu zic de Românii din Banat, pentru că românul din Banat, cu numirea de Bănățean, se înțelege numai pe sine, întocmai ca moldoveanul, iar pă coloniștii streini îi numește numai sârbi, nemți, bulgari din Banat (nu apar ungurii, *n.n.*) și adevărat că numai fidela națiune română, ce-și găsi în Banat tradițiile provinciilor materne, între care ia parte și glorioasa memorie a acestui strălucit prince italian”⁸².

Printre cei veniți în Banat au fost și sârbii, pe care Stoika îi caracterizează astfel: „Mai nainte de venirea acestor nemernici în Banat avea, această provincie, o arhiepiscopie la Timișoara și trei episcopii la Lippova, Caransebeș și Vârșit, tot sub jurisdicția arhiepiscopatului Timișorii stă și episcopatul a Jenopolii (Ineului) și Orizii Mari. Mijlocul cum știură sârbii să-și însușască, pe seama lor, scaunul ierahice și să îmbulziască pă Români, strămutând și rezidențele, aceasta trebuie descrisă cerconstanțelor celor triste acelor ani întunecați, când Românii, deginați prin jugul turcesc, nu mai avură relația cea strânsă cu clerul Țării Românești, cu care stau mai nainte de venirea turcilor într-o unire, apoi și acesta era, mai tot asemenea, întregit de călugări greci. Destul că clerul sârbesc să înrădăcină în Banat, să întări și își cultivă neamul său în socoteala interesului rumânilor, mai vartos că și școlile stătea supt cler, și, prin urmare, erau sârbești, prin care, cu încetul, cresc influența lor, adăogându-le prozele noi din renegați, iar elementul Român rămase în amorișire... Multe documente importante, mai cu seamă în privința episcopaturilor române din Banat, urmează să se afle în arhivele episcopilor și la mănăstirile sârbești”⁸³.

Traducătorul scrierii lui Grisellini, care era militar de carieră, explică și anumiți termeni de specialitate. „A sparge cu ghiulele mari cetăți. Spărtura aceea se zice breșe. Aproschele sunt șanți scutitoare, din care pot bați o cetate. Aceste sunt ziceri primite de toate națiile în arta militară”⁸⁴.

În concluzie, toate aceste adaosuri, plasate în paranteze, la opera lui Grisellini demonstrează că traducătorul era român originar din Banat, care îi cunoștea bine istoria, limbajul și locurile în care s-au desfășurat evenimentele relatate. De altfel, traducerea făcută de colonelul Ștefan Stoika este identică, din punctul de vedere al conținutului, cu originalul german și este făcută în limbajul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, exceptând parantezele care-i aparțin lui Stoika.

Bibliografie

- Bleahu 2008 = V. Bleahu, *Monografia orașului Lipova, din județul Arad*, ediția a III-a revăzută și adăugită, Editura Hieropolis, Timișoara, 2008.
- Bodea/Cernovodeanu 1966 = Primele școli ostășești din Țara Românească (1830–1840). Activitatea lui Nicolae Bălcescu ca iuncăr-învățător, în *Studii și articole de istorie*, București, 1966.

⁸⁰ *Epistola a III-a*, p. 11.

⁸¹ *Epistola a III-a*, p. 12.

⁸² *Epistola a IV-a*, p. 6.

⁸³ *Epistola a IV-a*, p. 10.

⁸⁴ *Epistola a IV-a*, p. 17.

- Canning 1844 = A. S. G. Canning, *Thought an Shakespeare's Historical Deays*, Londra, 1884.
- Cornea 1971 = P. Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mişcarea ideilor şi literatura între 1780–1840*, Editura Minerva, Bucureşti, 1971.
- Cornea 2008 = P. Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mişcarea ideilor şi literatura între 1780–1840*, ediţia a II-a, Editura Minerva, Bucureşti, 2008.
- Curtui 1977 = A. Curtui, *Hamlet în România*, Editura Minerva, Bucureşti, 1977.
- Eisenkolb 1912 = A. Eisenkolb, *Lippa város története (Istoria oraşului Lipova)*, Lippa, 1912.
- Grigorescu 1971 = D. Grigorescu, *Shakespeare în cultura română modernă*, Editura Minerva, Bucureşti, 1971.
- Griselini 1926 = F. Griselini, *Istoria Banatului Timişan* (traducere din limba germană de Nicolae Bolocan), Tipografiile Române Unite, Bucureşti, 1926.
- Griselini 2006 = F. Griselini, *Încercare de istorie politică şi naturală a Banatului Timişoarei* (prefată, traducere şi note de Costin Feneşan), ediţia a II-a, revizuită, Editura de Vest, Timişoara, 2006.
- Institutul de lingvistică, istorie literară şi folclor al Universităţii „Alexandru Ioan Cuza” 1979 = Institutul de lingvistică, istorie literară şi folclor al Universităţii „Alexandru Ioan Cuza” Iaşi, *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1979.
- Moşneagu 2014 = M. Moşneagu (îngrijire ediţie, cuvânt înainte, studiu introductiv, cronologie şi note), *General Nicolae Stoika. Amintiri din războiul independenţei*, Editura Semne, Bucureşti, 2014.
- Pascu 1983 = Şt. Pascu, *Ce este Transilvania? Civilizaţie transilvană în cadrul civilizaţiei româneşti*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1983.
- Păiuşan 1977a = Organizaţii economice şi structura lor organizatorică existente în oraşul Lipova în secolul al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea, în *Analele Universităţii din Timişoara. Seria Ştiinţe Sociale*, Timişoara, 1977.
- Păiuşan 1977b = Personalităţi lipovene în lupta pentru independenţă, în *Ziridava*, Arad, 1977.
- Păiuşan 1983 = R. Păiuşan, *Bănăţeni în lupta pentru unitate naţională (1830–1918)*, Institutul de Studii Socio-Culturale şi Educaţie Permanentă Timiş, Timişoara, 1983.
- Păiuşan 2002 = R. Păiuşan, *Generalul bănăţean Ştefan Şt. Stoika, luptător pentru independenţă şi unitate naţională. The General Stefan St. Stoika, fighter for national Independence and Unity*, Editura Eurostampa, Timişoara, 2002.
- Păiuşan 2003 = R. Păiuşan, *Participanţi bănăţeni la lupta pentru independenţă şi unitate naţională, 1830–1918*, Editura Eurostampa, Timişoara, 2003.
- Păiuşan 2009 = Un colaborator al lui Cuza, colonelul bănăţean Ştefan Stoika (1808–1878), în *Clio*, Timişoara, 2009.
- Puşcariu 1892 = I. cavalier de Puşcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sibiu, 1892.
- Rădulescu 1938 = Les intermédiaires français du Shakespeare en Roumanie, en *Revue de littérature comparée*, Bucureşti, 1938.
- Stoika 1844 = Căpitan S. Stoika, *Iuliu Cezar*, Bucureşti, 1844.
- Stoika 1910 = General în rezervă Şt. Stoika, *Austria şi politica ei perfidă faţă de România. Documente diplomatice. În folosul Ligii Culturale a tuturor românilor. Secţia Bucureşti*, Tipografia Societăţii „Neamul Românesc”, Vălenii de Munte, 1910.

- Stoika 1911 = G<eneral> N<icolae> S<toika>, *Notițe din viața unui ostaș. Polcovnicul Ștefan Stoika*, București, 1911.
- Stoika 2013 = F. L. Stoika, *Lumină din lumină, destine înseminate. In memoriam Titus T. Stoika*, Editura Semne, București, 2013.
- Stoika, mss. = General Ștefan Șt. Stoika, *Biografia colonelului Ștefan Stoika*, manuscris original în posesia familiei Stoika.
- Suciu 1977 = Contribuții la cunoașterea unității poporului român în evul mediu, în *Ziridava*, Arad, 1977.

LE COLONEL BANATIEN ȘT. STOIKA (1808–1878), LE PREMIER TRADUCTEUR EN ROUMAIN DE L'OEUVRE DE GRISELINI SUR LE BANAT (Résumé)

Le colonel St. Stoika, né à 8 novembre 1808, à Lipova, est arrivé dans le „Pays” (expression générale pour les Principautés et, puis, pour la Roumanie), en s’intégrant, ici, dans la lutte pour l’unité nationale, dans la vie économique et culturelle. St. Stoika a suivi les cours de l’École Militaire des Cadets et de l’École de Comptabilité et des Finances appartenant au Collège <Teresianum> du chef-lieu de l’Empire des Habsbourgs et, en 1830, il s’est enrôlé dans l’armée de la Valachie, devenant, en 1834, lieutenant, grand aide de camp regnant et caissier général de l’armée; en 1851, St. Stoika a été promu comme colonel, devenant – en même temps – chef du Grand État Majeur et secrétaire général du Ministère de Guerre.

Fondateur de l’enseignement militaire des Pays Roumains, bon patriote, aide de camp du Seigneur Barbu Știrbei, St. Stoika a été nommé comme Haut Commissaire de la Valachie près les troupes d’occupation autrichiennes, pendant la Guerre de Crimée. De plus, en 1854, St. Stoika a élaboré, à l’ordre du Seigneur Barbu Știrbei, un projet pour l’organisation d’une milice des troupes de frontière. Élu comme membre dans le Divan „ad-hoc” de la Valachie, en 1857, St. Stoika, partisan de l’union des Principautés, est devenu l’un des collaborateurs intimes de Cuza, surtout dans le plan diplomatique. Appui du mouvement de libération bulgare, St. Stoika a quitté l’armée tout après l’accomplissement de l’union des Principautés, en étant élu – deux fois –, en 1861 et 1865, en fonction de maire de Bucarest, la nouvelle capitale de la Roumanie.

En qualité de sénateur (1864–1878), St. Stoika milite pour la conquête de l’indépendance du jeune État roumain et pour la réalisation de l’unité nationale toute entière.

Il a été connu, en même mesure, comme écrivain et, avant tout, comme traducteur des oeuvres de Victor Hugo et William Shakespeare.

ȘTEFAN MOLDOVAN ȘI BIOGRAFIA VIEȚII LUI ȘTEFAN BERCEANU ÎN LUMINA UNUI MANUSCRIS INEDIT

ȘIPOȘ Ibolya

Colegiul Național „Iulia Hașdeu” Lugoj

Una dintre personalitățile politice, bisericești și culturale din secolul al XIX-lea implicate în mișcarea națională a românilor din Transilvania și Banat este legată de figura prepositului Ștefan Moldovan. Participant activ la revoluția de la 1848¹ și evenimentele care au configurat viața Bisericii Unite a românilor ardeleni pe parcursul celei de a doua jumătăți a veacului al XIX-lea, Ștefan Moldovan a reușit în calitate de protopop de Mediaș², vicar al Hațegului³ și canonic al Episcopiei Greco-Catolice de Lugoj⁴ să devină o personalitate cunoscută și apreciată de toți intelectualii vremii. O dovedește o bogată corespondență cu oameni de cultură și ierarhi ai Bisericii românești din care nu lipsesc George Bariț⁵, Timotei Cipariu⁶, Alexandru Papiu Ilarian⁷, Alexandru Șterca Șuluțiu⁸ și alții, reflectând imaginea unui cărturar interesat de binele obștesc pus în slujba semenilor.

Cum scopul lucrării nu este de a consemna viața și activitatea istoriografică a prepositului Ștefan Moldovan, (fig. 1) ne vom opri asupra unui manuscris inedit, redactat de către bătrânul cărturar la 25 august 1885 așa după cum se poate observa în anexa de față.

După înființarea Episcopiei Greco-Catolice de Lugoj Ștefan Moldovan este numit la 1857 canonic lector în cadrul noului Capitlu, începând de acum înainte o perioadă fertilă în redactarea unor lucrări dedicate istoriei locale, istoriei Banatului sau noii eparhii bănățene, majoritatea dintre studii fiind puțin cunoscute, altele pierdute sau rămase în manuscris.

Atras de istoria și măreția așezării comunei Lugoj „acest loc din străbuni pentru națiunea română celebru și după nume din antichitate sacru”⁹, Ștefan Moldovan elaborează într-o primă etapă un mic studiu dedicat urbei locale. Urmează redactarea unor lucrări eclesiologice închinare

¹ Suciu 1933, p. 1–52; Chereșteșiu 1966, p. 205, 224, 277, 280, 472; Giura/Racovițeanu 1979, p. 409–420; Botezan 2008, p. 261–276; Revoluția 1977, doc. 107, 149, 170, 209; Documente 1988, p. 51; Botezan 2009, p. 9–24; Naghi 2014 a, p. 90–114; Șipoș 2014, p. 115–144.

² Ștefan Moldovan a deținut funcția de protopop gr. cat. al Mediașului între anii 1847–1852, fiind numit ulterior vicar foraneu al Hațegului între 1852–1857 și canonic al Episcopiei de Lugoj până la decesul său din anul 1900. Pentru informații vezi, Canonici 2013, p. 251–252.

³ Radu 1913, p. 127–128; Naghi 1986–1987, p. 308–326; Rusu 1994, p. 253–282; Basarab 2001, p. 79–83; Vulea 2009 a, Vulea 2009 b, Huț 2012, p. 271–284.

⁴ Activitatea lui Ștefan Moldovan în fruntea eparhiei de Lugoj în Dieceza Lugojului 1903; p. 127–130; Boroș 1925; Wallner Bărbulescu 2007, p. 24; Naghi 2011, p. 385–400; Naghi 2014 b, p. 367–376; Naghi 2015, p. 125–139.

⁵ Bariț 1983, p. 256–359; Naghi 1996, p. 114–130.

⁶ Patachi 1957, p. 71–81; Patachi 1964, p. 55–59; Botezan 1971, p. 119–128; Botezan/Botezan/Cuibuș 1992, p. 434–447.

⁷ Degan 1905, p. 208–209; Pervain/Chindriș 1972, p. 227.

⁸ S.J.A.S.C.–F.P.A.Ș.Ș.

⁹ Moldovan 1862; Wallner Bărbulescu 1982, p. 227–237.

primului episcop unit din Lugoj dr. Alexandru Dobra¹⁰ și noii eparhii¹¹. Ultima operă, intitulată *Albumul Capitulului Bisericii Catedrale greco catolice din Lugoj*¹², reprezintă sinteza istorică de peste o mie de pagini dedicată întemeierii noii dieceze, lucrare considerată pierdută până în prezent. O serie de copii transcrise de Ștefan Moldovan pe diverse foi permit reconstituirea parțială a monumentalei lucrări.

Fragmentul de față intitulat *Anotațiuni despre familia și viața P[roto]popului și Parohului gr. cat. din Lugos Ștefan Bercianu*¹³, (fig. 2) păstrat în custodia Arhivelor Statului din Timișoara se referă la genealogia și personalitatea primului paroh ortodox din Lugoj trecut la unire în anul 1836¹⁴. Scrise pe foi mari de registru, cele 16 pagini redactate de Ștefan Moldovan cuprind o parte a lucrării *Albumului*, fiind însoțite de o scrisoare neterminată de trei pagini format mic (f. 17–19) aparținând unui autor necunoscut, probabil paroh greco- catolic și adresată lui Ștefan Moldovan și de alte două pagini (f. 20–21) identice ca mărime cu primele compuse tot de preposiului lugojean. Cum ultimele două file ale manuscrisului aparțin altui capitol din lucrarea *Albumului* dedicat construirii Bisericii Catedrale din Lugoj după cum am menționat cu ocazia publicării acelei părți¹⁵, de această dată ne vom rezuma la analizarea primelor 16 pagini închinete lui Ștefan Berceanu. Intercalarea unor capitole distincte din lucrare pe același manuscris, la care putem adăuga și constatarea că în timpul redactării *Albumului* Ștefan Moldovan s-a bucurat de sprijinul unor colaboratori apropiați din cadrul Bisericii Unite, dovedește că până la finalizarea imensei monografii bătrânul cărturar a lucrat în etape, folosind documente din sursele primare aflate în arhiva episcopiei și parohiei greco-catolice din Lugoj, după cum demonstrează scurtele notificări făcute de către autor pe marginea documentului. După decesul lui Ștefan Moldovan majoritatea manuscriselor au fost moștenite de către Ioan Boroș un alt mare arhieru al diecezei unite din Lugoj, fiind folosite ulterior la redactarea Șematismului din 1903 și în diverse monografii de istorie bisericească. După instalarea regimului comunist în România la 1948 o bună parte din documentele utilizate de Ștefan Moldovan la redactarea lucrării s-au pierdut și împrăștiat în diverse instituții și colecții particulare¹⁶.

Fragmentul de față al manuscrisului începe cu un document original subscris la Hunedoara în 5 februarie 1834 de Mihai și Samuil Butsi asesori de tablă din care aflăm că un anume Petru „Bartsi” sau „Barchi” din care se trăgea și parohul Ștefan Berceanu a fost ridicat la rangul de nobil de principele Transilvaniei Gheorghe Rákóczi în 1631. După căsătoria lui Petru „Bartsi” cu nobila Cristina Dori o parte dintre urmași din cauza ciumei și foametei din Transilvania la 1738 s-au așezat în Banat. Unul dintre descendenți pe nume George Bartsi s-a stabilit la Lugoj, reușind prin negoț să-și creeze o poziție socială respectată în comunitatea locală.

Născut la Lugoj în 15 sau 17 august 1802¹⁷ (fig. 3) Ștefan Berceanu frecventează școala elementară din comuna Lugoj, preparandia din Arad și teologia la Vârșeț, fiind hirotonit diacon la 14 octombrie 1824 în biserica ortodoxă din Lugoj, deținând această funcție timp de 10 ani.

Tensiunile apărute între Ștefan Berceanu și protopopul de Lugoj Ștefan Atanasievici au rupt

¹⁰ Bocșan/Vulea 2003.

¹¹ Boroș 1925, p. 83; Wallner Bărbulescu 2007, p. 24; Șipoș 2016, p. 167–205.

¹² Wallner Bărbulescu 2007, p. 24; Șipoș 2016, p. 167–205.

¹³ S. J. A. S. T.-F. G. C., doc. 140, f. 1–16.

¹⁴ Pușcariu 1892, p. 46, Pușcariu 1895, p. 16–17; Boroș 1925, p. 103–109; Boroș 2001, p. 107–114; Naghi 2013, p. 213–219.

¹⁵ Șipoș 2016, p. 167–205.

¹⁶ Petrov 2005, p. 155–160.

¹⁷ Data nașterii lui Ștefan Berceanu este controversată. Informații mai complete asupra vieții lui Ștefan Berceanu oferă Ioan Boroș care menționând o autobiografie scrisă de primul paroh unit amintește și data de 17 august 1802. Pentru informații detaliate vezi Boroș 1925, p. 103.

unitatea comunității pe motiv că numirile de preoți în parohii se fac în mod preferențial și nu se ține seama de dorințele credincioșilor majoritari ortodocși.

Conflictul mocnit între Ștefan Berceanu și superiorul său ierarhic, cunoaște punctul culminant când primpretorul Petru Palikucevnyi deconspira la 13 decembrie 1830 în fața autorităților comitatului Caraș activitatea Societății secrete „Constituția”¹⁸. Sub influența mișcărilor revoluționare și reformelor inițiate de burghezia liberală din Europa pe cuprinsul Casei de Austria au început să apară o serie de societăți secrete cu tendințe republicane de guvernământ.

Existența la Lugoj a unei puternice clase de mijloc reprezentată de burghezia locală, meseriași și intelectuali a creat premisele formării unei mișcări naționale puternice care urmărea eliberarea românilor de sub dominația străină¹⁹. După afirmațiile prepositului Ștefan Moldovan din grupare făceau parte pe lângă Ștefan Berceanu, alți trei preoți – Demetriu Petrovici, Ioan Lepădat, capelanul Constantin Popovici –nobilul Demetriu Faur și cetățenii: Teodor Ștefanovici, Ioan Teodori, Ioan Vancea, Damaschin și Iosif Nedelcu, George Radu și George Berceanu. Deși autorul manuscrisului nu amintește de toți membrii societății documentele de arhivă și biografia de specialitate vin să întregască informațiile despre măsurile luate de autorități în procesul intentat participanților și dizolvarea mișcării. O foaie volantă editată în câteva exemplare la Tipografia lui Carol Trauffellner din Lugoj, dintre care una se păstrează în arhiva protopopiatului ortodox din Lugoj²⁰ și alta la Arhivele Statului din Timișoara²¹ numită „Procesul criminal al mai multor frunțași români din Lugoș din anul 1830–1831 pentru societatea noastră” conține numele a 14 acuzați²², a unui acuzator în persoana protopopului Ștefan Atanasievici și patru martori²³. Locul de întâlnire a grupului organizat era la casa meseriașului Teodor Nedelcu unde membrii „s-au adunat noaptea, – până spre miezul nopții au ținut convențiunile ar fi făurit și compus felurite scrisori false îndreptate împotriva cinstei și averii concetățenilor”²⁴.

În afară de meseria practică și sentința din procesul de acuzare, actul nu menționează nimic despre scopul, obiectivele grupării și rolul jucat de fiecare membru. Astfel, despre Damaschin Nedelcu și cei doi fii Theodor și Iosif se cunoaște că au fost „căldărași” iar despre primul copil că a murit la închisoare înainte de pornirea procesului²⁵.

¹⁸ Boroș 1928, p. 7; Boroș f. a., p. 494.

¹⁹ Mișcarea de la Lugoj nu a fost singulară în Banat. O altă grupare cu tendințe naționale și unire a Țărilor Române condusă de Adolf David se forma la 1834 în Transilvania și Banat, cf. Gollner 1937, p. 235–249; Bodea 1967, p. 3–11.

²⁰ Lăzărescu/Muntean 1987, p. 89.

²¹ S. J. A. S. T. – F. C. D. I. D. S., doc. nr. 59, f. 1.

²² Capul de afiș îl deținea Damaschin Nedelcu, căldăraș închis în temniță. 2. Theodor Nedelcu, fiul lui Damaschin, căldăraș repausat înainte de pornirea procesului. 3. Iosif Nedelcu, fiul lui Damaschin, căldăraș închis în temniță. 4. Ștefan Berceanu închis în temniță. 5. Ioan Theodor închis în temniță. 6. Theodor Ștefanovici, închis în temniță. 7. George Radu închis în temniță. 8. George Berceanu închis în temniță. 9. Ioan Vancea închis în temniță. 10. Ioan Lăpădat, diacon, apoi paroh. 11. Demetriu Petrovici, paroh, apoi profesor de teologie în Vârșeț. 12. Constantin Petrovici capelan. 13. Ioan Berceanu diacon. 14. Ioan Faur pălărier nobil.

Martori erau: 1. Demetriu Ioanovici preot gr. oriental. 2. George Petrașcu preot gr. oriental. 3. Dionisie (Gyenes) Mitroni preot gr. oriental. 4. Constantin Popovici preot gr. oriental.

²³ Martori erau: 1. Demetriu Ioanovici preot gr. oriental. 2. George Petrașcu preot gr. oriental. 3. Dionisie (Gyenes) Mitroni preot gr. oriental. 4. Constantin Popovici preot gr. oriental.

²⁴ Boroș 1928, p. 7.

²⁵ Despre familia Nedelcu se cunoaște că a fost de origine aromână stabilită în Banat la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Datorită meseriei practicate și vederilor democratice care circulau în societatea vremii trei membrii ai familiei Nedelcu devin promotori a ideilor revoluționare franceze și luptei de emancipare a românilor. Și alți urmași ai familiei s-au făcut remarcați prin realizări pe tărâm cultural și științific. Un alt fiu Nicolae a devenit avocat în Timișoara și Dimitrie, doctor în medicină și profesor extraordinar (titulus professoris extraordinarii) în cadrul Facultății de Medicină din Budapesta, cf. Berényi 2009, p. 39–40; Țigău 2012, p. 171–172. Unul dintre nepoții lui Dimitrie Nedelcu, Alexandru, fiul lui Theodor, stabilit la Budapesta și-a lăsat averea în folosul bisericii ortodoxe române din Lugoj pentru înființarea unei fundații care să-i poarte numele, cu scopul ajutorării tinerilor

Ștefan Atanasievici a obținut funcția de protopop după decesul tatălui său Constantin, de asemeni protoiereu al Lugojului (1779–1802), fiind considerat de mulți români o autoritate locală, o „voce” pe tărâm național, confesional și cultural. Provenea dintr-o familie nobiliară, Constantin Atanasievici fiind ridicat de către împăratul Francisc I la 10 februarie 1804 împreună cu soția sa Maria Bogdanovici și cei șapte copii la rangul de nobil²⁶. În 29 iunie 1807 protopopul Ștefan Atanasievici semna împreună cu preotul Dimitrie Țichindeal din Becicherecu Mic, Petre Popovici din Bocșa și George Petrovici protopopul din Belinț Recursul maiestatic adresat împăratului Francisc al II-lea pentru numirea unui director școlar român în Banat, post rămas vacant după moartea directorului Dimitrie Ștefanovic²⁷. Între 1815–1817 îl găsim pe Ștefan Atanasievici aspirant la episcopia Aradului alături de alți doi bănațeni în frunte cu Ioan Tomici, protoiereu de Caransebeș și Ioan Mihuș, directorul școlar²⁸. Vacanța scaunului arădean va dura până la 1828 când este ales episcop arhimandridul Nestor Ioanovici de la mănăstirea Bezdin²⁹.

După arestarea membrilor Societății în frunte cu Ioan Vancea, George Berceanu, George Radu, Iosif și Damaschin Nedelcu³⁰, autoritățile au trecut la cercetarea altor membrii ai societății. Fiscul judecătoresc Antoniu Moys, protopopul Ștefan Atanasievici și fiscul onorar Ioanovici s-au deplasat la casele preoților Demetriu Petrovici, Ioan Lepădat, Constantin Popovici, Ștefan Berceanu și nobilului Demetriu Faur și au confiscat în prezența familiilor celor anchetați scrisori și documente considerate compromițătoare. S-a format o comisie în persoana lui George Papházy, protofiscul comitatens Petru Palikucsevnyi, Vasile Fogarasy și Ungbháry István pentru traducerea în limba maghiară a scrisorilor din română și sărbă considerate compromițătoare și înaintarea concluziilor anchetei, fiscului judecătoresc Antoniu Moys³¹.

În Congregația generală a comitatului Caraș din 20 iunie 1831 s-a decis arestarea preoților Ioan Lăpădat și Ștefan Berceanu și trimiterea lor sub pază la Episcopia din Vârșeț pentru a fi cercetați³². Judecați, cei doi preoți au fost condamnați la un an de închisoare, ispășită de Ștefan Berceanu la mănăstirea „Mesici”³³. La intervenția episcopului de Vârșeț Maxim Manuilovici la procesul judecat în apel este absolvit și eliberat. După moartea parohului Ioan Lepădat, la cererea credincioșilor ortodocși din Lugoj, prin scrisoarea din 13/26 iunie 1834 adresată episcopiei de Vârșeț, se cerea numirea pe scaunul vacant a diaconului Ștefan Berceanu. Cererea era motivată pe argumentul că Ștefan Berceanu a suferit cu familia multe neajunsuri în timpul procesului „cerșind de la poporeni hrană și îmbrăcăminte”, insulte și rămas fără avere a fost nevoit să apeleze la ajutor din partea susținătorilor ortodocși³⁴.

După rezolvarea favorabilă a cererii din partea episcopiei din Vârșeț la 24 ianuarie 1835, protopopul de Lugoj face o nouă plângere în fața episcopului pe motiv că la prima Sfântă Liturghie după numirea lui Berceanu acesta „ar fi blăstămat pe Atanasievici și pe alți vrășmași ai săi”³⁵. Rezultatul a fost că Ștefan Berceanu este mutat disciplinar la Hodoș și nici noua intervenție a locuitorilor ortodocși din Lugoj în fața episcopiei sârbe la 20 septembrie 1835 nu va duce la repunerea lui drepturi.

cu situație materială precară, dornici să învețe meserii sau să activeze în industrie și comerț, cf. Jurchescu 1943, p. 3; Lăzărescu/Muntean 1984, p. 3.

²⁶ Iván 1899, p. 106; Andrassy 1913, p. 21; Áldásy 1941, p. 87–88.

²⁷ Vulcan 1891–1892, p. 326–328; Ioanovici 1916, p. 166.

²⁸ Pop 1923, nr. 8, p. 2–3, nr. 9, p. 1–3.

²⁹ Vesa 2010, p. 192.

³⁰ Boroș 1928, p.10.

³¹ Boroș 1928, p.18–22.

³² Boroș 1928, p.19–21.

³³ Boroș 1925, p. 12; Naghi 2013, p. 214.

³⁴ Boroș 1928, p. 36, 42.

³⁵ Boroș 1925, p. 13.

Pe fondul neînțelegerilor dintre Ștefan Berceanu și protopopul de Lugoj Ștefan Atanasievici pe o parte și antagonismului dintre români și sârbi pe de altă parte, primii susținuți de o parte a nobilimii comitatului, un mic grup de locuitori din urbea de pe Timiș se decid să treacă la unirea cu Biserica Romei. Astfel, după cum afirma prepositul Ștefan Moldovan în biografia vieții lui Ștefan Berceanu, o parte din nobili în frunte cu „Ungvári, Iacabffy, Zacharias și Frumer au trimis din senul seu deputațiune de 4 inși la P[roto]p[o]pul Banatului și parohului gr. cat. din Timișoara Avram Dobra, ca acesta venind în fața locului să-i primească la S. Unire”³⁶. Momentul trecerii la noua confesiune a fost analizat de către arhiereul Ioan Boroș³⁷ în două cărți, informațiile din manuscris fiind completate pe baza datelor găsite în arhiva parohiei și episcopiei greco-catolice din Lugoj. Unirea de la 1836 s-a realizat cu sprijinul unor „oameni ai bisericii ca: Lonovics József episcopul romano catolic de Cenad, Vulkán Sámuel episcopul greco catolic de Oradea, Dobra Avram protopop-paroh greco-catolic la Timișoara-Fabric, Ștefan Berceanu paroh greco-catolic la Lugoj, Lackner Ágoston priorul ordinului minorit din Lugoj, ale căror familii și membri de familie deja aproape s-au stins”, sau cu ajutorul unor deputați comitatensi: „de pretorele Jakabffy Kristóf, de primul vicecomite de Caraș Lovrentsits, de avocatul cameral regesc Ungbháry János, de avocatul Zachariás István, Frummer (Szende) Antal, József și Zsigmond, de subprocurorul Moys Antal, de notarul comitatens Kiss András, de subnotarul Szolun Ferenc și Ficher János”³⁸.

Deși Ștefan Moldovan nu menționează decât în linii generale momentul trecerii la unire din istoriografia specifică se pot reconstitui firul întâmplărilor și modul cum a luat naștere prima parohie unită. După ce un grup de susținători dornici să acceadă în funcții mai înalte în administrația comitatului s-au deplasat în 13 ianuarie 1836 la Hodoș și au venit cu Ștefan Berceanu la Lugoj, acesta, împreună cu nouă persoane și trei sâni s-a deplasat în 20 ianuarie 1836 la Timișoara, pentru a discuta prima dată cu Avram Dobra, protopopul greco-catolic din Timișoara și apoi cu episcopul romano catolic Iosif Lonovics despre dorința lugojenilor de a trece la unire³⁹. După ce o zi mai târziu Ștefan Berceanu l-a convins pe Avram Dobra să vină la Lugoj, actul de unire a fost semnat la 25 ianuarie 1836 în casele lui Nicolae Jakabffy⁴⁰.

Trecerea la noua confesiune a lui Ștefan Berceanu împreună cu 64 de familii⁴¹ a trezit protestul blocului majoritar ortodox în frunte cu Ștefan Atanasievici, mulți dintre români fiind decși să lupte pentru anularea actului de unire. Lipsa de strategie a protopopului a trezit protestul simplilor locuitori care au încercat să-l arunce pe Ștefan Berceanu în râul Timiș și nobilimii unite, atunci când, izbucnind revoltat în biserică, Ștefan Atanasievici „a numit lupi pe cei ce ajută unația; casa în care se adună nu este casa lui Dumnezeu, nu a oamenilor cinstiți, ci spelunca hoților; cei ce se convertesc la unație sunt pârliti și blestemați (perliti și blestemați)”⁴².

Beneficiind de ajutorul lui Samuil Vulcan episcop greco-catolic de Oradea, Ștefan Berceanu este numit paroh la 16 februarie 1836 și asesor consistorial la 1 mai 1836, cu drept de a purta brâul roșu⁴³.

³⁶ Pagina 4 din anexă.

³⁷ Boroș 1925; Boroș[1915]. Fără a menționa din partea autorului sau editurii anul apariției, această mică broșură a putut fi tipărită numai în anul 1915, înainte de semnalarea ei în *Cultura Creștină* 1916, p. 64.

³⁸ Boroș [1915], p. 6–7. La traducerea din limba maghiară am respectat ortografia specifică epocii.

³⁹ Boroș 1925, p. 14.

⁴⁰ Boroș [1915], p. 13.

⁴¹ În lipsa documentului oficial care să menționeze exact numărul persoanelor trecute la unire suntem nevoiți să menționăm cifrele din istoriografia vremii. Astfel, Constantin Albu folosind cartea scrisă de Ioan Boroș amintește numai de 58 familii, cf. Boroș [1915], p.12; Albu 1935, p. 4. Chiar și la un secol de la înfăptuirea unirii în presa timpului se menționa că adevăratul motiv de înființare a parohiei greco catolice a fost conflictul lui Ștefan Berceanu cu protopopul ortodox Atanasievici, cf. *Acțiunea* 1936, p.3; *Alion* 1936, p. 1; Brânzeu 1936, p. 2; *Krassó – Szőrenyi Lapok* 1936, p. 1;(n) 1936, p. 121.

⁴² Albu 1935, p.4.

⁴³ *Schematismus* 1837, p.38.

Nemulțumirile populației față de amenințările nobilimii, taxele stolare percepute de ortodocși, sârbizarea lăcașurilor de cult și școlilor au constituit tot atâtea motive ale comunităților să adere la Biserica Unită. Până în preajma revoluției de la 1848 în arealul bănățean se vor forma încă 13 parohii, majoritatea dintre ele cu sprijinul lui Ștefan Berceanu: Reșița Română (1837), Zgribești (1839), Zorlenț Mare (1839), Iladia (1839), Ciuchici (1840), Budinț (1840), Slatina (1844), Secaș (1846), Igrăș (1845), Sân Nicolau Mare (1846), Gîrliște (1846), Bocșa (1847) și Chernecea (1847)⁴⁴. Rolul important a lui Ștefan Berceanu în extinderea unirii a fost recunoscută chiar de către Ioan Boroș atunci când îl descria ca pe un „bărbat relativ cu puțină știință teoretică, dar cu atât mai vie credință, cu atât mai multă înțelepciune pastorală, cu zel, conștiință, abnegațiune și rezoluție energică... a devenit apostolul sf. Uniri”. Pentru a se putea scrie monografia vieții trebuie mai întâi studiată biografia „parohiilor unite înființate în comitatul Caraș și din vecinătate până la 1856 și existente până azi, cum ar fi: Bocșa, Budinț, Coștei, Cârnecea, Ciuchici, Gârliște, Iladia, Lugoj, Reșița, Surduc, Zgribești, Zorlenț și Vermeș”⁴⁵. Numărul de 14 parohii întemeiate de Berceanu până la 1844, se ridică la 22 până la 1848 și 35 până la 1863⁴⁶.

Revoluția de la 1848–1849 în Banat a creat noi oportunități pentru afirmarea lui Ștefan Berceanu pe tărâm național și organizarea administrativă a bisericii greco-catolice pentru formarea unei ierarhii naționale. Izbucnirea mișcărilor revoluționare în primăvara anului 1848 la Viena și Budapesta a dus la eliberarea lui Eftimie Murgu reținut într-o închisoare din Pesta. La Lugoj, adepții partidei lui Murgu erau formați din intelectuali, meseriași și preoți. Auzind despre intenția lui de a veni în Banat, la nivelul comunei Lugoj se organizează un comitet de acțiune, care se gândește să-l găzduiască pe Eftimie Murgu în casa primarului Constantin Udrea. Cu acest prilej se redactează două procese verbale, unul în limba română, nedatat și altul în limba maghiară din 21 mai 1848⁴⁷. Procesul verbal în limba română este formulat de preotul Dimitrie Teodori și menționează și semnătura lui Ștefan Berceanu⁴⁸.

Experiența acumulată de Ștefan Berceanu cu ocazia participării la Adunarea de la Blaj din 3/15 mai 1848⁴⁹ îl ajută și pe Eftimie Murgu în pregătirea viitoarei Adunări Naționale, după sosirea în Banat, deoarece „românimea acestei regiuni are obiceiul să dea tonul și celorlalți”⁵⁰. Amândoi cutreieră satele fără ca Berceanu să abordeze probleme religioase, interesul fiind propaganda revoluționară⁵¹. Manifestarea de pe Câmpia Libertății a luat în discuție dezideratele naționale românești: înarmarea poporului, introducerea limbii române în administrație și armată, recunoașterea naționalității române, limba maghiară urmând a fi folosită în corespondența cu guvernul maghiar și numirea lui Murgu „căpitan suprem”.

Pe plan bisericesc participanții au urmărit reorganizarea Bisericii bănățene, prin înlăturarea ierarhilor sârbi: Pantelimon Jivcovi de la Timișoara și Ștefan Popovici de la Vârșeț. Au fost

⁴⁴ Schematismus 1847, p. 90–105; Suciș 1977, p. 171; Șipoș 2014, p. 126.

⁴⁵ Boroș 1925, p. 104.

⁴⁶ Canonice Nicolae Brânzeu menționează următoarele parohii greco-catolice întemeiate în Banat: Lățunașul (1851), Ticvaniul Mare, Surducul Mare, Părul (1852), Vermeș, Hisiaș (1853), Scăiuș, Ișgar, Igrăș (1855), Balinț, Dobrești, Nevrincea, Valea Lungă, Comloșul Bănățean (1856), Vărădia, Comoriște, Beba Veche (1857), Furlug, Gherman, Clopodia (1858), Hitiaș, Lighed (1859), Icloda (1863), Racovița, Silaj, Visag, Ghilad, Petromani, Parța, Ramna, Marcovăț, Greovaț, Oravița, Jitin și Mărcina (1864), cf. Brânzeu 1929, p. 38.

⁴⁷ Boroș 1917, p. 13–14; Boroș 1927, p. 11.

⁴⁸ Memoriul mai este semnat de Ștefan Ioanescu, Dimitrie Popovița, Filip Pascu, Ioan Miescu, Gheorghe Tina, Gheorghe Marcu, Pavel Maniu, Nicolae Frenți, Vasile Nicolaevici, Petru Catrușca, Iosif Panaiot, Ștefan Marcu, Iosif Maniu, Ștefan Dragomir, Ion Paulescu, Aron Popovici, Nicolae Dumitru și Pavel Dragomir, cf. Lăzărescu 1980, p. 304–305.

⁴⁹ Ilarian 1852, p. 209; Bodea 1967, p. 134; Suciș 1977, p. 172; Bodea 1998 a, p. 89.

⁵⁰ Suciș 1968, p. 101.

⁵¹ Suciș/Moț 1970, p. 1116–1117; Suciș 1977, p. 171.

aleși în locul lor protopopul Dimitrie Petrovici Stoichescu din Lipova ca „vicar mitropolitan” la Timișoara și protopopul Ignatie Vuia din Vărădia ca „vicar episcopesc” la Caransebeș⁵².

Participant anterior la societatea secretă „Constituția” din Lugoj, fostul protopop de Lugoj, Ciacova și Lipova, Dimitrie Petrovici Stoichescu se bucura de o imensă simpatie în rândul celor 200 de preoți participanți la Adunarea de la Lugoj, mulți dintre ei foști elevi, datorită celor 12 ani petrecuți ca profesor în cadrul catedrei teologice de la Vârșeț⁵³. Tot în rândul sutelor de preoți îl găsim și pe Ștefan Berceanu.

Adunarea de la Lugoj cerea convocarea unui sinod general, care să ia în discuție unificarea bisericilor, dar modalitatea de realizare urmărea strategii diferite pentru cele două confesiuni. Ortodocșii doreau scoaterea episcopilor de sub ierarhia Carlovițului, în timp ce greco-catolicii plănuiau înființarea unei Mitropolii românești în Transilvania. Curia Romană preconiza convocarea unui sinod propriu la Strigoniu în 24 septembrie 1848. Premergător acestui eveniment la nivelul fiecărei eparhii - până la 27 august 1848 - se dorea desfășurarea unor sinoade protopopești care să răspundă la un chestionar din 27 puncte referitor la principale probleme de reformare a bisericii.

Sinodul de la Lugoj s-a desfășurat la 28 iunie 1848 în prezența lui Ștefan Berceanu protopop greco-catolic, la consfătuire fiind prezenți și Ioan Berceanu paroh în Bocșa Montană, ales și notar al sinodului, Ilie Paulescu paroh în Sălha-Coștei, Nicolau Adamescu din Chernecea, George Țiapu din Zorlențul Mare, George Vernica din Zgribești, George Cărbunar din Secaș și Teodosiu Miescu capelan în Lugoj. Datorită evenimentelor revoluționare nu au ajuns la lucrărilor sinodului Iosif Teodorovici din Reșița, Nestor Lupulovici și Ilie Cuterra din Clopodia, Constantin Avramescu din Ciuchici, Toma Madincea din Ilidia și Ioachim Ioanoviciu din Gherliște⁵⁴. Sub influența mișcărilor naționale din Banat participanții la sinodul de la Lugoj, cunoscând și programul adunărilor de la Blaj și Lugoj au inclus în protocolul ședinței revendicări de unire ecleziastică, solicitând libertatea, independența și egalitatea pe teren bisericesc, scolastic și cultural; folosirea limbii românești în toate problemele diecezane, ștergerea denumirii rușinoase de valah și înlocuirea cu cea de român și înființarea altor două episcopii una în părțile Sătmăruului și alta în părțile Banatului, subordonatei unei viitoare Mitropolii unite cu sediul la Alba Iulia⁵⁵. Faptul că două dintre propunerile sinodului de la Lugoj se regăsesc în programele Adunărilor Naționale de la Blaj și Lugoj, se datorează probabil lui Ștefan Berceanu. În toamna anului 1848 documentele menționează o intensificare a mișcărilor revoluționare ale protopopului unit.

Rescriptul împăratului din 3 octombrie 1848 stabilea dizolvarea Parlamentului din Pesta, deschizând calea imperialilor pentru dezarmarea forțelor revoluționare maghiare din Banat. Dispunând de soldații din Timișoara și Arad, armata austriacă ocupă centrele urbane și dezarmează oștile revoluționarilor maghiari. La 9 octombrie 1848 generalul Rukavina comandantul cetății Timișoara a decretat starea de asediu și în 16 octombrie a eliberat toți deținuții politici. Din a doua jumătate a lunii octombrie 1848 s-a trecut la ocuparea principalelor localități bănățene. Un raport secret al lui Iankovics Demeter din 11 septembrie 1848 menționa că mai mulți „instigatori” acționează în Lugoj în frunte cu Ștefan Berceanu, preotul D. Teodori, preotul capelan Teodosie Miescu, Ștefan Ioanescu notarul orașului și comercianții Dimitrie Popovița și Vasile Brediceanu. Raportul sublinia că la casa lui Berceanu din Lugoj vin diverși români din Țara Românească și Transilvania care „vagabondează” și instigă poporul⁵⁶. O altă notă din 8

⁵² Mureșianu 1972, p. 470–474.

⁵³ Ciuhandru 1931, p. 149–154; Suciu 1946, p. 272–279; Suciu 1978, p. 271–273; Suciu/Constantinescu 1980, p. 731.

⁵⁴ Boroș 1922 a, p. 85.

⁵⁵ Boroș 1922 b, p. 274.

⁵⁶ Suciu 1968, p. 185–186, 188–189.

octombrie 1848 din partea comitelui Carașului indica că la Lugoj Berceanu întreține consfătuiri cu Murgu și alți reprezentanți români. Ulterior s-a aflat că erau revoluționari din celelalte două țări românești⁵⁷. La 29 octombrie 1848 trupele imperiale erau la marginea comunei Lugoj. Armata austriacă a ocupat principalele clădiri, Consiliul de Război de la Timișoara permițând înlocuirea autorităților comitatense cu un comitet provizoriu format din 21 de persoane. Noua conducere era condusă de trei președinți, în frunte cu un român (Vasile Fogărașy), un sârb (Georgiu Milencovici) și un maghiar (Stefan Zakariás)⁵⁸. Din noua conducere făcea parte și Ștefan Berceanu alături de alți români fruntași.

Sprijinirea trupelor imperiale în iarna anului 1848–1849 aduce lui Berceanu o nouă condamnare. Atunci când generalul Bem ocupă Banatul, protopopul Berceanu este arestat și în rechizitoriu se menționa acuzarea că a sprijinit fruntașii români din Transilvania, printre ei numărându-se protopopul Ioan Popasu din Brașov, prof. August Treboniu Laurean și Ioan Mărgineanu avocat din Ardeal. Mai era învinovățit că a sprijinit armata glotașilor numită „Legio romana” și-a organizat această armată, ținându-le o cuvântare în limba română „încât la auzul aceleia, cei de față s-au cutremurat”⁵⁹. La sfârșitul lunii august 1849 Eftimie Murgu merge la Seghedin pentru a obține din partea ministrului de interne Szemere eliberarea protopopului Ștefan Berceanu, Vasile Fogarasi și Maxim Pacu⁶⁰.

După evenimentele revoluționare de la 1848 Ștefan Berceanu se implică în extinderea unirii pe teritoriul bănățean. La 26 noiembrie 1853, prin bula *Ecclesiam Christi*, papa Pius al IX-lea a restaurat Mitropolia de Alba Iulia și Făgăraș, înființând și două eparhii noi la Gherla și Lugoj. Noua episcopie de Lugoj, condusă de primul episcop Alexandru Dobra a cuprins la început 22 de parohii obținute din eparhia de Oradea și 91 de parohii ardelenene din comitatul Hunedoara⁶¹. Numărul mic de comunități⁶² greco-catolice a crescut după înființarea episcopiei datorită activității pastorale întreprinse de protopopul Ștefan Berceanu în satele bănățene. Ștefan Moldovan surprinde în termeni pozitivi strădaniile întreprinse de Ștefan Berceanu în creșterea numărului de credincioși uniți, dificultățile întâmpinate de protopop în edificarea Bisericii Catedrale din piața comunei Lugoj și opoziția blocului ortodox în extinderea noii confesiuni.

În final, se impune o scurtă analiză asupra rolului jucat de Ștefan Berceanu la construirea Bisericii Catedrale din Lugoj. (fig. 4) După primele aprobări venite în anii 1837–1838 din partea împăratului și Consiliului Locumtenențial Ungar pentru edificarea unei biserici în mijlocul pieței comunei Lugoj, din cauza diverselor dificultăți și piedici a trebuit să treacă un timp îndelungat până la finalizarea construcției. Cauzele au fost diverse, de la incendiul din 1842⁶³ care a distrus casa și capela greco catolică de oficiere a cultului aranjat de către Ștefan Berceanu, locul de edificare a Bisericii Catedrale și până la izbucnirea revoluției de la 1848. Abia după

⁵⁷ Dragomir 1946, p. 71–72.

⁵⁸ Din comiteul lărgit făceau parte Maximilian Pascu, Ioan Marcu, Stefan Ioanescu, Iova Popovici, Ioan Paciura, Franz Beè, Nicolau Höchinger, Demetriu Popovița, Teodor Petrovici, Atanasiu Iancovici, Grigoriu Milancovici, Iosif Dicu, Alexandru Atanasievici, Const, Udrea, Mihaiu Lațcu, Aristid Mangiarly, Carol Sculteti, Constantin Popovici, Iosif Constantini, Paul Szivos, cf. Boroș 1927, p. 25; Suciuc 1968, p. 193.

⁵⁹ Boroș 1925, p. 108.

⁶⁰ Bodea 1998 b, p. 1146.

⁶¹ Dieceza Lugojuului 1903, p. 71.

⁶² Literatura de specialitate menționează un număr diferit de parohii și credincioși greco catolici unele cifre fără o documentare temeinică. Ștefan Lupșa menționa doar un număr de 14 parohii și câteva zeci de filii cu 9680 suflete (Lupșa 1938, p. 786; Renașterea 1938, p. 3) în timp ce istoricul I. D. Suciuc consemna o cifră de 22 parohii cu 11.000 credincioși care puteau să fie organizați într-un protopopiat (Suciuc 1977, p. 174).

⁶³ Logos, în *Gazeta de Transilvania*, VI, 1842, nr. 31, p. 3–4; Din ajutorul oferit de Administrația camerală de 400.00 de cărămizi, 126 cubici de piatră, 870 meți var stins și 5041 fl. 31 ½ cr., Ștefan Berceanu a primit „25.000 cărămii, 100 cubice var și lemne de lipsă”, cf. *Drapelul* 1916, p. 2.

finalizarea fundamentului în anul 1845, ridicarea zidurilor, turnului și crucii la 1851, Biserica Catedrală era aproape gata. (fig. 5) Vizita împăratului Francisc Iosif I la Lugoj în 20 iulie 1852, împreună cu episcopul de Oradea Vasile Erdélyi, surprinsă de presa timpului⁶⁴ vine să întărească sprijinul autorităților imperiale în stabilirea la Lugoj a unui centru episcopal. De la celebrarea primei sfinte liturghii la 3 decembrie 1854, vizita nunțiului apostolic Michele Viale Prela la 24 octombrie 1855⁶⁵ și instalarea primului episcop Alexandru Dobra la 21 septembrie 1856⁶⁶ sunt pași definitorii în consolidarea noii dieceze. După o viață închinată luptei naționale, întemeierii și extinderii Bisericii Unite în care a crezut cu tărie, Ștefan Berceanu se stingea în 23 septembrie 1870 la vârsta de 68 ani.

Preocupările pe tărâm istoric a lui Ștefan Moldovan și efortul depus în elaborarea unei lucrări monografice dedicate Bisericii Unite pe care a slujit-o toată viața întregesc opera cărturarului și omului de cultură, înscriindu-se alături de alți intelectuali bănățeni în pleiada de reprezentanți de seamă ai istoriografiei române din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Bibliografie:

Acțiunea 1936	Unirea în Lugoj e de 100 ani, în <i>Acțiunea</i> (Lugoj), III, 1936, nr. 6, 9 Februarie.
Albu 1935	Constantin Albu, Din istoricul uniației în Lugoj, în <i>Foaia Diecezană</i> , Caransebeș, 1935, L, nr. 47, 24 noiembrie.
Áldásy 1941	Áldásy Antal, <i>A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke II. Címereslevelek (1801–1825)</i> , vol. 7, Budapest, 1941, doc. nr. 76.
Alion 1936	Alion, Popa Bercianu, în <i>Răsunetul</i> (Lugoj), XV, 1936, nr. 8, p. 16 februarie.
Andrassy 1913	Andrássy Gyula, <i>Magyarország címeres könyve (Liber armorum Hungariae)</i> , vol. I, Budapest, 1913.
Bariț 1983	<i>George Bariț și contemporanii săi</i> , vol. VI, Editura Minerva, București, 1983.
Basarab 2001	Maria Basarab, O „conscieri” cu cărți vechi semnată de Ștefan Moldovan. Document inedit, în <i>Apulum</i> , XXXVIII/2, 2001.
Berényi 2009	Maria Berényi, Medici și farmaciști români din Budapesta în secolul al XIX-lea, în <i>Simpozion. Comunicările celui de-al XVIII-lea simpozion al cercetătorilor români din Ungaria</i> , Giula, 2009.
Bocșan/Vulea 2003	Nicolae Bocșan, Camelia Vulea, <i>La începuturile episcopiei Lugojului. Studii și documente</i> , Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca, 2003.
Bodea 1967	Cornelia Bodea, <i>Lupta românilor pentru unitatea națională: 1834–1849</i> , Editura Academiei Române, București, 1967.
Bodea 1998	Cornelia Bodea, <i>1848 la români</i> , vol. III, Editura Enciclopedică, București, 1998.
Bodea 1998b	Cornelia Bodea, <i>1848 la români</i> , vol. II, Editura Enciclopedică, București, 1998.
Boroș f.a	Ioan Boroș, despre Societatea secretă română din Lugoj (1830–1834), în I. Lupaș, <i>Cronicari și istorici români din Transilvania</i> , Ed. a 2-a, Editura Scrisul românesc, f.a.
Boros [1915]	Boros János, <i>Az unio (hitegyesülés) kezdete Lugoson és Jakabffy Miklós táblabíró működése</i> , Lugoj, [1915].

⁶⁴ *Lugoș, 21 Juli*, în *Wiener Zeitung*, 1852, nr. 180, 29 Juli, p. 2083–2084; *Gazeta Transilvaniei* 1852, p. 214; *Lugos, den 21 Juli 1852*, în *Temesvarer Zeitung*, I, 1852, nr. 176, 24 Juli, p. 2.

⁶⁵ Boroș 1925, p. 89.

⁶⁶ *Gazeta Transilvaniei* 1856, nr. 76, p. 281–283, nr. 77, p. 297–298; nr. 78, p. 301; nr. 80, p. 309; nr. 81, p. 313; nr. 82, p. 317. Articolul este semnat de Andrei Liviu Pop. Despre alte importante evenimente în administrarea parohiei și construirea bisericii catedrale în Dieceza Lugojului, 1903, p. 216–219.

- Boroș 1917 Boros János, *Történeti feljegyzések Lugos városáról és Udria Konstantin nevű birájáról az 1848/9 évi szabadság harccal kapcsolatban*, Lugoj, 1917.
- Boroș 1922a Ioan Boroș, Anul 1848 și sinoadele protopopești și cel diecesan din eparhia unită de Oradea Mare, în *Cultura creștină*, XI, 1922, nr. 4.
- Boroș 1922b Ioan Boroș, Anul 1848 și sinoadele protopopești și cel diecesan din eparhia unită de Oradea Mare, în *Cultura creștină*, XI, 1922, 9–10.
- Boroș 1925 Ioan Boroș, *Unirea românilor din Lugoj*, Lugoj, 1925.
- Boroș 1927 Ioan Boroș, *Evenimentele revoluției de libertate din anii 1848/49 desfășurate în Lugoj*, Editura Tipografiei Națională, 1927.
- Boroș 1928 Ioan Boroș, *Constituia societate secretă română în Lugoj (1830–1834)*, Lugoj, 1928.
- Boroș 2001 Ioan Boroș, *Unirea românilor din Lugoj*, ed. a II-a; Editura Europa Nova, Lugoj, 2001.
- Botezan 1971 Ioan Botezan, Documente privind istoria învățământului între anii 1850–1860, în *Sargetia*, VIII, 1971.
- Botezan/Botezan/
Cuibuș 1992 Liviu Botezan, Ioana Botezan, Ileana Cuibuș, *Timotei Cipariu. Corespondență primită*, Editura Academiei Române, București, 1992.
- Botezan 2008 Liviu Botezan, Moldovan, Ștefan, în *Biografii istorice transilvane(I). Dicționar al personalităților revoluției de la 1848–1849 din Banat și Transilvania*, București, 2008.
- Botezan 2009 Liviu Botezan, Ștefan Moldovan, participant la revoluția românilor din 1848–1849, în *Biografii pașoptiste transilvane (III). Culegere de studii*, coord. Gelu Neamțu, București, 2009.
- Brânzeu 1929 Dr. Nicolae Brânzeu, Biserica română unită în Banat, în *Almanahul Banatului*, Timișoara, 1929.
- Brânzeu 1936 Nicolae Brânzeu, Cum s-a făcut unirea în Lugoj?, în *Răsunetul* (Lugoj), XV, 1936, nr. 9, 23 februarie.
- Canonici 2013 *Canonici, profesori și vicari foranei din Biserica Română Unită*, coord. Mirela Popa – Andrei, Cluj-Napoca, 2013.
- Cheresteșiu 1966 Victor Cheresteșiu, *Adunarea Națională de la Blaj*, Editura politică, București, 1966.
- Ciuhandru 1931 Pr. Dr. Gheorghe Ciuhandru, Șase documente și câteva cuvinte despre protopopul Dimitrie Stoichescu Petrovici, în *Analele Banatului*, Timișoara, 1931, fasc. 9.
- Cultura Creștină 1916 Cărți intrate la redacție, în *Cultura Creștină* (Blaj), VI, 1916, nr. 2, 25 Ianuarie.
- Degan 1905 Emil V. Degan, O epistolă a lui Alexandru P. Ilarian, în *Unirea* (Blaj), XIV, 1905, nr. 25, 24 iunie.
- Dieceza Lugojului 1903 *Dieceza Lugojului. Șemantism istoric. Publicat sub auspiciile P. S. S. D. Dr. Demetru Radu episcop greco-catolic de Lugoj. Pentru jubileul de la Sfânta Unire de 200 de ani de la înființarea aceleiași dieceze de 50 de ani*, Lugoj, 1903.
- Dragomir 1946 Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția din Transilvania în anii 1848-1849*, vol. III, Cluj, 1946.
- Drapelul* 1916 Din trecutul Lugojului român. Focul din 1842, în *Drapelul*, XVI, 1916, nr. 77, 7/20 iulie.
- Documente 1988 *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania*, vol. IV, 14–28 mai 1848, Editura Academiei, București, 1988.
- Gazeta Transilvaniei1852 Urmarea călătoriei Maiestăței Sale prin Banat până la Transilvania, în *Gazeta Transilvaniei*, XV, 1852, nr. 56, 19 iulie.

- Gazeta Transilvaniei 1856 Banat. Instalarea primului episcop gr. c. al Lugojului, în *Gazeta Transilvaniei*, XIX, 1856, nr. 76, 27 septembrie; nr. 77, 30 septembrie; nr. 78, 4 octombrie; nr. 80, 11 octombrie; nr. 81, 14 octombrie; nr. 82, 18 octombrie.
- Giura/Racovițeanu 1979 Lucian Giura, Mihai Racovițeanu, Fruntașul revoluționar de la 1848 Ștefan Moldovan, în *Sargeția*, XIV, 1979.
- Gollner 1937 C. Gollner, Conspirația emigrantului polon Adolf David (1834), în *Revista istorică*, XXIII, 1937, nr. 7–9.
- Huț 2012 Anca-Daniela Huț, Ștefan Moldovan (1813–1900), susținător al școlii și bisericii din Vicariatul Hațegului. Mărturii documentare de la 1855–1856, în *Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis*, 4, 2012.
- Ilarian 1852 Al. P. Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, tom. II, Viena, 1852.
- Ioanovici 1916 D. Ioanovici, Câteva momente din lupta pentru episcop românesc la Arad, în *Revista Teologică*, X, 1916, nr. 9–12, 1 mai–15 iunie.
- Jurchescu 1943 Liviu Jurchescu, Scrisori din Lugoj. Convorbire cu părintele Petru Olde, în *Dacia* (Timișoara), V, 1943, nr. 12, 18 ianuarie.
- Krassó–Szörenyi Lapok 1936 Száz éves a lugoji görög – katolikus egyházközség, în *Krassó – Szörenyi Lapok* (Lugoj), LVIII, 1936, 8 sz., 26 ianuar.
- Lăzărescu 1980 Dr. Victor Lăzărescu, Preotul revoluționar Dimitrie Teodori participant la revoluția de la 1848, în *Mitropolia Banatului*, XXX, 1980, nr. 4–6.
- Lăzărescu/Muntean 1984 Dr. Victor Lăzărescu, pr. Vasile Muntean, Ctitorul lugojan Alexandru Nedelcu (1819–1886), în *Telegraful Român* (Sibiu), 1984, nr. 5–6.
- Lăzărescu/Muntean 1987 Dr. Victor Lăzărescu, dr. Vasile Muntean, Despre obiectivele societății secrete lugojene „Constituția” și familia principalului conspirator Damaschin Nedelcu, în *Studii de Istorie a Banatului*, XIII, 1987.
- Lupșa 1938 Ștefan Lupșa, Contribuțiuni la istoria bisericească a românilor bănățeni în secolul XIX, în *Biserica Ortodoxă Română*, LVI, 1938, nr. 11–12.
- Moldovan 1862 Ștefan Moldovan, *Descrierea Lugojului istorică, geografică și statistică în anul D[omnului] 1862*, copie manuscris păstrată în custodia Muzeului de Istorie Lugoj.
- Mureșianu 1972 Ioan B. Mureșianu, Protopopul Ignatie Vuia, în *Mitropolia Banatului*, XXII, 1972, nr. 7–9.
- (n), 1936 (n), Un veac de la unirea Lugojului, în *Cultura Creștină* (Blaj), VI, 1936, nr. 2, februarie.
- Naghi 1986–1987 Gheorghe Naghi, Un manuscris inedit al lui Ștefan Moldovan privitor la Țara Hațegului în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în *Sargeția*, 20, 1986–1987.
- Naghi 1996 Gheorghe Naghi, Corespondența lui Ștefan Moldovan cu George Barițiu, în *Altarul Banatului*, VII (XLVI), 1996, s.n., nr. 4–6.
- Naghi 2011 Gheorghe Naghi, Ștefan Moldovan în câteva scrisori și frânturi de istorie, în *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan*, vol. îngrijit de Dumitru Țicu și Rudolf Gräf, Editura Centrul de Studii Transilvane, Cluj Napoca, 2011.
- Naghi 2013 Pr. Gheorghe Naghi, Contribuții la istoria Bisericii Unite din Banat până la începutul secolului al XX-lea (I), în *Restituiri Bănățene*, vol. III, Editura Eurostampa, Timișoara, 2013.
- Naghi 2014a Gheorghe Naghi, Ștefan Moldovan în revoluția de la 1848–1849. Documente inedite, în *Biografii pașoptiste transilvane(IV)*, Cluj-Napoca – Canada, 2014.
- Naghi 2014b Pr. Gheorghe Naghi, Ultimul drum al pașoptistului Ștefan Moldovan, în *Profesiuniștii noștri (11). Istoricul Gelu Neamțu la 75 de ani*, vol. coordonat de Ioan Lăcătușu, Editura Eurocarpatica, Sfântu Gheorghe, 2014.
- Naghi 2015 Gheorghe Naghi, Fundațiile lui Ștefan Moldovan, în *Intellectualii. Ideologii și*

- destin politic*, coord. Cornel Sigmirean, Editura Arhipelag XXI, Târgu Mureș, 2015.
- Patachi 1957 Liviu Patachi, Ștefan Moldovan și Timotei Cipariu – Știri inedite, în *Mitropolia Banatului*, VII, 1957, nr. 1–3.
- Patachi 1964 Liviu Patachi, Din corespondența lui Timotei Cipariu ca bibliograf, în *Mitropolia Banatului*, XIV, 1964, nr. 1–3.
- Pervain/Chindriș 1972 Iosif Pervain, Ioan Chindriș, *Correspondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, vol. II, Editura Dacia, Cluj, 1972.
- Petrov 2005 Tamara Petrov, Episod nefericit în istoria Bibliotecii și Arhivei Episcopiei Greco-Catolice a Lugojului (1949–1953), în *Biserică și societate în Banat*, Timișoara, 2005.
- Pop 1923 Ștefan Pop, Ștefan Atanasievici, protopopul Lugojului, candidat de episcop la Arad în 1815–1817, în *Foaia Diecezană*, XXXVIII, 1923, nr. 8, 19 februarie/4 martie, nr. 9, 26 februarie/11 martie.
- Pușcariu 1892 Ioan Cavaler de Pușcariu, *Date istoriceprivitoare la familiile nobile române*, vol. I, Sibiu, 1892.
- Pușcariu 1895 Ioan Cavaler de Pușcariu, *Date istoriceprivitoare la familiile nobile române*, vol. II, Sibiu, 1895.
- Radu 1913 I. Radu, *Istoria vicariatului Greco Catolic Hațeg*, Lugoj, 1913.
- Renașterea 1938 Paralele instructive, în *Renașterea* (Cluj), XVI, 1938, nr. 14, 3 aprilie.
- Revoluția 1977 *Revoluția de la 1848–1849 din Transilvania, Vol. 1. 2 Martie–12 Aprilie 1848*, ed. Ștefan Pascu, Victor Chereșteșiu, Editura Academiei, București, 1977.
- Rusu 1994 Adrian Andrei Rusu, Un manuscris inedit al lui Ștefan Moldovan privitor la Țara Hațegului în prima jumătate a secolului al XIX-lea, *Sargeția*, 21–24, 1994.
- S.J.A.S.C. – F.P.A.Ș.Ș. Serviciul Județean al Arhivelor Statului Cluj, *Fond Personal Alexandru Șterca Șuluțiu*.
- S.J.A.S.T. – F.G.C. Serviciul Județean al Arhivelor Statului Timiș, *Fond Gheorghe Cotoșman*.
- S.J.A.S.T. – F.C.D.I.D.S. Serviciul Județean al Arhivelor Statului Timiș, *Fond Colecția de Documente I. D. Suciu*.
- Schematismus 1837 *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis Graeci Ritus Catholicorum pro anno 1837*, Magno Varadini, Typis, Aloysii Tichy.
- Schematismus 1847 *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis Graeci Ritus Catholicorum pro anno 1847*, Magno Varadini, Typis, Aloysii Tichy.
- Suciu 1933 Dr. Coriolan Suciu, *Un erou din 1848. Protopopul Ștefan Moldovan din Mediaș*, Blaj, 1933.
- Suciu 1946 I. D. Suciu, Protopopul Dimitrie Petrovici Stoichescu, în vol. *Prinos închinat Înalt Prea Sfințitului Nicodim patriarhul României, cu prilejul împlinirii a optzeci de ani de vârstă, cincizeci ani de preoție și șapte ani de patriarhat*, București, 1946.
- Suciu 1968 I. D. Suciu, *Revoluția de la 1848–1849 în Banat*, Editura Academiei, București, 1968.
- Suciu/Moț 1970 I. D. Suciu, Tiberiu Moț, Eftimie Murgu noi contribuții documentare, în *Studii. Revistă de Istorie*, XXIII, 1970, nr. 6,
- Suciu 1977 I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Editura Mitropoliei, Timișoara, 1977.
- Suciu 1978 I. D. Suciu, Noi informații despre vicarul mitropoliei Dimitrie Petrovici Stoichescu, în *Mitropolia Banatului*, 28 (1978), nr. 4–6.
- Suciu/Constantinescu 1980 I. D. Suciu, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. II, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1980.

- Șipoș Ibolya 2014 Șipoș Ibolya, *Aloisiu Vlad de Săliște și Unirea cu Biserica Romei în lumina unui manuscris din perioada postpașoptistă*, în *Biografii pașoptiste (4). Omagiu dedicat istoricului Gelu Neamțu, la împlinirea vârstei de 75 ani*, vol. coordonat de Ela Cosma, Cluj Napoca – Canada, 2014.
- Țigău 2012 Dragoș-Lucian Țigău, *Studenți din Lugoj la școli și universități europene până în anul 1850*, în *Banatica*, 22, 2012.
- Vesa 2010 Dr. Pavel Vesa, *Episcopia Aradului între 1786–1830. De la ultimul episcop sârb la primul episcop român*, Editura Arhiepiscopiei Aradului, Arad, 2010.
- Vulea 2009a Camelia Elena Vulea, *Biserica Greco Catolică din Vicariatul Hațegului (1850–1918)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj, 2009.
- Vulea2009b Camelia Elena Vulea, *Școala românească în Vicariatul Greco Catolic al Hațegului. A doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului XX*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj, 2009.
- Vulcan 1891–1892 Iosif Vulcan, Dimitrie Țichindeal. *Date nouă despre viața și activitatea lui*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare*, seria a II-a, tom. XIV, 1891–1892.
- Wallner Bărbulescu1982 Luminița Wallner Bărbulescu, *Contribuții privind istoriografia românească din Banat la mijlocul secolului al XIX-lea. Descrierea Lugoșului la anul 1862 – manuscris de Ștefan Moldovan*, în *Studii și comunicări de etnografie-istorie*, IV, Caransebeș, 1982.
- Wallner Bărbulescu2007 Luminița Wallner Bărbulescu, *Zorile modernității. Episcopia greco catolică de Lugoj în perioada ierarhului Victor Mihályi de Apșa*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca, 2007.

ȘTEFAN MOLDOVAN AND ȘTEFAN BERCEANU'S BIOGRAPHY IN LIGHT OF A NEW MANUSCRIPT (Summary)

One of the most outstanding and prominent personalities of the National Movement and of the Greek-Catholic Church from the region of Banat was the canonical Ștefan Moldovan, in the 19th century. A work of reference which completes his historical works brilliantly is the *Album of the Capitulum of the Church Cathedral* in Lugoj, a piece of work which remained in his manuscript and it has been considered lost until present day. The monographic work of synthesis of over 1000 pages was written on the basis of the documents from the archives of the Episcopate and the Greek-Catholic Parish in Lugoj. It was planned by Ștefan Moldovan as a work which began from the founding of the diocese until the last decade of the 19th century. The present thesis comprises an unedited chapter of the Album and refers to Ștefan Berceanu's life and personality, who was the first priest of the united parish in Lugoj and was founded in 1836.

He was involved in the political movement of the Romanians from Banat, which was prior to the Revolution in 1848 and he participated together with other priests and tradesmen in the organizing of the secret society called "The Constitution" in 1830. He was present at the Great National Assembly in Blaj, May 1848 and he also became involved in the organizing of the mass meetings in Lugoj, together with Eftimie Murgu, June 1848. However, his many activity remains in the religious field. He engaged in the building of the Greek-Catholic Cathedral in Lugoj and in the development of the Union in the region of Banat. Ștefan Berceanu's work in the service of the United Church was rewarded with a golden medal by the Vatican.

The discovery of a part of Ștefan Moldovan's manuscript allows the reconstitution of the life of a man who for 68 years had been pleading for the consolidation of his own church and the increase of the number of Christians in Banat.

ANEXA

Anotațiuni

Despre familia și viața P[roto]popului și Parohului gr. cat. din Lugos

Ștefan Bercianu

După una copia autentică cu dat Hunidoara 5 Fevr[uarie] 1834 subscrisă de Mihail și Samuil Butsi Jur[ăți] Assessori să arată, că:

Petru Barchi s-au Bartsi a fost sub Rákotzi I^{le} P[rinci]pele Transilvaniei, vicecăpitan, și s-a născut în Alba – Iulia, unde au locuit și părinții, și moși-strămoșii lui. Pre aceasta P[rinci]pele în a[nul] 1631 la redicat la starea nobilitariă, și așa în a[nul] 1632 s-a căsătorit cu nobila Cristina Dori de acolo, cu care a avut doi fii pre Petru și Ioan.

Petru Barchi fiul s-a căsătorit tot acolo în Alba–Iulia la a[nul] 1655 cu nobila Josefa Piber de acolo, și a avut cu ea un fiu Pavel, care în etate de 6 ani a repausat.

Ioan Barchi fiul al doile s-a căsătorit în Orăștia la a[nul] 1656 cu Maria fiica senatorelui de acolo Ioan Borsos nobil de Monea, și a avut cu ea trei fii: Petru, Ioan și George. În anii 1663, și 1665 cand s-au născut Ioan, și George, tatal lor Ioan a fost Jude regesc al scaunului Orăștiei.

Petru fiul primo – genit a lui Ioan, în a[nul] 1706 s-a casătorit în Hunidoara cu nobila Elisabeta Iosia, și a avut cu ea doi fii: Francisc născut în a[nul] 1708, și Georgie în a[nul] 1712. -Francisc în etate de 9 ani a repausat; eară

George, după repausarea părinților lui la a[nul] 1738 pentru ciuma cea mare, care devasta atunci în Transilvania, a pelerinat în Banat unde după sine a lăsat remasieție, cari sunt români adeverați;

Ioan fiul al doile a lui Ioan Barchi, în a[nul] 1700 s-a căsătorit în Oraștia cu nobila Agnes fata senatorelui magistratual de acolo Ioan Temesvári, care la a[nul] 1716 fiind atunci Jude Regesc al Scaunului Oraștiei lapadat de calul seu a morit fara prunci.

Georgie fiul al treile a lui Ioan în a[nul] 1702 s-a căsătorit cu nobila Susana fata senatorului Mihail Teurescu din Orăștia; cu aceasta în a[nul] 1706 a avut fiu pre Ioan; și în a[nul] 1709 când era Jude regesc acolo a avut pre Georgie.

Ioanprimo – genitul lui Georgie Barchi, când era de 12 ani, și să afla la scoala în colegiul din Aiud a repausat în boala versatului celui mare.

George fiul al doile a lui George, s-a căsătorit cu nobila din Făgăraș Marica Bucsi; din aceasta la a[nul] 1731 s-a născut Marica; la a[nul] 1732 Iosif Bartsi (scriitorul originalului acestei genealogie); în a[nul] 1734 Barbara; și în a[nul] 1736 Georgie; /f. 2/

Marica în a[nul] 1751 s-a măritat după Francisc Kis din Aiudiel (Kis-Enyed). Aceasta a născut pe Ștefan Kis în a[nul] 1754 care apoi a fost predicator reformat în Maros – Solimus.

Iosif Bartsi în a[nul] 1768 s-a căsătorit cu Ana Leurințiu de Dálnok. Aceasta la a[nul] 1770 a nascut pe Iuliania; în a[nul] 1774 pre Marica; în a[nul] 1779 pre Ladislau cetățean în Orăștia; în a[nul] 1783 pre Daniel, care (pre timpul scrierei originalului acestei genealogie) trăia în Hunidoara în reședința sa ca cetățean și medic privat.

Ladislau a luat în casatoria pe Iudita Sabeu, care remanend de el veduvă în a[nul] 1838 Nr. Gubin[ului] 1124 și în a[nul] 1839 Nr. G[u]bin[iului] 2166 arată că bărbatul ei a fost în societatea (Tiehu) tăietorilor de carne, și cere a i se lăsa licenția de a tăia carne și mai departe, plătiend tacsă recerută.

George Bartsi fiul cel mai mic al lui Ioan la a[nul] 1738 pentru ciumă pelerind în Banat, (după Protocolul Incuisit[or] ținut în Deva în a[nul] 1833 30 apr[ilie] a descins în Lugos, și aici căsătorindu-se a avut trei fii: Ștefan, Ianeș, și Ioan.

Ștefan îmblând în negoțiătoria, ca un om deșcept, s-a așiezat în Broșteani, a cui nepoți în a[nul] 1833 au fost: Pavel Bercianu, Parohul gr. or. de acolo, și frații lui: Pavel, Păun, și Ion.

Ianeș a repausat fără semenție.

Ioan a născut pre Nicolae în a[nul] 1778 10 Noem[brie] din muierea sa Floarea

Nicolae a născut pre Georgie “ “ 1779 7 Iulie din muierea sa Tasica

“ “ “ “ Ștefan “ “ 1802 15 Aug[ust] “ “ “ “

“ “ “ “ Ioan “ “ 1818 30 Dec[embrie] “ “ “ “

În fasiunea protocolară din a[nul] 1833 arată martorii: că prenumitul George Bartsi venind în Lugos cu alt nobil Ioan Zagoni s-au vedit a fi de origine magiari, înse pre cum Georgie, fiul lui Ioan Zagoni; așa și fii Bartsescilor căsătorindu-se cu femei de români și fii lor botesându-i Preoții locali gr. orientali, s-au prefăcut în români. Mai foteasă George Zagoni, că bătrânii Georgie Bartsi și Ioan Zagoni vorbea ungurească între sene, și nu postea; iară lugosienii să mirea de limba și datinile lor. Iei avea uniformă nobilitariu, mintia și sabia. -

Iară literile patente testimoniali, de către Universitatea C[omi]t[a]t[ensă] Hunidorei adunată la Congregațiunea marchală în Deva în a[nul] 1834 8 Fevr[uarie] familiei Bercenescilor date sună așa:

„Nos universitatis Incliti Comitatus Hunyad memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis et singulis, quod cum Nos Anno, die, mense, locoque infra notatis pro ineundis de promovendo publico et privatorum emolumento consiliis sub poena consveta Marchali congregati, simulque una constituti essemus, coram Nobis Paulus Marianu, Abrahamus, Juon, Paun, et Pavel omnes cognomine Bartsi in Possessionibus Brosztyán, et Greovázt Inel: Co[mi]t[a]tui Krassoviensi ingremiati nec non Georgius, et Stephanus Bartsi, in Oppido Lugos degentes, suorum et omnium ad familiam corundem, cognomineque Bartsi/p. 3/de praesenti utentium nomine comparentes, petierunt Nos debita cum Instantia humillime, quatenus eisdem velut cum Daniele Barci in Gremio Comitatus Nostri Oppidi Vayda Hunyad in usu nobilitari constituto, ex una eademque prosapia descendentes, super vera, ac indubitata nobilitate litteras authentico -Testimoniales extradare vellemus ac dignaremur; – quorum justae petitioni assensum uti par est praebentes, – siquidem e fide dignis documentis comprobarentur eosdem Familia Bartci originem traxisse, et abhinc avum eorundem Georgium ad Oppidum Lugos discessisse, – privata autem complurium Congregationis Nostrae commembrorum notitia constet Daniele Bartsi in actuali nobilitatis usu constitutum eese, tenore vero, declarationis suae, de 5^a mensis et anni currentis emanatae, – supplicantes veros et ex prosapia sua descendentes esse agnovisset; – ea propter super actuali Nobilitatis usu, Danielis et respectivae familiae Bartsi praesentes sigillo Nostro publico authentico, subscriptioneque Praesidis, et Notarii munitas futuramque praementationum et successorum jurium in cautelam deservituras extradandas et concedendas duximus Litteras Nostras Testimoniales communi justitia et aequitate suadente.-Datum Devae, e Congregatione Nostra Marchali die octava mensis Februarii Anno Domini millesimo octingentesimo trigesimo quarto. Ladislaus Nopcsa m.p. Sup. Comes (L.S.) Ioannes More m. p. Ordinarius Notarius.

Nb. Sigilul e apăsător pe ceară roșie, în miziloc are corbul cu inelul în gură, și cercuscriere cu litere gotice: „Comitatus Hunyadien: 1490”.-

Din familia Bartsescilor sau a Bercenescilor nobila venita de la Orăștia în Lugos se trage și Ștefan Bercianu primul Paroh gr. cat. în Lugos.

Acesta, după cum arată genealogia familiei Bartsescilor e fiul al doile a lui Nicolae Bercianu și a muierei lui Tasica născut în Lugos în a[nul] 1802 15 aug[ust]. -

În tenereație a învețiat profesiunea cosocariei; înse după aceea s-a primit la cursul teologic în Versieț, și căsătorindu-se cu Maria ⁶⁷din Temisiora, în a[nul] 1824 14 opt[ombrie] s-a hirotonit de Diacon s-a despus la Beserica gr. ort. din Lugos, și într-o această cualitate a servit 10 ani. -

Sub decursul acestui temp a intrat în una societate secretă, de mai mulți omeni periculoși în Lugos constituită, și anume: de Preoții gr. or: Demetriu Petrovici, și Ioan Lăpădat, și/p.4/de Capelanul Constant[in] Popovici, de nobilul Demetriu Faur, de cetățeanii: Teodor Ștefanovici, Ioan Teodori, Ioan Vancea, Damaschin și Iosif Nedelcu, Georgie Radu, și Georgie Berceanu. Aceștia în casele repausatului pre atunci Teodor Nedelcu să aduna, și acolo scrisori, Documente, Testamente false, Pascuile de a defăima pre cei aleși, și pîri mincinoase pregătea și; pentru cari fapte la a[nul] 1831 20 mai toți prenumiții, și cu complicele lor Ștefan Bercianu, prin Iosif Frumer de Keresztes substituit vicecomite a C[omi]t[a]tului Caraș au fost citați în antea Sedr[iei] Jud[ețene] c[omi]t[a]t[ense] pre 20 iuniu a. a.

În urma judecării sedriei Ștefan Bercianu a fost condamnat la arest pe un an, care la și împlinit în Monastirea de la Mesiciu.

După aceasta repausând Parohul al 6^{le} din Lugos Ioan Lăpădat comunitatea Beser[icei] gr. or. din Lugos, pre lângă Atestatele sale, unul din 28 apr[ilie], altul din 6 și al 3^{le} din 10 iuniu 1834 cu suplica din 20 iuniu a. a. l-a cerut de la Ep[isco]pul Versețiului Iosif Raiaciș pre Ștef[an] Bercianu de Paroh pe vacanta Parohia din Suseni.

În urma acesteia Ep[isco]pul în 24 ian[uarie] [1]835 la sântit și întărit de Paroh la Beserica gr. or. din Lugos, dându-i Patentele (senghelie) recerute. -

Înse în Lugos P[rotopo]pul locului [Ștefan] Athanasievici contrariându-se al introduce în Parohia vacantă a lui Lăpădatu, poporul cu Șt[efan] Bercianu ținătoriu în 20 sept[embrie] [1]835 din nou a recurs la Ep[ico]p pentru întărirea lui.

Ci de acolo acum, în urma remonstrării P[rotopo]p[ul]ului, și a o[a]menilor lui, n-a dobândit Bercianu rezultatul dorit; s-a dispus înse, ca provizoriu să administreze Parohia vacantă a Hodosiului în vecinătatea Lugosului.

Hodoșeânii avend de următor în Preoția mai de în ante recomandat și primit la cursul teologic pre fiul Parohului repausat de acolo, pre Bercianu, pre lângă toată portarea lui cea recomandabilă, nu l-au ținut mai îndelungat, ci în 3 ian[uarie] [1]836 i-au dat un atestat de dimisiune în care lauda portarea lui cea bună și zeloasă.

În urma acestor machinațiuni a P[rotopo]pop[ului] și a consocilor lui, poporeânii cei nemulțemiți ce des-punerea de la scaunul Ep[isco]pesc din Versieț, iară adicți lui Bercianu, ca să nu rămâna cu totul de ocară, la îndemnul D[omni]lor: Ungvári, Iacabffy, Zacharias, și Frumer au tramis din senul seu deputațiune de 4 inși la P[rotopo]pop[ul] Banatului și Parohului gr. cat. din Temisiora Avram Dobra, că acesta venind în facia locului să-i primească la S. Unire.

P[rotopo]popul preatins mai întâi s-a îndoit a veni – și altcum fiind eamnă grea, însă la îndemnul Ep[ico]pului Rom[ano] Ca[olic] de atunci din Temișoara Josef Lonovics, apromițându-i tot potențiosul patrocioniu a venit în Lugos, și a descins în casele D. Jakabffy Miklos/p.5/.

Pe zioa următoare 13/25 ian[uarie] [1]836 unii din primarii poporului decis a treace la S. Unire, s-au dus în Hodoș, și – așa zicând – mai cu silă au adus pe Șt[efan] Bercianu cu sâniile la Lugos; iară alții au adunat poporul la casele lui Jakabffy, și după multă dispută pentru și contra unirei între sene avută, în

⁶⁷ Loc liber în text.

fine din cei mai statornici și clienți ai Domnilor prenumiți s-au înscris la unire 64 de familii cu Ștef[an] Bercianu cu tot. -

Bercianu pe timpul acela era așa de serac încât nici înbrăcămi[n]te cuviincioasă nu avea, nici nutrumen-
tul de toate zilele pentru susținerea casei sale, înse, după ce s-a înduplecat a primi S. Unire, Patronii și
poporeanii lui i-au făcut un rend de îmbrăcămintă preoțiească, și i-au proveziut casa cu ceale necesarii. -

Ep[isco]pul din Urbea Mare Samuil Vulcan, primind oficiosul act al treacerei lugoseănilor la unire cu
d[atul] 16/28 febr[uarie] [1]836 pre Șt[efan] Bercianu la numit de adm[in]istrator] paroh; și această denu-
mire o a făcut cunoscută și oficiatelor respective, celui Camaresc, și celui Co[mi]t[a]tense.

Tot acest bun Ep[ico]p, în 9 mart[ie] [1]836 a trimis lui Berceanu 100 f. și cantorului Nicolae Livanca 30 f.

Iară în 1 mai [1]836 la cearerea patronilor prenumiți, pre Bercianu îl numește de Aesor Consistorial,
și - pentru veazia cetatei - și a S. Unire - îl onorează de a porta „breu roșiu”.

Înse de la Camera regească ca patron adm[inistrativ] nou fundatei Parohiei gr. cat. nu a potut provisorie
a esopera numai 150 f. anuali pe sama Parohului.

Bercianu încât va ascurat despre subsistenția sa a început a întorche la Unire și în alte comunități; și
anume:

În a[nul] [1]836 a ispitit a întorche pre Zsabareani înse aceștia în grabă s-au retras de la pasiul pornit.

În a[nul] [1]837 și [1]838 a pus începutul unirei în Reșiția, cu Preotul Iosif Teodorovici, și în mai multe
filiale din Lugos și Reșiția țienătoare.

Iară în a[nul] [1]839 a pus începutul unirei în Iladia, Zorlenț, și Zgribești, aducând și câte un Preot
din acele comune la S. Unire și anume: în Iladia pre Toma Madincea, în Zorlenț pre George Ciapu, în
Zgribesci pre George Vernica. -

În urma acestora mișcări religionarii Ep[isco]pul cu d[atul] 24 apr[ilie] [1]839 pre Berceanu l-a denumit
de Deputat Diecesan spre a primi din oficiu pre cei ce trec la S. Unire.

Bercianu acum vezindu-se acum întărit în pozițiunea Sa, a pășit în contra P[roto]popului seu Avram
Dobra cu Atestate, și alte mișiele inteprinderi, încât Ep[isco]pul în 4 iulie 1]839 a fost silit al dogeni:
„că după ce el nu șcie latineasce, și toate oficioasele în acea limbă să compun, să nu facă nimic fără
conțeleagerea cu P[roto]popul seu”.

Totuși la rogarea Posesorilor din Lugos, părtinitori ai S. Uniri, și așa și a lui Bercianu - Ep[isco]pul
Vulcan prin Litere patente din 3 aug[ust] 1]839 denușce și constitue pre Bercianu de Paroh în Lugos,
fiind atunci secretar și As[esor] C[on]s[is]tor[ial] Ioan Szilágyi.-

Iară Capitlul din Urbea Mare, - la altă rogare a Posesorilor din Lugos respunde cu d[atul] 19 aug[ust]
[1]839 că au esoperat la Ep[isco]pul 172 f. m. c. pentru acoperirea speselor misionarii a lui Bercianu,
batarcă el e leanes întru împlinirea oficioselor relațiuni; și îi recerca, ca să[-]i impună, încetare, de a lăți
urgia asupra preoților fără barbă. După aceastea notifică Capitlul, că să vor esmite deputați rectificatori
despre treaceri la unire D[om]nii preoți Filip Moga, și Samuil Grama; și apoi după ce să vor regula oare-
câteva Parohii trecute la S. Unire, se va denumi Bercianu de V[ice] Arhi[di]acon preste iele și. - /p.6/

Înse și poporul gr. cat. din Lugos în conțeleagere cu Bercianu n-a încetat a lucra pentru consolidarea
S. Uniri în loc; și așa mai întâi a stăruit, că de la partea n. u. să poată dobândi pe partea sa Beserica cea
bătrână S. Nicolae dedicată; înse n. u. semțiend cumcă cu predarea Besericei, vor trece mulți la unire,
sau contrariat cu toată tăria, ci sau învoit cu Deregătoria M[a]g[i]stratuală cu tot a asemna uniților alte
locuri, cari le socotea a fi apte pentru redicarea Besericei.

De aci uniții au rogat pre Ep[isco]pul la începutul a[nului] [1]837 ca să mizilocească a să redica Biserica în mizilocol piațului, și așa a nimici toate alte planuri și proiepte acestei intențiuni contrarii.

În urma reprezentațiunei Ep[isco]pesci Presed[intele] Cam[erei] Reg[ești] Ung[are] comitele Keglevics în călătoria sa trecând prin Lugos în fația locului în aug[ust] [1]837 sub concursul Deputațiunei din oficiali c[omi]t[a]tenși și camerali a esit, i[-]a plăcut locul de Biserică în piață; acesta cunoscând n. u. acum au fost gata a da u[niților] biserica cea veche, numai ca să nimicească planul de a redica Biser[ica] în piață; înse veziend n. e. că u[niții] nu primesc Biserica îndieată au adunat bani și în 12 ian[uarie] [1]838 au trimis la Viena pre senatorul magistratual N. Odetzky Rom[ano] Cat[olic] ca să împedece redicarea Biser[iciei] în piață.

Acum poporul gr. cat. au scris Ep[isco]pului Lonovics, ca să fie apărătorul planului seu, de a redica Biser[ica] în piață, și[-]l mai roagă, să mizilocească ca Io[an] Ungvári Fiscalul camerei c. r. din Lugos și Făget, care e patronul Unirei, să nu fie mutat de aici.

Iară Bercianu scrie Ep[isco]pului seu, și arată, că de 10 ani trecuți tergul de țieară, nu să mai țiene în piață, ci afară la Temiş – și în capetul comunei și că în piață numai maisterii, și cei cu verdiețurile se adună. -

În urma acestora s-a emanat Decret[ul] aul[ic] dat[ul] 2 Noem[brie] 1838 Nr. 14.305 ca să se redice Biser[ica] în piață. Așisderea și Univer[itatea] C[omi]t[a]tensă a determinat a să redica Biser[ica] în piață.

Pe baza acestora acte publice Provisoratului cam[eral] reg[esc] a cărat și a strens var în piață, și a adunat peatră sub decursul a[nului] [1]839, iară sub decursul verei anului [1]840 s-au ars 4 cuptoare de cărămidă – și s-au împlinit 140° de peatră toate cărate în piață.

Înse primarii n. e. sub decursul timpului în două renduri au trimis la Viena protestul lor, iară de acolo întorcându-se fără rezultatul dorit – s-au apucat de un mizilocol corumpatoriu, adică: Iosif Panaiot, și Acsente Szamarzsia au îmbieat pre Bercianu cu una – mia florini, ca să destee de la planul apucat de a redica Biser[ica] în piață; înse acesta a respins ofertul lor, ce, că fapta virtuoasă a sa pre numitul de multe ori a amintit, până ce a fost în viață.

Totuși de la În[alta] Cărmă s-au despus comisarii reg[ești] Csákányi provisorul cameral, cu Geometra Bathori, ca să cercetease cele 9 localități desemnate pentru redicarea Bisericeii – cari era: 1) cea din partea țiganilor localitate liberă. 2) Ospătăria lui D. Zacharias N. 844. 3) Localitatea în strada Făgetului, unde se ținea unealte cetatei pentru strensul focului. 4) Casa lui I. Hollenstein Nr. 766 pe Str[ada] Făgetului. 5) Casa lui Ales[andru] Manea Nr. 388 unde e t^a noastră între Tunaia și Gusiata. 6) Grădina lui Bathori Vasda Geometra. 7) Casa lui Georgevici. 8) Casa lui Gabr[el] Iankovici N. 572 și a lui I[oa]n Kondali Nr. 571. 9) Casele sub Nr. 21–24 a lui Rederberg, Swoboda și N. Ghițiu; ci Bercianu cu poporeanii sei au respins aceste localități, arătând cauze ponderoase pentru neprimirea lor, cari comisarii le-au luat la protocol.

Pe baza copiei autentice a protocolului Comisiunei Vicariul gr. cat. Capitular din Urbea Mare Ioan Radnotky a recurs la Maljes[t]a[te], la Primatele, și la Ep[isco]pul Lonovici, ca nicidecum să nu se mute din piață/p. 7/redicarea Bisericeii ci să se demânde în grabă edificarea ei acolo; asemenea a scris și lui Bercianu și Poporului ca să remână statornici pre lângă locul preiectat, că vor avea rezultat îmbucurător.

Bercianu în 5 mart[ie] [1]840 scrie la C[on]s[is]t[or]ul din Urbea mare, și Ep[isco]pul Lonovics, că lui, și la 3 Preoți întorși la S. Unire să se mizilocească rezolvirea Congruei.

Din un concept, a unei scrisori a lui Bercianu, din 30 mart[ie] [1]840 către Ep[isco]pul Lonovici îndreptat, să cunosce, că, Posesorii și Negoțiatorii n. u. din Lugos, după ce au fost respinși în Viena cu cererea lor, au dat recurs la Dieta în Posoniu, ca să împedece redicarea Bisericeii în piață; ci recursul acesta în Dietă nu s-a primit la desbatere, ci s-a străpus la În[altul] Consiliu. Aici s-a trimis și una Deputațiune,

la care a luat parte și George Ianovici proprietar în Duleu, cu rogare, ca să se astupe fundamentul de Biserică săpat în piață, că prin redicarea Bisericii se strică frumusețea piațului, și se pune în pericol de foc; înse Bercianu demunstra că nu poate fi pericol de foc, dacă Biserica se va acoperi cu țieglă, fiind și altcum de toate laturile departe de case ca la 10–12⁰; nici va fi în contra frumuseții piațului, când din contră până aci, din vechime în partea planului piațului de către apus, și m. n. se află un noroi afund, care prin redicarea Bisericii să va împlăa cu pământ și cu peatră.

Înse și În[altul] C[on]siliu a trāmis Intimat la C[on]greg[ia] Univ[ersității] C[omi]t[a]tense, de la care, fiind Protonotar Szerényi s-a dat păreare „că nu va fi pericol de foc, dacă să va redica Biserica în piață”.

În 20 iuliu [1]840 vicariul Radnotky mangaie pe lugosienii gr. cat. cu respuns la rogarea lor din 26 iunie a. a. zicând: că năsuințele inimicilor nimic nu le vor putea strica, fiindcă cât mai în grabă, le va veni rezoluțiune de la Ma[jes]t[a]tea Sa, că Biserica să se redice în piață, și să se înceapă clădirea ei.

Logosienii gr. cat. cu atāta nu se linesc, ci în 14 sept[embrie] [1]840 suplica la Ma[jes]t[a]tea Sa, că după ce și Reg[ească] Camera Dominială și Univers[al] C[omi]t[a]tensă, s-au învoit a să redica Biserica în piață, și acolo s-a stins var, s-au adunat peatră (140⁰⁰) să se îndure a demānda, cât mai în grabă redicarea Biserice cesteonate, pe locul destinat.

În urma acesteia C[on]s[il]iul L[ocum]t[enent] U[n]g[ar] din Buda cu d[atul] 3 noem[brie] 1840 N. 34.813 respinge pedecile de către n. u. lugosieni puse; și cu d[atul] 23 noem[brie] [1]840 vicariului C[a]p[itul]ar cum că Ma[jes]t[a]tea Sa suplică lugosienilor gr. cat. pentru redicarea Biserice în piață, cu Decr[etul] Aul[ic] dat 28 opt[ombrie] [1]840 Nr. 15.066/966 s-a îndurat a o primi spre stalul cunoscinței.

Ambe[le] aceste Decrete Vic[arul] C[a]p[itul]ar cu d[atul] 20 noem[brie]/2 dec[embrie] [1]840 le trimite în Copia lui Bercianu, asemănând Unirea din Lugos „cu grāunțiul de muștar”.

Iară pe calea politică încă s-au trimis aceste Decrete la C[omi]t[at], cari apoi în Congreg[ăția] C[omi]t[at]ensă s-au și publicat.

Acum Bercianu avend în mână preatinsele Decrete, și cunoștința despre fostă publicarea lor, în Congreg[ăția] C[omi]t[at]ensă, și el a adunat poporul seu, și acestuia cu mare sole[m]nitate le a publicat.

Poporul gr. cat. din incidentul acesta favorabil îndemnat a trāmis de a dreptul la Ma[jes]t[a]tea Sa mulțemită, și a cerut ca pentru punerea petrei fundamentale a Biserice să se despună Ep[iscopul] din Transilvania I[oa]n Leményi.

Iară Bercianu în 7 martiu [1]841 aceste toate le face cunoscute Vic[arului] gr. cat. din Urbea Mare. De unde C[on]s[ist]itoriul de acolo cu d[atul] 20 mart[ie] [1]841 Nr. 232 reproaba fapta preatinasă a lugosenilor, și a lui, și ei impun strens ca de aci în ante nimic să facă – nici a se face să lase, până ce n-a ceare consiliu de la C[on]s[ist]itoriu.

El totuși în 8 apr[ilie] [1]841 ceare de-a dreptul de la Scaun[ul] Direcțional al c. r. camere din Banat, că precum până aci în 5 ani trecuți, așa și de aci înainte să aprobease cei 60 f. m. c. pentru cultul bisericesc deputați.

În Instrumentul din 11 iuniu [1]841 făcut în antea Ma[a]g[istra]tului cetățienesc și subscris de acesta și întărit cu sigilul opidului se specifică în Lugos a fi fost atunci 821 suflete gr. cat. din cari să leagă a concurge cu ajutorul seu cei cu casă 84 inși părinți de familie a presta 10 zile cu palmele, și cei fără casă – chirieăși – 60 părinți de familie cu 5 zile de lucru./p. 8/

În 30 iuliu [1]841 Bercianu notifică Vicariului gr. cat., cumcă comunitatea neu[nită] au trāmis Deputați la Viena pe Io[an] Ozeszky și pe Advoc[atul] Miska Pascu, că sub specioasa titula: „că, după ce opul organizațiunei m[a]g[istra]tului cetățienesc de la Camera Regească s-a strāpus cu opiniune favorabilă

la Camera Imper[ială]” cu solicitarea acceptării aceleia, de o dată să mai tentease a împedece redecarea Bese[ricei] în piață.

Iară Cosist[oriul] Orădan cu d[atul] 7 aug[ust] [1]841 nr. 517 răspunde lui Bercieanu, că pentru Bese[ri]că a scris și la Ma[ies]t[a]tea Sa, și la Esc[elenta] Cameră. – Asemenea a făcut cunoscut că s-a întrepus la Admin[istrația] dom[enială] din Temișoara ca să nu esemease pre Bercieanu pentru censul Dominal și al Dațiilor la 241 f. 9 ½ x. restante.

Acum a urmat altă fază a lucrurilor, că Protopopul neu[nit] cu Preoții sei au pregătit conscripțiune nouă a poporului, – pe care Bercieanu o numesce falsă, cu care s-au nisuit a demustrea că nici 300 suflete gr. cat. nu sunt în Lugos, și așa să împedecă 1) redicarea Bese[ri]cei în piață și, 2) dobândirea sesiunei Parohiale a 6^a vacante; înse când au cerut a) de la Lad[islaw] Marsovszky ord[inul] jude[țean] – b) de la Io[an] Ungvari Fisc[ul] dom[enial] și c) de la M[a]g[is]t[ra]t, ca să o legalisese, din tot locul au fost respinsi. –

Totuși înse au influințiat cu aceea atâta, că planul Bese[ri]cei pregătit mai în-ante s-a retransmis de către Admin[istrația] Camerală ca să se rectifice numai pentru 600 suflete.

Ce înțelegând Vicar[ul] gr. cat., scrie la Administr[ția] Camerală cu d[atul] 14 ian[uarie] [1]842 nr. 14, ca să rămână planul cel mai denainte, aducând următoarele motive: 1) că Bese[ri]ca se face pe timpurile venitoare ale opidului Lugos. 2) că la gr. cat. e numai un altar și așa numai una dată să țină S. Liturgia, de aci. 3) vin de un dată mulți o[a]meni la Bese[ri]că. 4) ca să fie cu reflesiune și la neu[niții] locali; 5) Lugos e locu[l] principal a C[omi]t[at]ului; 6) că în Banat e a să redica C[on]s[is]toriu separat pentru depărtarea locului; apoi la visita[ți]uni canoni[ce]sci Ep[isco]pii să aibă unde celebra cu solemnitate. 7) că să pot întorce la unire toți neu[niții] din Lugos, – cand apoi să poată încăpea în două Bese[ri]ci.

Iară de altă parte acea conscripțiune a dat ocaziune a se despune de la În[alta] Cărmă conscrierea oficioasă a gr. cat. din Lugos; pentru aceea și Vicar[ul] gr. cat. cu dat 14 ian[uarie] [1]842 nr. 13 scrie lui Bercieanu, ca să conlucre la comisiunea despusă pentru conscrierea gr. cat. din Lugos.

Înse Bercieanu nu a stat într-agiutor comisiunei pentru conscrierea gr. cat. din Lugos, ci cât i[-]a fost în potenția a împedecat, din cauza, că s-au redicat unii malconțenți gr. cat. cari parte nu era îndestuliți cu Bercieanu, parte nu era îndestuliți cu învețietoriul gr. cat. Petru Olteanu, și așa da material de intrigi neude a abate pre unii și alții de la neunire. – Dar și cei pacinici gr. cat. au început a[-]și pierde răbdarea vezind că să fac atâtea sucituri, cu redicarea Bese[ri]cei, de nu mai încep a o edifica. Iară pe Berceanu îl mai apăsa amara lipsă, care îl împedeca, de a nu putea să lucre, după cum voia; pentru cari cauze el să fost determinat a merge în persoană la Imperatul în Viena, cugetând în a sa simplitate cumcă de acolo să va reîntoarce, și cu ordinațiuni mai energice pentru redicarea Bese[ri]cei, și cu congrua parohială îndestulitoare, și pote cu alte remunerațiuni, și decorațiuni pentru meritele sale de S. Unire. Spre acest scop a rogat de la Consist[oriul] orădan a i să da pasualele necesarii.

C[on]s[is]toriu[ul] orădan, știind mai bine că ce să cuvine la astfel cercustanțe cu d[atul] 28 mai [1]842 lui Berceanu ei deneagă pasualele cerute, și îl asecură că toate aceste lipse să vor dereage prin C[on]s[is]toriu. -

În mijlocul acestor neîndestuliri parțiali, Do[mnu]l a cercetat pe lugosieni cu altă întemplantă înfloritoare mai generală, căci în 8/20 iuliu [1]842 au ars în Lugosul rom[ân] și în 17/29 aug[ust] în cel German – cu totul 250 case; cu cari împreună s-a mistuit și Casa Comitatului și Bese[ri]ca neu[nită] cu două turnuri ale lor cu forte înalte și frumoase, și casa lui Bercieanu, în care era Capela interimală, și acele case toate cari era mai în ante desemnate de catra neu[niți] pentru loc de Bese[ri]că gr. cat. **p.9/**

Înse pentru Berceanu, și pentru S. Unire această întemplantă Do[mnul] o a întors spre mângâiere multă; căci Provisoratul camerei la cererea lui i[-]a dăruit 25 mii cărămidă arsă, și 100 cubuli de var stins pentru reedificarea casei sale; înse i s-a denegat a să ajusta pentru capela interimală magazina de bucate a Camerei și aceea dearsă.

Iară pentru Beserica cu În[altul] Decr[et] d[in] 10 aug[ust] [1]842 Nr. 27.956 se aplacideasă proieptata cărămidă și var, și prețitul de 900 f. pentru recuisitele Besericesci, ca a să fiefeptui despune Admin[istrația] Camer[ală] d[in] Temisio[a]ra cu d[atul] 24 aug[ust] [1]842 Nr. 9898.-

Înse tot cu d[atul] 24 aug[ust] [1]842 Nr. Cam[eral] 9977/10.000 s-a esmis comisiune în fația în persoana aseso[rului] Balăt, ca să ernease încât ar putea fi acceptabil consiliul C[omi]t[a]tului ca pentru teama focului să nu se redice Beserica în piață; care în 16 sept[embrie] a. a. a și împlinit misiunea sa. Acestuia a urmat B[a]r[onul] Ambrosi Presied[intele] Admin[nistrației] Camer[ale] din Temisoara, care iară a cercetat toate localitățile recomandate, și dintre acestea i s-au înpărut localitatea lui Holstein, și cea a Fisicului Georgevici cari cercustări le face cunoscute Bercianu și C[on]s[is]torului orădan.

C[on]s[is]toriu cu d[atul] 15 opt[ombrie] [1]842 Nr. 539 notifică lui Berc[ianu] că s-au făcut pași energici pentru redicarea Beser[iciei] în piață; și că nou denumitul Ep[isco]p Vas[ile] Erdélyi e dus la Viena; care acolo se va întrepune și pentru congrua parohială de la zioa întorcerei lui la S. Unire.

Acum Bercianu cu dat 1 opt[embrie] [1]842 pentru edificarea caselor sale, în cari are să fie și Capelă interimală cere ajutoriu grabnic din banii strenși pentru cei dearși, ca să plătească alte 10 mii cărămizi lucrate pre credit, și să cumpere lemnele de brad neceserii; iară cu d[atul] 4 noem[brie] a. a. cere de la C[on]s[is]toriu ca să-i trămită 100 f. de la P[ă]r[intele] Moga, și alt ajutor ca să gate casa.

Iară la întrebarea făcută de către Vicar[ul] gr. cat. – că repausatul Ep[isco]p Vulcan i ar fi dat 380 f. m. c. pentru cumpărarea Casei parohiale; și alți 809 f. 24 x. pentru cumpărarea cărților și supectilia lor la capela din Lugos?

Bercianu răspunde: că el 380 f. a primit de la oficiul dominal (care?) în v. a. iară nu în m. c. iară alți 200 f. judele din Ramna Șt[efan] Popovici i-a predat în epistolă închisă P[roto]p[o]pului Dobra; și alți 130 f. de altă dată trămiși i-a primit P[roto]p[o]pului Dobra, și lui nu i-a dat nici un xriu. Apoi adaugă că și cei 809 f. 24 x. poate că au rămas la Dobra, ca și ceilalți. – Și fiindcă și Dobra și Vulcan au repausat, cauza aceasta încă să vede a fi rămas moartă.-

Sam[uil] Vulcan Ep[ico]p a rep[ausat] în 13/25 dec[embrie] [1]839; iară Avr[am] Dobra P[roto]p[o]p cu 1 lună mai în ante; adevă în 21/11 [18]39.

În a[nul] 1843 13 mai Nr. 238 Vicar[ul] gr. cat. sumite lui Bercianu în Copia Decr[etul] Camer[al] R. H. Aul[ic] din 3 mai [1]843 Nr. 15.703 care Decret memoreasă Vicar[ul] că ar fi respunsul la solicitațiunea sa din 4 apr[ilie] [1]842 Nr. 161 în care se aplacideasă pentru redicarea Beser[iciei] în piață 18.879 f. 6 x. m. c., și să intimesă, că fără amânare să se apuce de lucru, și să se plătească din casa admin[istrativă] din Temisioara a Cam[erei] R. spre care scop și la administr[ati]a Cam[erală] din Temisioara s-a trămis acest Decret din 3 mai cu Nr. 17.703. –

Tot odată ceare Vicar[ul] gr. cat. conscrierea celor dearși gr. cat. din Lugos, după Instrucțiunea, carea a fost trămisă lui Bercianu în 10 apr[ilie] [1]843.

În a[nul] 1843 13 iunie Nr. 21.768 s-a esmis Decret[ul] Consil[iului] Cameral Locut[enețial] Reg[al] din Buda, prin care să dă Parohului gr. cat. din Lugos, în loc de 150 f. anuali, până aci solviți, din provențele dominali/p.10/300 m. c. și alți 60 m. c. pentru prejuncturi la filiale; iară Cooperatorelui să dau 150 f. m. c.; – și congrua Parohului preînsemnată să întregesc de la 1 febr[uarie] [1]836 începând, și așia de una dată a primit 1150 f. m. c.

Despre acest Decret scrie lui Bercianu și Ep[isco]pul Erdelyi cu dat Urbea Mare 4 aug[ust] [1]843 Nr. 36/404 că și însuși l-a primit cu dat 23 mai [1]843 Nr. 184 și ceare ca să-i trimită informațiune din temp în temp despre progresul edificării, despre defecte și alte cercustări.

Deci Bercianu și scrie

a) la Consistoriu cu d[atul] 7 aug[ust] [1]843 cu contrarii, în contra despusețiunei din a. 1838 ca Biserica să se redice în piață, lasand oare câțiva pași de la crucea din piață în derepțiunea cătră casa comitatului; din nou s-au adunat, și au făcut rogare la Dietă, pentru ca să împedecă redicarea Bisericei; și cere a să notifica aceasta și Ep[isco]pului, care să afla la Dieta în Posoniu; apoi

b) în 16 aug[ust] [1]843 a scris și Ep[isco]pului pre lung și pre lat descriind pedecile edificării Bisericei opuse; și anume, că din casă că licitațiunea murariilor, și a lemnariilor încă nu e ratificată, să mai poate amâna mult edificarea, și de săpătura fundamentului fiă gata. Descrie și machinațiunile inemicilor.

Iară Ep[ico]pul cu d[atul] 8 sept[embrie] [1]843 Nr. 132/520 răspunde la scrisoarea lui Bercianu din 3 sept[embrie] ca pentru altariu ca să nu fie cuadrat – după cum s-a fost pus în plan, ci semirotond a arătat la Camera Reg[ală] – și dă consiliu, că după ce s-a pus început la redicarea Bisericei, să nu se mai pună dificultăți neesențiale, prin care se mai deae ocaziune inemicilor, pentru amânare; și la aceasta să mai descepece și pre poporeânii sei.

În 29 noem[brie] [1]843 Bercianu refereasă Ep[isco]pului, că s-au bătut pilotele la fundamentul Bisericei mai mult de jumătate; și că în 30 opt[ombrie] cal[endarul] nou s-a început așeziarea fundamentului în partea de sub turn, și ar fi de dorit, că în tomna a. a. să se redice fundamentul preste facia pământului, ca să nu se resipească săpătura mai mult, după cum până aci de doue renduri s-a întemplat.

Tot cu această ocaziune arată Berc[ianu] Ep[ico]pului, că casa sa parohială și grădurile s-au acoperit; că scoala și locuințele a capelanului, și a învețătorului s-au nuruit, înse până la primavera venitoare nu se pot înlocui. – În fine amintească despre un Intimat care întreabă Ber[cianu] a sosit la comit[a]t.-

Aici nu va fi superfluu a însemnea cumcă: locul unde să află acum Biser[ica] din piață în vechime a fost un noroi adinc, numit „Balta cu trestia” carea să estinda pe locul cât țiene piața și până la Casele comitatului, din care, balta prinde până mai târziu încoace copaci. Iară cu redicarea Caselor Comitatului și a Bisericei s-au redicat locul încât s-ar părea acum aceea a fi fost ceva peste potenția. Înse cu săparea fundamentului Bisericei până la nisipul de apă – s-au mai arătat și alt fenomen geologic, că pe nasip s-a aflat resturnat pădure de lemne de gorun semipetrificate, cari fiind cruciș curmeziș căzute s-au tăiet după cum a poftit linia fundamentului, una trupină totuși mai groasă s-a nimerit în lungul fundamentului, pe carea o au scos afară. – Iată dară cauza pentru care a fost de lipsă a se bate piloate de stăgieriu pre cari să se așeze fundamentul Bisericei.

În urma acestora Ep[isco]pul cu d[atul] 8 dec[embrie] Nr. 366/799 dă inviațiune lui Bercianu, ca la Congregațiunea C[omi]t[a]tensă din 11 l. a. să ceară în copie/**p.11**/Intimatul sosit de la Cărmă în treaba Bisericei, și să il trămită.

Asemenea preînștiințeasă că la primăvera venitoare are de cuget a visita canonicească părțile bănățiene, și cere descrierea Itinerariului de la Temisoara la Iladia.

Iară în 20 ian[uarie] [1]844 Nr. 85 tot Ep[isco]pul dă invitațiune lui Bercianu, ca în secret să cerce la V[ice] comitele, că trimisa informațiunea la Cărmă, și dacă nu o a trimis, să solicitease trămiterea ei, ca să nu să împedecă lucrul început la Biserică.

În 6 fevr[uarie] [1]844 se redică asupra lui Bercianu senatorii magistratului lugosian și-l pâresc la Ep[isco]p p că să mestecă în trebile orașului, și s-a pus în fruntea openenților.

Iară în 13 mart[ie] [1]844 Adunarea Cetățienească îi dă Atestat, lui Bercianu, cumcă în 20 iuliu [1]842, cu foc mistuindu-se în Lugos 314 case, și lui Bercianu, nefiind el acasă, a ars casa de lemn, o cămară -șiopru, – grasdu-cotețiu cu 2 porci grași, încât n-au ramas numai cu ce a avut pre trup. -

Tot pre timpul acesta în numele comunităței gr. cat. din Lugos, s-a susternut la împăratul Ferdinand al V^{le} rogare, ca lui Bercianu, pentru meritele lui, că a întemeiet în Banat 14 parohii să i să deae distincțiune de un rang (demnitate) mai înaltu.

Pre lângă aceste niruinție personali, în primăvera a. a. să continuatu și așezarea fundamentului Beser[icii] încât la relațiunea lui Bercianu d[in] 9 iuniu Ep[isco]pul cu d[atul] Oradea Mare 14 iun[ie] [1]844 Nr. 682 înpotereasce pre Bercianu ca cu solemnitate cuviințioasă să sințiască fundamentul Besericei, carea solemnitate sa și împlinit în Sărbăto[a]rea S[ân]ților Ap[osto]li P[etru] și P[avel] (joi).

Tot atunci mai notifică Ep[isco]pul că a fost în audienția la Împăratul, care l-a asecurat „că nu numai nu-și va trage cuvântul, ci încă va mai lăți grația sa preste noi”.

Iară în 22 iun[ie] [1]844 Nr. 698 răspunde Ep[isco]pul lui Bercianu, că a primit înștiințierea acestuia din 16 iun[ie] despre nouele împedecări la clădirea Bes[erice]i puse, și că în septemâna venitoare să va duce la Dietă, și că aceale toate le va învinge.

Deci, la relațiunea lui Berc[ianu] din 8 și 19 iuliu scrie Ep[isco]pul din Poson cu d[atul] 25 iul[ie] [1]844 Nr. 715–717 și împărtășiasce cu Bercianu:

1). Intimat[ul] d[in] 28 mai [1]844 Nr. 18.943 prin care acum a 3^{ia} oară se demandă redicarea Bes[erice]i în piață; și că s-a trimis și la Admin[istrația] Cam[erală] strins mandat; și că va urma și al 4^{le} Intimat;

2). Împărtășiesce Decr[etul] Camer[al] din 19 iun[ie] a. a. Nr. 21.979 în care se espune că s-a cumpărat casa lui Nicolae Georghevi, și că uniții sunt scutiți a lucra fără plată la acele edificățiuni.-

3). Decr[etul] Cam[eral] din 19 iun[ie] a[nul] a[cesta] Nr. 21.267 prin care Învețiătorilor de sub patronatul Camerei se defige salariu an[ual] de 100 f. m. c.-

Și în finea scrisoarei sale preatinse Ep[isco]pul liniscesce pre Berc[ianu] ca să asceapte denumirea sa de V[ice] A[rhi]diacon până ce va mearge Ep[isco]pul acasă, când va urma și denumirea Parohului în Fabricul Temisioarei.

În 31 aug[ust] [1]844 Bercianu refereasă Ep[isco]pului, cumcă Iova Popovici, și cu Iosif Panaiot trâmțiend din Pesta negociul către Casă, s-au dus la Viena, că acolo cu avocatul Pascu, și cu judele orașului Ozeszky să înpeadece edificarea Besericei; asemenea, că George Papházy jinerale protei Atanasievici cu metropolitul din Carloveț s-au dus la palatin, și poate și la Viena; și roagă mizilocirea Decretului „că batâr fundamentul să se gate până în earnă”.

Mai adaugă, că cu poșta trecută au sosit planurile pentru Casa Parohială ...⁶⁸că au început a dobori tractul deasupra, și la 1 septem[brie] să va țienea licitațiunea cu maiestrii.

În 10 noem[brie] [1]844 Nr. 956 Vicar[ul] gr. cat. comunică cu Berc[ieanu] Decr[etul] Esc. Cameră d[in] 18 sept[embrie] [1]844 Nr. 34.523/35.224 întru care se spune, că și de s-a despus edificarea Beser[ice]i în piață, cu d[atul] 17 apr[ilie] [1]844 Nr. 13697; totuși, după pusa/p.12/Inhibițiune Judiciară asupra Dominiului Cameral, prin unii lugosieni, s-a întârziat; -înse fiindcă În[altul] Consiliu a insinuat, cumcă C[omi]t[atul] Carașului cu d[atul] 6 aug[ust] a. a. a fost înștiințiat despre înalta voia (mente) a Ma[jes]t[ă]ței Sale, de a să redica în piață Beser[ica] gr. cat. – Așia se demandă, că Magistratualii cari făcu Inhibițiunea să se tragă la răspundere, și să se prevedeze cu cea mai mare esactitate, ca să nu se mai facă dificultăți la edificarea Besericei; și că – Administrațiunea Camerală acum fără întârziere, cu preferință să se apuce de edificarea Besericei.

După atâtea pregătiri – și după învingerea atâtor și mari dificultăți, acum Ep[isco]pul, fiind sigur despre sustarea S. Unire în Banat, a căria centrul e să fie Beserica din Lugos, în d[atul] 11 dec[embrie] [1]844 pre Bercianu îl denuneasce surogat Protopop a Banatului, cu ajutoriu anuale de 150 f. din subsidiul P[roto]p[o]pesc de 400 f. m. c. „cu acea sperare, că nou denumitul va întru buna înțielegere cu P[roto]p[o]pul Maxin, și sfaturile acestuia le va primi”.-

⁶⁸ Loc liber în text.

Bercianu înseamnă n-a putut suferi ca să atârne de la P[roto]p[o]pul Maxin, ci au lucrat mai tot după cum a priceput el, de unde a urmat frecări, – ura, – și insinuări a căroră urmări au susținut între iei un feliu de apatie împromutată până la moarte.

Administrațiunea Domeniului Cameral, după ce în toamna a[nului] [1]844 a pus numai din parte fundamentul Bisericii, cu primăvara anului 1845 s-a apucat iarăși de lucru, și a scos fundam[entul] preste tot, și deasupra surfecei pământului de un strat de om; iară în anii următori [1]846 și [1]847 a continuat edificarea încât templul viforos din a[nul] [1]848 a aflat Biserica sub acoperement, și turnul redicat până la culmea acoperementului Bisericii. Ep[iscopul] ca să poată escontenta pe Bercianu l-a provocat, ca să pregătească specificațiunea speșelor de esmisiuni. –

Bercianu dară s-a folosit de ocaziune, și aceale în a[nul] 1847 le-a specificat la 467 f. 8 x.

Iară Capitlul din Urbea Mare și în 8 oct[ombrie] [1]847 dă Plonipotenția lui Bercianu, că în 20 noem[brie] [1]847 în Congr[egația] C[omi]t[a]tensă la alegerea de deputați la Dietă să voteze pentru Capitlu; iară în 25 febr[uarie] [1]848 îl împutearească în locul Capitlului a lua parte la Congregațiune și la consfătuiri. Că prin atâtea titule de onoare să-i redice veața lui.

În 15 martie [1]848 proclamându-se libertatea, egalitatea, și frățietatea tuturor supușilor țierei, românii neu[niți] din Lugos au socotit a fi sosit templul în care și cu puterea să derime Biserica din piață; iei dară s-au adunat în mulțime mare cu furci și cu topoare, ca să se apuce de dărîmarea; ci deregătoriei comitatense a succedat[-]i înprăscă.

Iară Ep[iscopul] Erdélyi cu d[atul] 28 apr[ilie] [1]848 încunoșcințieasă pre Bercianu, scriindu-i unguresce, care limba Bercianu nu o sciea – că la arătarea acestuia a recurs la Minister, ca să împedecă pre neu[niți] a nu să atinge de Biserica; iară în altă scrisoare încă d[in] 30 mart[ie] [1]848 impută lui Bercianu „că el ar fi fost de vina, cumcă românii din Lugos au voit a derima Biserica noastră”, deci dă consiliu ca uniții – să fie înțelepți ca serpii și blanzi ca porumbii.

Iară după liniscirea țierei – consistoriul orădan cu d[atul] 7 dec[embrie] [1]850 Nr. 1164 impune lui Bercianu – ca în urma scriptei administrațiunei Camerei din Temisioara cu d[atul] 14 nov[embrie] [1]850 Nr. 12.724 să pregătească consemnațiunea tuturor uneltelor, paramentelor, ornatelor, a frontariului s.c.l. și să le sustearnă la C[on]s[ist]or.

Bercianu cu d[atul] 5 ian[uarie] [1]851 Nr. 33 relatează la C[on]sistoriu, că încă în an[ul] 1846 consemnațiune cerută o a susternut la același, împărțînd atunci tote cele de lipsă; – Iară acum pune în Proiect numai aurirea frontariului/p. 13/la 6882 f., – iară a ornamentelor 1362 f. 30 x. Iară campanele le proiecte[a]ză una de 15 c[en]ten[are], alta de 12 c[en]ten[are]. –

În 3 iunie 1851 Nr. 573 Ioan Pák canonic și vicar Ep[iscop]esc, notifică lui Bercianu că Proiectele susternute le-a trimis în 8 mai [1]851 Nr. 478 la administrațiunea erar[ială] din Lugos cu debuințioasă reprezentațiune; – și deodată ei alătură 25 f. de ajutor pentru redicarea cu solemnitate a Crucii pe turnul Bisericii.

În 8 aug[ust] 1851 Nr. 891 Ep[iscopul] provoacă pe P[roto]p[o]pul Maxin ca să sustearnă Istoria și topografia Lugosiului. Aceasta pregătindu-se s-au espedat în 4 sept[embrie] [1]851 și copia ei se află aci sub/adresă.

În 27 nov[embrie] 1851 Ioan Bercianu nepotul P[roto]p[o]pului ca notariu magistratuale ceare predarea treascurilor Bisericii, că nisce unele ce să țien de resortul armelor, cari să adună de la posesorii lor.

În 27 apr[ilie] 1852 în urma decisului în urma Direcțiunei financiare cercuale cu d[atul] 24 apr[ilie] a. a. Nr. 2847/IV.241 ceare Velwalteru din Lugos Csákányi de la Bercianu Rațiuni despre Capitalele, și realitățile Bisericii din Lugos. – Bercianu răspunde „alte cele”.

În 20 aug[ust] 1852 Bercianu trimite consemnațiunea paramentelor pentru instruirea Bisericii.

În 4 oct[ombrie] [1]852 Nr. 2352 Direcțiunea Edilă din Temișoara în urma Decretului din 6 iun[nie] a. a. Nr. 4706/803 ceare respuns de la Bercianu, că oare Iconostasul s.c.l. e pregătit în Proiect după ritul oriental, și oare nu să poate străforma și altcum.

Bercianu cu d[atu]l 6 dec[embrie] [1]852 răspunde cu provocare la proiectul din an[ul] 1846 prin Ep[iscopu]l Erdélyi susternut.

În 16 mart[ie] 1853 Nr. 249 Ep[iscopu]l Erdélyi făcînd despuenerile necesarii pentru pregătirea Iconostasului – ceare de la Bercianu a să măsura lățimea și înălțimea locului pentru Iconostas, și a o sustearne.

În 9 apr[ilie] [1]853 Bercianu a răspuns înse „alte cele”.

Iară în 30 apr[ilie] [1]853 Bercianu notifică Ep[iscopu]lului, cumcă de la Comisariatul din Lugos s-a cerut informațiune despre starea poporenilor uniți din Lugos, și că acesta a răspuns că aceștia sunt venitori și zileari.

În 11 mai [1]853 Nr. 619 Ep[iscopu]l trimite ursoriu lui Bercianu ca să răspundă la provocarea sa din 16 mart[ie] [1]853 Nr. 249. -

Bercianu în 24 mai [1]853 răspunde, că Inginerul n-a găsit planul atunci, înse acum îl trimite; iară Planul Iconostasului pregătit în an[ul] 1846 după cel din Temișoara – dacă s-au perdut – perzătoriu să plătească 100 f. la sculptorul din Arad pentru pregătirea altuia din nou.

În 22 oct[ombrie] [1]853 P[roto]popul Maxin scrie că pentru campane s-au pus termin de licitare 24 oct[ombrie] a. a.

În 9 dec[embrie] [1]853 Bercianu relaționează despre Iconostas și Ep[iscopu]lului Erdélyi./p.14/

În 11 ian[uarie] 1854 Verwalterul ceare înscrierea la Campana.- Iară Bercianu în 15 ian[uarie] o și trimite de următoriu cuprins.

Pe campana eăi mai mare să fie să fie icona descinderei Spiritului S[ânt] cu această cercuscriere.

„În numele providenței divine spre chemarea celor vii, și petreacerea celor morți s-a turnat Campana aceasta pe sama S. Biserici Romane U[nite] din Lugos dedicată Patronului S[ântului] Spirit, cu speasele Erariale, din îndurarea Aug[stului] Împ[ărat] Francisc Iosif I. care a înființiat de nou Vechea Metropolie a Rom[ânilor] U[niți] în Alba Iulia, și a fundat episcopate una în Banatu Temesian la Lugos și în Transilvania la G[h]erla preconisate și întărite în 19 decem[brie] [1]853 de S[anc]titatea Sa Patriar[hul] Romei Evlavie a 9^{lea} sub Guvern Excel[enței] Sale D. Diec[esan] Ep[iscopu] Vasiliu Erdélyi de Urbea Mare, și sântiendu-se în Anu[l] 1854 febr[uarie] 26 prin Parohul și V[ice] A[rhi] D[iaconatul] Banatului Ștefan Bercianu care în Annu D[omnului] 1836 ian[uarie] 13^a cu Poporul de aici de la n.u. la S[ânta] Unire a trecut spre eterna memoria”.

Pe Campana cei mai mică să fie:

„În gloria S[ân]tei Treimi spre chemarea celor vii și petrecerea celor morți s-a turnat campana aceasta în a[nul] [1]854 pe sama S[ân]tei Biserici Romane gr. cat[olice] catedrale din Lugos dedicate patronului S[ântului] Spirit cu spesele Erariali din grația Aug[stului] Imp[erator] Francisc Iosif I. sub guvernul Exce[lenței] Sale D. Diec[esan] Ep[iscopu] Roman G[reco] C[atolic] Vasilie Erdélyi de Urbea Mare, fiind Paroh locului și Protopop în Banat Ștefan Bercianu, care întoarse la S[ânta] Unire în anii trecuți un mare număr de români în Banatu Temesian ca la 12 mii suflete în 20 comune cu Preoții lor. Sințind Campana spre eterna memorie”.-

În 29 mart[ie] 1854 Nr. 373 scrie Ep[ico]pul lui Bercianu, ca să spună poporului: „că nu este încă cu potență să se sântiească Biserica aiea, care doară o va sânti Ep[isco]pul Lugosiului, care să sperează a fi denumind nu preste mult”.

În 1 iulie [1]854 Nicolae Borbola vicar cere ca în sesia ordinațiunei Ep[isco]pesci din 22 aug[ust] 1853 Nr. 1044 să răspundă Bercianu despre ceale ce s-au procurat și făcut la Instruirea din lăuntru a Bisericeii.

În 28 aug[ust] [1]854 Ep[ico]pul Dobra răspunde lui Bercianu că a primit interesantele incunoscințieri despre Resedință, despre internă Instruire a Bisericeii, despre Capela Ep[isco]pe[a]scă argintării și vestimiente Ep[isco]pesci și despre campane.

În 18 oct[ombrie] [1]854 Bercianu cere de la Finanz Bezirk – Direcțiune, i-a – încredințat fiind, că până în 14 zile vor sosi campanele: 1) să le pregătească scaun; 2) să gate treptele altariului și altariul; 3) că și mai nainte de Instruirea din lăuntru să-i predeaie Biserica pre lângă inventar, că de 18 ani tot în casa privată a servit S[ânta] Liturgia.

În 30 oct[ombrie] [1]854 Bercianu roagă și pe Ep[isco]p ca să scrie la Finanz – Directorul din Temisioara, ca să predeaie Biserica – că Campanele în 14 nov[embrie] să vor aduce, odăsdile sunt gata, că așa și densul se scape de clevetiri, că țiene în casa sa Biserica ca să capete cens de 90 f. pe an.

În 2 nov[embrie] [1]854 C[on]s[is]toriuul Orădan, notifică lui Bercianu că a scris la guvernul din Temisioara – pentru predarea Bisericeii, și că Prea Sânt[ia] Sa E[pi]scopul diecesan nu să „contrivească” că S[ântia] Sa să sântiească Biserica spre a servi întrinsa S[ânta] Liturgia.

În 5 nov[embrie] [1]854 P[ro]topopul Maxin scrie lui Bercianu că lusterul e gata, și să trimită după el. -/p.15/

În 28 nov[embrie] [1]854 Bercianu ceare de la În. c. r. Direc[ți]une Finanțiară, ca să predeaie Biserica, fiindcă a fost silit a asigura pre poporenii săi că în 3 dec[embrie] c[urs] nou (21 nov[embrie] c[urs] v[echi] vor intra în Biserica; și în puterea ordinațiunei Ep[isco]pesci din 2 nov[embrie] a [1]854 să prezenta aceia că comisarii Ep[isco]pesci spre primirea predării Bisericeii. -

În 1 dec[embrie] [1]854 Direcțiunea Financiară din Lugos notifică lui Bercianu, că a despus pregătirea Instrumentului de transpozițiune și când acela va fi gata se va preda pre lângă un exemplariu.

În 3 dec[embrie] [1]854 prin deputațiune cu solemnitate s-au predat Biserica.

În 6 dec[embrie] Admin[istra]ția Camerală cu Nr. 1364 arată că în urma Ordinațiunei din 1 dec[embrie] [1]854 Nr. 9858/1330 IV. s-a demandat grabnica predare a Bisericeii, ci fiindcă până în 3 dec[embrie] când s-au ținut întâia Liturgiă în Biserică nu s-au putut preda acea cu toate formalitățile; așa se defige termen de predare de predare 20 dec[embrie] [1]854 la 9 ore a. m.

În 12 dec[embrie] [1]854 Fridrich Henig turnătoriul de campane din Temisioara a adus Campanele.

În Instrumentul de predare și primire cu d[at]u[re] 20 dec[embrie] [1]854 sunt subscriși:

(L.S.) Georg Wimenthal m. p. P. K. K. Kam[er]al Verwalter als Übergeber.

Johan Rotter m. p. k. k. Ingen. Ad. als Übergeber.

(L.S.) von seite des k. k. Bez. amt[es] in Lugos Samuel v[on] Ruttkay k.k. Bzks. adj. I. Klasse.

(L.S.) Stephanus Bercianu m. p. Parochus gr. c[atholicorum] Lugosien[is] Vice-Archi-Diaconus, Part[ium] Banaticarum S. Sedis Consistor[ialis] Assessor Denominatus Deputatus ab Excel, Domini Ep[ico]po er Venerabili Consistorio.

(L.S.) Mich[ael] Pauss m.p. senator.

(L.S.) Constantin Udrja m.p. Inhabet des k.k. goldenen Verdienst Kreuzes mit der krone, Bürgerliche Handelsmann und gewesenen Stadt Richter

În 20 martie c[urs] v[echi] 1 apr[ilie] c[urs] n[ou] 1855 în Dumineca Floriilor s-au redicat Campanele, cei mai mică după amiazi; iar cealaltă nepotend intra pe fereastă, în ziua următoare dimineața s-au așezat.

În 30 apr[ilie] [1]855 Admin[istrația] Camerale din Lugos în urma Decret[ului] Direc[țiunii] Finan[țiare] a Țării din 14 apr[ilie] [1]855 Nr. 6871/527 și a Direc[țiunii] Finan[țiare] din Lugos din 24 apr[ilie] [1]855 Nr. 3282/419 reacearcă pe Bercianu ca să pregătească Inventariul Paramentelor cari se află în Beserica gr. cat. din Lugos de către patronat procurate.

În 10 mai [1]855 – Administrațiunea Camerale din Lugos sustearne la In[alta] Direc[țiune] frumoasa opiniune pentru înfrumusețarea Besericei Catedrale; vidimată și de Bercianu.

În 12 mai [1]855 în urma recercării Direc[țiunii] Finan[țiare] din Lugos din 24 apr[ilie] mai sus însemnate s-au pregătit Inventariul ornamentelor, paramentelor, și al Recuisitelor.

În 30 iunie [1]855 Bercianu trimite și Ep[iscop]ului Erdélyi în copie opiniunea Direc[țiunii] Financiare Cercuale din Lugos cu d[ă]t[ul] 10 mai [1]855 espedate și aci mai sus comemorate. -/p.16/

În 18 oct[ombrie] [1]855 P[rotopop]ul Maxin notifică lui Bercianu că Cardinalul și Pro Nunciul apostolic Viale Prelea cu Ep[iscop]ii Erdélyi, Dobra, Alexi, în 24 oct[ombrie] vor treace prin Lugos mergând la Blas, și așa să pregătească cuviințioasa primirea lor.

În 17 mart[ie] 1856 Ep[iscop]ul Dobra scrie lui Bercianu, că pentru Instruirea internă a Besericei a sus-ternut la Direc[țiunea] Edilă în 27 dec[embrie] [1]855 reflesionile și dorințele sale. –

În 4 febr[uarie] 1858 Eptropii Beser[iciei] Catedrale din Lugos cer de la Ep[iscop]ul Dobra, ca să se întrepună pentru dobândirea părții competente de venit din earba de pe Cimetierul comun al românilor pe sama Besericei Sale.-

În 20 ian[uarie] 1861 Nr. 151 „Staats –Buchhaltung” prin „Steueramt” ceare Inventariul Paramentelor prin Patronat la an[ul] 1855 rezolvate.

Aceaste toate le-am însemnat aici din actele arhivului Parohial gr. cat. din Lugos, după ce P[rotopop]ul și Parohul Ștefan Bercianu a repausat în 23 sept[embrie] 1870 în etate de 68 ani.-

Despre Ștefan Bercianu să mai însemnează, cumcă acesta într-o recunoascerea meritelor sale în 7 martie 1856 a recurs pentru un stal canonical, și Ep[iscop]ul Dobra l-a recomandat cu toată voia pe stalul al 4^{lea} la din nou înființiatul Capitlu al Besericei Sale Catedrale, înse atunci- din cauza că a fost căsătorit dimpreună cu P[rotopop]ul Avram Maxin – care a fost propus pe stalul al 2^{lea} a fost eschis.

Tot Ștefan Bercianu în 11 iunie 1859 la recomendațiunea Nunciului Ap[osto]lic a dobândit de la P[ontifi]cele R[oma]n Piu al IX^{le} Medalia de Aur a Imaculatei concepțiune a B. V. Maria pentru meritele sale de S[ânta] Unire.

Scrisam în Lugos la 25 aug[ust] 1885

Ștefan Moldovan

Preposit

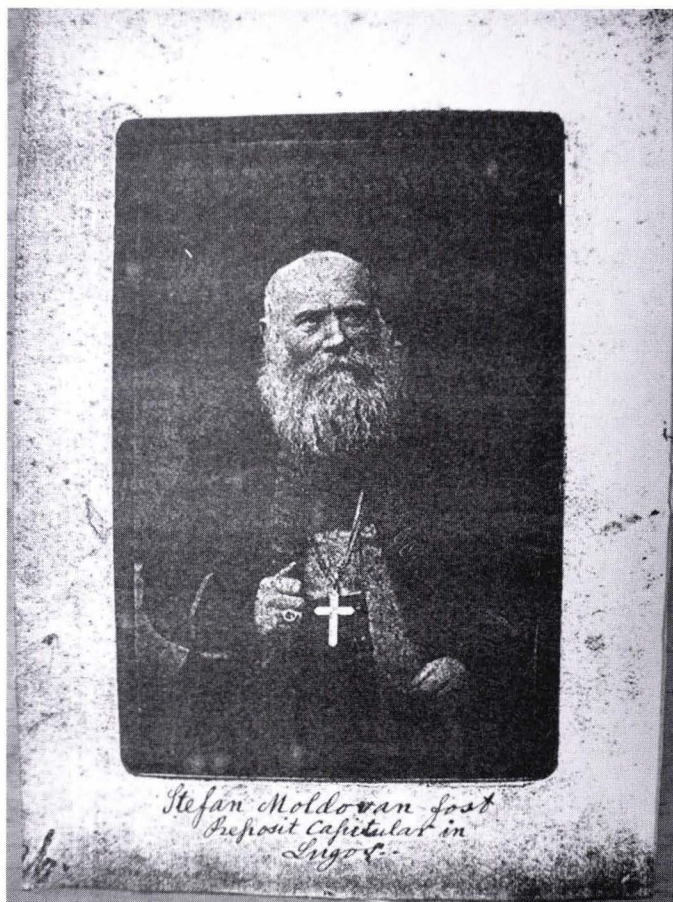

Fig. 1. Portretul lui Ștefan Moldovan (1813–1900).

Fig. 2. Mormântul lui Ștefan Berceanu în cimitirul greco catolic din Lugoj.

Fig. 3. Portretul lui Ștefan Berceanu (1802–1870)

Fig. 4. Catedrala greco catolică din Lugoj din anul 1855. Imagine de epocă.

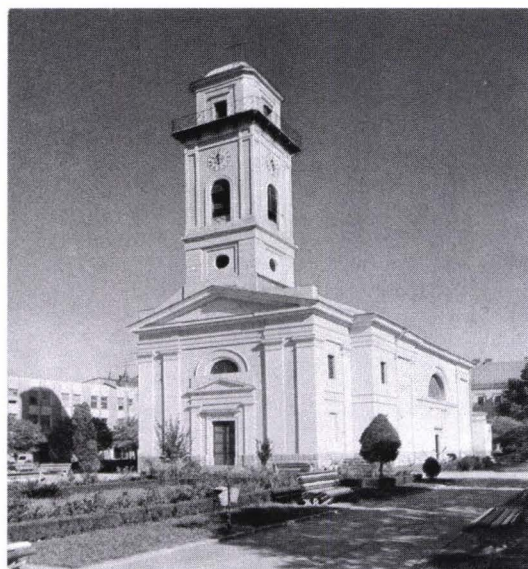

Fig. 5. Catedrala greco catolică din Lugoj, în zilele noastre.

TENDANCES DANS L'AGRICULTURE D'ENTRE LES DEUX GUERRES SELON LA VISION DE ALEXANDRU MOISI

Minodora DAMIAN

Muzeul Banatului Montan, Reșița

La reforme agraire de 1921, est apparue comme la réalisation des promesses du roi Ferdinand I, en Mars 1917, faites aux paysans qui étaient inscrits à l'armée roumaine, participante à la Première Guerre Mondiale, et qui peut représenter la genèse des propriétés rurales agricoles du moyen niveau sur le territoire roumain.

Dans les provinces roumaines de l'ouest des Carpathes, la réforme agraire trouve son cadre législatif par le projet de loi débattu dans le Grand Conseil National en 1919 et voté en 1920 par le Parlement de la Grande Roumanie, qui visait la réduction des propriétés foncières, la formation des propriétés et des exploitations paysannes et aussi la création de quelques institutions qui mettent en œuvre les dispositions de la réforme agraire¹.

La méthode d'application de la réforme agraire était structurée en deux actions majeures: l'expropriation et l'attribution. L'expropriation se fondait sur deux principes fondamentaux: prendre des terres des propriétaires et les transférer dans la propriété de l'état, par le paiement intégral des prix des terres pour une juste compensation. L'attribution des paysans par des fonds immobiliers expropriés a été réalisé en proportion de 70%².

Dans la Vallée du Danube les immobiliers accordés aux paysans ont été prises de la Communauté de Propriété de l'ancien Régiment nr. 14, ayant son siège à Biserica Albă. De cette organisation faisaient partie 22 localités roumaines du Défilé du Danube³, le reste étant des localités situées sur le territoire de la République Serbe. Le processus d'application de la loi agraire de 1921 dans le Défilé du Danube s'est réalisé après 10 années⁴, ayant pour cause le manque des terrains nécessaires pour la mise en propriété et l'appropriation abusive des terres. Un exemple illustratif en ce sens est la prise en usage des 13788 jongs cadastraux entre 1933–1934, pour la constitution de forêts et des pâturages communautaires, du territoire de la Forêt de Moldova Nouă⁵. Toutefois, les paysans de la localité de Liubcova ont pris en possession les terres agricoles seulement dans la seconde moitié de l'année de 1934, parce que celles-ci ont été utilisées par les co-habitants de la commune de Sichevița⁶. D'autres exemples concluants sont les événements de la localité de Coronini, où les habitants ont occupé illégalement des parties du forêt communal, qui était destinée aux pâturages du village⁷.

¹ Bulgaru 2003, p. XV.

² *Ibidem*, p. XIX.

³ Nemoianu 1929, p. 64.

⁴ Zaberca 1985, p. 392.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 393.

⁷ *Ibidem*.

Descendant d'une famille modeste, honnête et appliqué, du village de Coronini, Alexandru Moisi (1884–1943), constatant les irrégularités issues pendant l'application de la loi agraire de 1921 au sud du Banat, conçoit un guide détaillé du point de vue statistique et fondé sur des arguments scientifiques, qui pouvait offrir des suggestions bénéfiques pour l'activité quotidienne du paysan roumain, ayant le titre *Le livre du paysan*, apparu au cours de l'année de 1927⁸.

Chaleureux avec ceux qui veulent embrasser le labour de la terre, Alexandru Moisi a dédié tout un chapitre aux conséquences de la mise en application de la réforme agraire de 1921, en vue d'aider à l'accroissement quantitatif et qualitatif des résultats des travaux agricoles.

Édifiantes en ce sens sont même les mots du maître: „*En voyant dans la guerre la vie des peuples des plusieurs pays, j'écris ce livre aux paysans qui désirent leurs bien et le bien d'autres, pensant que je donne un aide dans le développement de mon peuple et aussi pour la croissance des productions économiques, fait attendu avec préoccupation par tous*”⁹.

Les caractéristiques agricoles de la période d'entre les deux guerres de la *Monographie du Défilé* de Alexandru Moisi sont détaillées selon des critères géographiques et administratifs, décrivant explicitement les occupations des habitants, spécifiques pour chaque unité administrative spécifique. Étant données les fortes liaisons ethnico-culturels et les similitudes fréquentes de la civilisation rurale du Défilé de Danube, dans cet aréel ont été incluses volontairement des localités comme Lescovița, Zlatița, Câmpia, Socol, des établissements faisant partie de Poliadia, zone décrite par le cours inférieur de Nera.

Ayant en vue la passion pour le labour de la terre et l'intérêt accru pour tout ce que signifie civilisation rurale du Défilé du Danube, Alexandru Moisi exprime d'une manière directe et bien argumentée ses idées concernant la participation de l'État dans le développement agricole de la période interbelique.

Rappelant la diligence des daces et la compétence des roumains, héritage génétique pour les générations actuelles, ce maître d'école recommande à chaque paysan d'utiliser d'une manière rationnelle toutes les superficies de la terre, qui peuvent être exploitées pour obtenir des produits agricoles ayant un haut degré qualitatif et suffisamment nombreux pour être exposés sur le marché international.

Observant les caractéristiques conférées par la disposition géographique de l'espace du Danube sudique, exhorté avec de tact et de sagesse les autorités compétentes de l'époque, pour offrir un cadre législatif adéquat du domaine de la fiscalité, qui pourrait aider et avantager les producteurs agricoles et d'obliger les institutions financières d'accorder des crédits avec des gains accessibles aux familles des paysans récemment mises en propriété.

Toutefois, grâce à une analyse approfondie de la société roumaine et de la situation macro-économique du Banat d'entre les deux guerres, il détecte l'état précaire de l'infrastructure routière et le manque de lignes ferroviaires qui traversent la région du Défilé du Danube, faits qui ont empêché le développement économique zonal et national. Le seul chemin ferré de la zone était *La route de Cărbunari*, la section de chemin qui faisait liaison entre Baziaș et Oravița, inauguré en 1854, en fait le premier chemin ferroviaire du territoire roumain. Malheureusement, cette lacune n'a été pas corrigée, même aujourd'hui, entraînant l'exclusion du Banat Danubien des itinéraires routiers et ferroviaires européens.

Evoquant la situation des terrains du point de vue des catégories d'utilisation, le maître d'école Moisi observe l'emplacement incorrecte des terres agricoles, loin du centre des villages et le boisement de terres agricoles fertiles. Il expose également la question des terres improductives,

⁸ Moisi 1927.

⁹ *Ibidem*, p. IV.

comme les collines arides et les côtes rocheuses, qui pourraient être exploités par des vergers et des vignobles.

Étudiant les principaux aspects de la vie quotidienne de la vallée du Danube, Alexandru Moisi présente du point de vue zonal les travaux agricoles et les occupations locales: la culture des céréales – blé, maïs, orge, avoine – pratiquée dans les régions rurales de Zlatița¹⁰, Coronini¹¹, Gornea¹²; la culture des fruits – des vergers de pruniers à Gornea¹³, Radimna¹⁴, Berzasca¹⁵ et de cerises à Zlatița¹⁶; la viticulture à Belobreșca¹⁷, Radimna¹⁸, Berzasca¹⁹; l'élevage à Gornea²⁰, Zlatița²¹, Câmpia²², Berzasca²³; l'apiculture à Gornea²⁴, et les villages de pêcheurs de Berzasca²⁵ et de Coronini²⁶.

En accord avec ces données, présentées ci-haut par Alexandru Moisi, on retrouve ces informations agricoles dans les registres statistiques contemporaines. Les occupations prédominantes des habitants des villages du défile danubien sont mentionnées dans les documents qui se retrouvent dans les Registres Agricoles du Departement de Caraș (1922–1939). A Divici, Măcești, Pojejena Sârbă, Pojejena Română, Șușca, Câmpia, Socol, Zlatița et Moldova Veche l'occupation de base était l'élevage du bétail. En 1923, selon les statistiques de la Commission d'expropriation et d'appropriation à Divici, à un nombre de 158 têtes de famille, il y avait 230 bovins, 12 chevaux et 1 438 moutons²⁷; à Măcești il y avait 182 bouffées, 211 bovins, 16 des chevaux et des moutons 2050²⁸; à Pojejena Sârbă à 136 bouffées par famille, il y avait 198 bovins, 18 chevaux et 882 moutons²⁹; à Pojejena Română à 180 ménages y étaient 333 bovins, 24 chevaux et 2266 moutons³⁰; à Șușca à 152 ménages y étaient 253 bovins, 2 chevaux et 1050 moutons³¹; à Câmpia à 320 ménages y étaient 297 bovins, 169 chevaux et 1677 moutons³²; à Socol à 370 ménages y étaient 422 bovins, 367 chevaux et 2576 moutons³³; à Zlatița à 268 ménages y étaient 378 bovins, 86 chevaux et 921 moutons³⁴ et à Moldova Veche 749 ménages étaient 737 bovins, 174 chevaux et 2995 moutons³⁵. Pour la comune de Coronini dans les Registre du Conseil Populaire sont

¹⁰ Moisi 1938, p. 115.

¹¹ *Ibidem*, p. 248.

¹² Gornea 2003, p. 23.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Moisi 1938, p. 150.

¹⁵ *Ibidem*, p. 277.

¹⁶ *Ibidem*, p. 115.

¹⁷ *Ibidem*, p. 144.

¹⁸ *Ibidem*, p. 150.

¹⁹ *Ibidem*, p. 277.

²⁰ Gornea 2003, p. 23.

²¹ Moisi 1938, p. 115.

²² *Ibidem*, p. 122.

²³ *Ibidem*, p. 277.

²⁴ Gornea 2003, p. 23.

²⁵ Moisi 1938, p. 277.

²⁶ *Ibidem*, p. 243.

²⁷ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale, Caraș-Severin (în continuare SJAN CS), *Serviciul agricol al județului Caraș (1922–1939)*, nr. inv. 493, dosar nr. 69/1923–1938, *Comuna Divici*, f. 4.

²⁸ *Ibidem*, dosar nr. 74/1923–1941, *Comuna Măcești*, f. 8.

²⁹ *Ibidem*, dosar nr. 83/129–1939, *Comuna Pojejena Sârbă*, f. 3.

³⁰ *Ibidem*, dosar nr. 82/1923–1939, *Comuna Pojejena de Jos*, f. 5.

³¹ *Ibidem*, dosar nr. 91/1923–1939, *Comuna Șușca*, f. 3.

³² *Ibidem*, dosar nr. 65/1923–1939, *Comuna Câmpia*, f. 1.

³³ *Ibidem*, dosar nr. 89/1923–1939, *Comuna Socol*, f. 11.

³⁴ *Ibidem*, dosar nr. 95/1923–1938, *Comuna Zlatița*, f. 4.

³⁵ *Ibidem*, dosar nr. 75/1923–1938, *Comuna Moldova Veche*, f. 12.

enregistrées, à 1939, les principales occupations de la population qui étaient l’agriculture et la manufacture³⁶.

Selon l’organisation territoriale de la place de Moldova Nouă de la période 1939–1940, dans une superficie de 77754 ha et un total de 30231 personnes, ont été incluses la plupart des localités du Danube. Ayant un climat sec-mouillé, dans cette unité territoriale se sont développées, selon la Chambre Agricole du département de Caraș (1926–1950), 8118 ménages déployés dans une espace déterminée par des zones de plaine inondable, de plaine et de colline. De l’analyse concrète de cette situation agricole on retrouve que d’une superficie totale des terres cultivées de 22556 ha, les terres arables ensommaient 11135 ha, où on a cultivé des céréales d’automne (blé, seigle, orge, avoine) d’une surface de 2410,5 ha, du maïs sur 7250 ha. En outre, les petites superficies de terres ont été développées des cultures intensives telles que: les légumineuses (haricots, pois) – 465,5 ha, alimentaires (pommes de terre, l’oignon, le chou, les pastèques, ail) – 733 ha, plantes à destination industrielle (chanvre, tournesol) – 69,5 ha, plantes fourragères (luzerne, trèfle) – 675,5 ha. Le reste des catégories cultivables est revenu aux pâturages – 10201 ha, aux vignobles – 693 ha, aux vergers (prune, cerise, pomme, poire, abricot, noix, prunus cerasifera, mûriers) et aux potagers – 528 ha³⁷. Tout ce processus agricole a eu pour but la mise en valeur des cultures agricoles, ses produits étant destinés à la vente dans les marchés et les foires, comme par exemple celui de Sichievița, depuis 1935³⁸.

La situation de la culture de céréales dans periode 1939–1940³⁹

Nr. crt.	Localite	Blé (ha)	Seigle (ha)	Orge (ha)	Avoine (ha)	Maïs (ha)
1.	Belobreșca	65	5	-	-	472
2.	Berzasca	66	5	7	9	300
3.	Câmpia	122	6	7	10	620
4.	Coronini	80	2	-	10	210
5.	Divici	60	6	-	7	206
6.	Gornea	60	15	80	60	147
7.	Liubcova	58	5	8	10	390
8.	Măcești	51	11	2	7	174
9.	Moldova Veche	215	16	9	8	575
10.	Moldova Nouă	2	-	-	-	15
11.	Pojejena de Jos	93	5	2	1	297
12.	Pojejena de Sus	42	2	-	2	202
13.	Radimna	63	5	2	-	314
14.	Sichevița	315	16	54	54	649
15.	Socol	153	7	8	7	1189
16.	Șușca	35	2	0,5	2	221

Entre les cultures des céréales, entre 1939–1940, on distingue la culture du maïs qui a un maximum de superficie cultive de 1189 ha, suivie par la culture du blé sur une surface dépassant 315 ha.

³⁶ Ibidem, Consiliul popular al comunei Coronini, nr. inv. 368, dosar nr. 26/1939, f. 1–11.
³⁷ Ibidem, Camera agricolă a județului Caraș (1926–1950), nr. inv. 180, dosar nr. 26/1939–1940, f. 132.
³⁸ Muzeul Banatului Montan, Reșița, Ștafeta cultural – artistică Cântarea partidului, Județul Caraș-Severin, 1970–1971, inv.11672, p. 14.
³⁹ SJAN CS, Camera agricolă a județului Caraș (1926–1950), nr. inv. 180, dosar nr. 26/1939–1940, f.133–143; 146–148; 150–152.

La situation de la culture de legumes dans periode 1939–1940⁴⁰

Nr. crt.	Localite	Haricots (ha)	Pommes de terre (ha)	Chou (ha)	Tomates (ha)	Ail (ha)	Oignon (ha)
		Haricots entre maïs					
1.	Belobreșca	3/8	23	5	5	0,5	2
2.	Berzasca	-/3	9	-	-	-	2
3.	Câmpia	16/67	25	15	1	-	9
4.	Coronini	4/-	10	1	1	1	2
5.	Divici	2/4	8	2	1	0,5	1,5
6.	Gornea	-/15	12	5	-	-	8
7.	Liubcova	-/3	5	-	-	-	3
8.	Măcești	9/8	11	4	-	-	12
9.	Moldova Veche	7/20	24	9	2	1	16
10.	Moldova Nouă	-	2	-	-	-	-
11.	Pojejena de Jos	-/16	-	6	1	1	10
12.	Pojejena de Sus	-/7	-	4	1	1	6
13.	Radimna	-/19	-	12	2	1	10
14.	Sichevița	5/20	10	10	2	5	10
15.	Socol	7/119	10	12	1	-	13
16.	Șușca	1/4	2	3	8	0,3	1,5

Dans les plupart des cas on retrouve des cultures doubles et on a comme exemple: haricots, pommes de terre, le tournesol, courge entre maïs. Cet aspect est causé par l'imposition de la superficie de la terre et pas de la production résultée.

La situation de la culture de fourrage dans période 1939–1940⁴¹

Nr. crt.	Localite	Luzerne (ha)	Trèfle (ha)	Courge entre maïs (ha)	Maïs pour fourrage (ha)
1.	Belobreșca	15	5	5	10
2.	Berzasca	-	6	8	-
3.	Câmpia	12	15	7	-
4.	Coronini	6	10	4	6
5.	Divici	7	2	3	-
6.	Gornea	11	10	-	5
7.	Liubcova	-	6	7	-
8.	Măcești	-	6	4	-
9.	Moldova Veche	2	20	8	-
10.	Moldova Nouă	-	2	-	-
11.	Pojejena de Jos	2	16	18	-
12.	Pojejena de Sus	3	16	13	-
13.	Radimna				
14.	Sichevița	10	20	10	10
15.	Socol	14	18	20	-
16.	Șușca	20	4	3	6

⁴⁰ *Ibidem*, f.133–143; 146–148; 150–152.

⁴¹ *Ibidem*.

La situation des vignobles et des vergers dans periode 1939–1940⁴²

Nr. crt.	Localite	Vignobles (ha)	Pruniers (ha)	Pommiers (ha)	Cerisiers (ha)	Noyers (ha)	Pruniers cerises (ha)	Mûriers (ha)
1.	Belobreșca	92	8	-	-	-	-	-
2.	Berzasca	2,8	8	-	-	-	-	-
3.	Câmpia	119	-	-	-	-	-	-
4.	Coronini	-	30	-	-	-	-	-
5.	Divici	18	2	-	-	-	-	-
6.	Gornea	1	10	15	10	10	5	-
7.	Liubcova	19	4	-	-	-	-	-
8.	Măcești	14	-	-	-	-	-	-
9.	Moldova Veche	40	-	-	-	-	-	-
10.	Moldova Nouă	47	9	-	-	-	-	-
11.	Pojejena de Jos	19	1	-	-	-	-	-
12.	Pojejena de Sus	25	-	-	-	-	-	-
13.	Radimna							
14.	Sichevița	20	30	10	2	10	10	10
15.	Socol	115	2	-	-	-	-	-
16.	Șușca	18	18	-	-	-	-	-

La situation des terres cultivées dans le Defile du Danube entre 1939–1940⁴³

Nr. crt.	Localité	Culture s%
1.	Belobreșca	70,94
2.	Berzasca	58,3
3.	Câmpia	80,13
4.	Coronini	44,49
5.	Divici	35,51
6.	Gornea	40,90
7.	Liubcova	17,79
8.	Măcești	31,72
9.	Moldova Veche	44,82
10.	Moldova Nouă	18,84
11.	Pojejena de Jos	35
12.	Pojejena de Sus	27,76
13.	Radimna*	32
14.	Sichevița	24,14
15.	Socol	63,82
16.	Șușca	70,24

* Ibidem, f. 148.

L'élément vital, absolument nécessaire pour obtenir une production agricole importante du point de vue quantitatif et qualitatif, le constitue les systèmes d'irrigation. Comme exemples concluants et statistiques on mentionne la Place Moldova Nouă, où il y avait seulement 2 hectares de jardins potagers irrigués, retrouvés dans la localité de Moldova Veche, sur 265 ha⁴⁴. Disposant d'un grand bassin fluviatile, le Banat du Sud s'impose comme une zone propice au

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem, f. 142, 132.

développement d'un système d'irrigation complet et efficace pour l'agriculture, ce qui suggère donc un règlement rationnel et efficace de toutes les rivières. En outre, il est utile l'usage des bassins hydrographiques non coulantes, des lacs et des étangs, pour le développement de la pisciculture.

En tenant compte de la grande superficie de terres arables de la Roumanie et la nécessité de réaliser d'une importante culture agricole, du début du XXe siècle s'avérait impérative l'implication de l'industrie mécanisée pour l'agriculture. Par la réforme agraire, se sont apparus un grand nombre de propriétaires qui possédaient des petites surfaces agricoles, où les machines agricoles, comme les tracteurs, n'étaient aucunement utiles. Ainsi, les paysans, récemment mis en propriété se confrontaient avec le manque des outils et des machines adaptables au petit ménage (charrue, herse, cultivateur, demi machines). En outre, un tiers des outils, existantes dans l'inventaire agricoles de la Roumanie interbeliques, étaient de mauvaise qualité, du matériel boisé, qui se sont montrés inefficaces dans la réalisation de travaux agricoles, un exemple concret se trouvant en Pojejena de Jos⁴⁵. La projection de cet aspect dans le Défilé du Danube est mis en évidence par l'utilisation de la charrue de fer, amené dans la zone de Biserica Albă en 1841⁴⁶ et de la charrue en bois.

Un véritable obstacle à la collaboration directe et transparente des paysans ordinaires et des autorités de l'Etat est concrétisée par la bureaucratie excessive. Dans fréquents cas, le manque de formation des fonctionnaires qui étaient au service des laboureurs de terres et le niveau élevé de la corruption parmi les fonctionnaires des bureaux, ont eu pour conséquence des malversations et des rejets sans des explication des demandes lancées par de ceux qui devaient être les bénéficiaires. En conclusion, l'application de la réforme agraire dans le Défilé du Danube, a déclenché d'une part, le pionnierat en ce qui concerne la propriété agraire en Roumanie, d'autre part a diminué considérablement la production agricole à cause du morcellement excessif des superficies arables et de la manque des outils et des machines agricoles adaptés aux petites parcelles.

Les divers malentendus, la faible compétence des autorités de l'époque et la manque de terrains nécessaires à l'attribution ont conduit à l'extension du processus d'application de la loi agraire dans le Défilé du Danube. Cela découle de l'arithmétique statistique extraite du registre statistique agricole de période d'entre 1939–1940, indiquant que de la superficie totale de la place de Moldova Nouă, seulement 30% était destinée à l'agriculture.

Poussé par la soif de justice et par son altruisme, le professeur Alexandru Moisi, dans son œuvre milite pour un abordage productif, mais correcte de la politique agraire dans le Banat sudique. Tout en partant des premises géographiques favorables au développement de l'agriculture, il faut prendre conscience du fait que, faute d'une implication claire des autorités de l'état dans ce sort d'activité, cette branche de l'économie ne pourrait atteindre ses buts de soutenir le niveau minimal d'existence de la population.

Références:

- Serviciul Județean al Arhivelor Naționale, Caraș-Severin, *Camera agricolă a județului Caraș (1926–1950)*, nr. inv. 180.
- Serviciul Județean al Arhivelor Naționale, Caraș-Severin, *Consiliul popular al comunei Coronini*, nr. inv. 368.
- Serviciul Județean al Arhivelor Naționale, Caraș-Severin, *Serviciul agricol al județului Caraș (1922–1939)*, nr. inv. 493.

⁴⁵ Moisi 1938, p. 164.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 94.

Muzeul Banatului Montan, Reșița, Ștafeta cultural – artistică Cântarea partidului, Județul Caraș-Severin, 1970–1971, inv.11672.

Moisi 1927 = Alexandru Moisi, *Cartea țaranului*, Editura Cultura Românească, București 1927.

Moisi 1938 = Alexandru Moisi, *Monografia Clisurei*, Tipografia Felix Weiss, Oravița, 1938.

Gornea 2003 = Ion Dragomir Gornea, *Monografia satului Gornea. Comuna Sichevița, Județul Caraș-Severin*, Editura Marineasa, Timișoara, 2003.

Nemoianu 1929 = Petre Nemoianu, *Bănatu-i frunceea*, Lugoj, 1929.

Bulgaru 2003 = Valeriu Bulgaru, *Reforma agrară din 1921 – fundamente economice*, Editura de Vest, Timișoara, 2003.

Zaberca 1985 = Vasile M. Zaberca, *Înfăptuirea reformei agrare din 1921 pe teritoriul comunităților de avere ale fostelor regimente grănicerești nr. 13 și nr. 14 din sud-vestul României în Banatica*, Reșița, 1985.

TENDINȚE ÎN AGRICULTURA INTERBELICĂ ÎN
VIZIUNEA LUI ALEXANDRU MOISI
(Rezumat)

Viziunea asupra agriculturii a fost preluată din cartea dascălului Alexandru Moisi (1884–1943), originar din Valea Dunării, denumită *Cartea Țaranului* din anul 1927. Aspectele sesizate în această lucrare vine în sprijinul reformei agrare, ce a reprezentat geneza proprietăților rurale agricole de nivel mediu de pe teritoriu românesc. Printr-o analiză amănunțită a societății românești, Alexandru Moisi sesizează lipsa unei politici fiscale avantajoase pentru produsele agricole românești dedicate exportului. De asemenea, se mai semnalează și starea precară a infrastructurii rutiere, cât și absența unei magistrale feroviare care să traverseze arealul Banatului sudic, fapt ce a îngreunat atât dezvoltarea economică zonală cât și cea națională. Premisele spațio-geografice ale arealului clisurean impun dezvoltarea exponențială a agriculturii. Aflându-se în proximitatea celui mai bogat bazin hidrografic al țării, plasa Moldova Nouă a beneficiat de un real interes în domeniul agricol. Prin urmare, însemnările din registrul statistic agricol din perioada 1939–1940 sesizează că 30% din totalul de suprafață aferent plasei Moldova Nouă a fost destinat în exclusivitate lucrărilor agricole. Având în vedere suprafața mare de pământ cultivabil a României și necesitatea unei producții mari de produse agricole, încă de la începutul secolului al XX-lea se impunea mecanizarea și industrializarea agriculturii. În concluzie, consecințele aplicării legii agrare din 1921 în Defileul Dunării au reprezentat începutul proprietății de tip agricol, ceea ce a condus la o scădere drastică a producției la hectar, datorată în primul rând inadaptabilității uneltelor agricole la suprafețele mici de teren cultivat.

TURISMUL ÎN PLASA CARANSEBEȘULUI ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Laurențiu Ovidiu ROȘU

Serviciu Arhivelor Naționale

Jud. Caraș-Severin

Începutul secolului XX, pentru zona bănățeană având ca centru Caransebeșul, se încadrează în contextul general al epocii, caracterizat prin schimbări rapide în economie, politică, spiritualitate sau în viața socială, care ating și turismul.

În cele ce urmează voi încerca să prezint câteva aspecte legate de turism în Plasa Caransebeșului în perioada interbelică.

Prima jumătate a secolului al XX-lea este caracterizată printr-un interes deosebit al autorităților pentru dezvoltarea turismului. Astfel, în județul Caraș, în anul 1936 erau menționate ca și stațiuni climaterice: Aurora Banatului (Steierdorfanina), Bocșa Montană și Marila (Oravița), iar ca stațiuni turistice: Oravița, Sasca-Montană și Reșița¹. În județul Severin erau evidențiate stațiunile climaterice: Caransebeș, Orșova și Teiuș (Caransebeș) și stațiunea balneară Băile Herculane².

Prefectura județului Severin solicita primăriilor, preturilor de plasă și poliției să ia măsuri pentru afișarea adreselor oficiilor locale de turism în toate agențiile de voiaj și în toate gările. Din această adresă putem afla atât care erau oficiile, cât și unde își desfășurau acestea activitatea. Oficiul Local de Turism Orșova și Oficiul Local de Turism Caransebeș funcționau în sediile primăriilor orașelor, Oficiul Local de Turism Băile Herculane în sediul direcțiunii băilor, Oficiul Local de Turism Teregova la notarul Nicolae Ionescu din Feneș, iar Oficiul Local de Turism Brebul Nou, Oficiul Local de Turism Cornereva și Oficiul Local de Turism Rusca Montană în sediile reședințelor notariatelor³.

Acestora li se adăugau Oficiul Local de Turism Borlova, înființat în 7 aprilie 1936⁴ și Oficiul Local de Turism Măru, înființat în 20 mai 1936⁵.

Impactul în comunitate este relevat de componența oficiilor locale de turism. În cazul Oficiului Local de Turism Borlova, în conformitate cu art. 27 al Legii pentru organizarea turismului, intrau: notarul comunal Ioan Bozdoc – președinte, inginerul silvic Alexandru Andrei, Dr. Mikloși – reprezentantul proprietarilor de vile, Iuliu Musteșea – reprezentantul comercianților și al industriașilor, Pantelimon Cristescu – primarul comunei, învățătorul Nistor Boșcai și

¹ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Caraș-Severin, în continuare S.J.A.N. Caraș Severin, Fond Pretura Plasei Caransebeș, dosar 22/1936, f. 41.

² *Ibidem*, f. 42.

³ S.J.A.N. Caraș Severin, Fond Pretura Plasei Caransebeș, dosar 31/1935, f. 1.

⁴ S.J.A.N. Caraș Severin, Fond Pretura Plasei Caransebeș, dosar 22/1936, f. 4.

⁵ *Ibidem*, f. 37.

Nicolae Bedeci – reprezentanții consiliului comunal, Dr. Valeriu Meda – primpretor, Dr. Isac Rădulescu vicepreședintele Clubului Turistic Bănățean – reprezentantul asociațiilor de turism, Dr. David Jurca medicul de circumscripție – reprezentantul serviciului sanitar, Virgil Cojocariu și Dumitru Popescu – reprezentanții învățătorilor și subnotarul Mihail Cojocariu – secretar⁶. Clubul Turistic Bănățean din Caransebeș era condus de către Dr. Isac Rădulescu, iar Comitetul Local de Turism Poiana Mărului de către Gheorghe Popovici, preot în Măru⁷.

În Caransebeș inițiativa dezvoltării turismului este luată de localnicii conduși de către Iuliu Vuia – președinte, Gheorghe Neamțu și Pavel Jumanca – secretar, care în adunarea cetățenească desfășurată în sala primăriei în data de 21 septembrie 1930 au decis ca Primăria orașului Caransebeș:

- să întocmească un memoriu prin care să se solicite declararea ca stațiune climaterică a orașului Caransebeș și acordarea reducerii de 50% pentru transportul pe calea ferată, „*pentru că în trecut, grație Teiușului, Caransebeșul a fost vizitat de mulți oaspeți*”;

- să stabilească, pentru bugetul anului 1931, o sumă pentru cumpărarea în Teiuș a unui loc, care să fie amenajat ca și loc de recreație pentru cetățenii orașului și pentru străinii care îl vizitează;

- să se îngrijească de regularea ștrandului și de refacerea vechiului parc, care era odinioară în Spron;

- să ia inițiativa pentru reînființarea vechii Societăți pentru Înfrumusețarea Teiușului;

- să găsească mijlocul pentru înființarea unei băi publice, fie din propriile resurse, fie din cele private⁸.

Percepția fenomenului, dar și importanța turismului pentru orașul Caransebeș, sunt reliefate în raportul nr. 3.909/27 iulie 1935, înaintat Prefecturii județului Severin de către Primăria orașului Caransebeș, în care se arăta:

„*1. Orașul Caransebeș, cu vilegiatura sa Teiuș declarată stațiune climaterică prin deciziunea No. 3333/932 a Onor. Minister al Sănătății Publice, este cel mai important loc turistic al Banatului.*

Vilegiatura Teiuș prin clima sa temperată și admirabilă, fapt ce reese și din certificatul Institutului Meteorologic Central aci alăturat și prin pozițiunea sa pitorească este un punct de atracție pentru mulți vilegiaturiști din Banat și chiar din străinătate.

Această localitate se găsește pe linia principală CFR București-Timișoara, cu haltă de oprire pentru trenurile de persoane. Ea este deservită și de gara principală CFR, de care este la o depărtare de 2 klm. Transportul se face cu mașini de piață sau trăsurile a căror tarif variază între 30–40 lei.

Localitatea este luminată cu electricitate, iar vilele oferă un confort desăvârșit. Ca locuri de distracție amintim plaja Timișului, frecventată de vilegiaturiștii stabili și de foarte mulți vizitatori, cari sosesc Duminca pentru recreație aci, avem teren de tenis, locuri admirabile pentru excursii d. e.: Valea Cenchi, Corcana, La Crucea verde etc.

Ca centru turistic, Caransebeșul este punctul de plecare pentru cele mai multe excursii ce se fac pe Munții de Sud ai Banatului, zeci de turiști din localitate, dar mai ales din celelalte orașe ale Banatului își dau întâlnire de unde pleacă în Munți.

Cea mai frecventată localitate este desigur viitoarea stațiune climaterică dela Muntele Mic într-o pozițiune pitorească din inspirațiunea Batalionului 11 Vânători de Munte s-a clădit primul castel de munte pentru turiștii cari vizitează Muntele Mic și Țarul. La scurt timp după ei Clubul Rotary din Timișoara a clădit a doua casă de adăpost, cu un confort mai remarcabil și cu o capacitate de 40 persoane.

⁶ Ibidem, f. 4.

⁷ S.J.A.N. Caraș Severin, Fond Pretura Plasei Caransebeș, dosar 32/1938, f. 5.

⁸ S.J.A.N. Caraș Severin, Fond Pretura Plasei Caransebeș, dosar 2/1930, f. 1–2.

Castelul Vânătorilor are o capacitate pentru 100 persoane și în timpul sezonului de vară și de iarnă este neîncăpător.

În vara anului acesta Societatea pe Acții Muntele Mic din Timișoara, cu concursul Primăriei Municipiului Timișoara, a început să clădească otel grandios pe Muntele Mic la cota 1480 m. Acest otel prevăzut cu tot confortul occidental, cu apă caldă și rece, cu încălzire centrală, camere de baie, cu restaurant, cu telefon, desigur că va fi numai un început pentru alte oteluri de aceeași sau de o mărime mai mare. Uzina electrică ce este astăzi în construcție va deservi toate aceste case cu iluminat, iar telefonul deja instalat sunt factori de civilizație apreciable pe acest munte.

De aci pornesc drumurile marcate spre locurile, piscurile, văile cele mai frumoase ale munților noștri.

Un drum de automobile ce va lega această localitate de munte cu drumul Caransebeș-Borlova, este un proiect ce va fi realizat în scurt timp, prin perseverența acelor care astăzi se ocupă atât de intensiv la crearea Semeringului românesc.

Orașul Caransebeș este de altfel sediul Clubului Turistic Bănățean, care prin secretariatul său instalat la Primăria orașului, dă informațiuni zilnice turiștilor, angajează prin omul de serviciu din comuna Borlova cai, ghizi, etc. Taxele pentru cai și ghizi sunt fixate de acest Club în conțelegere cu autoritățile comunei Borlova, pentru un cal la 80 lei, iar pentru un ghid care duce și bagaje 40 lei la zi.

Iarna aceasta localitatea formează cea mai desăvârșită pistă pentru skyorii care cercetează într-un număr extraordinar de mare, cu drept cuvânt putem spune că Europa Centrală nu are al doilea loc de sporturi de iarnă care să rivalizeze cu Muntele Mic.

2. Alăturat am anexat tabloul tuturor vilelor din Teiuș care se închiriază pe sezonul de vară și a căror prețuri variază de la 1500–2700 lei lunar.

În acest tablou nu se cuprinde otelul Pomul Verde din Caransebeș, care are 20 de camere mobilate cu un tarif de 60 lei camera cu un pat și 100 lei camera cu 2 paturi. Membrii Clubului Turistic Bănățean au o reducere de 25%.

3. La Teiuș avem următoarele restaurante:

1. Restaurantul Hell 60 lei la zi

2. Restaurantul plajei

3. Pension Popoff lei 130 de persoană cu cameră cu tot.

În orașul Caransebeș pe lângă restaurantele de clasa a doua avem două restaurante de clasa I-a, unde pe lângă prețuri moderate turiștii găsesc cele mai bune mâncări.

1. Restaurantul Pomul Verde

2. Restaurantul Central

4. În ce privește alimentarea stațiunii noastre Teiuș, putem aminti că în orașul Caransebeș avem zilnic piață de legume și zarzavaturi, iar odată pe săptămână, joia avem piață mare, cu paseri, animale, etc. Pentru Muntele Mic comuna Borlova oferă sursa de alimente, așa că țăranul nostru au găsit un debușeu și un mijloc de câștig, care va face ca în câțiva ani satele dela poalele muntelui nostru să înflorească.

5. Anul trecut vilegiatura Teiuș a fost vizitată de circa 150–200 vizitatori, numărul lor a scăzut simțitor prin anularea reducerii la 50% pe CFR. În schimb la Muntele Mic conform registrelor purtate acolo în anul trecut a trecut peste 820 de turiști și sportivi.

6. Prețuri maximale nu sunt fixate, de asemenea ordinele primite în ultimii doi ani, ne îndrumau la lăsarea la liberă concurență, atât a camerelor, cât și a prețurilor restaurantelor.

De altfel, am constatat atât noi, cât și de la oaspeții sosiți aci, că prețurile sunt foarte reduse față de alte stațiuni similare.

7. *Taxe speciale pentru vizitatori nu se mai percep, deoarece vizitatorii noștri nebucurându-se de reducere CFR, am căutat să recompensăm această lipsă prin neîncasarea a nici un fel de taxe speciale.*

În programul de lucrări preconizat pentru ridicarea stațiunii noastre este amenajarea unui parc grandios, a canalizării pârâului Cenchi și clădirea unui restaurant, care să servească și ca salon de cură, pentru zilele când timpul nu permite excursii.

Pentru anul acesta, ținând seama că întreg Teiușul formează proprietăți particulare am decis cumpărarea unui teritoriu de circa 4 jughere, pentru a realiza un început din programul de înfrumusețare a stațiunii.

Pentru aceasta cu începutul primăverii am plantat peste 1200 brazi, cari în scurt timp vor ozonifica aerul atât de plăcut al stațiunii noastre Teiuș⁹.

Notarul public Gheorghe Repede, președintele Societății Locale Climaterice Caransebeș-Teiuș, în data de 6 aprilie 1933, solicita Primăriei orașului Caransebeș acordarea unui teren în Parcul Dragalina pentru jocuri sportive menționând: „...aceste terenuri nu vor reduce deloc locul rezervat publicului, prin el ar crește și mai mult interesul publicului pentru parc¹⁰”.

Conform unui raport al Preturii Plasei Caransebeș întocmit în 1 august 1935, localitățile „de interes turistic” erau: Borlova, Rusca-Montană și Poiana-Mărului.

Borlova avea mai multe puncte de atracție turistică.

Muntele Mic era situat la o depărtare de 64 de km de reședința județului Severin, la 25 km de gara Caransebeș și la 20 km de gara Balta Sărată. Ca mijloace de transport, de la gara Balta Sărată până la poalele Muntelui Mic, menționăm linia ferată industrială a Societății Mundus-Borlova, iar de la gara Caransebeș până la Borlova, „autobus și trăsură cu preț după învoială”. De la poalele muntelui și până sus transportul se făcea cu cai, contra unei taxe de 100 de lei/cal. Ca și modalități de distracție, erau amintite schiul – iarna și pescuitul – vara, „găsindu-se păstrăvi mai pe toate văile”.

Alături de Muntele Mic, erau evidențiați: Muntele Țarcu, la o distanță de 4 ore de Muntele Mic, Muntele Gugu, la o distanță de 10 ore, Muntele Godianu, la o distanță de 10 ore, Muntele Morariu, la o distanță de 10 ore, Muntele Mătană, la o distanță de 6 ore, Muntele Baicu, la o distanță de 6 ore, Muntele Nevoia, la o distanță de 6 ore, Muntele Piga, la o distanță de 7 ore, Muntele Sălătruc, la o distanță de 7 ore, Muntele Hideg, la o distanță de 6 ore și munții Băilor Herculan, cu acces la aceste băi.

Rusca-Montană era situată la o depărtare de 62 de km de reședința județului Severin și la 20 km de gara Caransebeș. Gara cea mai apropiată era Cireșa, la distanță de 16 Km de Caransebeș. Punctele de atracție erau: Muntele Padeș, la o distanță de 4 ore de Rusca-Montană, Ruschița cu cariera de marmură, Pleșul, Tăul Ursului cu o cabană și Valea Loznei. Pescuitul de păstrăvi putea fi practicat pe toate văile.

Poiana-Mărului, situată la o distanță de 40 km de Caransebeș, avea ca puncte de atracție principală: Muntele Nedeia, la 2 ore de Poiana-Mărului, Bloju, la 2 ore, Vârfu Petrii la 6 ore, Corciova, la 6 ore, Borescul Mare, la 10 ore, Borescul Mic, la 10 ore, Fața Fetei, la 7 ore, cu Floarea Reginei și Muntele Retezat, la 10 ore¹¹.

Trei ani mai târziu, Pretura Plasei Caransebeș menționa, ca zone turistice: **Muntele Mic**, cu acces de la stația CFR Caransebeș și apoi șoseaua județeană Caransebeș – Borlova, **Muntele Țarcu** – stația CFR Caransebeș sau Cârpa și apoi șoseaua județeană Caransebeș – Borlova peste

⁹ Raportul nr. 3.909/27 iulie 1935 al Primăriei orașului Caransebeș înaintat Prefecturii județului Severin.

¹⁰ S.J.A.N. Caraș Severin, Fond Primăria orașului Caransebeș, inventar 64, dosar 1/1933, f. 430.

¹¹ S.J.A.N. Caraș Severin, Fond Pretura Plasei Caransebeș, dosar 31/1935, f. 21.

Muntele Mic sau șoseaua comunală Cârpa – Vârciorova, **Poiana Mărului**, cu munții Nedeia, Bloju, Corciova și Vârfu-Pietrii – stația CFR Zăvoi și șoseaua județeană Zăvoi-Mărul, iar apoi șoseaua comunală Mărul – Poiana Mărului, **Ruschița**, cu cele 7 izvoare, Tăul Ursului, Muntele Padeș și Rusca – stația CFR Valeamare-Rusca, șoseaua județeană Voislova-Coșava și **Turnul lui Ovid** – stația CFR Caransebeș și apoi șoseaua județeană Caransebeș – Borlova¹²

Iată cum arăta oferta unei călătorii pe Muntele Mic organizată de către Rotary Club Timișoara.

19 mai 1934

Plecarea la Caransebeș cu trenul de amiază

Sosirea la Caransebeș

Plecarea la Borlova cu autobuzul sau pe calea ferată industrială

Sosirea la Borlova

Urcarea pe munte, călare sau pe jos. „*Dacă vom obține de la Soc. Mundus o dresină care ne va duce până la Sebeșel, urcarea va dura 2 ½ ore; dacă vom călătorii în autobus până la Borlova, durata urcării va fi de 3 ½ ore*”.

Sosirea la cabană/1475

La cabană, seara, urma să se desfășoare ședința clubului, în cadrul căreia Dr. C. Mikloși prezenta conferința rotariană „*Posibilitatea construirii unui drum pentru automobile și a unei uzine hidroelectrice pe Muntele Mic*”

20 mai 1934

Excursii alternative:

a. Pietrile Scorilo 2 × 2 ¼ ore

b. Fântâna Craiului 2 × 2 ¾ ore

c. Țarcul, 2.200 m 2 × 5 ore

21 mai

Plecare la vale, după masă

Sosire la Caransebeș

Cină la Restaurantul Pomul Verde

Plecare cu trenul spre Timișoara

Sosire la Timișoara

Participanților care doreau să se reîntoarcă la Timișoara duminică 20 mai 1934 li se asigura coborârea.

Cheltuielile includeau: călătoria cu trenul rapid, de la Timișoara la Caransebeș și cu trenul accelerat, de la Caransebeș la Timișoara, în valoare de 180 lei, autobuzul de la Caransebeș la Borlova și înapoi, 100 lei, calul de la Borlova la cabană și înapoi – 150 lei și cina la cabană, din 19 mai 1934 – 80 lei.

Asociația „Muntele Mic” a Funcționarilor Municipiului Timișoara intenționa, în anul 1938 să construiască o clădire pe Muntele Mic, o centrală hidroelectrică cu puterea de 15 kw și o linie telefonică între Caransebeș și Muntele Mic. Materialul lemnos necesar era solicitat de la Comunitatea de Avere din Caransebeș¹³.

¹² S.J.A.N. Caraș Severin, Fond Pretura Plasei Caransebeș, dosar 32/1938, f. 5

¹³ S.J.A.N. Caraș Severin, Fond Pretura Plasei Caransebeș, dosar 21/1934, f. 2.

În anul 1938 pe Muntele Mic erau data de în funcțiune: cabana și pensiunea „Dor de Munte” aparținând Ținutului Timiș, Cabana Bela Vista a Asociației Funcționarilor Municipiului Timișoara, Cabana Rotary a Societății Rotary din Timișoara, Cabana „Cuibul Nostru” a Comunității de Avere din Caransebeș și Cabana Militară a Regimentului II Grăniceri din Caransebeș, iar la Poiana Mărului: Vila Roșia aparținând Comunității de Avere din Caransebeș, vila și pensiunea Bertha a doamnei Rus Bertha și Vila Cornea a învățătoarei Cornea¹⁴.

Numărul vizitatorilor, în anul 1938, a fost de 400 în stațiunea Caransebeș-Teiuș, 200 la Poiana Mărului și 60 la Rusca Montană¹⁵.

Pentru Poiana Mărului, în anul 1940, situația vilelor și a caselor în care erau cazați turiștii reiese din inventarierea bunurilor rechiziționabile. Comisia a verificat: Vila Bistra, proprietatea municipiului Timișoara, Vila Bertha, a doamnei Rus Bertha, casa brigadierului Marcu Neescu, casa Roșia a Comunității de Avere din Caransebeș, casa statului arendată Societății de Vânătoare Poiana Mărului, vila profesoarei Ana Cornea și casele lui Ioan Szabo, Blaj Teodor și Ehry Robert. Toate imobilele erau complet mobilate, aveau între 3 și 5 camere și erau utilizate 1–2 luni pe an în perioada de vară. Nu au putut fi verificate casele Dr. Corcan, Dr. Nicolae Birăescu și Constantin Țăranu¹⁶.

AMIC – Asociația „Muntele Mic” a Funcționarilor Municipiului Timișoara datorită greutăților financiare a decis să își încheie activitatea prin dizolvare, patrimoniul, care includea și cabanele de pe Muntele Mic fiind cedat Intreprinderii Electromecanice Municipale Timișoara¹⁷.

Capacitatea de cazare pe Muntele Mic în anul 1947 era de 40 de paturi în Cabana Belavista și de 28 de paturi în Cabana Brădișor aparținând Uzinelor Electrice Timișoara, 30 de paturi în Cabana „Dor de munte” a Prefecturii județului Severin, 24 de paturi în Cabana Libertatea a Partidului S.D. și 15 paturi în Cabana „Cuibul Nostru” a Comunității de Avere din Caransebeș¹⁸.

Interesul turiștilor din Timișoara pentru Muntele Mic este dovedit și de către cererea Asociației „Muntele Mic” a Funcționarilor Municipiului Timișoara, din 6 aprilie 1937, adresată Preturii Plasei Caransebeș de eliberare a brevetului industrial pentru punerea în circulație a două trăsuri cu arcuri între Caransebeș și Borlova. Fiecare trăsură era trasă de 2 cai și avea o capacitate de 4 locuri, 1 vizitiu și 3 călători, și 75 kg de bagaje. Prețul unei călătorii, dus-întors era de 150 lei, iar trăsurile puteau fi utilizate doar de către turiști¹⁹.

Promovarea turismului în rândul copiilor este demonstrată și de conferința „*Coloniile de vară pentru copii*”, susținută de către Dr. Iosif Nemoianu, inspector general sanitar în Timișoara, în data de 13 februarie 1938, ora 17, în sala de festivități a Liceului „Traian Doda” din Caransebeș²⁰.

Prefectura județului Severin distribuia, prin intermediul preturilor de plasă și al primăriilor orășenești, un număr de 350 de bilete, a 500 lei bucata, care să fie plasate „populației cu stare” pentru seara dansată organizată în data de 28 iulie 1945 în sala „Dacia” din Lugoj. Sumele adunate urmau să fie folosite pentru întreținerea coloniei de vară a orfanilor din instituțiile publice și a copiilor de muncitori între 1 iulie – 30 septembrie 1945. Era prima colonie de vară organizată în județul Severin, scopul acesteia fiind de a da posibilitatea copiilor săraci să se bucure de aer, munte și soare într-un mediu sănătos²¹.

¹⁴ S.J.A.N. Caraș Severin, Fond Pretura Plasei Caransebeș, dosar 32/1938, f. 1.

¹⁵ *Ibidem*, f. 4.

¹⁶ S.J.A.N. Caraș Severin, Fond Pretura Plasei Caransebeș, dosar 28/1940, f. 8.

¹⁷ S.J.A.N. Caraș Severin, Fond Pretura Plasei Caransebeș, dosar 16/1945–1946, f. 52.

¹⁸ S.J.A.N. Caraș Severin, Fond Pretura Plasei Caransebeș, dosar 21/1947, f. 5.

¹⁹ S.J.A.N. Caraș Severin, Fond Pretura Plasei Caransebeș, dosar 19/1937, f. 4.

²⁰ S.J.A.N. Caraș Severin, Fond Academia Teologică Caransebeș, dosar 11/1937–1944, f. 6.

²¹ S.J.A.N. Caraș Severin, Fond Pretura Plasei Caransebeș, dosar 16/1946, f. 69.

Comunitățile locale se implicau în adunarea de fonduri pentru organizarea excursiilor. În acest sens menționăm petrecerea organizată în anul 1930 în ospătăria „Cinci principii” a văduvei Ema Hartwec din Ferdinand. Jumătate din fondurile obținute astfel urmau să fie donate Bisericii Ortodoxe Române din Ferdinand, iar cealaltă jumătate era repartizată tineretului din localitate, pentru excursia planificată la Băile Herculane, Orșova, Ada Kaleh și Turnu Severin²²

Călătoriile în zonele montane erau importante atât în scop recreativ, cât și pentru cercetarea științifică. În încheiere vom prezenta un astfel de exemplu, cel al viitorului academician Nicolae Boșcaiu, care la o vârstă fragedă, împreună cu tatăl său, profesorul Sever Boșcaiu din Caransebeș, vizitează zona Teiușului, dar și munții Țarcu, Cuntu și Muntele Mic. Perioada respectivă este ilustrată de către Sever Boșcaiu în memoriile sale:

„... Dacă până acum plimbările aveau ca scop fortifierea lui în aer liber și colecțiile de entomologie și botanică, un mijloc de distracție, pe care el și după el și noi le luam în serios, căci petreceam ziua întreagă pe o vale sau o poiană de pe o culme de deal, acum ele deveneau excursii botanice, parcurgând noi dealurile dela Rugi până în sus de Poiana. La Poiana, casa învățătorului Stanciu ne era adăpost și loc de plecare, iar dânsul călăuză prin păduri. Încă din faza plimbărilor, muntele îl atrăgea. Îi spuneam că trebuie să se întărească. În aceste plimbări și excursii ne-a însoțit de multe ori și uica Nicolae, colegul Tomici, pasionat și el pentru natură.

Cu el am străbătut cu drezina la munte, pe vale sub Cuntu, întrebuițând trenul industrial. Nicu pătrundea într-o lume nouă, iar frații lui se bucurau de apa de munte. Locul era primejdios, între pârrele de stâncă și malul prăpăstios al apei. Veneau în jos, fără locomotivă, vagonetele încărcate cu lemn și pe la coveie formau un șarpe, ce se încovoia în semicerc turtit de tot, iar frânarile abili frâneau cu siguranță și îndemânare.

Citea tot ce apuca de Simionescu, avea o mică bibliotecă, pe care în clasa a III-a a completat-o și cu Flora României. O citea și răscitea. Idealul lui erau Borza și Prodan. Se gândea să-i scrie lui Borza să decreteze monument al naturii o pădurice de goruni, din lunca de la Zărvești. Citea cu sete determinatorul lui Prodan, ai fi crezut că citește un roman captivant. Ca să-i fac plăcere, din ianuarie 1940 i-am abonat revista Natura, pe care o cunoștea din numere răzlețe. La București găsisem un Bonier, pe care îl întrebuința pentru a determina plantele.

În vacanța de vară a anului 1940 dorința i se îndeplinește, urcăm împreună cu Tomici Muntele Mic și începe munca în zona subalpină.”²³

În concluzie, apreciez că perioada interbelică a fost una prielnică pentru dezvoltarea turismului în Pretura Plasei Caransebeșului ca de altfel în întregul Banat, din cele prezentate reieșind că eforturile autorităților în domeniu a fost bine perceput de cei interesați, iar zona montană a fost vizitată de un număr în creștere de turiști.

TOURISM IN REGION CARANSEBES IN THE INTERWAR PERIOD

(Abstract)

In the early 20th century, for the Banat area with its centre in Caransebeș, is framing within the overall context era, was characterized by rapid changes in economy, politics, spirituality or social life, which are affecting also the tourism.

²² S.J.A.N. Caraș Severin, Fond Pretura Plasei Caransebeș, dosar 27/1930, f. 21.

²³ S.J.A.N. Caraș Severin, Fond familial Boșcaiu Oțelu Roșu, dosar C71, f 1–6, Laurențiu Ovidiu Roșu, *Fondul Familial „Sever Boșcaiu” Oțelu Roșu – structură și valoare documentară*, în Studii și cercetări, Actele Simpozionului „Banatul – trecut istoric și cultural, Editura ICRV – Editura Fundației, Zrenianin – Novi Sad, 2010, p. 492–493.

In this study I will stop on some institutional efforts, plus those efforts associated for developing and promoting Banat's mountain beauties. It is the period when it is attempting to develop infrastructure in the field, but also the declaring of localities with such potential as a resorts and spas.

The touristic fever included both children and adults, in this study being approached issues regarding travel areas or with tourist potential areas, places of accommodation, prices, and ways of transport or food. The information in many cases are very detailed, allowing to reconstruct the efforts to promote tourism in Caransebeș-Teiuș, Rusca Montană, Poiana Mărului or Small Mountain area, both at regional and national level.

SITUAȚIA ECONOMICĂ A BANATULUI ÎNTRE ANII 1934–1937

Eusebiu NARAI

Universitatea de Vest din Timișoara

România a cunoscut importante prefaceri în evoluția economiei sale, care vor da o anumită trăsătură încadrării sale în relațiile economice internaționale, după 1934. Astfel, una din trăsăturile caracteristice ale dezvoltării economice a României o constituie „*dinamica sa susținută, evoluția sa ascensională, proprie fazei de redresare a ciclului conjunctural care a început după ieșirea din marea criză din 1929–1933*”. România continuă să se dezvolte ca un stat național unitar, având un cadru juridico-internațional și condiții economice care au făcut posibilă o accelerare a ritmului de evoluție capitalistă, ceea ce a creat condiții pentru ridicarea nivelului de progres și civilizație a țării.

Este perioada în care acumulările realizate în etapele anterioare, ca urmare a înfăptuirii unității depline a statului român în 1918, și-au spus cuvântul, economia atingând cel mai ridicat indice al dezvoltării sale în timpul regimului democratic. În comparație cu perioada anterioară a evoluției economice a statului român, complexul economic național înregistrează o dezvoltare mai accentuată, fiind determinată de ritmurile mai alerte ale creșterii producției și productivității muncii, de vehicularea unor mijloace financiare mai mari, care sunt dirijate mai ferm și după unele norme de planificare economică, de antrenarea în procesul distructiv a unor importante contingente de salariați, de sporirea gradului de calificare și competență a personalului muncitor, etc. Toate acestea concură la conturarea pregnantă a unor **direcții evolutive ale economiei românești** care, în esență, pot fi sintetizate în următoarele: modificarea raportului dintre ramurile agricole și neagricole în favoarea celor din urmă prin creșterea ponderii industriei în cadrul produsului social total și a venitului național; creșterea mai accentuată a industriei extractive, metalurgice, alimentare, textile, pe ansamblul industriei; diversificarea mai accentuată pe ramuri și subramuri a industriei, lărgirea sortimentelor de mărfuri produse în țară; creșterea gradului de acoperire a necesităților consumului intern de produse industriale din producția țării; consumul pe cap de locuitor, deși se majorează, rămâne la un nivel scăzut în comparație cu cel înregistrat în țările avansate din punct de vedere industrial; agricultura cunoaște o relativă dezvoltare, mai ales prin procedee extensive, dar și prin mărirea suprafețelor plantelor industriale, prin creșterea producției la hectar, etc.; transporturile se dezvoltă și se modernizează, traficul de călători și de mărfuri crește considerabil; balanța comerțului exterior se schimbă treptat, în sensul scăderii importului de produse finite industriale și creșterii importului de materii prime și semifabricate necesare industriei; schimbările care au loc în economia românească deplasează, treptat, statul român din zona țărilor agrare în zona celor agrar-industriale, cu tendințe accentuate de rupere a echilibrului între cele două ramuri ale economiei naționale în favoarea industriei.

Așadar, preocuparea constantă a factorilor politici după anul 1933 o va constitui dezvoltarea forțelor de producție, ceea ce devenea posibil numai prin promovarea progresului tehnic, prin accelerarea și diversificarea industrializării și a întregii economii, prin sporirea investițiilor de capital, acordarea unei importanțe mai mari factorilor autohtoni – capital, forță de muncă și conducere –, restrângerea penetrației finanței străine, sporirea rolului intervenționist al statului în economie și al contribuției învățământului și științei la progresul economic²⁴.

Politica economică aplicată de stat în noua perioadă a accentuat măsurile de protecție a industriei, inițiată încă din anii crizei economice. Față de perioada anterioară, au sporit căile și mijloacele de sprijinire a dezvoltării industriei, a crescut interesul burgheziei pentru promovarea unor ramuri industriale de bază²⁵.

Un loc aparte în politica guvernului național-liberal au ocupat măsurile pentru crearea unei industrii puternice de echipament și armament. Astfel, din primele luni ale anului 1934, guvernul a pus în dezbaterea Consiliului de Miniștri problema înzestrării armate, devenită o necesitate pentru țara noastră, ca urmare a înarmării și tendințelor unor state de revizuire a tratatelor. În acest scop, oameni trimiși de guvern au făcut vizite în străinătate, unde s-a discutat cu reprezentanții mai multor firme în vederea creării industriei naționale de armament. Treptat, uzinele de la Cugir, Copșa Mică și Reșița au fost transformate în fabrici de armament.

Prin legea din 13 noiembrie 1934, Ministerul Apărării Naționale, împreună cu Subsecretariatul de stat al Aerului și Ministerul Armamentului, au fost autorizate să folosească „Fondul Apărării Naționale”, creat la Banca Națională a României, pentru „*cumpărarea de instalațiuni, împărțirea și repararea armamentului, munițiuni, echipament, harnașament*”.

În anul 1935 s-a întocmit un buget special pentru înarmarea țării, de 2 miliarde lei, în cei 4 ani de guvernare național-liberală investindu-se peste 19 miliarde lei pentru înzestrarea armatei. Pentru realizarea acestor sume s-a cerut tribut greu țării. Cheltuielile de înarmare au lovit nu numai în interesele muncitorilor și țăranilor, dar și în cele ale intelectualilor, micii burghezii și chiar a unei părți a burgheziei industriale și financiare²⁶.

Creșterea aportului industriei la mărirea produsului social total și a venitului național a fost, la rândul ei, nemijlocit legată de dezvoltarea într-un ritm mai rapid a producției mijloacelor de producție față de producția mijloacelor de consum. Între anii 1934–1938 producția mijloacelor de producție a crescut cu peste 26%, iar producția mijloacelor de consum cu aproximativ 14%, ceea ce a dus la o apropiere destul de mare a celor două grupe în structura de ansamblu a producției acestei ramuri.

Dintre ramurile industriale, în perioada 1933–1938, cea mai mare dezvoltare a cunoscut industria metalurgică, ce lucra și pentru înzestrarea armatei, care și-a mărit valoarea producției cu peste 260%, capitalul investit cu aproximativ 150%, iar personalul ocupat în producție cu cca 197%. O creștere importantă a înregistrat industria textilă, care și-a sporit valoarea producției cu aproape 24%, capitalul investit cu aproximativ 145% și personalul ocupat în producție cu 194%; industria chimică (a petrolului); industria pielăriei, ș.a.²⁷

Cu toate aceste progrese, industria era departe de a corespunde unei dezvoltări puternice a forțelor de producție. Ea avea o bază tehnico-materială îngustă și incompletă, ceea ce nu putea asigura dezvoltarea multilaterală, rapidă și la nivel tehnic ridicat a întregii economii. Industria avea o structură incompletă, inegală în cadrul economiei și disproporționată pe teritoriul național, iar ramurile de bază – industria siderurgică, metalurgică, chimică, construcțiile de

²⁴ Mușat/Ardeleanu 1988, p. 4–5.

²⁵ Mușat/Ardeleanu 1988, p. 13.

²⁶ Sonea/Sonea 1978, p. 73.

²⁷ Sonea/Sonea 1978, p. 87.

mașini, energetică, electrotehnică – erau cu mult sub nivelul cerințelor reproducerii lărgite a economiei naționale. De asemenea, insuficienta dezvoltare a acestor ramuri menținea economia României în strânsă dependență față de monopolurile străine pentru produsele industriale de tehnicitate înaltă, mai ales mașini, instalații, utilaje, care erau asigurate în cea mai mare parte, 70–90%, de pe piețele externe. Totodată, industria românească din perioada antebelică, cu un asemenea nivel tehnic, nu era capabilă să asigure o valorificare corespunzătoare a bogățiilor naturale ale țării, care erau utilizate atât la consumul intern, cât și la export într-o formă primară, de materie primă, combustibil sau semifabricate, ca petrolul, lemnele, gazele naturale, etc.

De altfel, și înzestrarea tehnică a industriei românești arată aceeași situație. Majoritatea covârșitoare a întreprinderilor industriale, și în primul rând cele din industria grea, se găseau – din acest punct de vedere – mult în urma întreprinderilor similare din țările capitaliste dezvoltate. Totuși, unele întreprinderi – de exemplu „Malaxa”, „Reșița” – se situau la nivelul celor mai moderne întreprinderi mecanizate din Europa. La fel, întreprinderi ale industriei textile erau înzestrate cu cele mai noi mașini, iar în ce privește unele brevete de fabricație, acestea întreceau nivelul unora similare din alte țări cu tradiție în acest domeniu²⁸.

Viața economică în fostul județ Caraș-Severin se concentra, în această perioadă, în jurul U.D.R.-ului. La scurt timp după încheierea Primului Război Mondial, noua societate U.D.R. a devenit proprietara următoarelor **obiective** în județul Caraș-Severin:

– *uzinele* de la Reșița, Anina; *fabrica de mașini agricole* de la Bocșa; *minele* de la Moravița (Ocna de Fier); *minele de cărbune* de la Anina, Secu, Doman.

– unele *mine inactive* (aramă și aur) de la Oravița, Ciclova, Sasca; *minele de pirită* de la Moldova Nouă.

– *concesiunea minelor* de la Delinești (fier și mangan), Armeniș (fier și lignit), Caransebeș și Bozovici; *minele de aramă și de fier* de la Dolni Lupkova.

– domeniile în suprafață totală (după reforma agrară din 1921) de 95.803 ha, din care 88.248 ha *păduri*. Pe aceste domenii funcționau: 4 *fabrici de cherestea* (Anina, Vasiova, Văliug, Zăvoi); o *vărărie* (Colțani); o *instalație de mărunțit lemne* la Reșița; 134 km *căi ferate* proprii; 103 km *canale de plutit*; 3 *vii* (Ramna, Tirol, Moldova Nouă); două *pisciculturi* (Văliug și Anina); 8 *lacuri* și 27 *depozite de desfacere*.

În același timp, U.D.R. a preluat participațiile STEG la următoarele întreprinderi afiliate: Societatea Română pentru Industria Distilării Lemnului; Societatea Industriei Fierului Nădrag; Industria Forestieră Nădrag; Industria Morăritului din Banat; societăți metalurgice din Serbia, Bulgaria ș.a. În acest fel, U.D.R., de la nașterea ei, a dobândit, alături de patrimoniu, și situația privilegiată avută de STEG²⁹.

În perioada 1920–1934, U.D.R.-ul era controlat, în principal, de către societățile STEG și Vickers³⁰. La data de 1 februarie 1934, la Monaco se constituie un holding, „Compagnie Européenne des Participations Industrielles” (C.E.P.I.), care își asigură influența hotărâtoare asupra U.D.R.-ului. Din societate fac parte importanți industriași austrieci, români, francezi și englezi, printre care Adalbert Veith, Max Auschnitt, Nicolae Malaxa, Paul Gauthier și Douglas Vickers³¹. În același an, uzinele reșițene beneficiază masiv de comenzi de armament și încep să se specializeze în producția de tunuri antitanc și antiaeriene, aruncătoare de grenade, mine marine și alte armamente moderne. Un contract de parteneriat cu uzinele

²⁸ Mușat/Ardeleanu 1988, p. 25.

²⁹ Manolescu (coord.) 1996, p. 68.

³⁰ Manolescu (coord.) 1996, p. 115–116.

³¹ Hromadka 1995, p. 102.

engleze Vickers-Armstrong, încheiat la 21 mai 1934, furnizează U.D.R.-ului know-how-ul necesar³².

Necesitatea creșterii producției de cocs locale a determinat ca, în același an (1934), să fie dezafectată vechea fabrică de la Anina, construită în 1913, realizându-se – la Reșița – o secție nouă, cu o suprafață de 1.200 m². Pusă în funcțiune eșalonat în 1934–1935, folosind și o parte din utilajele de la Anina, noua secție folosea drept materie primă cărbuni de la Doman, Secu și Anina, făcându-se și experimentări cu cărbuni de la Petroșani. Ca produse secundare se obțineau acelea care se distilau la fabrica de la Vasiova, precum și sulfat de amoniu, acid sulfuric și gaze de cocserie, folosite la încălzirea cuptoarelor Martin; tot acum, Oțelăria Martin dispunea de 6 cuptoare cu o capacitate de 33 tone³³. În anul 1934 se semnalează, printre altele, punerea în funcțiune a instalației de preparare a apei amoniacale la cocserie și a instalației pentru brichetarea cărbunilor³⁴.

Importanța U.D.R.-ului în cadrul economiei românești rezidă și în comenzile, numeroase de altfel, primite din partea statului. Astfel, spre exemplu, în luna iunie 1934 C.F.R. a comandat – de la U.D.R. – 1.600 vagoane șine; se aprecia că, prin această comandă, „U.D.R. va avea de lucru, la secția șine, timp de un an”³⁵. Aprecierile de care se bucura U.D.R.-ul în plan industrial este relevată și de acordul de colaborare semnat – la 4 decembrie 1934 – între U.D.R. și ASTRA-UNIO ROMLOC-Atelierele VULCAN București, pentru structura producției și vânzarea produselor în România³⁶. La sfârșitul aceluiași an apar modificări semnificative în compoziția etnică a U.D.R.-ului în favoarea elementului românesc, în concordanță cu schimbările impuse de guvern în domeniul economic. Astfel, de pildă, la Reșița, Alx. Popp preia de la Nikolaus Balint postul de director la secția de construcții de mașini; la Steierdorf-Anina, Vasile Poboran (Ponoran) preia postul lui Adalbert Ferrand; în urma acestor schimbări, secțiile uzinale ale U.D.R. sunt conduse, acum, aproape exclusiv de către ingineri români. Mai mult chiar, U.D.R.-ul încheie anul 1934 cu un venit net declarat de 55 milioane de lei, un bilanț strălucit³⁷. Trebuie subliniat faptul că, față de beneficiul net al U.D.R.-ului (55 milioane lei), suma diverselor fonduri create din profitul real ajunsese la 70 milioane lei³⁸.

Compoziția etnică a diferitelor secții ale U.D.R.-ului continua – și în anul următor (1935) – să stea în atenția unor sindicate cu tendințe de dreapta, precum Sindicatul Național Român, și a unor publicații care le împărtășeau convingerile. Astfel, săptămânalul „Glasul Muncitorului Român” (GMR) – în numărul său din 26 mai 1935 – susținea următoarele: „din 20 secții, români sunt 552 și minoritari 552; procentual – după specialitate – avem: români cu specialitate – 12,6% și români fără specialitate – 37,4%, minoritari pe specialitate – 34,6% și minoritari fără specialitate – 15,4%; deci, raportul în specialitate la secțiile de mai sus este 1:3, iar invers este raportul la cei fără specialitate”³⁹. În același an, la data de 30 iunie, în cuprinsul dării de seamă a adunării Consiliului de Administrație U.D.R., Max Auschnitt evidențiază reducerea cheltuielilor de conducere și a cheltuielilor generale de la 105 milioane lei la doar 41 milioane lei⁴⁰. De asemenea, în adunarea generală a Societății U.D.R. din 22 iulie 1935 a fost ales noul consiliu de administrație al societății, consiliu din care făceau parte acum: general adjutant Ernest Baliff, C. Bușilă, Gr. Carp, N. Malaxa, A. Mocsonyi și P. Papacostea⁴¹.

³² Hromadka 1995, p. 102.

³³ Perianu 1996, p. 82.

³⁴ Manolescu (coord.) 1996, p. 157.

³⁵ *Unirea Română*, Timișoara, anul IV, nr. 789, 17 iunie 1934, p. 4.

³⁶ Manolescu (coord.) 1996, p. 158.

³⁷ Hromadka 1995, p. 103.

³⁸ Manolescu (coord.) 1996, p. 147.

³⁹ *Glasul Muncitorului Român (în continuare GMR)*, Reșița, anul III (cenzurat), nr. 21, 26 mai 1935, p. 1.

⁴⁰ Manolescu (coord.) 1996, p. 148.

⁴¹ *GMR*, Reșița, anul III (cenzurat), nr. 31, 4 august 1935, p. 3.

Într-o perioadă relativ scurtă (1934–1936), la U.D.R. intră în funcțiune două baterii de câte 12 cuptoare de cocsificare⁴². În anul 1936 are loc, la Monaco, înființarea societății holding „CENTRIND” (Société pour centralisation des industries), cu un capital de 10 milioane franci; membrii fondatori erau aceiași protagoniști: grupul Max Auschnitt-Reșița și grupul Malaxa București⁴³. La finele anului 1936, U.D.R.-ul realiza un câștig net de 90 milioane lei⁴⁴.

Anul 1937 reprezintă un moment de cotitură pentru societatea românească în totalitatea ei. Trebuie, astfel, să evidențiem ca deosebit de important primul pod sudat din România (se pare că este cel de-al treilea din Europa), având o deschidere de 30 m și legând orașul Reșița de cartierul Stavila; ulterior, uzinele au realizat, tot în Reșița, cel de-al doilea pod, cu deschidere de 32 m⁴⁵.

Printre personalitățile ce se cuvin a fi remarcate, în legătură cu fabricația de poduri și construcții metalice, putem aminti pe: ing. Johann Janzer și ing. A. Gumann (șefi de secție), prim-inspector ing. Aurel Liteanu, insp. ing. Rudolf Munster, ing. Liviu Ioanovici, ing. Ioan Pavlovici, ing. Duiliu Sfințescu; funcționarii tehnici G. Speck, A. Willinger și H. Herglotz sau pe Ludovic Biefel, cel care a condus lucrările de realizare a primului pod sudat din România⁴⁶.

Creșterea traficului de călători și necesitatea de a mări tonajele garniturilor și viteza lor de circulație, toate acestea au determinat proiectarea și execuția, începând din 1937, a locomotivei tip 142.000 (Berkshire). Având o greutate aderentă de 73 tone, ea lucra cu aburi supraîncălziți la 15 atmosfere și putea dezvolta o viteză de 110 km/h⁴⁷. Nu este lipsit de importanță faptul că, în anul 1937, U.D.R. a construit și două locomotive Diesel cu tracțiune mecanică, pentru o carieră de piatră la Șanovița (lângă Lugoj), destinate unei linii cu ecartament de 600 mm⁴⁸.

În luna iunie 1937 au intervenit, din nou, câteva schimbări în conducerea U.D.R. Consiliul de Administrație al Uzinelor de fier din Reșița a reales ca președinte pe generalul-adjutant E. Baliff și ca vicepreședinte pe Douglas Vickers, iar N.P. Ștefănescu, Max Auschnitt și Ion Săvescu au fost realesi ca membri în Comitetul de Direcție⁴⁹. Între timp au intervenit două evenimente de o importanță majoră pentru soarta U.D.R.-ului: pe de o parte, s-a organizat cartelul „Biroul de raționalizare a producției” (Reșița, Astra, Unio, Romloc, Vulcan), pentru stabilirea sortimentelor producției metalurgice și cotele de producție care reveneau fiecărei întreprinderi participante; pe de altă parte, s-a înființat „Biroul de evidență a vânzării metalelor” (Bevemet) – între societățile Reșița, Astra, Unio, Romloc, Metalurgica, Metrom, Titan-Nădrag-Călan, Industria Fierului Vulcan – care reglementa producția și desfacerea produselor metalurgice neferoase⁵⁰. La sfârșitul anului 1937, profitul net al Societății U.D.R. se ridica la suma de 115 milioane lei, comparativ cu capitalul social al aceleiași societăți (825 milioane lei)⁵¹.

Bogațiile subsolului bănățean, varietatea lor, existența unei forțe de muncă relativ calificate și suficiente au determinat guvernul român să acorde o atenție tot mai mare minelor din Banat. Cărbunile și minereul din această zonă constituiau o sursă importantă de materie primă și energie, înlesnite spre valorificare de căile de transport destul de numeroase.

⁴² Manolescu (coord.) 1996, p. 148.

⁴³ Manolescu (coord.) 1996, p. 128.

⁴⁴ Hromadka 1995, p. 106.

⁴⁵ Perianu 1996, p. 84.

⁴⁶ Perianu 1996, p. 85.

⁴⁷ Perianu 1996, p. 165.

⁴⁸ Perianu 1996, p. 166.

⁴⁹ *Curierul Banatului*, Timișoara, anul XVIII, nr. 26, 24 iunie 1937, p. 2.

⁵⁰ Manolescu (coord.) 1996, p. 149.

⁵¹ Manolescu (coord.) 1996, p. 140.

Pentru a asigura o continuă sporire a producției miniere în Banat, numeroși reprezentanți ai autorităților vor vizita minele în acești ani, luând o serie de măsuri și în vederea menținerii liniștii sociale.

Menționăm faptul că minele din sudul Banatului asigurau o parte a combustibilului și a materiei prime necesare, în special, uzinelor din Reșița, dar erau folosite și în alte sectoare ale economiei naționale. De pildă, minereul de la Ocna de Fier, a cărei producție a atins – în 1930 – peste 24.000 tone, era folosit mai ales la cuptoarele Reșiței. În anii 1931–1933, producția de minereu a scăzut mult la această mină, înregistrând, apoi, o creștere continuă. În 1935, minele de la Anina aveau o capacitate de 100 vagoane de cărbuni pe zi.

Producția minei Doman este mai redusă, de numai 15 vagoane pe zi. La o depărtare de 32 km de Reșița se aflau minele de fier de la Delinești, cu o producție anuală variind între 3–6.000 tone. Minele aveau legătură cu uzinele din Reșița prin căi ferate cu ecartament îngust și normal.

Concentrați într-o zonă relativ restrânsă, cu legături intense între diferitele centre locuite de muncitori, și mai ales cu Reșița, zona minieră a Banatului reprezenta o importantă forță a proletariatului bănățean. De pildă, la Anina existau în jur de 3.000 de angajați, la Doman în jur de 800 lucrători, la Secul numărul angajaților a ajuns până la 300, la Ocna de Fier în jur de 100.

După criza economică din 1929–1933 se înregistrează o sporire a producției și în zona minieră din Banat. Creșterea producției în minele din Banat nu s-a făcut prin îmbunătățirea înzestrării tehnice, prin modernizarea metodelor și a utilajelor de extracție, ci – așa cum reiese din documentele timpului – printr-o tot mai intensă exploatare a minerilor⁵².

Orașul Reșița a fost considerat – din vechi timpuri – ca un bun vad comercial. Aici își desfășeau mărfurile negustori din Lugoj, Timișoara, Arad, Gătaia, Deta etc. Târgurile se organizau de două ori pe săptămână (marți și vineri). Aveau loc mari târguri anuale, la „Lăsatul Secului” și la începerea iernii. Până în anul 1935, comerțul se desfășura numai în sectorul particular, când s-a înființat prima cooperativă de consum „Munca”, cu circa 300 de membri; aceasta avea – ca principal obiectiv – asigurarea aprovizionării populației la prețuri stabile și o redistribuire judicioasă a beneficiilor cooperativei. În același timp, în Reșița existau și două magazine ale U.D.R.-ului, așa-numitele „economate”, care asigurau – pentru angajații uzinei – produsele alimentare și nealimentare necesare, plata făcându-se prin rețineri din salariu⁵³. Trebuie subliniat, de asemenea, faptul că – în anul 1930 – existau, în Reșița, 177 de firme comerciale⁵⁴.

Alături de județul Caraș, în perioada studiată se remarcă o înviorare a activității economice și în județul Severin.

Centrul industrial metalurgic Nădrag a fost fondat în anul 1846, când s-au pus bazele societății „Szidovarer Eisenwerk Gewerkschaft”, iar în 1871 această societate se transformă în „Nadrager Eisen Industrie Gesellschaft”. În anul 1924 ia ființă Societatea Anonimă Română „Uzinele Metalurgice Unite Titan-Nădrag-Călan”⁵⁵. De fapt, monopolul „Titan-Nădrag-Călan” s-a creat prin fuzionarea uzinelor „Titan” din Galați cu uzinele din Nădrag și Călan, la care aderă și uzinele din Ferdinand (1927), fiind – ca pondere industrială – a doua societate industrială după U.D.R.; aparținea familiei Auschnitt și unui grup de trei bănci engleze. În anul 1926 intră, alături de alte monopoluri din țară, în sindicatul metalurgic „Socomet” („Societatea pentru comerțul produselor metalurgice”)⁵⁶. După naționalizare, această întreprindere poartă numele

⁵² Munteanu 1969, p. 147–148.

⁵³ Zahiu (coord.) 1971, p. 257.

⁵⁴ Zahiu (coord.) 1971, p. 259.

⁵⁵ Popescu 1972, p. 171.

⁵⁶ Radulovici/Ieli 1975, p. 313.

de uzina „Ciocanul” Nădrag⁵⁷. În perioada 1934–1938, uzinele Nădrag au cunoscut o intensă dezvoltare: s-au investit sume mari, s-au creat noi secții, s-au făcut schimbări și transformări la laminoare, atelierul mecanic, zincuire, fabrica de sobe și mașini de gătit, mărindu-se – în acest fel – capacitatea de producție a uzinelor, care a atins, în anul 1938, cel mai înalt coeficient de producție. Din analiza dărilor de seamă anuale ale Consiliului de Administrație pe anii 1933–1938, reiese că „în timp de 6 ani s-au obținut beneficii mari, capitalul social s-a mărit de la 300 milioane la 500 milioane lei, iar acționarilor li s-a achitat pe anul 1938, ca beneficiu net, prin dividende, suma de 90 milioane lei”⁵⁸.

Începând din anii 1925–1926 și până în 1937, producția de oțel Siemens Martin a României a fost realizată în exclusivitate de uzinele Reșița și Ferdinand⁵⁹. Pentru elaborarea oțelului S.M., uzina Ferdinand a utilizat – ca materii prime – fierul vechi și fonta în stare solidă. Participarea acestor materii prime în tona de oțel a suferit schimbări apreciabile, determinate de posibilitățile de aprovizionare și de nivelul prețurilor de achiziționare. Concomitent cu punerea în funcțiune a Oțelăriei S.M. au fost puse în funcțiune și laminoarele de tablă subțire și de profile⁶⁰.

În reședința județului Severin (Lugoj) s-au făcut îmbunătățiri edilitare considerabile: a fost modernizată fabrica de gheață comunală; a fost regulat malul Timișului; Abatorul comunal s-a transformat în Abator-export; au fost construite șase cantoane pentru încasatori, la bariere; a fost amenajat aeroportul din localitate; s-a înființat un stadion sportiv, luând ființă trei parcuri noi și ridicându-se opt monumente, *„deci mai multe ca la Timișoara, în semn că vibrează încă foarte viu sufletul plin de emoție și însuflețire al lugojenilor”*. Serviciul tehnic local a fost înzestrat cu un autocamion basculant; străzile au fost presărate cu fântâni arteziene, împietruite cu piatră spartă și pavate; în vederea acestor lucrări, Primăria lugojeană a cumpărat o carieră de piatră⁶¹.

Realizări frumoase s-au făcut și prin electrificarea satelor din județul Severin. Astfel, comunele: Sacul, Nădrag, Caransebeșul Nou, Ruschița, Mărul, Căvăran, Ferdinand și Făget și-au instalat rețele proprii; Ministerul Lucrărilor Publice a introdus curentul electric în comunele Cornea, Cuptoare, Domașnea, Pecenișca, Mehadia, Plugova, Iablanița, Topleț și Bârza⁶².

Ziarul *Unirea Română* deține numeroase informații privind Caransebeșul: în ceea ce privește industria se menționa faptul că *„toate arterele pe care ar mai putea respira orașul Caransebeș sunt concesionate și cam umflate de minoritari, industria se află peste 80 la sută în mâinile lor, cu toate că sunt în proporție mică față de alte orașe”*; în privința meseriilor se preciza că *„meseriile merg prost, poate fiindcă aici procentul de români este mai mare, dar meseriile rentabile sunt în mâinile minoritarilor”*; viața comercială era considerată *„destul de ponderoasă și accentuată”*, însă *„ceea ce este caracteristic este dominația minoritară”*, *„depozitele de coloniale sunt în mâna minoritarilor afară de unul, de unul singur”*, *„manufactura este toată în mâna lor”*, iar *„românii n-au nimic”*; situația în instituțiile statului era identică cu cea din industrie, meserie și comerț – *„funcționărima este pestriță, tribunalul este mai puțin pestriț, și școlile, primăria este avută în asemenea specimene care știu că mănâncă pâine românească, și, totuși, tăgăduiesc că trăiesc într-o Românie Mare”*, dar se menționa faptul că *„Comunitatea de Avere este în afară de orice pericol, aici reacționează conștiința grănicerească contra oricărui atentat de proțăpire a vreunui individ străin cu suflet de poporul român”*; nici situația restaurantelor nu era mai bună – *„cele mari sunt concesionate de minoritari, iar îndrăzneala pe care o are cineva să intre aici să ia masa sau să*

⁵⁷ Popescu 1972, p. 171.

⁵⁸ Popescu 1972, p. 179.

⁵⁹ Mărgan 1996, p. 77.

⁶⁰ Mărgan 1996, p. 80–81.

⁶¹ Grofșorean 1946, p. 68–69.

⁶² Grofșorean 1946, p. 71.

*consume ceva, este un act de curaj, pentru un buzunar modest/ Te jupoaie, fiindcă sunt numai două...”*⁶³.

Pentru Orșova și împrejurimile sale din Clisura Dunării, care s-au dezvoltat din cele mai vechi timpuri în strânsă legătură cu ținutul învecinat al Severinului, înlăturarea – prin istoricele hotărâri de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 – a barierelor nenaturale ale granițelor care mai sfărtecau trupul țării până la acea dată, a însemnat începutul unei noi perioade de dezvoltare⁶⁴.

Este edificator, pentru efervescența activității economice în Clisura Dunării după desăvârșirea unității de stat, exemplul fabricii textile „Eșelnița”, care și-a reînceput activitatea în 1920, cu 10 războaie. În decursul unui singur deceniu, cu toată criza care a avut loc în acest răstimp, capitalul întreprinderii s-a ridicat – în 1934 – până la 1.515.691 lei, puterea instalată la 60 H.P., iar numărul salariaților la 94.

Condițiile propice dezvoltării industriei textile, forța de muncă ieftină și posibilitățile de transport favorabile au determinat înființarea și a altor două întreprinderi textile în Orșova. În anul 1923 a luat ființă fabrica textilă „Dunăreana”, având la început 10 războaie și o forță instalată de 37,5 H.P.; în anul 1931 și-a început producția fabrica de pânză „Țesătoria anglo-română – Orșova” devenită, în 1935/36, „Jandera”. Odată cu schimbarea denumirii și a proprietarilor, întreprinderea „Jandera” a cunoscut o continuă și intensă prosperitate. În anul 1937 s-au adus modificări capitalului și investițiilor, capitalul fiind majorat de la 5.200.000 lei la 15.800.000 lei; investițiile noi s-au cifrat la 1.036.256 lei, astfel că valoarea totală a investițiilor făcute de societate a atins – la sfârșitul anului 1937 – suma de 18.707.717 lei. Valoarea totală declarată de întreprindere, după prețul de vânzare al mărfurilor în cursul anului 1937, s-a ridicat la 89.532.208 lei, cifră de afaceri apreciabilă⁶⁵. Un alt indiciu al procesului ascendent de dezvoltare capitalistă și de lărgire a câmpului activității economice în Clisura Dunării este și înființarea altor întreprinderi. În primii ani de după război au fost puse în funcțiune noi exploatare în industria extractivă: minele de fier din Eșelnița ale lui Honicka și Fölker, minele de fier „Erzbergbau A.G.” din Ogradena și minele de magnetită din Iablanița. În anul 1920, în Orșova a luat ființă o fabrică de oțet din spirt „S.A. Patria”, cu un capital românesc de 150.000 lei la deschidere. În anul 1926 își încep activitatea alte două unități economice: atelierul mecanic de tâmplărie „Cerna” din Orșova și atelierul de țigări de foi „Ada-Kaleh”, pe insula cu același nume, situată în apropierea Orșovei. Atelierul „Cerna” avea o capacitate de prelucrare de 200 m³ lemn și producea mobilă și tâmplărie de binale. În schimb, atelierul de țigări de foi „Ada-Kaleh”, ale cărui investiții nu au sporit decât până la 985.255 lei în anul 1937, producea cu regularitate în jur de 2.500.000 bucăți țigări anual, în valoare de 6.250.000 lei, câștigându-și un renume în branșa țigarilor de foi. Aducând beneficii importante C.A.M.-ului (Casa Autonomă a Monopolurilor – *n.n.*), atelierul asigura, și pentru o bună parte a populației din insulă (cca 90–100 de lucrători), posibilitatea de a-și câștiga o existență modestă⁶⁶.

Sunt concludente, în această privință, câteva exemple din evoluția unor întreprinderi care au existat și înainte de Primul Război Mondial și care, în perioada interbelică, deși au cunoscut oscilații și chiar stagnări în unii ani, s-au dezvoltat, totuși, la un nivel superior. În scurt timp, activitatea fabricii de cherestea „Drencova” cunoaște o înviore, iar în 1934 se fac chiar renovări cu scopul măririi capacității de producție; este renovat utilajul, măsură impusă de adaptarea producției fabricii la cerințele exportului în Ungaria și Austria. Primind și importante comenzi din țară, fabrica de cherestea „Drencova” alimenta, în bună parte, piața din București, Giurgiu,

⁶³ *Unirea Română*, Timișoara, anul V, nr. 1000 (număr festiv), 11 martie 1935, p. 7.

⁶⁴ Cicală 1970, p. 329.

⁶⁵ Cicală 1970, p. 331.

⁶⁶ Cicală 1970, p. 332.

Galați și Brăila cu lemne de foc și materiale de construcție. Până în anul 1936, capitalul acestei întreprinderi s-a ridicat la 20.758.092 lei, dând de lucru în fabrică și la muncile auxiliare din exploatarea forestieră, permanent pe timpul întregului an, la aproximativ 350 de oameni. Autoritățile locale considerau deosebit de importantă activitatea acestei întreprinderi pentru Clisura Dunării, deoarece contribuia la rezolvarea unor probleme sociale acute din această zonă, cum era șomajul. Ea absorbea o bună parte din surplusul brațelor de muncă, aducând, în același timp, și importante beneficii statului⁶⁷.

Analizând desfășurarea vieții industriale din Clisura Dunării în perioada dintre cele două războaie mondiale, nu putem trece cu vederea faptul că, nici în perioadele de efervescență a activității economice, nu era folosită întreaga capacitate de producție a întreprinderilor. Astfel, de exemplu, atelierul de țigări de foi „Ada-Kaleh”, având o capacitate anuală de producție de 6.000.000 bucăți țigări, nu producea efectiv decât aproximativ 2.500.000 bucăți.

Fabrica de cherestea „Drencova” lucra, de obicei, sub capacitatea sa de producție. În anul 1934, de exemplu, nu a atins decât 7,44% din capacitatea maximă de producție. În anii 1935–1936, exploatarea de cărbuni „Cozla” a produs 11.683.028 kg. și, respectiv, 9.713.714 kg, față de 16.000.000 kg, la cât se putea ridica producția anuală maximă.

De asemenea, marile societăți monopoliste împiedicau, și aici, exploatarea rațională a resurselor și bogățiilor naturale, atunci când interesele lor cereau aceasta. Astfel, exploatarea minierei „Cozla” îi aparțineau și alte concesiuni: pentru huilă în comunele Eibenthal, Svinița și Gherbovăț, iar pentru cupru în Moldova Nouă; niciuna dintre ele nu a fost pusă în exploatare normală⁶⁸.

În această perioadă, a fost sistată activitatea a numeroase exploatarea miniere din județul Severin. Astfel, spre exemplu, la minele de cărbuni Baia Nouă, în septembrie 1933 s-a reluat lucrul și a continuat exploatarea până la 31 martie 1934, când a sistat complet.

Societatea minelor de cărbuni din Mehadia concediasse jumătate din personal în luna noiembrie 1934, în urma faptului că pierduse piața de desfacere a cărbunelui, iar căile ferate refuzaseră să-i mai acorde cote. Câteva luni mai târziu, la 15 martie 1935, minele Mehadia au fost închise definitiv. A urmat lichidarea societății, „cu care ocazie s-a iscat un proces între societate și Uniunea noastră (minieră) ca reprezentantă a muncitorilor; tratativele care s-au dus de Uniunea noastră cu reprezentanții societății au avut ca urmare că, în cursul lunilor martie și aprilie 1935, societatea a achitat salariile restante, precum și concediile de odihnă începând din anul 1930; procesul cu societatea s-a referit la drepturile muncitorilor pentru concedii de odihnă cu plată pe anul 1929, plus plata salariului pe luna în curs și următoare concedierii muncitorilor (procesul a fost câștigat de muncitori)”⁶⁹.

Anii 1933–1938 au fost ani de dezvoltare și ale altor ramuri de producție în județul Timiș-Torontal. La Timișoara iau ființă, în această perioadă, o serie de noi întreprinderi industriale în ramurile textile, chimică, pielărie etc. O deosebită dezvoltare cunoaște industria textilă, mai ales industria lânii și a țesăturilor de bumbac. În această ramură iau ființă întreprinderi noi, ca: „Prima fabrică română de mătase” (1933), „Fabrica de textile” (1934), „Begatex” (1935) etc. Numărul întreprinderilor textile mari și mici din Banat a ajuns, în acești ani, la 50. Deși Banatul nu reprezintă decât 5% din teritoriul României, capitalul investit în industria textilă din acest ținut reprezenta, în 1936, 22% din capitalul investit pe țară în această ramură, iar valoarea producției – 16% din totalul general. Aceasta arată importanța pe care o avea industria textilă bănățeană, alături de cea metalurgică, pentru economia națională.

⁶⁷ Cicală 1970, p. 333.

⁶⁸ Cicală 1970, p. 334.

⁶⁹ Raport 1936, p. 23–24.

S-au dezvoltat, de asemenea, și alte ramuri ale industriei. Astfel, în industria chimică iau ființă: fabrica de cremă de ghetete „Eg-Güy” (1939), fabrica de produse farmaceutice „Gea-Krayer” (1936), ca să amintim numai de cele însemnate. Iau, de asemenea, ființă o serie de întreprinderi de tricotaje, piele, încălțăminte și altele. Numărul întreprinderilor industriale din Timișoara ajunge, în 1936, la 120, iar al băncilor la 20⁷⁰.

În timp ce numărul întreprinderilor timișorene crește foarte puțin, înzestrarea energetică crește la 227,4%, ceea ce confirmă o creștere a nivelului tehnic al producției, iar numărul de lucrători sporește cu aproape 50%. Cea mai importantă creștere, în această perioadă, este înregistrată în ramurile industriei chimice și electronice; cea mai accentuată concentrare a puterii instalate este evidentă în ramurile electrotehnică, metalurgică, chimică, textile, confecții și alimentară, iar cea mai sensibilă concentrare a forței de muncă în electrotehnică, metalurgică, chimică, pielărie⁷¹.

Industria orașului oglindește dezvoltarea industriei grele (metalurgică, chimică, electrotehnică) și a ramurilor industriei ușoare tradiționale: textilă, confecții și încălțăminte. Această situație este favorizată și de extinderea societăților anonime, al căror număr – în perioada amintită – crește de la 25 la 62.

Societățile anonime au intensificat, în mod deosebit, concentrarea și centralizarea capitalului industrial, al lucrătorilor și, mai ales, a puterii instalate. Într-adevăr, coeficienții de devansare a evoluției societăților anonime față de firmele sociale erau de 1,31 la numărul de unități, 1,15 la capital social, 1,70 la puterea instalată și 1,16 la numărul de lucrători, de unde se poate trage concluzia că, având compoziția tehnică cea mai ridicată, societățile anonime realizează și cea mai înaltă productivitate a muncii, condiție fundamentală în cadrul economiei de piață concurențiale⁷².

Sub aspectul înzestrării fabricilor cu utilaje, putem afirma că o parte din întreprinderi, mai ales cele create după 1920 și care se bucurau de sprijinul statului prin comenzi (îndeosebi cele din ramura metalurgică, textilă și chimică), dispuneau de utilaje perfecționate. Dar numărul acestor întreprinderi era relativ mic. Cercetările din acel timp referitoare la **întreaga** industrie din Banat scot în evidență faptul că doar cca 50% din întreprinderi și-au înlocuit parțial utilajul uzat, între anii 1920–1936.

Existau unele cazuri, când, pentru a face economii de capital, patronii unor întreprinderi achiziționau utilaj scos din uz de către capitaliștii străini. Așa, de exemplu, proprietarii fabricii „Bozsak și fiul” S.p.a. au achiziționat, în anul 1936, războaie de țesut scoase din uz de firma furnizoare (din Germania), iar pentru atelierul de lăcătușerie au cumpărat utilaje provenite de la depozitele de fier vechi.

Marea majoritate a muncitorilor rămânea necalificată; astfel, în anul 1936, la 24 de fabrici cu peste 50 de muncitori (în total 5.815 muncitori), doar 26,4% dintre muncitori erau calificați, iar 73,6% erau necalificați⁷³.

Situația meseriașilor din Timișoara era mai bună decât în alte localități din țară. Astfel, de pildă, manufactura de tutun timișoreană era considerată „o mică și ordonată colonie”. Manufactura timișoreană crea lucrătorilor o serie de facilități: „o cantină unde muncitorii iau masa de la prânz cu 8 lei...un dispensariu curat întreținut”, dispensar prevăzut cu „30 de leagăne unde mamele care muncesc în fabrică își aduc copiii dimineața și îi lasă în păstrarea surorilor până după amiază când ies din fabrică”. Pentru educația copiilor de muncitori, manufactura de tutun

⁷⁰ Marin/Oancea 1971, p. 71–72.

⁷¹ Pascu (coord.) 1969, p. 166.

⁷² Pascu (coord.) 1969, p. 169.

⁷³ Pascu (coord.) 1969, p. 170.

dispunea de o grădiniță și o școală primară cu drepturi recunoscute de stat. De asemenea, se preciza faptul că „cinematograful, sala de lectură și infirmeria completează educația meseriașilor maturi și necesitățile sanitare ale fabricii de tutun”⁷⁴.

În această perioadă, cele mai importante întreprinderi (oficii) din Timișoara erau considerate următoarele: Petrolux, Banca Generală de Credit Ungară (Reprezentanța Generală Timișoara), Societatea Anonimă Română de transporturi internaționale „Schenker and Co.” Timișoara, Banca de Credit Român (sucursala Timișoara I), Uzina Comunală de Gaz Timișoara⁷⁵.

Dezvoltarea industriei și creșterea populației au dus la sporirea numărului de firme comerciale, Timișoara devenind unul din cele mai importante centre comerciale ale țării. O statistică din anul 1936 indica existența, în Timișoara, a unui număr de 1.389 unități comerciale, clasificate astfel: 264 unități ale marelui comerț, 906 unități ale micului comerț, 219 cârciumi și ospătării⁷⁶.

Multe din marile uzine timișorene erau și ele sub controlul capitalului străin, ca cele mai mari fabrici textile: „Industria lânii” și „Romitex” sau marile întreprinderi chimice: „Gea-Krayer” și „Prima Fabrică de spirt”⁷⁷.

Acumularea capitalului, dezvoltarea capitalismului în industrie și în comerț a impus creșterea rolului capitalului bancar. Slăbit în urma crizei din 1929–1933, în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial capitalul străin ocupa, în Timișoara, o pondere mai redusă decât înainte de criză.

Pozițiile capitalului străin se pot deduce din următoarele exemple: Banca de Credit Român, creație a capitalului austriac, al cărui loc, după 1919, este preluat de capitalul francez, avea participații la „Prima fabrică de ciorapi Timișoara”; Banca comercială italiană și română, care, de fapt, era o sucursală a unei bănci italiene (Banca Comerciale Italiana), își crează – printre alți afiliați – și Banca Agrară Timișană, reușind să impulsioneze activitatea capitalurilor italiene care pătrund în diverse ramuri⁷⁸. Banca de Credit Român (sucursala Timișoara I) avea sucursale în multe localități din țară, precum: Bălți, Brașov, Brăila, Cernăuți, Constanța, Galați, Iași, Oradea și Timișoara; banca dispunea de capital și rezerve, în valoare totală de 750 milioane lei⁷⁹.

Capitalul german își va intensifica pătrunderea în industria timișoreană în perioada 1933–1940, îndeosebi în industria chimică.

Datorită procesului de concentrare și centralizare a capitalului bancar, numărul băncilor nu crește după 1933. La 1 ianuarie 1939 erau semnalate, în Timișoara, 12 bănci cu activitate normală și trei bănci în curs de lichidare⁸⁰. Spre exemplu, Banca Generală de Credit Ungară (Reprezentanța Generală Timișoara) avea sucursale în Brașov și Oradea Mare⁸¹.

În domeniul edilitar-administrativ, realizările din municipiul Timișoara sunt remarcabile. În acest sens, în 1934 s-a construit o linie de tramvai până la oprirea finală din Alea Octavian Goga, înlesnindu-se, astfel, circulația mult dorită între oraș și pădurea regală; totodată, se instalează o pompă-turbină și o bandă de cauciuc pentru ridicarea cărbunelui din silozuri. În 1935 se deschide Parcul Rozelor, o raritate în toată Europa. În anul următor s-a pus piatra fundamentală la Catedrala monumentală ortodoxă română din Cartierul Cetății; la tramvaiele comunale s-au pus în funcțiune două căldări noi pentru o producție de 27 tone aburi la oră și s-a terminat linia de circuit (nr. 6), care traversează prin Cetate-Fabrică-Elisabetin-Iosefin, adică prin Cartierele

⁷⁴ *Biruința*, Timișoara, anul II, nr. 18, 28 ianuarie 1934, p. 3.

⁷⁵ *Indicatorul străinilor*, Timișoara, 1935, p. 27.

⁷⁶ Pascu (coord.) 1969, p. 170.

⁷⁷ Marin/Oancea 1971, p. 72.

⁷⁸ Pascu (coord.) 1969, p. 170.

⁷⁹ *Indicatorul străinilor*, Timișoara, 1935, p. 27.

⁸⁰ Pascu (coord.) 1969, p. 172.

⁸¹ *Indicatorul străinilor*, Timișoara, 1935, p. 27.

I, II, III și IV; s-a instalat un degazor pentru protecția coroziunilor; în același timp, s-a ridicat o hală de construcție metalică, pentru adăpostirea căldărilor noi. În 1937, tramvaiele construiesc o turnătorie nouă; tot atunci, se ridică – în Cartierul I – Palatul Ucenicilor, de o rară frumusețe; la Horticultura comună se instalează un atelier lung de 36 m, pentru secția olăritului; mai târziu, se construiesc: o casă pentru palmiere, un turn rezervor, un șopron mare și un grajd modern⁸².

Pentru a înțelege situația economică a întregului județ Timiș-Torontal este relevantă nota trimisă de către Direcțiunea Vănilor, Serviciul Administrativ – la data de 9 octombrie 1937 – prin care este solicitat avizul prefectului județului pentru autorizațiile de funcționare a următoarelor stabilimente industriale din Jimbolia, conform art. 94 din Legea vănilor: fabrica de pălării „Union”, moara „Prochaska și fii”, fabrica de țigle și cărămizi „Bohn” S.A., fabrica de pălării și cloșuri „B. Decker & Comp. S.A.”⁸³

În concluzie, relativa prosperitate economică de care se bucura întreaga țară a afectat și Banatul, de altfel o zonă înzestrată cu multe bogății naturale.

Măsurile cu caracter economic adoptate în perioada studiată, măsuri care vizau progresul economic general și limitarea penetrației capitalului străin în economia românească, s-au împletit cu măsurile sociale (ocrotirile sociale, asistența sanitară, condițiile de locuit, salarizarea, durata zilei de muncă ș.a.), încercându-se – și pe această cale – să se realizeze coeziunea societății românești, inițiativă laudabilă pentru autoritățile din acea vreme.

Bibliografie

- Biruința, Timișoara, 1934.
Cicală 1970 = Aspecte ale dezvoltării economice și sociale în Clisura Dunării (1918–1938), în *AIACN*, Cluj-Napoca, XIII, 1970.
- Curierul Banatului, Timișoara, 1937.
Glasul Muncitorului Român, Reșița, 1935.
Grofșorean 1946 = C. Grofșorean, *Banatul de altădată și de totdeauna. Sinteza problemelor istorice și social-politice*, f.e., Timișoara, 1946.
- Hromadka 1995 = G. Hromadka, *Scurtă cronică a Banatului montan*, Imprimeria de Vest R.A., Oradea, 1995.
- Indicatorul străinilor, Timișoara, 1935.
Manolescu (coord.) 1996 = V. Manolescu, *225 de ani de siderurgie la Reșița (1771–1996)*, Editura Timpul, Reșița, 1996.
- Marin/Oancea 1971 = W. Marin, Gh. Oancea, *Mișcarea antifascistă și revoluția populară în Banat*, Editura Facla, Timișoara, 1971.
- Mărgan 1996 = S. Mărgan, *Două secole de metalurgie pe Valea Bistrei*, Editura Timpul, Reșița, 1996.
- Munteanu 1969 = Aspecte din viața și lupta minerilor din Banat între anii 1934–1938, în *Studii de istorie a Banatului*, Tipografia Universității din Timișoara, Timișoara, I, 1969.
- Mușat/Ardeleanu 1988 = M. Mușat, I. Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea a II-a (noiembrie 1933–septembrie 1940), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
- Pascu (coord.) 1969 = Șt. Pascu, *Timișoara – pagini din trecut și de azi*, f.e., Timișoara, 1969.
Perianu 1996 = D. Gh. Perianu, *Istoria uzinelor din Reșița (1771–1996)*, Editura Timpul, Reșița, 1996.

⁸² Grofșorean 1946, p. 59.

⁸³ Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale, fond *Prefectura județului Timiș-Torontal*, d. 66/ 1937, f. 12.

- Popescu 1972 = Momente semnificative din lupta metalurgiștilor de la uzina „Ciocanul” Nădrag, între anii 1917–1944, în *Tibiscus*, Timișoara, 2, 1972.
- Radulovici/Ieli 1975 = Aspecte privind conflictele de muncă și acțiunile greviste ale muncitorilor metalurgiști de la uzinele Ferdinand-Călan-Nădrag (1935–1940), în *Tibiscus*, Timișoara, 4, 1975.
- Raport 1936 = *Raport către al VIII-lea Congres al Uniunii Muncitorilor din Industria Minieră din România* (1936), f.e., București, 1936.
- Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale, fond *Prefectura județului Timiș-Torontal*.
- Sonea/Sonea 1978 = E. Sonea, G. Sonea, *Viața economică și politică a României (1933–1938)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978.
- Unirea Română, Timișoara, 1934–1935.
- Zahiu (coord.) 1971 = I. Zahiu, *Reșița, istorie și contemporaneitate*, f.e., Reșița, 1971.

LA SITUATION ÉCONOMIQUE DU BANAT PENDANT LA PÉRIODE 1934–1937 (Résumé)

La Roumanie a connu des importants changements en ce qui concerne le développement de son économie, changements qui fourniront un certain trait pour son intégration dans les relations économiques internationales, surtout après 1934. Ainsi, par exemple, l'un des traits particuliers quant au développement économique de la Roumanie le représente „sa dynamique constante, son évolution ascendante, spécifique pour la phase de redressement du cycle de conjoncture qui a commencé après la grande crise pendant les années 1929–1933”. L'intérêt invariable des politiciens à partir de 1933 deviendra le développement des forces productives, développement qui était possible seulement par la stimulation du progrès technique, par l'accélération et la diversification de l'industrialisation et de l'économie toute entière, par l'augmentation des investissements de fonds; aussi par une plus grande importance attribuée aux éléments autochtones – c'est-à-dire le capital, la force de travail et la direction –, par la limitation de la pénétration des finances étrangères, l'élévation de la fonction interventionniste de l'État dans l'économie et de la contribution de l'enseignement et de la science au progrès économique du notre pays.

La prospérité économique relative de la Roumanie, en ensemble, a englobé aussi le Banat, d'ailleurs une région dotée avec nombreuses richesses naturelles.

VIAȚA DE DUPĂ MOARTE ÎN „PROLOAGE“

Maria FRENȚIU

Colegiul Național „Traian Doda”
Caransebeș

Tema simpozionului „Viața de după ...” a fost gândită ca o problemă de istorie sau arheologie; dar eu, nefind nici istoric, nici arheolog, o voi dezvolta ca lingvist. Voi examina așadar un fragment din „Proloage” (sau „Viețile Sfinților”)¹ din perspectiva lingvisticii textuale a lui Eugen Coșeriu. „Proloagele” constituie „o colecție clasică ortodoxă care cuprinde fragmente pilduitoare din viețile sfinților și învățături duhovnicești moral-educative”.² Colecția este compusă din 12 volume corespunzătoare fiecărei luni din an. Fragmentul ales aparține volumului corespunzător lunii august „în patru zile”.³

Într-o lume a postmodernității aflate în plină criză a limbajului, dumneavoastră ca istorici și noi ca lingviști, ne întoarcem spre document, spre textul care încheie o lume ale cărei sensuri trebuie descifrate pentru a înțelege cum se cuvine traseul existențial al umanității. Textul selectat este scris spre pomenirea Sfinților șapte tineri din Efes: Maximilian, Exacustodian, Iamblic, Martinian, Dionisie, Ioan și Constantin, morți la anul 250 d. Hr.

„Prologul” este un text cu o natură particulară, o expresie explicită a raporturilor dintre om (în ipostaza sfântului, păcătosului, părintelui duhovnicesc, ucenicului, învățătorului creștin) și Dumnezeu. El oglindește, în diversele sale forme, felul în care, pe parcursul istoriei creștinismului, omul credincios sau necredincios a acceptat sau a refuzat lecțiile primite de la Divinitate și modalitățile de acțiune specifice Puterilor de sus. Un astfel de text presupune un mod autonom de înțelegere și o anumită concepție despre lume. Ne propunem să caracterizăm cu sobrietate „prologul” din punct de vedere lingvistic, ca un tip de text, plecând de la convingerea raționalității religiei.

La nivelul textului, distincția absolut necesară scopului nostru este aceea dintre biografia unui sfânt (cum este înțeles adesea prologul) și viața unui sfânt. Biografia presupune expunerea documentată a vieții unei persoane. „Viețile sfinților”, expresie consacrată în tradiția creștină, selectează acele elemente care l-au apropiat pe om de Dumnezeu, transformându-l în sfânt sau martir. Importantă este metanoia, schimbarea la nivelul existențial, pentru că aceasta rămâne fundamentală în relația om – Divinitate.

Despre mulțimea de sfinți din calendarul creștin nu avem „documente” (ne referim la înțelesul pe care dumneavoastră îl acordați termenului), ci povestiri care vizează raportul sacru-profan. Se știe că în faza sa primară, creștinismul s-a transmis pe cale orală de la Hristos la apostoli, episcopi, preoți, diaconi spre credincioșii de rând. În Antichitate, cartea nu constituia

¹ Dr Vornicescu, *Proloagele, Viețile sfinților și cuvinte de învățătură pe luna august*.

² Pr. Stoican 1994, p. 226.

³ Menționăm că fragmentul studiat apare la paginile 9–10.

apanajul mulțimii. Creștinii rețineau esențialul, acel fapt din viața credinciosului care se situa în exemplaritate prin raportare la divin. Povestea era transmisă pe cale orală până când cineva dintr-un anumit centru religios aduna toate aceste fapte semnificative în colecții. Prologul e un text care-și trage seva din memoria colectivă a creștinismului. Dacă sfinților din trecutul mai îndepărtat nu li se pot alcătui biografii, sfinților mai apropiați timpului nostru (vezi Andrei, baron de Șaguna) li se pot întocmi, întrucât informația scrisă se află la un alt nivel (este mult mai bogată și mai la îndemână).

Odată făcute aceste distincții, putem reține câteva elemente definitorii ale textelor intitulate *Viețile sfinților*: ziua pătimirii și morții lor (în cazul martirilor) sau ziua trecerii la cele veșnice (când este vorba despre sfinții nepătimitori) devine ziua în care ei sunt cuprinși în Sinaxar. Indicilor temporali li se adaugă cei spațiali: localitățile în care au fost prigonți, găsindu-și apoi sfârșitul. În cazul sfinților martiri aparținând marilor perioade de persecuție împotriva creștinilor, este menționat numele împăratului/lor, chiar dacă acesta/aceștia nu apar ca actanți în poveste. Un loc special îl ocupă modul demn în care martirul a făcut față torturii. Se insistă asupra acestui aspect, pentru că reprezenta un model de urmat, știut fiind că persecuțiile, deși au oferit uneori perioade de răgaz, n-au încetat până în timpul domniei lui Constantin cel Mare.

Asemenea rugăciunii, acest tip de text relevă un mod particular de a percepe și interpreta lumea implicând un tip anume de raportare a omului la Dumnezeu, conceput ca o Ființă dispusă la un dialog cu omul. Dacă în rugăciune dialogul dintre Dumnezeu și om se realizează prin cuvintele omului și intervențiile Divinității, în viețile sfinților martiri dialogul se desăvârșește din partea omului prin *atitudinea jertfelnică*, mărturie a iubirii creaturii pentru Creator.

Prin urmare, ceea ce caracterizează „viețile sfinților” din punct de vedere lingvistic este nestrămutata siguranță a subiectului care se jertfește, sau care iese în afara lumii ducând o viață ascetică, siguranță privind înțelegerea lumii și a vieții nu din perspectiva efemerului, ci din perspectiva veșniciei. Pentru aceasta nu e nevoie de probe și argumente, singură Învierea lui Hristos ajunge. Tot ceea ce se întâmplă în viața lor are loc cu știrea lui Dumnezeu, de aceea ei nu-i vor contesta niciodată deciziile, știind că în locul vieții pământești pătimitoare, vor primi viața veșnică nepătimitoare.

O altă trăsătură a acestui tip de text o reprezintă deplina libertate de inițiativă și decizie, venită atât din partea lui Dumnezeu, cât și a omului. Creatorul pune la încercare dragostea celui creat „lămurindu-l în foc”.

„Proloagele” sau „viețile sfinților” ca tipuri de texte particulare în câmpul religiei, au logica lor proprie; de aceea nu li se poate aplica logica din domeniul științelor fizico-naturale. «Catalogarea aserțiunilor religiei drept „lipsite se sens” doar pentru că nu se supun logicii științelor „pozitive” reprezintă, din acest punct de vedere, o absurditate (așa cum absurd ar fi să i se ceară poeziei să urmeze regulile filozofiei)».⁴

Din punctul de vedere al lingvisticii textuale sau altfel spus, al lingvisticii coșeriene pe care îl adoptăm pentru lucrarea de față, «lumea credinței nu este propriu-zis „o altă lume”, radical diferită de lumea „reală” sau de lume pur și simplu. În realitate, reprezintă aceeași lume (încărcată, în plus, cu misterele credinței), raportată în ultimă instanță la voința divină și concepută ca fiind creată și susținută constant de Dumnezeu. De aceea, când în universul de discurs al credinței se spune că Dumnezeu e „cauza primă” a Universului, nu se neagă nicidecum cauzele imediate ale fenomenelor naturale și nici principiul cauzalității care, în câmpul științei umane, explică (face inteligibil) universul necesității. [...] Pentru credința autentică, ce nu se confundă cu modurile de cunoaștere deficiente sau obscure, e vorba mai ales de a-l considera pe Dumnezeu o „cauză

⁴ Coșeriu 2010, p. 4.

primă a cauzalității”, mai exact de a-i atribui voinței divine chiar fenomenul cauzalității, care guvernează universul necesității, cu toate „legile naturale” care derivă de aici». ⁵

Depășind fundamentarea teoretică a studiului nostru, să ne îndreptăm din nou privirea spre textul ales. Așa cum am menționat ceva mai înainte, viețile sfinților martiri fac referință la împărații persecutori. Între aceștia, Decius ocupă un loc important. În lumea romană precreștină, divinizarea puterii se reflectă în apoteoza împăratului roman, declarat, „divus” și „Pontifex maximus”. Puterea lui omenească se definea prin capacitatea de a supune și de a ucide. Odată definită, puterea împărătească, obliga poporul la adorare, creștinii neputând-o accepta pentru că o considerau idolatrie.

În episodul de care ne ocupăm, împăratul este un actant important. Decius este informat că șapte tineri, nu oricare, ci exact fiii dregătorului din Efes, propovăduiau, fără a se teme de urmări, „cu îndrăzneală” – credința în Hristos. Pentru a-și demonstra puterea pământească, împăratul poruncește ca cei șapte tineri îndrăzneți să fie prinși, puși în lanțuri și aduși în fața lui. Toate textele referitoare la sfinții martiri, subliniază un *adevăr*: excesul de forță din partea autorităților, nu disponibilitatea pentru înfruntarea în câmpul ideilor. Cuvântul împăratului reprezenta autoritatea pământească maximă. Judecata lui, părtinitoare sau nepărtinitoare, nu putea fi contestată. Protagonistii se situează la poluri opuse ale înțelegerii existenței. Decius are puterea de a trimite la moarte și se folosește de ea, nu înainte de a încerca să învingă rezistența tinerilor prin vicleșugul făgăduințelor de tot felul.

Dar adeziunea personală a celor șapte este o adeziune la o prezență ascuns-dezvăluită, a Dumnezeuului care se revelează. Legitimă în ordinea lumii, împărăția cezarului devine ilegitimă când impune să fie adorată, manifestându-se ca totalitară. Puterea politică romană aservea omul pentru a se face pe sine dumnezeu al acestuia. Dincolo de această putere omenească se situează atotputernicia lui Dumnezeu, exprimată ca dăruire de sine, respect al celuilalt, smerenie, iubire, jertfă. Tinerii, încredințați fiind că Dumnezeu lor este atotputernic, nu cedează voii împăratului. Nu sunt trimiși imediat la moarte pentru că împăratul este chemat „în altă parte, de treburile împărătești”. Răgazul oferit are drept scop întoarcerea tinerilor la închinarea idolească.

Aflați în libertate temporară, cei șapte nu caută să fugă pentru a-și scăpa viața. Ca adevărați creștini, ei sunt conștienți că aceasta e un dar de la Dumnezeu și numai El o poate curma sau prelungi. Răgazul oferit este folosit ca timp de rugăciune, o rugăciune profundă cum numai oamenii aflați în situații-limită pot înălța. Frații se refugiază într-o *peșteră* din muntele Ohran (de la Hristos încoace – loc al morții și al învierii spirituale). Nici aurul și nici argintul care se afla din belșug în casa părintească și care le-ar fi putut mijloci scăparea nu este folosit decât pentru asigurarea hranei zilnice. Până la întoarcerea împăratului „au petrecut zile multe”, într-o adâncă rugăciune. Verbul „a petrece” are în text sensul de „a-și ocupa timpul într-un anumit fel”. Cu excepția celui mai mic, Iamblic, ceilalți frați nu părăseau peștera. Plecat în cetate după mâncare, într-o zi mezinul îl vede pe împărat și realizează că s-a apropiat momentul decisiv. Întorcându-se în peșteră, grădina lor Ghetsimani, le comunică fraților cele văzute. Nu aleg nici de această dată să fugă, preferă să aștepte. Împăratul „face cercetării pentru ei”. Limbajul arhaic, cu formele lui perifrastice („a face cercetări”) dă un farmec aparte textului, amintind de limbajul liturgic și de cel al basmelor. Un alt verb, „a cunoaște”, este întrebuințat în text cu o nuanță arhaică, având înțelesul „a auzi”, „a fi informat” („cunoscând că se află în peșteră”).

Participarea afectivă a celui care a consemnat povestea sfârșitului celor șapte frați transpare în sintagma „osândă cumplită împotriva lor”, care a constat în zidirea gurii peșterii pentru a fi uciși prin înfometare. Rugăciunea din peșteră metamorfozează încetul cu încetul angoasa în

⁵ *Idem*, p. 8.

încredere. Întâlnirea lui Decius cu cei șapte tineri este întâlnirea bestialo-umanității cu „divino-umanitatea”. Actul criminal al împăratului persecutor devine însă, cum însuși textul confirmă, o mărturie a existenței de după moarte. Martirajul tinerilor din Efes permite, în ciuda puterii romane, mărturia paradoxală a morții-Învieri. De aceea romanii spuneau despre creștini că sunt „cei ce nu se tem de moarte”.

În limbajul liturgic, preoții se roagă neîncetat pentru „adormiți”, nu pentru morți. Mântuitorul însuși într-un fragment din Evanghelie îi cere unuia dintre ucenici, al cărui tată murise, să-l urmeze refuzându-i cererea de a merge să-și îngroape tatăl spunând un cuvânt greu de înțeles: „Lasă morții să-și îngroape morții lor”. Moartea este înțeleasă ca somn, de aici semnificația teologică a termenilor din câmpul semantic al somnului: „adormiți”, „adormire” și verbul „a adormi”. Acesta este și motivul pentru care vocea narativă din text precizează: „Dar aceasta a fost cu pronia cerească a Iubitorului de oameni Dumnezeu, fiindcă, neîncetat rugându-se, cei șapte tineri *au adormit*, cu o minunată adormire”.

Firul narativ se deapănă în continuare: „Și anii au urmat să curgă neîncetat. Împăratul Decius a murit și alți împărați au luat scaunul împărăției și valuri nesfârșite de sânge creștinesc au adăpat pământul, din pricina prigonirilor”.

Amintirea morții tinerilor trece în uitarea omenească, dar nu scapă celei divine. În consemnarea minunii la care ne referim apar din nou indici temporali. Un împărat creștin, Teodosie (408–450), stăpânește partea de lume udată cu sânge creștin nevinovat. De la Constantin cel Mare până la Teodosie, conciliile ecumenice au încercat să pună capăt multiplelor dispute ivite între creștini pe diverse teme dogmatice. Însă niciodată nu a existat o îndoială referitoare la Învieri. Într-o dispută legată de această temă, nici măcar autoritatea unui împărat creștin nu este folositoare. Doar minunea poate confirma sau infirma o anumită dogmă / adevăr al credinței. Intervenția lui Dumnezeu în istorie continuă să se înfăptuiască prin oameni. Un om va fi cel care va descoperi planul divin care atestă adevărul învierii morților. Un bărbat care căuta piatră, probabil un constructor / meșter al timpului, deschide fără să știe peștera-mormânt. După aproape două sute de ani cei șapte frați se trezesc părăndu-li-se că au dormit o singură noapte. Să reținem amănuntul semnificativ: învierea se realizează în aceleași trupuri, având așadar aceeași vârstă la care adormiseră. Niciunul dintre ei nu-și amintește că a murit și nu realizează că ziua ce tocmai o începuseră era o zi a învierii. Li se părea o zi obișnuită care își urma cursul. Și pentru că se întorseseră în trupurile care nu cunoscuseră putreziciunea, aveau nevoie de cele trebuincioase zidirii trupesti. Mezinul este trimis din nou în cetate. Hainele își păstrasera și ele starea, nu se învechiseră decât din perspectiva modei timpului, de aici mirarea efesenilor care văd un tânăr îmbrăcat în straie „care se purtasera în alte vremi”. Dar pe lângă haine mai exista ceva care confirma că tânărul vine dintr-o altă durată istorică: banii de aur pe care era imprimat chipul împăratului Decius. Aurul rămâne aur indiferent de chipul aflat pe el, dar utilizarea unor astfel de monede atrăgea atenția.

Nu numai efeseni se mirau de prezența ciudatului tânăr. Acesta avea la rândul-i, propriile semne de întrebare, pentru că înaintea ochilor lui se înfățișau biserici, iar semnul Sfintei Cruci, odinioară interzis, îl vedea pretutindeni „pus pe ziduri”. Tânărul plecase spre Efesul cunoscut, drumul spre cetate era același, orașul însă își schimbase înfățișarea. Cât de mare putea să fie nedumerirea mezinului care fusese persecutat împreună cu frații săi pentru credința în cruce și înviere!

Prea aducea tânărul ca om din altă lume și un atare fapt nu putea scăpa vigilenței autorităților. Expresia perifrastică „s-a făcut cercetarea”, cu nuanța ei impersonală, nu precizează de către cine și în ce a constat aceasta, dar se menționează că tânărul a pomenit și de frații lui din peșteră, probabil – credem – pentru a justifica adevărul spuselor sale, un adevăr greu de crezut.

De aceea, cele două autorități ale timpului, cea lumească, laică, reprezentată de către „dregătorul cel mare” și cea spirituală, reprezentată de către episcop, și-au dat mâna și au hotărât să distingă adevărul de minciună. Din păcate, textul nu precizează numele episcopului sau al dregătorului. Naratorul evenimentelor nu este interesat să pomenească autoritățile („mărimile”) timpului și nici să fixeze strict în istorie evenimentul. Pentru el contează minunea ca atare, aceasta adevărind că există viață după moarte, că moartea e un „somn” mai greu sau mai ușor, dar nu definitiv. Din perspectivă creștină, Învierea lui Hristos e șansa învierii noastre, a tuturor oamenilor. La gura peșterii, episcopul și dregătorul au parte de o nouă dovadă. Descoperă sicrișul de aramă în care se aflau două tăblițe de plumb, „pe care era scrisă chinuirea Sfinților”. Decius lăsase posterității dovada cruzimii sale, a așa-zisei dreptăți omenești a unui legiuitor pământesc stăpân peste un „adevăr” relativ. Scrisul plumbuit rămâne o dovadă de netăgăduit, o dovadă care se întoarce împotriva lui Decius și atestă faptul că Adevărul împotriva căruia a luptat este unicul „Adevăr”, pentru că el scoate pe om din ghearele morții și-i conferă calitatea de fiu al lui Dumnezeu. În peșteră autoritățile au parte de o altă dovadă, descoperindu-i pe ceilalți șapte frați într-o stare fizică ce nu amintește de moarte, ci de o plenitudine a vieții în Hristos. Ceea ce sesizează cei prezenți acolo este prospețimea tinerilor care păreau așa de odihniți de parcă avuseseră parte de o noapte liniștită, nu de un somn de aproape 200 de ani. Este o minune care determină mulțimea să aducă laudă lui Dumnezeu. Pedepsa lui Decius nu mai interesează pe nimeni, deoarece oamenii pot vedea cu ochii lor că învierea este o realitate, nu un basm. Prezența celor șapte tineri înviați îi încredințează pe efeseni că nu sunt adepții unor învățături deșarte, dar învierea fraților este numai temporară, prin ea Dumnezeu își confirmă atotputernicia. Învierea nu este însă reanimarea unor cadavre care să-și continue existența limitată în lumea aceasta, ci o transfigurare a trupului și va avea loc în Eshaton, la înfricoșătoarea judecată a lui Hristos. Până atunci, toți cei trecuți în lumea dreptilor își dorm somnul. De aceea, pentru locuitorii Efesului încreștinat, nu e de mirare că tinerii își dau din nou „sfintele lor suflete în mâinile lui Dumnezeu” în care și-au pus dintru început nădejdea. Restul nu mai e decât așteptare, așteptare a bucuriei finale. „Credincioși îndrăznesc a spune că un Altundeva destramă finitudinea și face să iasă la suprafață, în această lume aparent închisă, o forță bună, o viață neamestecată cu moartea, o dragoste neamestecată cu ura. Credința devine binecuvântare a vieții”⁶

Tinerii din Efes au înfruntat o nedreptate în numele conștiinței, pentru a consolida etica persoanei și a iubirii existentă în inimile lor. Prin jertfa lor, sămânța Învierii s-a făcut din nou vizibilă în istorie.

Bibliografie

Coșeriu 2010	Eugen Coșeriu, <i>Orationis fundamentata. Rugăciunea ca text</i> , în Transilvania, serie nouă, anul XXXIX (CXU), Sibiu, 2010.
Clement 2001	Olivier Clement, <i>Viața din inima morții</i> , Ed. Pandora, 2001.
Stoican 1994	Pr. Ion M. Stoican, <i>Dicționar religios</i> , Ed. Garamond, București, 1994
Vornicescu	Dr. Nestor Vornicescu, <i>Proloagele, Viețile sfinților și cuvinte de învățătură pe luna august</i> , tipărite prin străduința și binecuvântarea Înalț Preasfințitului Mitropolitul Olteniei, Ed. Mitropoliei Olteniei, Craiova.

⁶ Clement 2001, p. 42.

AFTERLIFE IN „PROLOGUES”

(Abstract)

The study is designed, starting from the everlasting life theme in a text which belongs to „Prologues”, from Eugen Coseriu’s textual linguistic perspective. „Prologues” constitutes an orthodox collection that contains relevant parts from the saints lives as well as spiritual teachings. The collection is made of 12 volumes which corresponds to each month of the year. The chosen text is part of the volume that corresponds to the month of August and includes the martyrdom of the seven young people from Ephesus during the reign of the roman king Decius.

Our purpose is to characterize the „Prologue” from the linguistic point of view, as a distinguished text, having its origin in the belief of the rationality of religion.

POETICA REVERIEI: PROCREEREA ȘI NAȘTEREA MIRACULOASĂ A EROULUI DE BASM FANTASTIC ROMÂNESC

Costel CIOANCĂ

Academia Română,
Muzeul de Artă Veche Apuseană,
București

Introducere. De la o preexistență magică la o naștere uimitoare

Spuneam într-un alt loc¹, că majoritatea basmelor românești pivotează în jurul existenței, atitudinilor și acțiunilor eroului principal, oricine ar fi acesta. Tot acolo făceam observația potrivit căreia basmul în sine, ca produs epic, este dominat de preexistența și/sau preeminența unei structuri cu dimensiuni deopotrivă sociale și morale. Practic, experiențele epic-ulterioare ale eroului (fizice, psihice, morale, spirituale), nu fac, de cele mai multe ori, decât să întărească ori să reconfirme aceste calități/defecte cu care mentalitarul tradițional l-a investit, *ab initio*, pe acesta. Fenomenologic vorbind, dimensiunea dramatică sau tragică pe care o are deja (concepere și naștere miraculoasă, grație unei promisiuni vizând extramundanul² sau întâmplării) sau o va lua traiectul vieții acestuia (prin nevoia trecerii obstacolelor întâlnite, readecvarea atitudinii mentale și comportamentale inițiale etc.), dincolo de desființarea sau reiterarea normelor social-morale în vigoare la momentul nașterii basmului, vorbește, în subsidiar, despre ceea ce unii autori au numit „psihologie antropologică”.³ Cu alte cuvinte, eroul basmului românesc se află, prin ceea ce este *in utero* și prin tot ceea ce va face în lume fiind, între aspirația sa (ori a colectivității generatoare și consumatoare de basm fantastic), și nivelul de performanță de care este capabil și care îl poate duce, într-un final, la îndeplinirea dezideratului.

Ne-am obișnuit, prin prisma mitologiei clasice în genere (eroii mesopotamieni – *Ghilgameș, Enkidu*; ai Greciei clasice – *Prometeus, Perseus, Theseus, Iason, Ahile, Odysseus, Herakles* etc.; eroii epocii medievale – *Artur, Roland, Carol cel Mare, Cidul, Robin Hood* etc.), a celei moderne în particular (îndeosebi produsele hollywoodiene – *Luke Skywalker, Soldatul universal, Soldatul Ryan, Rambo, Zorro, Kojak, Colombo* etc.), să privim eroii nefragmentat, *total* la nivel de atitudine și de reușită. Se știe, există (în istorie, literatură, artă) cazuri de eroi intrați în mentalul colectiv, dar care nu au structură mitică de erou, după cum există și eroi cu structură mitică care, din varii motive, nu au intrat în mentalul colectiv. Nu voi insista aici și acum asupra modului în

¹ Cioancă 2016a.

² [...] în sfârșit, dacă văzu și văzu că nu tace, îi mai zise: taci, fătul meu, că ți-oi da *Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte*. Atunci, copilul tăcu și se născu. (Ispirescu 1988, I, p. 8).

³ Pavelcu 1965, p. 164.

care se nasc eroii, nici a modului în care aceștia au intrat în mentalul colectiv.⁴ Totuși, reiterez o afirmație celebră care interpreta, prin prisma psihologiei, *mitul nașterii eroului*:

Cu certitudine, miturile nu sunt create de erou, cel puțin de eroul copil, știindu-se prea bine că reprezintă creația unor adulți. **Imboldul este în mod evident oferit de reacția de uimire a oamenilor în momentul apariției eroului, a cărui viață extraordinară nu și-o pot imagina decât ca fiind precedată de o copilărie ieșită din comun.** Această copilărie extraordinară a eroului este, totuși, plăsmuită de creatorii individuali de mituri din conștiința propriei lor copilării.⁵

Cum conținutul însuși al imaginariilor care vorbesc, la nivelul basmului fantastic românesc, despre actul creației și nașterii eroului, sunt aproape în unanimitate ancorate în zona *miraculosului pur*; cum în foarte multe basme „egalitatea mitică” cu unele situații de mitologie clasică pare să funcționeze; cum un studiu dedicat eminamente acestui aspect încă nu avem; în fine, cum pregnanța semnificațiilor simbolice ale acestor momente este evidentă, în studiul de față am ales să vorbesc doar despre procreerea și nașterea miraculoasă a eroului de basm fantastic românesc. Fundamental poietic, studiul meu încearcă, în primul rând, să „dezarhiveze” și să decripteze mecanismul de fascinare prin care autorul anonim de basm aducea, în zona *realului*, produse ale *imaginarului*. În al doilea rând, prin abordarea hermeneutic-sistematică a situațiilor întâlnite în basme, am încercat să văd în ce măsură ceva din realitatea suprasensibilă a mitului (structură, dinamică, efect) a trecut în cea a basmului: mai are ea caracter real, semnificant, ori doar încearcă să fixeze un model demult uitat care, în mentalitarul tradițional românesc, tributar oralității, a operat schimbări majore nu doar la nivel simbolic ci și ontologic? Nu în ultimul rând, cum avem de-a face cu interesante situații psihologice în care naturalul biologic este condiționat/anulat sau paralizat (incapacitatea de a rămâne însărcinată versus de a naște), era de văzut dacă funcția – cognitivă, pedagogică, socială – a unor atare miteme precum conceperea și nașterea miraculoasă, mai este sau nu influențată/condiționată de existența unei simbolistici de substanță mitologică.

Pornind de la aceste aserțiuni, utile și obligatorii deopotrivă în economia concluziilor de tras, rămâne de văzut •care sunt *dimensiunile operatorii* în care imaginarul tradițional a ales să incateneze puternice miteme precum conceperea și nașterea miraculoasă a unui erou și, mai ales!, •dacă acestea sunt *unități vii*, articulate ale imaginarii tradiționale ori vorbim doar de o *realitate etnologică subiectivă*, bazată la nivel ontologic pe un vag, diluat un fond mitologic.

Miraculoasa concepere. Spre intrarea în rânduiala lumii: leacuri, vrăji, vrăjitori

Definitiv pentru desfășurarea epică a basmului și structura antropologică a eroului de basm românesc, este **nașterea acestuia pe cale magică**⁶. Fie că este vorba de îngurgitarea unor *alimente* (pește, pește de aur, măr etc.), de *poțiuni magice* pregătite de oameni specializați ori de un *vis inițiat*, există în basmul fantastic românesc foarte multe mențiuni ale unor nașteri miraculoase ca rezultat imediat al unor practici etnoiatrice, ceea ce mă obligă, în preambulul dezvoltării portretului standard pe care îl are eroul născut în mod miraculos, la o succintă trecere în revistă a principalelor mențiuni/tipologii.

⁴ Cum există o bogată literatură de specialitate, amintesc aici, prin amplexarea, valoarea și profunzimea demersului științific, câteva dintre cele mai semnificative: Barber 1993; Boutet 1992; Caillois 2000; Grabois 1992; Le Goff 2004; 2010; Rank 2012; Rollin 1973 etc. Pentru o scurtă istorie a noțiunii de *erou*, cu menționarea principalelor exegeze aplicate acestui concept imaginar, vezi Borbély 2001, îndeosebi p. 11–55.

⁵ Rank 2012, p. 134; cu sublinierile mele, C.C. Fără menționarea expresă a sublinierii aparținând autorului citat, toate sublinierile sunt personale.

⁶ Cătană 1984, p. 45; Furtună 1973, p. 25, 91; Ispirescu 1988, I, p. 6–7, 78–80, 101–102, 122–123, 185–186, 291–292; Pop-Reteganul 1986, p. 127, 164–165, 308–309 etc.

a. Îngurgitarea unor alimente, fie la sugestia unor persoane deja inițiate, fie fortuit, va duce, în foarte multe basme, la o concepere miraculoasă, de cele mai multe ori imposibilă (în planul realului) biologic. Astfel, avem numeroase cazuri în care mama unui erou, până atunci infertilă, va rămâne însărcinată după ce va mânca un măr (de aur)⁷, o vișină⁸, 3 prune⁹, mierea dintr-o albină¹⁰, un spic de grâu¹¹, o floare galbenă¹². Cele mai numeroase basme cu cazuri privind concepere miraculoasă menționează prinderea, prepararea și mâncarea unui pește¹³ (sau parte dintr-un pește – ficat¹⁴), precum și înghițirea unui bob de piper.¹⁵ b. Dacă în anumite cazuri magia nașterii miraculoase este subînțeleasă¹⁶, în alte cazuri avem explicite **mențiuni de farmacologie sau etnoiatrie**¹⁷, după cum există, la nivelul basmului românesc, și **mențiuni ale unor practici magice** care au ca rezultat nașterea unuia sau a 100 de băieți!¹⁸ Relevant și revelator deopotrivă (și nu atât prin îndrăzneala noutății, supra citând și alte mențiuni de acest tip, cât prin disjunția dintre fantastic și mitic, dintre tradițional și culpabil-, disjunție care permite textului o perpetuă pendulare între un orizont mitic-legendar, supraviețuind dintr-un Timp fără timp, și o consecință a căderii în timp), este începutul unui basm din colecția Al. Vasiliu (*Manea Câmpului*), unde este minuțios descris un ritual de etnoiatrie:

Amu cică era odată un om. Și omu-acela avea o mulțime de pământ, ș-avea multe vite ș-avea târlă în țarină...mă rog mniatale, era un om bogat. Într-o zi s-apucă femeia omului celuia și ie o traistă în mână și s-o pornit pe-un câmp. Ș-o strâns din toată buruiana câte-o floare, mă rog, din toate buruienile câte erau pe camp, o strâns câte o floare și le-o luat și le-o pus în traistă ș-o venit cu ele acasă. După ce-o venit acasă, o luat toate florile cele, le-o pus într-o oală ș-o pus oala la foc să fiarbă. Și din fiertura aceea s-o făcut un fel de zamă. Femeia o luat ș-o băut zamă de-aceea și s-o scaldat în zamă de-aceea, și din ceasu-acela o purces groasă... s-o cunoscut de facere. Nu după multă vreme, o dat Dumnezeu ș-o făcut femeia un copil și copilul acela i-o pus numele Manea Câmpului. Că vezi, dumneata, femeia, din zama ceia de flori s-o cunoscut că e grosă de băietu ista.¹⁹

⁷ *Măr de aur* (Oprișan 2005, II, p. 73; Idem, 2006, VI, p. 299) sau *măr dăruit de un ascet* (Pompiliu 1967, p. 193)

⁸ Oprișan 2005, II, p. 167.

⁹ Este de amintit aici, la acest basm, subcontextul imaginativ-metaforic: o babă mănâncă 3 prune și îi va naște, pe rând, pe *Ginilă*, *Mniezilă* și *Zorilă*... (Marian 1986, p. 279)

¹⁰ *Ibidem*, p. 370.

¹¹ Oprișan 2005, III, p. 44.

¹² Bilțiu 1990, p. 477.

¹³ Furtună 1973, p. 91; Robea 1986, p. 154–155; Sandu Timoc 1988, p. 21–22 etc.

¹⁴ Bârlea 1966, I, p. 381.

¹⁵ Bilțiu 1990, p. 480; Marian 1986, p. 8; Pop-Reteganul 1986, p. 204, 232. La Bârlea 1966, I, p. 466–467, este vorba despre un *bob de mazăre*.

¹⁶ [...]După ce s-au întors așa, pe la o toacă de seară, la palaturi, împăratul dă poruncă să-i facă borș din peștele cel galben. [...]Da împăratul și împărăteasa nu mai aveau încotro de voie bună și de mulțămire când au dat de bunătatea borșului celuia. Amu, cum s-a făcut, că în acea zi n-au avut la masă oaspeți ca de obicei, ci numai ei singuri au stat la masă. –Doamne, împărate, Doamne! Bunătate de borș ca aista și lucru de pește ca aista drept să-ți spun, da eu, de când m-a făcut mama, n-am mâncat –zice împărăteasa. –Dacă-i bun, îi bun! zice împăratul mai descrețindu-și fruntea. Da să fie și o minune, să avem ș-un copil, știu c-ar fi și mai bine! – oftează împăratul. [...]Minune și alta nimica! Purcede groasă și-mpărăteasa, purcede grea și țiganka cea urâtă și purcede-n adaus și cățelușa din bucătărie! Și, când s-a împlinit vremea, nasc fiecare câte un copil, toți unu și unu: tot de-o samă, tot de-o făptură, tot de-o frumusețe." (Furtună 1973, p. 91); „[...]A plecat popa de dimineată să treacă pântr-o pădure să ducă la un servici unde-l avea, în alt sat. După ce-a trecut pân pădure, iapa a început să vorbească: – Tronca-tronca, /mă bătu popa. Și iapa a rămas însărcinată. După 12 luni, a făcut iapa un fecior cum nu s-a mai pomenit, voinic, sănătos, frumos. Creștea, cât creștea az' copiii într-un an, iel creștea într-o lună. S-a făcut băiatu de vro paispe-cinșpe luni, ceea ce la alți făcea de paisprece-cincisprece ani." (Nijloveanu 1982, p. 148).

¹⁷ Cătană 1984, p. 64; Ispirescu 1988, I, p. 6–7, 122.

¹⁸ Furtună 1973, p. 45–46; Nijloveanu 1982, p. 434.

¹⁹ Vasiliu 1958, p. 350–351.

c. Uneori, poate tocmai pentru a reliefa destinul aparte al celui născut prin grația divină (*Voinicul cel cu cartea în mână născut*), leacurile oferite de practicanții unor metode de etnoia-trie nu au eficiența scontată²⁰, fiind nevoie de **practicarea unor ritualuri de magie populară**. Realități culturale, aceste prezențe nu sunt deloc rare, ceea ce subliniază, o dată în plus, deschiderea și dinamica etosului folcloric. Aș aminti aici, dintre cele mai sugestive situații: •bătutul de 3 ori peste burta gravidei, cu 3 fire de mătură²¹; •băutul, de către o fată de împărat virgină!, a unei căni cu lacrimile strânse în decursul a 40 de zile de bocet²²; •un vrăjitor face semnul crucii asupra unei babe și aceasta va rămâne gravidă, născând ulterior un copil cu o carte în mână²³; o fată de împărat linge 3 picături de sânge de pe o pânză²⁴ etc.

Este interesant de subliniat, la acest moment al discursului, că accentele ritualice care vizează procreerea, nu se limitează la formele și limbajul conștiinței cotidianului, ci implică și participația directă a unor divinități canonice sau conotate mitofolcloric. Astfel, dacă avem destule situații în care o fecioară rămâne însărcinată grație unei gândiri simbolice care face, în mod repetat, joncțiunea dintre intelect și afect²⁵, avem și basme în care conceperea miraculoasă a eroului este rodul joncțiunii dintre real și imaginar: mă refer aici la numeroasele basme fantastice în care o divinitate canonică sau una conotată mitofolcloric participă în mod direct la un asemenea act, oferind, astfel, specificitate și coerență viziunii mitofolclorice.²⁶ O situație puternic conotată mitic, o avem într-un basm (*Ion năzdrăvanul din lut*) din colecția lui I. Pop-Reteganul: ajunși în pragul senectuții²⁷, un moș și o babă încă își mai doresc un copil. Copil care va intra în viața lor într-o manieră incredibilă²⁸, ceea ce, o dată în plus, subliniază dimensiunea magic-fantastică a organizării și trăirii vieții în societățile tradiționale, de cultură orală.

²⁰ [...]A fost odată o babă și un unchiaș. Ei până la vreme de bătrânețe nu avură nici un copil. Ce nu făcură? Ce nu dreseră? Și ca să aibă și ei măcar o miarță de copil, nici cât. Ba meraseră pe la descântătorese, ba pe la meșterii vrăjitori, ba pe la cititori de stele și ca să rămâie baba grea, nici gând n-avea. (Ispirescu 1988, I, p. 78).

²¹ Opreșan 2005, II, p. 303; Păun/Angelescu 1989, p. 137.

²² Opreșan 2005, III, p. 130–131.

²³ Opreșan 2006, VI, p. 236.

²⁴ Chivu 1988, p. 166.

²⁵ A se vedea basmele în care o fată rămâne gravidă după ce •vede niște animale sălbatice care se împreunau (Hasdeu 2000, p. 221), •trece pe lângă o grădină fermecată (Pop-Reteganul 1986, p. 229), •bagă în gură o frunză (Opreșan 2005, II, p. 137), •poartă la gât un anumit lăntșor de aur (Idem, 2006, V, p. 98–99), •va miroși un buchet de flori (*Ibidem*, p. 239), •va râde la un țigan care își schimbă cămașa (Marian 1986, p. 323–324) ori după ce •este înjurată (Sandu Timoc 1988, p. 179).

²⁶ Extrem de importante prin procesualitatea și armătura mitică ce surprinde relația dintre real-imaginar, sunt basmele în care •Vântul suflă peste 12 fecioare și toate rămân însărcinate în clipă (Marian 1986, p. 13), în care Sora Soarelui, sărutându-l pe frunte pe eroul adormit, va rămâne însărcinată (Crețu 2010, I, p. 40), în care o fată ce va miroși „o floare din grădina Sfințelor Florii și a Sfintei Vineri” va purcede grea (Robea 1986, p. 177) ori cazul în care o fată de împărat va rămâne însărcinată după ce Sfântu Petre îi va sulfa în gură, la indicațiile precise ale lui Dumnezeu! (Marian 1986, p. 267)...

²⁷ [...]Și erau bătrâni ca vremea, și albi ca omătul de cărunți ce erau. (Pop-Reteganul 1986, p. 308).

²⁸ [...]Cum mocoșia el așa printre cele vreascuri, iar îi veni în minte necazul lui cel vechi, și-și gândi: Tu, Doamne, încă nu ești cu dreptate; la câte un om dai prea mulți copii, iar la altul de loc; nu mi-ai putu da și mie bătr unu-țu! Uite colea! eu moș bătrân să umblu după vreascuri! un lucru ca ăsta și un băiet cât de slab l-ar putea face! Dar îi trecută! Cine n-are noroc până la ameazi, acele dup-ameazi poate pune de mămligă de dorul norocului! Amu, până-i vară, mai gălăim cu biata babă, cum gălăim, dar la iarnă – ca și astă iarnă, de nu s-or milostivi creștinii să ne aducă un vas de apă ori o zburăturică de lemn acolo ne mănâncă amarul. Mai bine ne-ar lua Dumnezeu din lume până-i vară și bine, să nu mai intrăm în iarnă de necaz la bieții creștini, că și ei s-au urât de noi! Așa gânduri mâncau pe moșneag făcându-și sarcina de găteje, apoi o puse încetșor pe umăr și cât târâș cât grăpiș o duse pân acasă. Baba era în casă. De astădată nu i-a ieșit înainte să-i ia sarcina din spate. Va fi învăluită cu mămliga, gândi moșneagul, aruncând vreascurile de pe umăr, apoi intră înlăuntru. –Da ce faci, babă? – zise el trecând pragul, gata-i mămliga? –Gata moșnege răspunse baba, îi gata și bună dar stai oleacă unde ești, până-oi aprinde hopaițul, să nu-mi calci în covățică să-mi faci o poznă. – Ce poznă să-ți fac? Ce ai tu în covățică?

d. La fel de importantă este, la nivelul gândirii mitofolclorice, **conceperea care se realizează în urma unui vis inițiativ**²⁹. Prezența unor asemenea situații la nivelul basmului fantastic românesc vădește, din partea unei comunități tradiționale de cultură orală cum era cea românească, o ne-încremenire în tiparele imuabile ale gândirii simbolice. Neputând procrea în mod tradițional (= biologic), unor femei din basme li se devoalează, în vis, metoda prin care pot rămâne însărcinate.

[...] Împăratu și-mpărăteasa au umblat, au cerceetata acest lucru prin doctori, prin femei, prin vrăji, tot ca să poa' saibă, la rândul lor, un copil. A fost cu mare greutate ca să aibă copil. Având tot mereu viața asta pătimită și-ndurerată pentru a avea un copil, ce să vedeț' ? Într-o noapte, împărăteasa visează un vis grozav. În lumina zlei când s-a deșteptat, mișcă pă soțu' ei, pă împărat, și-I spune: – mă bărbate, în noaptea asta am visat un vis așa dă bun sau dă urăcios, cum să vă spun, ca să vedeț' ce-am vist. La poarta noastră a mică, zice că facă pui mâna pă o czma, să te duci să sapi sub podu de la poartă, ai să găsești acolo, la două rânduri dă cazma, ai să găsești un fir dă iarbă. Firu ăla dă iarbă mi-l aduci mie, îl folosesc în ceai și după ce beau acest ceai, am să rămân gravidă. A venit un moș și mi-a zis aceste vorbe. [...] I-adevărât! a fost un dar trimis dă Dumnezeu. Imediat, după două zile, împărăteasa simte c-a rămas gravidă.³⁰

Într-un alt caz, o femeie care va înghiți, la sugestia Fecioarei Maria, un fir de rozmarin, va rămâne însărcinată.³¹

Potrivita făgăduială

În unele basme românești³², nașterea eroului este precedată, *in utero*, de o anume preexistență. Încă nenăscuți, *gata de născut dar neputându-se naște*, acești copii sunt domoliți de promiterea unor lucruri/prezențe dintr-o altă dimensiune, multe conotate extramundan³³, doar astfel putându-se naște. Evident, după naștere, într-o dimensiune materială care le este destul

Că știu că n-ai copil adormit! – Vei vedea dumneata îndată ce am, numai stai locului pân-oi aprinde hopaițul. Și se porni baba să aprindă hopaițul, că se mesteca ziua cu noaptea, iar pentru ochii lor cei bătrâni demult era noapte. Moșneagul sta ca pe spini lângă ușă, de abia aștepta să se facă zare de lumină în casă să vadă el, ce-i în covățică? Adică acolo dormea un copil sugându-și degetelul, iar moșneagul mai înlemni când îi văzu fața. – Al cui e, babă? Întrebă el după ce se mai deștebăli de cap. – Al nostru, moșnege, tot e al nostru, după Dumnezeu Sfântul. – D-apoi cum? ian spune-mi să te înțeleg? – Așa, moșule, că după ce ai mers dumneata la pădure, n-am avut ce lucra, mi-a fost urât în casă și am ieșit afară. Acolo la soare mă prăjii cât mă prăjii, apoi îmi veni în minte să mă joc ca băieții, că bag-seamă omul dacă îmbătrânește, ajunge în mintea copiilor, și am făcut din lut un copilaș și l-am pus coala în covățică și am prins a-l legăna ba încă i-am și cântat. Deodată numa simt că copilul meu se mișcă; eu mă spăriai, dar el mă întări în fire că prinse a vorbi și-mi zise: – Nu te teme, mamă, că nu-s nici o nălucă, eu sunt copilul dumitale. Și din minuta aceea, moșnege, noi suntem cu copil, și ce copil! Azi l-am făcut din lut și azi a și înviat și a prins a vorovi; e isteț de Doamne apără, e năzdrăvan, moșule. Așa vorbi baba, iar moșneagul oftă odată chiar din batierele inimei: – Mulțam, Doamne! Apoi începură a se sfătui, cum să-i pună numele, că oricum nu se putea, trebuiră mult să se gândească, mult să se sfătuiască, ba chiar se ciondăriră până ajunseră la adică să-i pună numele Ion Năzdrăvanul din lut. (*Ibidem*, p. 308–309). La Bârlea 1966, I, p. 64, boțul de lut va fi înlocuit cu o bucată de lemn (vezi basmul *Tei-Legănat* al colecției Ov. Bârlea).

²⁹ Ispirescu 1988, I, p. 101–102, 185–186, 291–292.

³⁰ Oprișan 2005, III, p. 189.

³¹ Micu Moldovan 1987, p. 4.

³² Cătană 1984, p. 45; Ispirescu 1988, I, p. 7–8.

³³ Eroului îi este promisă, spre naștere și spre ulterioară căsătorire, *Raura Lună, făcută de 12 babe din rouă* (Boer et alii 1975, p. 157); *Tinerete fără bătrânețe și viață fără de moarte* (Ispirescu 1988, I, p. 8); *Zâna Soarelui dăn Ostrovu Mărilor* (Oprișan 2005, I, p. 175); *Fata Născută dăn Piatră* (Idem, 2005, II, p. 75); *Roza Rozalina, Frumoasa Frumușățelor* (Idem, 2006, V, p. 240); *Fata Mărilor* (Idem, 2006, VI, p. 313); *Zâna făr-de-tată* (Pamfile 2010, p. 52); *Zâna Apelor* (Pop-Reteganul 1986, p. 215); *Fata din răsăritul soarelui, de la șapte babe* (*Ibidem*, p. 378); *Floarea Florilor, Doamna Zânelor* (*Ibidem*, p. 391); *Fiica Pământului* (Șerb 1967, I, p. 50–51) etc.

de străină (prin nașterea pentru un ceva/cineva dintr-o altă dimensiune decât cea în care s-au născut/cresc...), nivelul lor de aspirație către absolutul promis este repede atins și revendicat, dezvoltarea fizico-biologică și mentală fiind iarăși miraculoasă. Că avem de-a face nu doar cu un tip de erou puternic orientat calitativ, ci și cu anumite determinații/dominante valorice ale respectivului tip de erou, ne-o dovedește un preambul de basm ca acesta:

A fost odată o muiere grea, însărcinată și a mers și ea într-o sărbătoare la biserică, ca o creștină, ca să se roage lui D-zeu să-i ajute, ca să nască în pace. Și cum sta ea acolo în biserică smerită și cu gândul la D-zeu, fiind multă vreme adunată și mult fum de tămâie, îi veni, nu știu cum muierii greață și ameți la cap, încât era p-aci, p-aci să cadă de pe picioare. Fața îi îngălbeni ca turta de ceară, că pe ochi i se puse o ceață ca o pânză de păiengen și norocul ei, că o băgară de samă niște muieri și o scoaseră afară din biserică. Biata femeie se puse jos pe un mormânt să odihnească, dar o nimeri rău, că în acel mormânt era îngropată chiar o muiere însărcinată ca și ea și neștiind ea de asta, se răzimă cu spatele de cruce și odihni acolo. Atunci numai ce se pomeni muieria că copilul din pântecul ei începe a plânge, și suspină de-ți era mai mare mila de el. **Mamă-sa ca să-l împace îi zise: „Taci dragul maichii, taci nu plânge, căci când vei fi mare ți-a da maica un ciopor de oi și te-a face păcurar!” dar copilul nu vru să încete. Atunci îi făgădui mamă-sa că-i dă boi, vaci, case mari, numai să tacă, dar el în loc să tacă și mai tare zbiera. Atunci biata femeie spăimântată îi zise: „Taci țucă-te maica, taci nu plânge, căci când vei fi mare ți-a da maica de muiere pe Rozuna, Doamna Florilor!” și parcă-i minune, cum zise vorbele acestea, copilul încetă cu plânsul, iar biata femeie scuipându-și în sân și făcându-și cruce, mulțumi lui D-zeu și de bine și de rău.**³⁴

Se poate observa, cu ușurință, registrul dublu (*sacru – profan*) în care a fost gândit acest basm, în acest preambul având de-a face cu destule mitologemuri: mersul la biserică, intensitatea rugăciunii versus uzanțele care îi obiectivau lumea materială, recte făgăduirea de bunuri materiale (oi, vaci, boi, case mari); bunuri care, într-o societate tradițională precum cea generatoare și/sau consumatoare de basm fantastic, erau elementele de bază ale unei vieți reușite, dar, care, iată, în basm, nu au eficiența scontată, ba dimpotrivă, împingând eroul-matrice la gesturi disperate, inconștiente. Dacă pruncul nenăscut încă știa, prin *potrivita făgăduire*, cine/ce este Rozuna, Doamna Florilor, cu siguranță și mama sa știa ce anume așteaptă pruncul să îi făgăduiască: pe urmele teoremei lui Thomas, putem opina și noi că „dacă oamenii consideră anumite lucruri **ca reale**, ele **devin reale prin consecințele lor**”³⁵. Aici, în basmul luat în discuție, *realitatea* devine și capătă consecință prin cererea flăcăiașului³⁶, în mod identic întâmplându-se lucrurile și într-un basm mult mai cunoscut, *Tinerete fără bătrânețe și viață fără de moarte*, care a făcut obiectul unor diverse decriptări³⁷, deși există și alte menționări de acest gen.³⁸

Trăind în tărâmurile nepământești, inaccesibile sau greu accesibile (și doar prin ritualuri de inițiere sau grație unor adjuvanți/adjutanți magici), aceste ființe sunt delicate, fragile³⁹, fecioare, de-o frumusețe desăvârșită, frumos îmbrăcate, dedate jocului sau cântatului, stăpânind obiecte sau tehnici magice (zbor, metamorfozare → la dorința proprie sau sub puterea unor vrăji). Au, carevasăzică, toate calitățile și atributele pe care orice ființă umană din societățile tradiționale,

³⁴ Cătană 1984, p. 45.

³⁵ Apud Morar 1998, p. 10; cu sublinierea autoarei.

³⁶ Cătană 1984, p. 46.

³⁷ Constantinescu 1979; Noica 1978.

³⁸ Boer et alii 1975, p. 114, 146, 157; Pop-Reteganul 1986, p. 391; Stăncescu 1980, p. 92 etc.

³⁹ Majoritatea, când sunt numite, au atribute vegetale (*Ileana Cosânzana, din-cosiță-floarea-i-cântă,nouă-mpărății ascultă* – Pompiliu 1967, p. 163) sau vizează efemerul (*Roua* – nevasta moartă a eroului, devenită iubita Soarelui, îi este redată eroului sub formă de rouă într-un pahar; eroul va da cu ea de pământ și roua va redeveni femeie! – Nijloveanu 1982, p. 269)...

încă ancorate în ontic, le râvnea: frumusețe desăvârșită, imortalitate, liniștea dată de nestrîngenta lucrurilor materiale, posibilitatea metamorfozării, zborului. Ca atare, cum să nu fie dorite, aproape „vânate” (fie și la nivelul imaginarului!), astfel de ființe deosebite, mai ales dacă, o dată aduse în planul material, *palpabil*, al eroului, îi puteau naște acestuia copii cu calități asemănătoare, departe de statutul uman, obișnuit?! Am vorbit în repetate rânduri⁴⁰ despre astfel de ființe feminine din lumi/dimeniuni diferite, pentru care eroul se naște ori pe care, născut fiind, le dorește într-o căsătorire. Sunt, în general, entropice întruchipări ale procesului imaginării, în care autorul anonim de basm fantastic a ales să reprezinte un cumul de calități fizice și morale, menite să ofere credibilitate, sens și eficiență unor produse ale imaginației. Este vădită intenția de „eficientizare psihologică” a unei asemenea prezentări feminine dintr-o altă dimensiune/lume în planul material al eroului: dintr-o metarealitate conținând, *in nuce*, limitările fizice și spirituale ale eroului profan, are loc căderea într-o realitate fizică, palpabilă, imediat-cuantificabilă la nivelul tradiționalului.⁴¹

Nașterea miraculoasă

În succesiunea dimensiunii fantastice în care are loc conceperea eroului, stimularea unui ade-vărat „etimon al realului”, cum este *potrivita făgăduială*, spre facilitarea nașterii, nu se putea încheia, firesc și într-o semnificarea discursului mitofolcloric de până atunci, decât cu o **naștere miraculoasă**. Este, în fapt, un moment (epic) perfect integrat structurii și semnificațiilor pe care le au celelalte două motive (procreerea magică, respectiv potrivita făgăduială). În imediatul lucrurilor de întâmplat, momentul nașterii miraculoase (recte, tot pe cale magică), nu mai este atât de condiționat ca la celelalte două motive. În primul rând, confruntarea psihologică cu *imposibilul* (→ procreerea pe cale magică, după o lungă perioadă de sterilitate biologică), avu-se loc. Păstrând și prelungind dimensiunea fantastă și în episodul *potrivitei făgăduieli*, spre o facilă ori necesară naștere imaginarul tradițional a mobilizat o serie de acte magice recurente, mai aproape de posibil. Spre exemplu: în multe basme, încălcând în mod conștient (asumat și la indicațiile cuiva presupus inițiat în astfel de proceduri) sau inconștient o anume interdicție, eroul va arunca un blestem asupra ființei feminine care reușise să îl încateneze în dimensiunea materială – a nu putea naște până ce el nu îi va pune mâna pe cercurile de fier care, în mod magic, îi vor înconștura în clipă eroinei graviditatea. Plecată din dimensiunea-i materială spre a-și căuta bărbatul care aruncase blestemul și găsindu-l, eroina va putea naște după ce purtase copilul în pânțece timp de 9 ani!⁴² Este un gest magic recurent în care contrariile (*real vs imaginar, funcțional vs simbolic*) sunt juxtapuse, tocmai într-o credibilizarea unei succesiuni de momente fictive fără prea mari șanse de credibilitate.

⁴⁰ Cioancă 2013; 2014b; 2015a; 2015b; 2015c.

⁴¹ Că toate aceste calități și atribute râvnite la ființele din alte lumi, aveau un filtru de receptare în lumea tradițională, generatoare și consumatoare de astfel de producții epice, ne-o dovedesc unele basme (*Zâna Apelor*, colecția I. Pop-Reteganul, de exemplu), în care zâna are, fără doar și poate, ceea ce s-ar putea numi *frumusețe rurală* (haine, atitudine decentă, hărnicie, supunere etc.): [...]Dar când dă să o spintece, mreana îi scapă din mână și cum cade jos cum se face o drăguță de fată ca ruptă din soare și îmbrăcată colea ca o zână; cu iie albă ca laptele, împănată cu flori galbene, roșii și vinete de mătasă, cu cătrînți ca fetele noastre, cu pieptăruț mândru tot pene și cu părul slobozit pe spate.; [...]Și s-au dus amândoi în pădurea aceea și-au dat de-o colibă părăsită; era colibă unde se născuse Alexandru. Muierea făcu iute de cină ceva, adecă fripe niște bureți ce aflate prin pădure, cinară și după ce ziseră rugăciunile s-au culcat și-au adormit (Pop-Reteganul 1986, p. 215–216). La polul opus, trebuie amintit mitul eroului Lohengrin, cavaler al Graalului care vine să salveze o prințesă, cu care ulterior se căsătorește și va avea copii: condiția sine qua non pentru a rămâne în lumea materială a prinței era aceea de nu întreba *de unde vine...* (vezi la Rank 2012, p. 96–99).

⁴² Opreșan 2005, I, p. 111, 303; Păun/Angelescu 1989, p. 138; Robea 1986, p. 163 etc.

Construcția narativă de dinainte, axată eminent pe ficțional, acum, la momentul nașterii eroului, este „degradată” la nivelul concepțiilor și/sau practicilor magice cu efecte comportamentale, psihosociale, mult mai prezente în cotidian. Prin structura sa deschis-simbolică și prin referenții cu care opera (și mă refer aici la elementele de medicină magică populară, destul de prezente în cotidianul comunităților tradiționale⁴³, generatoare și consumatoare și de basm fantastic), momentul nașterii eroului va „închide” sistemul imaginativ care viza procreerea și nașterea miraculoasă a eroului de basm fantastic românesc.

Păstrând relații apropiate cu morfologia și cu ontologia *posibilului*, basmele fantastice românești aduc în prim-plan situații din cele mai interesante. Avem, astfel, cazuri în care o vacă (subînțeles năzdrăvană) care tot ieșea din ciurdă, va fi înjurată de către cel care le păștea, dintr-o asemenea înjurătură vaca rămânând gestantă și născând, după nouă luni, un copil cu puteri fizice peste medie.⁴⁴ O astfel de situație vizează nu doar animalierul, ci și natura umană: fata unui împărat va fi înjurată de un marginal – „*un prost dă pă drum*” –, rămânând în clipă grea⁴⁵; ulterior, exilată în pădure, va naște în mod natural⁴⁶ și pruncul îi va fi botezat de Sfânta Vinere. Există și situații în care ieșirea dintr-o situație dificilă (recte, naștere amănantă mult peste termenul biologic), va fi soluționată în termenii bine conturați ai etosului tradițional – descântece, practici de magie medicală.⁴⁷ Circumscriind morfologic universul simbolic de gândire și reprezentare al unor asemenea practici, unele basme reiterează existența și importanța unor „clase” de oameni specializați în etnoiatrie. Recuzita folosită este fie fantastă⁴⁸, fie de uz comun:

[...] Ea se duce la mă-sa: – Mamă, `ci, arde-te-ar focu` și pă lumea asta și p-ailaltă, ce mi-ai făcut?! C-auz` că-mpărăteasa de nouă ani dă zile ține copilu-n ea. –Ce proastă ești, fa! Du-te, fa, acolo, că, zăce, eu mă văiet că sunt bătrână și mor și nu trăiesc bine la bătrânețe. Și ia tot trei fire de la mătură și bate-o peste burtă. Da` ce-o făcea, să nu te sperii. Când s-a dus acolo ș-a luat trei fire de la mătură ș-a bătut-o peste burtă – a născut o namilă de șarpe.⁴⁹

Tot în registrul acesta imaginativ-fantast sunt situațiile în care eroul se va naște din uniri carnale inter-regn (om-urs)⁵⁰, dar, mai ales, la intervenția directă a unei divinități canonice. Pe lângă situațiile conotate mitic și amintite deja (vezi supra, nota 28), când o divinitate de rang superior (Dumnezeu) va însufleți fie un copil modelat din lut sau din lemn, avem și câteva basme în care se nasc copii din acțiunea directă a altor divinități. De exemplu, într-un basm al colecției I. Micu Moldovan (*Rozmarin și Trandafir*), după ce unei femei fără copii i se dă, în scop procreativ, un fir de rozmarin de către Maica Precesta⁵¹, un altul, identic, este creat în clipă de

⁴³ Candrea 1999 (îndeosebi paginile dedicate farmecelor, vrăjilor, blestemelor – p. 193 și următ).

⁴⁴ Hasdeu 2000, p. 228; Opreșan 2005, III, p. 113.

⁴⁵ Opreșan 2005, II, p. 174. În alte basme, vaca este înlocuită fie de *iapă* (Într-un basm din colecția I. Nijloveanu, *Fiul-lepii*, un popă bate și injură o iapă care rămâne gravidă și va naște un băiat cu puteri fizice peste măsură – Nijloveanu 1982, p. 148), fie de *oaie* (vezi basmul *Fiutul oii* – Pop-Reteganul 1986, p. 127).

⁴⁶ [...]S-au legat ș-au făcut focu. S-au dat pă lângă foc, s-au mai chinuit ce s-au mai chinut, s-au mai văitat ce s-au mai văitat. Pac! S-a născut un băiat frumos. (*Ibidem*, p. 176).

⁴⁷ Aici trebuie amintită nașterea miraculoasă dintr-un basm al colecției M. M. Robea (*Domnu-de-rouă*) care, după 9 ani de viață intrauterină se va naște când va auzi un țipăt grozav! (Robea 1986, p. 163). Era, în fapt, țipătul singurei ființe care, într-un viitor agon athletic, se putea măsura, ca putere și vitejie, cu eroul încă nenăscut...

⁴⁸ [...]a luat trei crăci din rai, ș-a venit ș-a bătut-o pă burtă dă trei ori. Zăce: Naști, naști / Chipăruș Împărat/ că ț-oi lua pă cocoana lu' Șaităr Împărat!/ Naști, naști / Chipăruș Împărat/ că ț-oi lua pă cocoana lu' Șaităr Împărat! Ș-a bătut-o de trei ori peste burtă ș-a treia oară, a născut copil dă nouă ani. (Opreșan 2005, I, p. 111–112).

⁴⁹ *Ibidem*, p. 304.

⁵⁰ Bârlea 1966, I, p. 421; Opreșan 2006, VI, p. 64; Sandu Timoc 1988, p. 172. Am discutat pe larg acest subiect în Cioancă 2016b.

⁵¹ [...]Nu mai fi supărată, sora mea! Na firul ăsta de rozmarin, îl inghite și te întoarne iar la casa ta. Când o fi la anu i-avea un băiat frumושel. Zicând vorbele estea, muierea se duce de colo și după ce se depărtă puțințel, se face

divinitate și așezat alături de primul.⁵² Același motiv, fără reverberația cosmică de după moartea fizică a eroilor, îl întâlnim și în alte basme:

În urmă, aducând de beut și lui Hristos, i spuse că l-au rugat să le secere batăr numai pe atâta, iar Hristos i-a zis: – Ba nu mai secera, **ci na, aruncă firul acesta de bisâoc lângă copilul lor**. Când veni mama ca să vadă de copil, iacă că află doi feți, unul ca altul, tăiați bucătură. Chemară pe bărbatu-său și pe lucrători, dar nice ei nu pot cunoște care-i fătul lor, nice de unde era al doilea, cât au căutata a-i duce pe amândoi acasă și a-i crește.⁵³

În fine, legat imediat de o naștere miraculoasă și reflectând în mod restructurant, inextricabil sistemul de credințe al universului cultural tradițional, de cele mai multe ori preocupat, chiar obsedat de a da caracter verosimil până și unei situații din cele mai fantastice, este situația întâlnită într-un basm al colecției S. Fl. Marian (*Povestea luceafărului de sară și de dimineață*). Acolo, aproape dintr-un capriciu, divinitatea alege să acționeze, îmbogățind, astfel, epicul și simbolistica acestuia.⁵⁴ Pentru suculența imagologică, îmi permit a cita acest pasaj:

Era un împărat care avea numai o fată, însă de dragă ce-i era o ținea într-o chilie anume făcută pentru dânsa, împodobită cu toate mândrețele de pe lume. Pe vremea aceea se zice că umbla Dumnezeu cu Sân-Petrea pe pământ și văzând Sân-Petrea că fata împăratului e atât de păzită, a zis către Dumnezeu: – **Doamne, ce am face să purceadă fata împăratului groasă?** Atunci îi zise Dumnezeu lui Petru: – **Fă-te porumb și băgându-te printre gratiile fereștilor la dânsa, începe a te îndrăgosti cu ea și când te va săruta, suflă-i în gură că îndată va purcede grea.** Sân-Petrea, făcând cum l-a învățat Dumnezeu, a ieșit afară. Iacă numai ce intră o servitoare să-i aducă mâncare și privind-o bine a și înșeles că fata împăratului e groasă.⁵⁵

Concluzii

Iată, fantasticul de basm românesc ne oferă, prin exemplele citate de-a lungul prezentului studiu, o nebănuită, chiar insolită omologie a unor miteme precum procreerea și nașterea miraculoasă a eroului de basm. Intrând foarte puțin în zona *biologicului*, procreerea și nașterea miraculoasă acestuia sunt trecute, fenomenologic, înspre ontologia corpului. Corpul anatomic este, în majoritatea exemplelor oferite, pandantul corpului semnifica(n)t, este altceva decât efemerul corp carnal, altceva încercând să se semnifice prin astfel de miraculoase procreeri și nașteri. Nevoia sau dorința de a situa aceste miteme într-o prezență obiectivă în Lume, au dus, prin referenții culturali folosiți de creatorul/colporteurul acestor basme (*recuzita folosită; acte de magie populară; participația directă a divinității* etc.), la o somatomorfă prezență și proiecție a etosului corporal tradițional în epicul acestor basme. Complexitatea axiologică a acestor episoade epice este evidentă, câteva linii directe de analiză meritând a fi punctuate.

În primul rând, **procreerea magică vizează eminamente purul (= fecioare)**, unele exemple menționând în mod explicit chiar izolarea acestora, tocmai pentru a preîntâmpina alterarea stării de puritate (vezi supra, nota 54). Starea de impuritate, survenită în cele mai

nevăzută. Femeia din cale a fost auzit de abia ca un murmur iușor înălțându-se către cer. Era Maica Precesta, o fost auzit plânsul ei și o venit să o mângâie. (Micu Moldovan 1987, p. 4).

⁵² *Ibidem*. Ulterior (p. 16), moartea lor fizică va fi transformată de divinitate într-un eveniment cosmic (cei doi vor devein, prin grația divină, *Luceafărul cel de câtră de ziuă și Luceafărul cel de câtră seară*)...

⁵³ Boer et alii 1975, p. 36.

⁵⁴ Este oportun a reaminti aici, ca pe un bricolaj mitic care poate reliefa caracterul de *sistem deschis* al etosului mitofolcloric românesc, episodul mitic în care Danae, fiica regelui din Argos, Akrisios, va fi vizitată (sub forma unei ploi de aur) de către o zeităte de prim rang (Zeus), din această unire rezultând Perseus...

⁵⁵ Marian 1986, p. 267.

multe cazuri în mod inconștient⁵⁶, va duce, pentru fata de împărat supusă greșelii, nu doar la o redimensionare a statutului social, fizic (sunt exilate în pădure, uneori cu mâinile tăiate), dar și la nașterea unui erou cu puteri fizice peste măsură. Având în vedere caracterul oral al „arhivării” și performării basmelor, actul aproape formal al căderii inconștiente în păcat al acestor fecioare, vine, de fapt, să impună unele modele morale la nivelul auditoriului de basm fantastic; nu este deloc întâmplător faptul că eroii născuți dintr-un păcat inconștient (al mamei lor), își vor eleva (la nivel individual) natura spirituală, mărturie stând ulteriorul traiect eroic – sunt precoci și născuți cu puteri fizice deosebite; cu calități fizice și morale peste medie; sunt moșiți, botezați și/sau înzestrați cu arme magice de către o divinitate canonică sau conotată mitofolcloric etc.⁵⁷

În al doilea rând, este de remarcat o constantă a acestor procreeri și nașteri miraculoase: trupul izolat-incoruptibil fizic, **devine accesibil prin intermediul privirii**. Am vorbit *in extenso* despre greutatea și valoarea trans-ontologică atribuită *privirii* de etnosul tradițional.⁵⁸ Și chiar dacă acolo vorbeam cu precădere despre sistemul de interdicții care (de)limitează *privirea* în diferitele produse ale mitofolclorului românesc, cu accentuarea unor situații asemănătoare din mitologia clasică (motivul Diana-Acteon; cazul lui Orfeu; Lot; Iason), este de reiterat substanța mitic-constitutivă prezentă și în basmele aduse în discuție acum, exemplele descoperite fiind elocvente: o fecioară rămâne însărcinată doar privind, întâmplător, copularea unor animale sălbatice într-o pădure⁵⁹; o alta după ce privește, din iatacu-i împărătesc, cum un țigan de la grajdurile împărătești își schimbă cămașa⁶⁰ sau după ce eroul, „un june fluieră-vânt”, îi aruncă o privire fetei de împărat: „Atunci veni un vântișor lin și ușor, de-i răsfră pletele; iară ea simți că un fior rece i se strecoară prin inimă”.⁶¹ Dacă în majoritatea cazurilor dimensiunea erotică a *privirii* este subînțeleasă, într-un basm ea este explicitată: după ce eroul îi va face cu ochiul de 3 ori unei copile venite la fântână după apă, aceasta va rămâne gravidă.⁶²

În al treilea rând, este de relevant **recuzita magică** la care a recurs creatorul anonim de basm pentru a da eficiență (psihologică și funcțională) acestor miteme. Spre exemplu, *mâncarea mierei dintr-o albină* și purcederea spre stadiul gravidității dintr-un basm al colecției S. Fl. Marian (*Ileana Brăileana și Petru Albin*)⁶³, readuce în prim plan simbolistica sacră a albinei⁶⁴, „una din cele mai complexe, mai dense și mai fascinante reprezentări ale bestiarului mitologic popular”⁶⁵ Ca să nu mai reamintesc de simbolistica acordată mierei, considerat „aliment sacru, aflat în strânsă corelație cu laptele matern”, „simbol al legăturii dintre cei vii și cei morți”,

⁵⁶ A fost odată un împărat mare de țară. Și-mpăratu ăsta n-avea decât sânghur o fată. Și-i făcuse leagăn de mătase, sus, la castel, într-un foișor – sânghură fată. Și-avea slugă, de-i ducea tot ce-i trebuia fetii, sus, la foișor, acolo. Dar, dă unde până unde, trecură un prost pă drum. Și-o văzură pă fată sus la foișor, acolo. –Ah. Ce cuminte ești, ce frumoasă ești! Și ce ți-aș face eu! Din jurătura acestui om pe drum, rămăsăsa fata, făr' să știe, făr' să grăiască nimic pe fața pământului, rămăsăsa gravidă. (Oprișan 2005, II, p. 174). Un mult mai celebru erou al mitologiei clasice, *Ghilgameș*, ar fi fost zămislit tot astfel: „Regele s-a temut de această profeție și, în glumă fie spus, a devenit un al doilea Akrisios pentru fiica lui, pe care o păzea cu cea mai mare asprime. Dar, soarta fiind mai înțeleaptă decât babilonianul, fiica lui a zămislit în taină cu un bărbat greu de văzut” (Claudius Aemilianus, *Historia animalium*, XII, 21, apud Rank 2012, p. 42).

⁵⁷ Vezi recentul studiu dedicate *Mistagogiei botezului* (Cioancă 2015d), cel despre *theoxenia* (Cioancă 2016c), cel despre *obiectele magice* (Cioancă 2016d)...

⁵⁸ Cioancă 2014a.

⁵⁹ Hasdeu 2000, p. 221.

⁶⁰ Marian 1986, p. 323–324.

⁶¹ Ispirescu 1988, I, p. 111, 332.

⁶² Furtună 1973, p. 63.

⁶³ Marian 1986, p. 370.

⁶⁴ Coman 1988, II, p. 105–115; Idem, 1996, p. 11–20; Evseev 1994, p. 15.

⁶⁵ Coman 1988, II, p. 115.

„simbol al înțelepciunii și epitetul constant al oricărei învățăături spirituale” etc.⁶⁶ Apoi, *folosirea unor fire dintr-o mătură*, fie spre a debloca fecunditatea sau a genera în mod miraculos starea de pregnantă, fie spre facilitarea unei nașteri dificile, nu este deloc întâmplătoare.⁶⁷ Mai ales la nivelul culturii tradiționale românești, de caracter oral și care ratifică și integrează în mod facil orice element al *realului* în *ontic*, și viceversa. Străvechi simbol cultural, conotat atât cu valențe magice cât și negative, *mătura* este simbol al puterii divine⁶⁸, dar și al vrăjitoriilor (fiind considerat principalul mijloc de locomoție magică pentru vrăjitoare).⁶⁹ Nu în ultimul rând, este de amintit simbolistica acordată unor pești care, la indicațiile precise ale cuiva deja inițiat, fac posibil procesul procreației în anumite basme fantastice românești, în cele mai multe cazuri fiind vorba despre o mreană.⁷⁰ Or, în legendele românești, *mreana*, cu un substrat sexual pronunțat, conotează „*femeia și luna*”⁷¹, întregind simbolistica generală acordată *peștelui*.⁷²

Ce înseamnă recurgerea la astfel de epifenomene introduse în epicul fantast al basmelor și menite să susțină „armătura mitică”? Este vorba, fără doar și poate, de funcția pragmatică a simbolului care, la nivelul epicului tradițional românesc, este omniprezentă. Repet: vorbim despre o comunitate culturală de tradiție orală în care totul (fond de motive, reprezentare, semnificare) solicită deopotrivă *raționalul (afectul)* dar și *iraționalul (efectul)*. Nimic nu este neașteptat sau gratuit introdus în epicul fantast de basm: totul este introdus, filtrat, păstrat și/sau adecvat sistemului axiologic tradițional, cu alte nevoi de reprezentare și semnificare. Cu atât mai mult fiind vorba despre concepte fundamental-operatorii ale sistemului gândirii arhaice precum *procreerea și nașterea*. De aceea, tocmai de aceea!, la nivelul basmului fantastic românesc este foarte posibil ca o fecioară să rămână gravidă doar după ce mănâncă o vișină⁷³ sau miroase un buchet de flori⁷⁴, după cum este absolut firesc ca o vacă înjurată de ciurdarul care o păștea, să dea naștere, 9 luni mai târziu, unui copil precoce, înzestrat cu

⁶⁶ Evseev 1994, p. 106.

⁶⁷ Într-o (eventuală) organizare diacronică a practicilor și simbolurilor atribuite de către mentalitaturul tradițional *măturii*, ar trebui reliefate atât practicile protector-defensive de protecție magică (nu ai voie să mături în casă până nu este îngropat mortul, crezându-se că sufletul mortului, aflat până atunci după ușă, ar fi fost murdărit sau scos afară cu gunoiul – Șerban 2002, p. 121), cât și cele reparatorii (spre exemplu, pentru îndepărtarea unor neajunsuri fizice ale pruncului nou-născut – pete, bătălaie etc. – mama trebuia să stea cu picioarele pe o mătură și să rememoreze dacă a văzut ceva deosebit/ieșit din comun pe durata sarcinii- Căbulea 2004, p. 220–221). Un cumul de tradiții și interdicții care vizează *mătura* ca obiect cu virtuți magice, avem în recentul *Dicționar de simboluri și credințe tradiționale românești* al lui R. Antonescu (2016, p. 418–419).

⁶⁸ La romani exista o zeiță a curățeniei și măturatului, *Deverra* (Kernbach 1989, p. 140); în spațiul slav, mătura din frunze și ramuri de stejar era un simbol al lui *Perun*, zeul cerului; în spațiul mitofolcloric românesc, mătura făcută din ramuri verzi de copac la anumite sărbători (*Arminden*, *Sf. Gheorghe*, *Sf. Ion* etc.) era conotată atât cu rol fecundant, cât și apotropaic. (A se vedea la Chevalier/Gheerbrant 2009, p. 578; Evseev 1994, p. 104).

⁶⁹ Se pare că prima referință culturală asupra folosirii măturii ca mijloc magic de locomoție de către vrăjitoare ar data din 1453, în timp ajungându-se chiar la anumite dansuri specifice executate în timpul ceremoniei de căsătorire... (Vezi Dundes 1996).

⁷⁰ Bârlea 1966, I, p. 381; Opreșan 2005, I, p. 62–63; Pop-Reteganul 1986, p. 215–216; Robea 1986, p. 154–155; Sandu Timoc 1988, p. 21–22; Sbierea 1971, p. 206–207 etc. Pentru prezența și dimensiunea tradițional-simbolică a *peștelui*, a se vedea Bârlea 1976, p. 285–289.

⁷¹ Evseev 1994, p. 138. Vezi și la Coman 1996, p. 166–167 (aici, mreana fiind considerată „*un alter ego al fetei «curate»*”); Taloș 2001, p. 101.

⁷² Chevalier/Gheerbrant 2009, p. 712–714 (pentru simbolistica universală a *peștelui*); Coman 1996, p. 165–167 (pentru valențele mitice și fabuloase ale peștelui de la nivelul eposului folcloric românesc – legende cu caracter etiologic, colinde, balade).

⁷³ Opreșan 2005, II, p. 167.

⁷⁴ Idem, 2006, V, p. 239.

calități fizice și intelectuale peste medie⁷⁵, ori o babă să rămână gravidă după ce înghite un bob de piper.⁷⁶

În ceea ce privește modelele mitic-semnificative care ar fi putut condiționa sau influența etosul folcloric, trebuie reliefată *dimensiunea operatorie* cu care gândirea tradițională a ales să reprezente (și să semnifice) o realitate culturală. Ținând cont de „patternul” culturii tradiționale românești, de caracter oral, în care adecvarea/innoirea etosului folcloric avea loc tot timpul (prin îmbogățirea, personalizarea și performarea repetată a basmelor)⁷⁷, preluarea unor modele mitice clasice a dus, în timp, la remodelarea funcțiilor deținute inițial de aceste miteme (conceperea și nașterea miraculoasă a unor eroi). Filtrarea axiologică a acestor basme fantastice se făcea în raport cu nevoile specifice de imaginare, reprezentare și semnificare ale auditoriului: omologarea unor eroi și fapte mitice era făcută doar în cadrul sau limita datelor *reale*. Sau, cum spunea Al. N. Cizek, „Tipul eroului epic exprimă maxima extravertireumană: **el nu există ca individualitate pentru sine, ci ca expresie a maximei cerințe de idealitate a societății**”⁷⁸.

În fine, reactualizarea hermeneutică a unor astfel de produse ale imaginarului tradițional (conceperea și nașterea miraculoasă a eroului de basm fantastic), mă obligă la o minimă teoretizare a comportamentului imaginativ manifestat de comunitatea tradițională, deopotrivă generatoare și consumatoare de basm fantastic. Complexitatea și complementaritatea scenariilor de imaginare care vehiculează, la nivelul basmului fantastic românesc, astfel de miteme vădesc comportamente culturale din cele mai interesante, două părându-mi-se importante pentru o viitoare fenomenologie a imaginarului de basm fantastic românesc.

Este de amintit, în primul rând și raportat la *memoria mitică* (→ **de lungă durată**) a mitologiilor clasice, că verosimilitatea arhetipală (recte, de tip mitic) a eroului, aici, în basmul fantastic românesc, nu pare a institui un *caracter memorabil* al faptelor acestuia. Structurarea discursului epic-eroic al fiecărui basm în parte reține și valorizează o serie de informații esențial-generale, arhetipale pe alocuri. Doar că este vorba, tot timpul, despre o memorie cultural-faptică **de scurtă durată**: chiar conceput și/sau născut în mod miraculos, după ce eroul de basm își îndeplinește dezideratul, oricare ar fi acela, evaluarea axiologică a faptelor, în ultimă instanță a destinului acestuia!, se încheie **la finele aceluia basm**. Or, în cazul mitologiei clasice, receptarea și perpetuarea faptelor de tip eroic își găsește ecoul și peste timp, în alte cadre culturale, cu alte nevoi, reprezentări, semnificații (a se vedea cazul lui Herakles, spre exemplu, care a devenit, în timp, un tipar/model mitic și pentru alte culturi, altele decât cea generatoare).

Apoi, pornind de la conținuturile imaginarului inserat în aceste basme, trebuie remarcată separarea evidentă dintre *mitic* și *fantastic* la nivelul discursului epic tradițional. Chiar dacă avem încă numeroase cazuri-mărturie ale unei posibile filiații cu mitologia clasică (cazurile de hierogamie; nașterea, botezarea și înzestrarea unor eroi de basm cu puteri, calități și arme peste media celor obișnuite, de către divinități canonice de prim rang precum Sfântul Petre, Dumnezeu!⁷⁹), este omniprezentă și de subliniat *experiența cotidianului* care condiționează sau impune un alt mod de a gândi și valoriza faptele de tip eroic ale eroului de basm fantastic.

⁷⁵ Hasdeu 2000, p. 228; Opreșan 2005, III, p. 113

⁷⁶ Biliu 1990, p. 480; Marian 1986, p. 8 (născut la o săptămână!); Pop-Reteganul 1986, p. 204, 232; Sbiera 2010, p. 119 etc.

⁷⁷ Totuși, potrivit unor autori adevărul prim al *mitului* rezidă în caracterul său oral: „Modul oral este modul natural cel mai uman cu puțință de impresie și de expresie; vocal, el ocupă timpul, sensibilizează urechea, conotează prezența emițătorului în raport cu receptorul mesajului; gestual, ocupă spațiul tridimensional, sensibilizează vederea... Stilul producerii mitice este fundamental oral.” (Lyotard 1979, p. 35, apud Wunenburger 2009, p. 88).

⁷⁸ Cizek 1976, p. 16.

⁷⁹ Am vorbit recent despre acest aspect într-un studiu dedicat *Mistagogiei botezului în basmul fantastic românesc* (Cioancă 2015d), dar și în altele (Cioancă 2016c; 2016d), motiv pentru care nu voi insista asupra acestor aspecte.

Filtrele axiologice tradiționale cern și păstrează cu precădere lucruri apropiate înțelegerii și sistemului moral al acestei comunități tradiționale de cultură orală. Sigur, există încă numeroase reprezentări, comportamente, acțiuni care sunt marcant-ontologice. Unele dintre ele încă se pot situa, prin profunzimea imaginarului și discursului adus în prim-plan (căutarea *Tinereții fără bătrânețe* și a *vieții fără de moarte*, spre exemplu) în zona miticului. Dar, într-un mod aproape eufimistic, cândva-cumva a avut loc o remodelare conceptual și funcțională a morfologiei și ontologiei acestui fond imaginar. Nu atât la nivelul social (*operatoriu*) al comunității, cât mai ales la nivelul cultural al (*imaginației*) acesteia.

Cu alte cuvinte, arhitecturarea simbolică este evidentă în basmele luate în discuție: valoarea ontologist-gnoseologică a traiectului mitic-eroic (călătoria lui Iason; muncile lui Herakles etc.), devine tot mai mult una psiho-funcțională, inteligibilă și, mai ales!, accesibilă și auditoriului de basm, nu doar celor mai buni, înzestrați fizic și caracteriologic ca în cazul *mitului*.

Referințe bibliografice

- Antonescu 2016 = Romulus Antonescu, *Dicționar de simboluri și credințe tradiționale românești*, Ediție digitală, cIMeC, 2016 (<http://cimec.ro/Etnografie/Antonescu-dictionar/Antonescu-Romulus-Dictionar-Simboluri-Credinte-Traditionale-Romanesti.pdf> – accesat la 28.08.2016).
- Barber 1993 = R. Barber, *King Arthur. Hero and Legend*, Woodbridge, Routledge, 1993.
- Bârlea 1966 = Ov. Bârlea, *Antologie de proză populară epică* (vol. I-III), Editura pentru Literatură, București, 1966.
- Bârlea 1976 = Ov. Bârlea, *Mică enciclopedie a poveștilor românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.
- Bilțiu 1990 = P. Bilțiu, *Poezii și povești populare din Țara Lăpușului*, Ed. Minerva, București, 1990.
- Boer et alii 1975 = D. Boer, M.V. Stănescu Arădanul, Șt. Cacoveanu, *Povești din Transilvania*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1975.
- Borbély 2001 = Șt. Borbély, *De la Herakles la Eulenspiegel. Eroicul*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001.
- Boutet 1992 = D. Boutet, *Charlemagne et Arthur, ou le Roi imaginaire*, Librairie Boutet, Paris, 1992.
- Caillois 2000 = R. Caillois, *Mitul și omul* (Trad. Lidia Simion), Editura Nemira, București, 2000.
- Candrea 1999 = I. A. Candrea, *Folclorul medical român comparat. Privire generală. Medicina magică* (Studiu introductiv de Lucia Berdan), Editura Polirom, Iași, [1944] 1999.
- Cătană 1984 = G. Cătană, *Basme, povești și balade*, Editura Facla, Timișoara, 1984.
- Căbulea 2004 = Cristina Căbulea, *Credințe și practici magico-religioase din zona Munților Apuseni*, în *Anuarul Institutului de Istorie „G. Bariț”, Seria Humanistica*, tom II, 2004, p. 211–222.
- Chevalier/Gheerbrant 2009 = J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere* (Trad. de Micaela Slăvescu, Laurențiu Zoicaș – coord.), Editura Polirom, Iași, 2009.
- Chivu 1988 = I. Chivu, *Basmul cu Soarele și Luna. Din basmele Spațiului și Timpului* (Antologie, prefață și bibliografie de I. Chivu), Editura Minerva, București, 1988.
- Cioancă 2013 = Costel Cioancă, *Spre o antropologie cosmică? Premise și fundamente ale*

- alegerii la nivelul basmului românesc, în *Arhivele Olteniei*, SN, nr. 27/2013, București, 2013, p. 357–366.
- Cioancă 2014a = Costel Cioancă, Interdicția de a privi în urmă în basmul românesc: imaginariile unei interdicții, în *Memoria Ethnologica*, nr. 50–51 (ianuarie-iunie 2014, An XIV), Baia Mare, 2014, p. 98–105.
- Cioancă 2014b = Costel Cioancă, Înfrângerea și/sau cucerirea corpului de neatins din basmul fantastic românesc, în *Studia Universitatis „Petru Maior”*, nr. 17/2014, Tg.-Mureș, 2014, p. 140–155.
- Cioancă 2015a = Costel Cioancă, Instituția tinereții în basmul fantastic românesc, în *Arhivele Olteniei*, SN, nr. 29, București, 2015, p. 382–412.
- Cioancă 2015b = Costel Cioancă, C., Motivul fecioarei războinice din basmul fantastic românesc, în *Memoria Ethnologica*, nr. 54–55, ianuarie – iunie 2015 (An XV), Baia Mare, 2015, p. 46–61.
- Cioancă 2015c = Costel Cioancă, Pentru o poetică a imaginarului: hainele femeiești din basmul fantastic românesc, în *Meridian Critic*, nr. 2/2015 (XXV), Suceava, 2015, p. 41–54.
- Cioancă 2015d = Costel Cioancă, Mistagogia botezului în basmul fantastic românesc, în *Terra Sebsv. Acta Mvsei Sabesiensis*, nr. 7, Sebeș, 2015, p. 663–683.
- Cioancă 2016 = Costel Cioancă, A schimba soarta sau a împlini destinul? (Consacrarea eroului de basm românesc ca erou), în *Museum. Studii și comunicări științifice*, XIV, 2016, Golești – Argeș, 2016 (sub tipar).
- Cioancă 2016b = Costel Cioancă, *Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc. (I) Ursul*, în *Arhivele Olteniei*, SN, nr. 30, 2016, București, 2016 (în curs de apariție).
- Cioancă 2016c = Costel Cioancă, The Intimacy symbols in the Romanian fairytale: Theoxenia, în *Myth, Symbol and Ritual: Elucidatory Paths to Fantastic Unreality*, Cambridge Scholars Publishing, 2016 (în curs de apariție).
- Cioancă 2016d = Costel Cioancă, Hermeneutica obiectelor magice din basmul fantastic românesc, în *Danubius*, XXXIII, 2015, Galați, 2016 (în curs de apariție).
- Cizek 1976 = Al. N. Cizek, *Eroi politici ai Antichității. Modele ideologice și literare*, Editura Univers, București, 1976.
- Coman 1988 = M. Coman, *Mitologie populară românească*, vol. I-II, Editura Minerva, București, 1988.
- Coman 1996 = M. Coman, *Bestiarul mitologic românesc*. Editura Fundației Culturale Române, București, 1996.
- Constantinescu 1979 = M. Constantinescu, *Triumful lui Făt-Frumos. O lectură comparată a basmului Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte*, Editura Albatros, București, 1979.
- Crețu 2010 = Gr. Crețu, *Basmă populare românești*, vol. I-II (Ediție îngrijită de I. Datcu, I. Stănculescu, Prefață de I. Datcu), Editura Saeculum I.O., București, 2010.
- Dundes 1996 = Alan Dundes, „Jumping the Broom”. On the origin and meaning of an African American Wedding Custom, în *The Journal of American Folklore*, 109 (433), 1996, p. 324–329.
- Evseev 1994 = I. Evseev, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Editura Amarcord, Timișoara, 1994.
- Furtună 1973 = D. Furtună, *Izvodiri din bătrâni. Basmе, legende, snoave, cântice bătrânești și plugușoare din Moldova*, Editura Minerva, București, 1973.
- Grabois 1992 = Ayreh Grabois, Un mythe fundamental de l’histoire de France au Moyen Âge: le „roi David”, précurseur du „roi très chrétien”, în *Revue Historique*, nr. 581, Paris, 1992, p. 11–31.
- Hasdeu 2000 = B.P. Hasdeu, *Literatură populară. Basmе populare românești* (Ediție

- îngrijită de Lia Stoica Vasilescu, Prefață de Ov. Bârlea), Editura Grai și Suflot – Cultura Națională, București, 2000.
- Ispirescu 1988 = P. Ispirescu, *Legende sau Basmele românilor* (Ediție îngrijită de Aristița Avramescu), vol. I-II, Editura Cartea Românească, București, [1882] 1988.
- Kernbach 1989 = V. Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.
- Le Goff 2004 = J. Le Goff, *Héros du Moyen Âge: le Saint et le Roi*, Gallimard – Quatro, Paris, 2004.
- Le Goff 2010 = J. Le Goff, *Eroi și minuni ale Evului Mediu* (Trad. Gabriela Șiclovian), Editura Cartier, Chișinău, 2010.
- Lyotard 1979 = J.-F. Lyotard, *La condition postmoderne. Rapport sur le savoir*, Les Éditions de Minuit, Paris, 1979.
- Marian 1986 = S.Fl.Marian, *Basme populare românești* (Ediție îngrijită și prefață P. Leu), Editura Minerva, București, 1986.
- Micu Moldovan 1987 = I. Micu Moldovan, *Povești populare din Transilvania, culese prin elevii școlilor din Blaj* (Ediție îngrijită de I. Cuceu și Maria Cucea, Prefață de Ov. Bârlea), Editura Minerva, București, 1987.
- Morar 1998 = Ecaterina Morar, *Fragilitatea umană în gândirea antropologică*, Editura All, București, 1998.
- Nijloveanu 1982 = I. Nijloveanu, *Folclor din Oltenia și Muntenia (VIII). Basme populare românești*, Editura Minerva, București, 1982.
- Noica 1978 = C-tin Noica, *Sentimentul românesc al finței*, Editura Eminescu, București, 1978.
- Oprișan 2005–2006 = I. Oprișan, *Basme fantastice românești*, vol. I-XI, Editura Vestala, București, 2005–2006.
- Pamfile 2010 = Tudor Pamfile, *Basme*, în vol. *Basmele românilor*, IX, Ed. Curtea Veche, București, [1976] 2010, p. 5–106.
- Pavelcu 1965 = V. Pavelcu, V., *Drama psihologiei*, Editura Științifică, București, 1965.
- Păun, Angelescu 1989 = O. Păun, S. Angelescu, *Basme, cântece bătrânești și doine*, Editura Minerva, București, 1989.
- Pompiliu 1967 = M. Pompiliu, *Literatură și limbă populară*, Editura pentru Literatură, București, 1967.
- Pop-Reteganul 1986 = I. Pop-Reteganul, *Povești ardelenesti. Basme, legende, snoave, tradiții și povestiri* (Ediție îngrijită și studiu introductiv de V. Netea), Editura Minerva, București [1888] 1986.
- Rank 2012 = O. Rank, *Mitul nașterii eroului. O interpretare psihologică a mitologiei* (Trad. Monica Medeleanu), Editura Herald, București, 2012.
- Robea 1986 = M.M Robea, *Folclor din Oltenia și Muntenia (IX). Basme populare românești*, Editura Minerva, București, 1986.
- Rollin 1973 = R. B. Rollin (editor), *Hero/Anti-Hero*, Webster Division McGraw-Hill Book Company, New York, 1973.
- Sandu Timoc 1988 = C. Sandu Timoc, *Povești populare românești*, Editura Minerva, București, 1988.
- Sbiera 1971 = I.G. Sbiera, *Povești și poezii populare românești*, Editura Minerva, București, [1886] 1971.
- Stăncescu 1980 = D. Stăncescu, *Basme culese din popor*, Editura Ion Creangă, București, [1892] 1980.
- Șerb 1967 = I. Șerb, *Făt-Frumos cu părul de aur. Basme populare românești*, vol. I-II (Ediție îngrijită de I. Șerb), Editura pentru Literatură, București, 1967.
- Șerban 2002 = Al. D. Șerban, *Nașterea, nunta, moartea la gorjeni. Credințe, mituri, tradiții*, Editura Scrisul Gorjean, Tg.-Jiu, 2002.

- Taloş 2001 = I. Taloş, *Gândirea magico-religioasă la români. Dicţionar* (Prefaţă de Cl. Lecouteux), Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2001.
- Vasiliu 1958 = Al. Vasiliu, *Poveşti*, Editura Tineretului, Bucureşti [1927] 1958.
- Wunenburger 2009 = J.-J. Wunenburger, *Imaginarul* (Trad. de D. Ciontescu-Samfireag, Ediţie îngrijită şi prefaţă de I. Buşe), Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2009.

POETIC REVERIE: PROCREATION AND MIRACULOUS BIRTH
OF THE HERO FROM ROMANIAN FAIRYTALE
(Abstract)

For a future phenomenology of the *body* from Romanian fantastic tale (like the one who is under publication), imaginative contents of the tales about the miraculous the conception and the birth of the hero, are very important. For, beyond the mental investment, it is noteworthy the symbolic investment of the traditional Romanian mentality in such a mythem`s: the biological infertility can be treated/corrected about magic. The significance and meaning (somewhere between *symbolic* and *functional*) granted of such mythical concepts, at the level of epic fairytale, with inherent ethnoiatry practices or folk magic given to solve the emerging problems, are the epistemic purposes of this study. From methodological perspective (hermeneutic-phenomenological), the major concern was to see if we are talking, in this elected mythem`s, about a *subject* or an *object* of the imagination of Romanian traditional mentality...

ETNOGRAFIE

ETHNOGRAPHY

SEMNIFICAȚIA MOTIVELOR ORNAMENTALE DE PE COSTUMUL POPULAR ROMÂNESC DIN BANAT

Carmen NEUMANN

Muzeul Județean de Etnografie și al
Regimentului de Graniță Caransebeș

De la începuturi oamenii s-au împodobit pe ei, îmbrăcăminte, casa în care locuiau, uneltele pe care le foloseau cu semne variate ce s-au constituit, cu timpul, într-un limbaj înțeles de cei din jur. Pe fondul alb se detașează motivele ornamentale dispuse după regulile de bază ale ornamenticii populare: repetiția, simetria, alternanța și dinamica mișcării.

Stăpânind legile contrastului și ale armoniei, vădind un gust al echilibrului clasic, creația populară știe să asigure unitatea compozițională a costumului, realizând acorduri cromatice deosebit de rafinate, cu un minim de mijloace de expresie. Acest aspect este subliniat de Tancred Bănățeanu: „Pe un străvechi substrat purtând firul continuității istorice și al unității etnice, poporul român a creat, de-a lungul secolelor, o artă populară cu o ornamentică specifică, îmbogățită treptat atât printr-un proces firesc de creștere și diferențiere interioară, cât și prin contactul cu arta altor popoare”¹.

Originea și evoluția elementelor decorative ale costumului popular este o problemă care interesează în aceeași măsură istoria artei și etnografia.²

În creația populară, unde numele meșterilor în mare parte rămâne necunoscut, motivele ornamentale s-au șlefuit și selectat pe parcursul secolelor și mileniilor, devenind un tezaur și etalon al creației colective. Decorul întotdeauna este organic legat de funcția obiectelor, materia primă și tehnica în care sînt lucrate, variind în raport cu iscusința și starea socială a creatorului, etapa istorică de dezvoltare a societății, cu așezarea geografică și structura demografică a populației uneori în ornamente își găsesc expresia simboluri sacre ce se transmit din generație în generație și au legătură cu vechile simboluri ale poporului.

Astfel, ornamentica populară prezintă un document etnografic de importanță majoră asemănătoare graiului, muzicii, folclorului servind ca un mijloc de comunicare între generații. Pînă în prezent au ajuns numeroase forme decorative, care mărturisesc înțelegerea frumosului, însemnătatea lor ca „semne” cu anumite sensuri, simboluri ale unor credințe, legende sau mituri străvechi, care au fost îmbogățite cu multiple variante, pierzînd înțelesul inițial și obținînd noi conținuturi.

Încărcătura plină de semnificații a fiecărui semn a făcut posibilă repetarea imaginilor, căci nu semnul în sine prezenta importanță, ci convingerile spirituale care erau reprezentate prin simbol. Nu sunt simple desene cusute pe pânză, ci adevărate simboluri magice, menite să îi poarte noroc celei care urma să îmbrace costumul, să îl apere de ghinion și de rău.

¹ Banateanu 1985, p. 258

² Turcuș 1981, p. 58.

Privind la ornamente prin prisma semantică, a conținutului lor deosebim ornamente geometrice sau abstractizate, concrete sau realiste și simbolice, mitologice, religioase, emblematice. Unele dintre motivele ornamentale sînt comune ornamenticii multor popoare. Dintre acestea menționăm motivul care *simbolizează soarele, arborele vieții, apa, coarnele berbecului, vîrtelnița*.

O multitudine de motive și compoziții ornamentale interesante ne oferă broderia de pe costumele populare românești din Banat, a căror forme ornamentale pe parcursul istoriei au suferit mari schimbări, determinate de influențe externe, gusturi estetice urbane, ale modei și dezvoltării intense a industriei.

Gândurile colorate” înfrumusețate de o fantezie nemărginită, desene pe care le întâlnim pe costumele populare românești, au o anumită însemnătate, un ritm, un echilibru, o armonie. După Franz Sales Mezer, termenul de decorație desemnează „procesul de aplicare a variate elemente pentru înfrumusețarea unor obiecte”³. Și Tancred Bănățeanu atrage atenția asupra regroupării motivelor în funcție de anumite criterii: ornamente geometrice sau geometrizzante, naturaliste sau liber desenate, fitomorfe, fiziomorfe, antropomorfice, zoomorfe, avimorfice, cosmice.

În termenii autorului motivele formează „un tot unitar între semnul grafic și conținutul său constituie un orizont propriu, o concepție de viață și estetică, obiectivată, materializată, transpusă în forme și mijloace artistice diferite, specifice și adecvate obiectului respectiv, funcției sale, categoriei, tehnicii și materiei prime. Căci ornamentul este și semn și limbaj (grafie și idee) mai mult decît notațiile muzicale, fiind un semnal și o semnificație culturală”⁴.

Cuvîntul ornament nu spune nimic țărăncii din Banatul de munte care au adoptat prin tradiție o terminologie specifică zonei. Pentru această noțiune s-au alți termeni sinonimi ca *formă, pui, scris..* Specifice Banatului sunt broderiile cu fir de mătase pe catifea, de o finețe extraordinară. Femeile erau sărace, dar nu acceptau să fie cu nimic mai prejos decît contesele, așa că pe cătrînțele lor cu motive tradiționale au început să brodeze elemente decorative noi. Le coseau din fire de mătase și spuneau, cu mîndrie, că le-au pictat cu acul.

Paul Petrescu consideră că două sunt componentele de bază ale ornamentelor geometrice tot mai complicate care apar în arta populară românească: linia și cercul. Linia combinată cu cercul a dat posibilitatea de obținere a unor compoziții ornamentale din ce în ce mai complicate.⁵

Liniile care fac parte din elementele ornamentale abstracte, drepte simbolizează calea dreaptă în viață, ascensiunea socială și mărirea, linia dreaptă orizontală creează impresia de calm, static, se identifică cu moartea, cu oglinda apelor; cu pămîntul orizontal. În antiteză cu linia verticală care reprezintă viața, axis mundi planul spiritual și fantezia imaginativă, linia orizontală reprezintă lumea temporară și gîndirea rațională.

Linia ondulată în arta populară românească apare ca ornament pe toate categoriile de obiecte sub forma meandrului care, de fapt, este realizat din jumătăți de circumferințe ale cercului legate între ele. Meandrul poate avea bucle largi și în acest caz în interiorul fiecărei bucle apare un alt ornament sau bucle strânse și atunci rămîne un ornamet de sine stătător. De multe ori linia ondulată este dublată de o linie formată din puncte independente.

„O nesfârșită varietate de motive decorative este obținută prin combinarea liniilor drepte, conducând la sisteme de striaii paralele orizontale, verticale, oblice, la X-uri de diverse consistențe (din încrucișarea a două linii simple, a două sau mai multe linii paralele, din închiderea X-ului la unul din capete), la romburi și cruci”⁶.

³ Meyer 1988, p. 27.

⁴ Banateanu 1985, p. 264.

⁵ Petrescu 1976, p. 39.

⁶ Petrescu, 1976, p. 32.

În arta populară, linia poate fi întâlnită de-a lungul tuturor epocilor istorice până în prezent. Cu ajutorul ei artiștii anonimi au creat o multitudine de ornamente cu semnificații deosebite. Cu ajutorul a două linii verticale pe care se articulează linii așezate oblic se poate desena, de exemplu un copac, pomul vietii. *În cadrul multor civilizații, viața omului a fost adesea asociată cu viața unui arbore. Ambii cresc dintr-o sămânță, au nevoie de timp, hrană adecvată, soare, apă, foc și pământ. La fel ca și arborii, sunt unii oameni care dau roade bune, iar unii nu dau roade deloc. Unii lasă roade foarte amare iar alții lasă roade otrăvitoare. Și unii și alții ajung în același putregai al istoriei. Cât privește funcția lor decorativă și locul în câmpul ornamental, sunt situate la marginea elementului de costum.*

Pătratul simbolizează „pământul, universul, „semnificațiile simbolice ale numărului, legate de cele ale pătratului și ale crucii sugerează că omul poate fanda în planul orizontal, dar și în cel vertical și amintesc că există doar: patru puncte cardinale, patru anotimpuri, patru stihii, patru fluvii edenice, patru evangheliști biblici acceptați de Biserică etc.”⁷.

Pe teritoriul țării noastre cercul apare ca decor pe diferite obiecte încă din neolitic. În arta populară din zonele etnografice din Banat apare pe obiecte aparținând tuturor domeniilor artei populare.

Triunghiul un ornament des întâlnit pe costumul popular, este un simbol al focului, al gândirii, al sentimentului. Dacă acesta este cu varful în sus focalizează energia în aceea direcție, ascendent, fiind totodată un simbol masculin. Triunghiul cu varful în jos semnifică manifestarea în materie și este un simbol feminin. Triunghiul echilateral simbolizează omul echilibrat.

Zig-zagul este perceput ca o reprezentare a fulgerului, Nicolae Dunăre îl pune în rândul ornamentelor cosmomorfe, denumindu-l „călița ocolită”⁸. calea rătăcită numită și calea robilor reprezintă cea mai adecvată figurare a drumului, a voinței umane de a-și apropia universul, un drum în propria realitate sufletească și în propria istorie. Prin urmare, conchidem că liniile au fost generate de starea și de natura diversă a apelor, fie de râu, de munte sau de șes, de lac sau de mare.

Motivele skeomorfe sunt o altă grupă de ornamente care amintesc unelele casnice, furca, furcă cu ochi, furculița, pieptenele, grebla, cârlig, zală „*jumătate de șitură*», bețe, alte motive redat geometric care au generat motivul coarnele berbecului și apar în câmpul cusăturilor fie separat, fie în combinație cu alte motive.

Foarte des întâlnite pe iile românești sunt motivele inspirate de natură, care redau lumea vegetală. Repertoriul decorațiunilor fitiforme sunt alcătuite din frunze ca: frunza de viță de vie, frunza de casta, frunza de stejar. Florile cel mai des întâlnite ca: laleaua, garoafa, floarea de salcâm, floarea soarelui, crinul, margareta. Frunza de vițadevie și ciorchinii de struguri, vorbesc despre îndeletnicirea oamenilor din zonă, dar și despre belșug și abundență. Frunzele verzi sau florile colorate sunt simbol al prosperității și al prosperității și sunt purtate cu drag atât de fete, cât și de femeile mature, mame sau bunici.

Trifoiul cu patru foi este un model rar, ce simbolizează și atrage norocul în viață, iar trandafirul, laleaua, floarea de crin sau de cireș se numără printre motivele florale preferate de cusătorese. Bluzele tradiționale românești culese din regiunile muntoase au adesea brodate elemente naturale specifice acestei zone, cum ar fi conurile brad, în timp ce pe iile purtate în zone de câmpie observăm elemente de tip agrar, legate de recoltă (spicul de grâu, porumbul).

Finețea punctului ce caracterizează ornamentica românească reflectă, după cum remarcă P.Petrescu și C.Irimia întâlnirea tradiției noastre populare, cu cea a renumitelor broderii de

⁷ Rachișan, 2010, p. 150.

⁸ Dunăre 1979, p. 81.

factură bizantină și orientală practică timp de secole în ornamentica medievală⁹ Privind astfel lucrurile putem afirma că el este centrul simetriei emanând aceleași lucruri în toate direcțiile. Nicolae Dunăre consideră că, alături de linie, punctul face parte dintre cele mai vechi elemente ornamentale comune artei populare românești și specifice altor popoare.¹⁰

Ca simbol cosmomorf, steaua ocupă un loc important în simbolistica astrală a tuturor popoarelor, fiind ochii cerului, fiii lunii și soarelui, simboluri ale destinului individual. În mentalitatea tradițională steaua întruchipează concepția populară, după care orice om are o stea, care atunci când moare, cade pe pământ. Individual, steaua este ornament astral, dar alături de cruce devine simbol al creștinătății.

Bogăția faunistică a Banatului montan a lăsat urme în ornamentica populară prin ornamentele zoomorfe. Ca urmare a unei vieți pastorale intense în această zonă muntoasă pe costum putem vedea adesea cusut coarnele berbecului, *poate unul din cele mai vechi motive din ornamentica textilelor populare românești de păa ambele versante ale carpaților Meridionali*¹¹.

Coarnele de berbec cu forma lor spiralată sunt unul dintre cele mai vechi elemente de ornamentică, pline de semnificații puternice. În majoritatea culturilor și religiilor, berbecul este o prezență notabilă. În primul rând, berbecul înseamnă început. El merge în fruntea turmei, are energia de a lansa idei, proiecte, acțiuni, pe care de cele mai multe ori nu le duce la capăt. El este adesea asociat cu forța naturii. Alte motive animaliere sunt ghiara, coada rândunicii și fluturele.

Motivele populare cusute pe piepți, cruciulița care apără de rele, de deochi, de vrăji și de ură, rombul, floarea, soarele, toate aduc armonie, bucurie și împăcare în sufletul celui care ține pe el cămeșa ori ia. Crucea este brodată, cusută, țesută, Este veche de când lumea și o întâlnim peste tot.

Bibliografie:

Bănățeanu 1985	Tancred Bănățeanu, <i>Prolegomene la o teorie a esteticii artei populare</i> , București, Editura Minerva, 1985.
Dunăre 1979	Nicolae Dunăre, <i>Ornamentica tradițională comparată</i> , București, Editura Meridiane, 1979.
Meyer 1988	Sales Franz Meyer, <i>Ornamente, o gramatică a formelor decorative</i> , București, Editura Meridiane, 1988.
Petrescu 1967	Paul Petrescu, <i>Creația plastică țărănească</i> , București, Editura Meridiane, 1967.
Răchișan 2010	Delia Răchișan, <i>O etnologie a jocului în cultura tradițională românească. Jocurile de copii</i> . București, Editura Detectiv-Moroșan, 2010
Turcuș 1981 A	urel Turcuș, <i>Analele Banatului, Etnografie</i> , vol I, Timișoara, 1981

THE MEANING OF ORNAMENTAL MOTIF ON
ROMANIAN FOLK COSTUME FROM BANAT
(Summary)

Traditional fabrics and costumes represent one of most valuables artistic heritages. Admired for their exquisite colorus, with closely associated tinges, and for the expressiveness of the decorative motifs, the Banat folk costumes have become today the messengers of Romanian cultural values around the word.

⁹ Petrescu 1967, p. 12.
¹⁰ Dunăre 1979, p. 81.
¹¹ Dunăre 1968, p. 173.

Fig. 1 – Costum popular femeiesc zona etnografică Valea Timișului, catrință (M.C. Nr. inv. 43816) și laibăr din catifea, (M.C. Nr. inv.43818) motive ornamentale, linia ondulată, meandrul format din semicercuri în interiorul cărora se afla ornamentul zale, ornamente fitoforme, spic de garâu, flori și frunze mari. Ciupagul (M.C. Nr. inv 43814) și poalele (M.C. Nr. inv. 43815) sunt ornamentate cu motive florale în buchet și ghirlande.

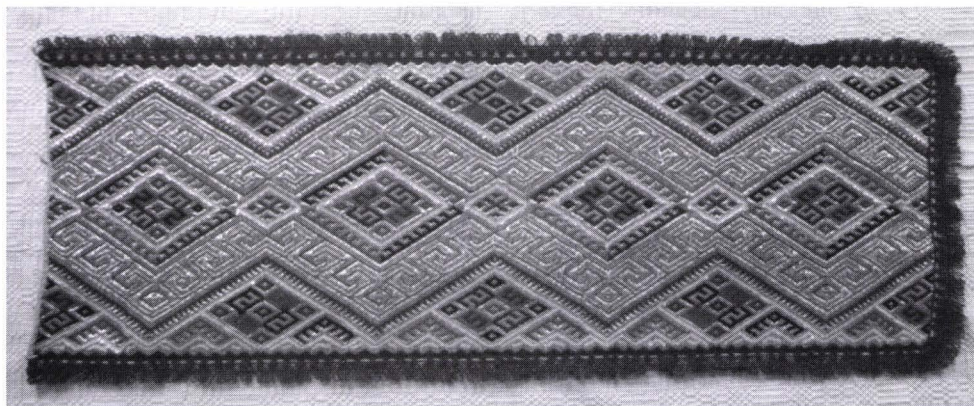

Fig. 2 – Catrință (M.C. Nr. inv. 3612),decor policrom amplasat pe toată suprafața cu casete colorate, element decorativ principal rombul,încadrat de ornamente ca, zale, grebla, coarnele berbecului, calea rătăcită, crucea în X și dinții de lup.

Fig. 3 – Costum popular femeiesc zona etnografică Valea Almăjului, compus din ciupag (M.C. Nr. inv. 17456), poale (M.C. Nr. inv.17453), cătrînță (M.C. Nr. Inv. 6758), brâu (M.C. Nr. Inv. 3660) ornamente florale, decor geometric, pătrate, romburi, linii în zig-zag, crucea dreaptă.

Fig. 4 – Opreg (M.C. Nr. inv. 5139) zona etnografică Valea Timișului
ornament decorativ principal coarnele berbecului.

IMAGINEA SOARELUI DE PE OBIECTELE DIN LEMN DIN COLECȚIA MUZEULUI DE ETNOGRAFIE ȘI AL REGIMENTULUI DE GRANIȚĂ CARANSEBEȘ

Florina Fara

Muzeul Județean de Etnografie
și al Regimentului de Graniță Caransebeș

Industria lemnului e desigur cea mai răspândită dintre toate, la orice popor, deoarece acest material e cel mai îmbelșugat și cel mai lesnicios în determinarea formelor de obiecte necesare omului.

Cantitativ, lemnul s-a lucrat întotdeauna deopotrivă de gospodari, aceleași trebuințe fiind în toate timpurile. Variația acestei industrii constă în chipurile de lucru, în artă, consecința inversiunilor de instrumente și a spiritului practic.

Istoricul de artă Al. Tzigara Samurcaș, autorul unui valoros studiu *Izvoade de creștături ale țăranului român 1928*¹, amintește că Homer aduce mărturie despre arta încrustării cu motive geometrice pe armele și scuturile dacice. Mărturii indirecte despre ornamentica lemnului ne oferă și ceramica neolitică, descoperită pe teritoriul țării noastre, unde se întâlnesc ornamente ca romb, soarele, linia, zig-zag, dinte de lup. Frecvența mare a unor asemenea motive pe obiectele de lemn, cum sunt furcile de tors, constituie o dovadă a vechimii acestui meșteșug.

În dragostea lui pentru frumos, țăranul bănățean împodobește obiectele de lemn într-o perfectă armonie cu destinația lor. Această legătură organică și cea practică se oglindește în faptul că anumite genuri și categorii de obiecte sunt mai bogat ornamentate, în decorul lor predominând anumite motive, precum și prin faptul că suprafețele decorate sunt condiționate de funcția obiectului respectiv.²

Gama obiectelor cu caracter utilitar artistic făurite din lemn și folosite este și azi atât de cuprinzătoare, încât se poate vorbi de o adevărată artă a meșteșugurilor lucrului în lemn.³

Prin arta oamenilor și-au comunicat idei și sentimente, și-au împărtășit gânduri și experiențe, suferințe și satisfacții, s-au simțit uniți și solidari în strădaniile continue de înfrumusețare și preschimbare a vieții. Ca modalitate principală de comunicare și înțelegere între oameni, ca limbaj specific de exprimare și influențare umană, arta traduce pe planul unei înalte spiritualități, nevoia individului de a se mărturisi, de a face cunoscut celorlalți ceea ce simte, ceea ce gândește, ceea ce vrea și aspiră în partea cea mai de seamă a firii sale. Se realizează de la obiecte mici, mărunte, de uz personal, ustensile casnice și unelte de muncă, până la obiecte mari de interior sau la construcții. Unele din ele au pe lângă calități utilitare și calități artistice.

¹ Samurcaș 1928, p. 11

² Zederciuc/Stoica 1979, p. 6.

³ Petrescu 1976, p. 56.

În prelucrarea lemnului au atins o mare măiestrie și în ceea ce privește ornamentarea obiectelor de uz. Tehnicile de ornamentare mai răspândite la români sunt: crestarea, incizie și pirogravarea. Motivul ornamental dominant este cel geometric. Se pirogravau multe obiecte meșteșugărești de la piese mici de uz personal pînă la obiecte mari, folosite în gospodărie. Excepționale realizări sunt cunoscute în domeniul arhitecturii în lemn.

Bogata experiență multimilenară, la care se adaugă bogăția expresivă artistică realizată de meșteșugarii români în prelucrarea lemnului constituie o reală bază și în același timp, o sursă de inspirație pentru crearea de noi valori contemporane în acest domeniu.

Peisajul cosmic și prezențele astrale sunt inseparabile miturilor fundamentale ale întâlnirii dintre planul terestru și cel celest.

Traspunerea naturii în arta populară nu se face pe calea directă model – copie, ci prin reflectarea diferitelor elemente în conștiința creatorului popular care le modelează potrivit concepției sale despre frumos și potrivit înțelegerii sale despre esența și fenomenele lumii, precum și conform cu interesele sale practice de a se sluji de forțele naturii

Simbolul solar în arta populară ne este un element abstract și cu atât mai puțin element mistic. Dimpotrivă, această simbolistică este strâns legată de viață, de practică, de agricultori și de crescătorii de vite, care în activitatea lor economică se bazează pe cea mai puternică și dătătoare de roade, forța naturii, căldura soarelui. Simbolul soarelui a devenit emblema binelui și a păstrat pînă azi numeroase supravețuiri magice, considerat în acele vremuri acest simbol ca talisman, „obereg”... Firește că imaginea soarelui, intrată în componența diferitelor simboluri, înbrăcă și certe funcții magice, păstrându-și în același timp și conținutul realist.

Sensurile magice ale imaginii s-au pierdut cu timpul: numai semnele și compoziția lor s-au păstrat și s-au dezvoltat în arta populară ca elemente ornamentale care-și au corespondent în aspecte reale ale naturii.⁴

În cadrul reprezentării „astrului solar” se depășește granița dintre rozetă și cerc prin îmbinarea acestora, reprezentarea rozetei prin cercul cu șase raze. Soarele, izvor al luminii, al căldurii și al vieții, cel fără de care nimic nu ar exista, se afla la cea mai mare cumpănă a sa.

Sensurile magice ale imaginii s-au pierdut cu timpul: numai semnele și compoziția lor s-au păstrat și s-au dezvoltat în arta populară ca elemente ornamentale care-și au corespondent în aspecte reale ale naturii.⁵

Semne solare însoțesc și reprezentările calului care se leagă însă și de apă. Legătura se face prin credința străveche că discul solar purtat pe car e tras de cai în timpul zilei, iar noaptea continuă drumul sub apă. Cu adevărat revoluționară este instituirea treptată a simbolului solar – prin care se adoră cerul, focul, lumina, diurnul, raționalul, bărbatul.

În mod obișnuit, cea mai simplă formă a rozetei este de natură să satisfacă, singură, programul solar al reprezentării. Granițele între rozetă și cerc, între realitatea hexadimensională și cea potențială, par să se fi șters demult, dar caligramele primordialele eforturi cognitive sînt produse, în continuare, de inerțiile memoriei secrete a creației. Și cînd apar singure, și cînd conviețuiesc în decorul unui obiect, rozeta și cercul – altfel zis, cercul cu șase sau mai multe raze și cel cu patru raze – se confundă de cele mai multe ori, acoperind practic aceeași arie simbolică.

Lemnul prin semnificația sa religioasă, a fost și va continua să fie un material de bază în crearea de obiecte de artă valoroase. Datorită varietăților de esență a formelor pe care le ia în ciclul vegetative, a bogăției și frumuseții corolare, lemnul capătă valori ezistențiale și spiritual-religioase, fiind creatul prin prisma realității simbolice.

⁴ Petrescu 1971, p. 11.

⁵ Petrescu 1971, p. 11.

Bibliografie:

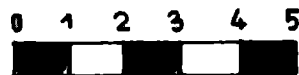
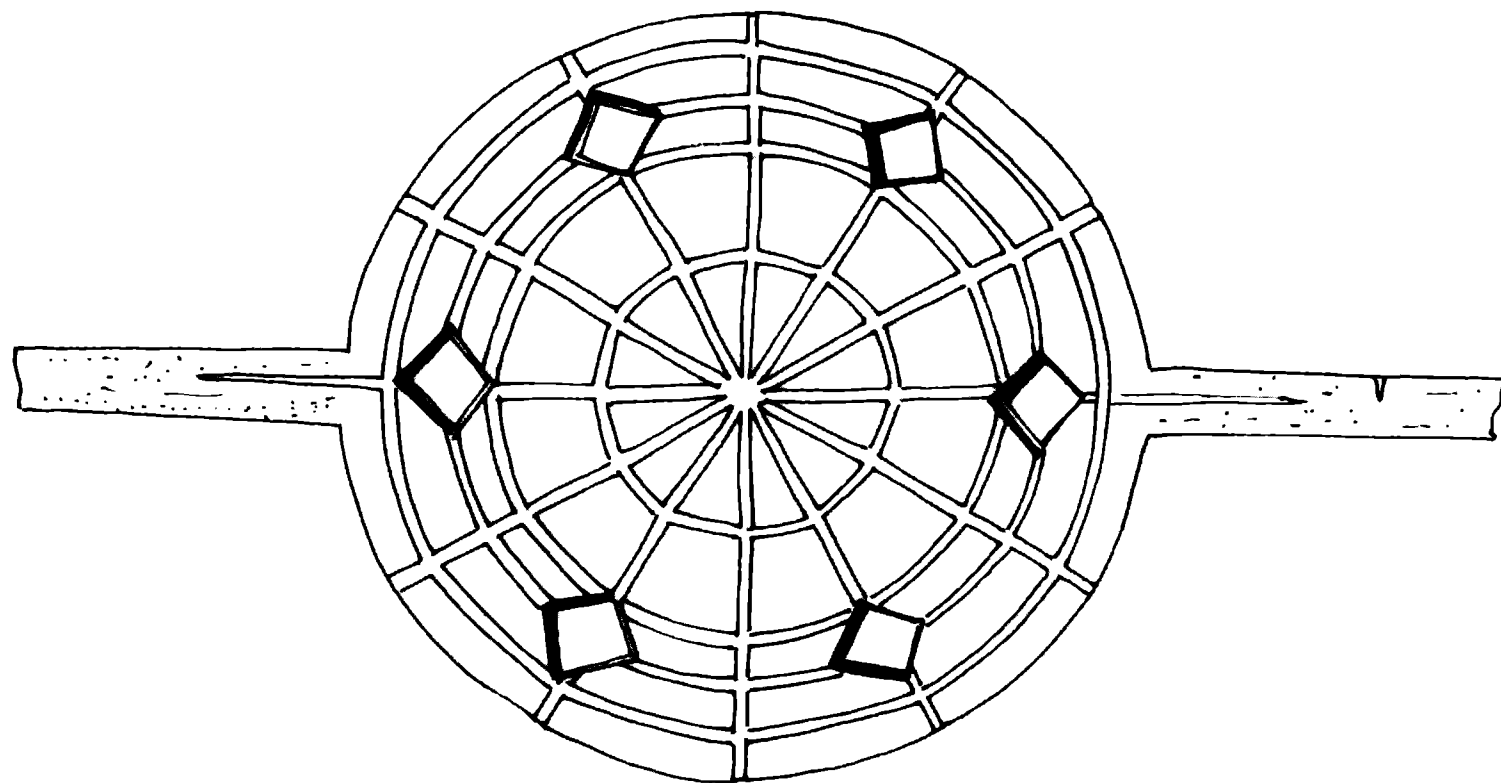
- Petrescu 1971 Paul Petrescu, *Motive decorative célèbres*, București, Editura Meridiane, 1971.
- Petrescu 1976 Paul Petrescu, *Creația plastică țărănească*, București, Editura Meridiane, 1976.
- Samurcaș 1928 Al. Tzigara Samurcaș, *Izvoade de crescături ale țăranului roman*, București, Editura Ateliere grafice SOCEC & CO, 1928.
- Zederciuc / Stoica 1979 Boris Zederciuc / Georgeta Stoica, *Crestături în lemn în arta populară românească*, București, Editat de Revista Transilvania, 1979.

THE IMAGE OF THE SUN ON THE WOODEN OBJECTES IN THE COLLECTION OF THE COUNTY MUSEUM OF ETHNOGHRAPY AND BORDER REGIMEN CARANSEBES (Summary)

In his love beauty, the Banat peasant adorns wooden objects in perfect harmony with their destination. This organic and practical connection is mirrored in the fact that certain genres and categories of objects are richly ornamented, in their décor predominant certain reasons, such as And in that the decorated surfaces are conditioned by the function of the object. In woodworking they have reached a great deal of craftsmanship in the field of ornamentation of the objects of use. The more ornamental techniques of the Romanians are: crest, incision and pirogravation. The dominant ornamental motif is the geometric one. Many craftwork objects from small pieces of personal use to large objects used in the household were pirating. Exceptional achievements are known in the field of wood architecture.

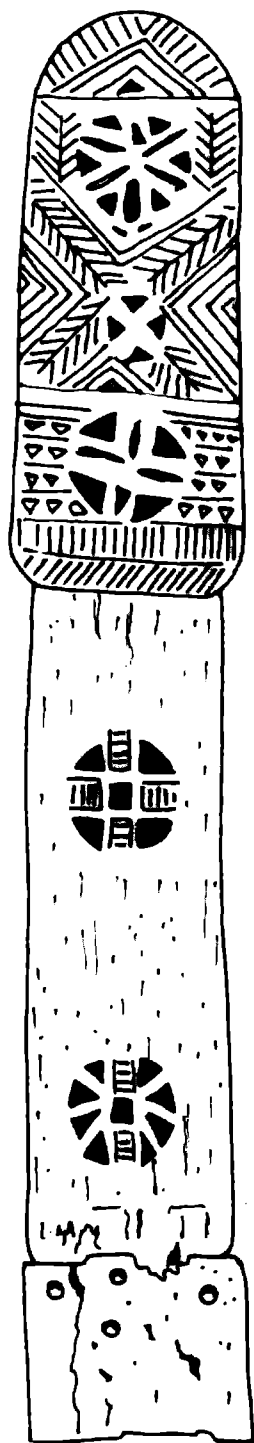
Wood through its religious significance has been and will continue to be a basic material in the creation of valuable art objects. Due to the variety of essences of the forms he takes in the vegetative cycle, the richness and beauty of the corolla, the wood acquires epistematic and spiritual – religious values, defining the creator in terms of symbolic reality.

The peasant's wood – faced objects were few in number, never purely inorganic, impersonal decorative. He had at his disposal the living thing of his hands, which grew the matter by enticing it with effort and suffering.

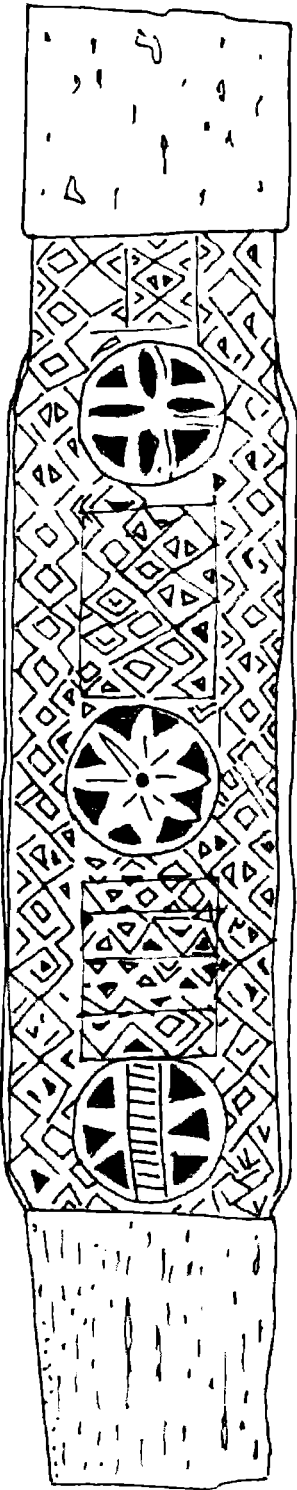
877

Pl. I – Grădinari, jud. Caraș-Severin, Furcă cu roată, M.C. , Nr. Inv. 7228

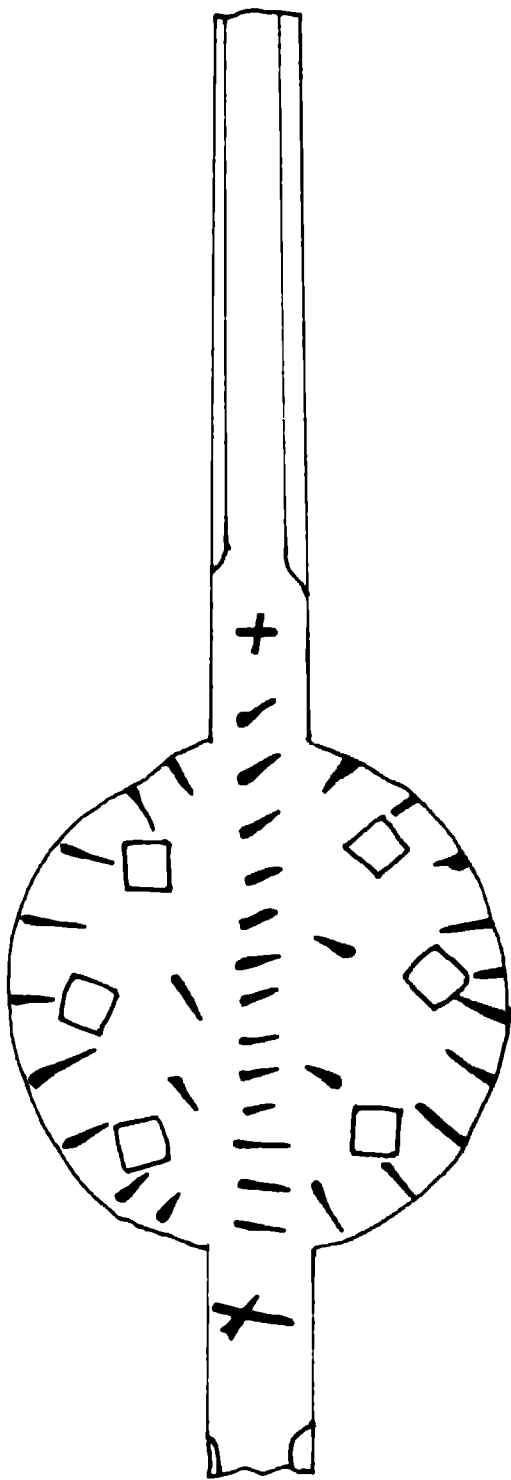
0 1 2 3 4 5

314

314

Pl. III - Clocotici, Jud. Caraş-Severin, Furcă executată la strung, M.C., Nr. Inv. 7218

7228

PL. IV – Potoc, Jud. Caraș-Severin, Furcă cu roată, M:C., Nr. Inv. 7214

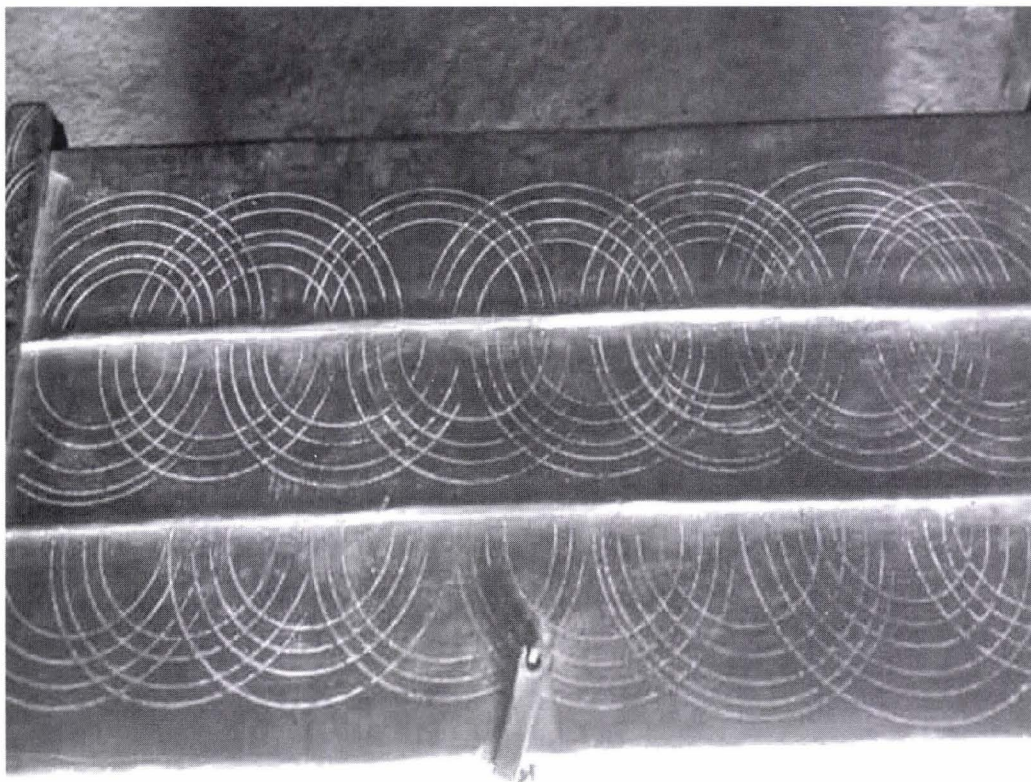

Fig. 1 – Capac ladă de zestre

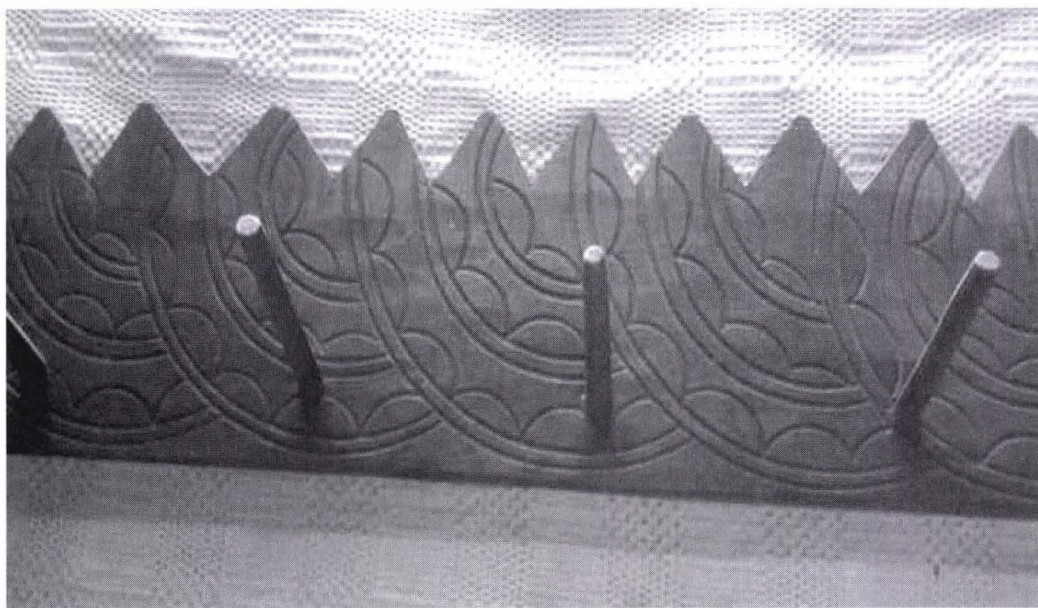

Fig. 2 – Cuier

Fig. 3 – Dulăpior de bucătărie

Fig. 4 – Furcă de tors

CRONICA

THE CHRONICLE

PUBLICAȚII, COMUNICĂRI ȘI EXPOZIȚII

Expoziții organizate de Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță Caransebeș

Cărți (reviste, cataloage):

1. **Adrian Ardeț** (redactor responsabil), Buletinul Științific: *Acta Musei Caransebesiensis, Tibiscum*, S. N. Nr. 6/2016, Editura Mega, Cluj – Napoca.
2. *Revista Valea Almăjului*, Editura Hoffmann S. R. L., Caracal, 2016.

Articole publicate:

1. **Adrian Ardeț, Dimitrie Pavel Negrei**, Considerații asupra unui vas ritual de epoca bronzului, în *Acta Musei Caransebesiensis – Tibiscum*, S.N., nr. 6/2016.
2. **Adrian Ardeț, Lucia Carmen Ardeț, Dimitrie Pavel Negrei, Iulian Leonti**, Cercetările arheologice de la clădirile XIII și XIV de la Tibiscum – Jupa, în *Acta Musei Caransebesiensis – Tibiscum*, S.N., nr. 6/2016.
3. **Adrian Ardeț, Lucia Carmen Ardeț, Lavinia Grumeza, Dimitrie Pavel Negrei, Doina Benea, Mariana Crînguș, Simona Daniela Glicheria Regep, Atalia Ștefănescu, Ioan Călin Timoc**, Jupa, Mun. Caransebeș, jud. Caraș-Severin Punct: Cetate în Cronica cercetărilor arheologice din România, Campania 2015, Târgu-Jiu 2016.
4. **Adrian Ardeț, Lavinia Grumeza, Dimitrie Pavel Negrei**, Oraș Băile Herculane, jud. Caraș-Severin – Situl arheologic din epoca romană de la Băile Herculane – Zona Casino, Parc Central Punct: Strada Cerna în Cronica cercetărilor arheologice din Romania, Campania 2015
5. **Carmen Neumann**, Semnificații ale motivelor decorative de pe costumul popular românesc din Banat, în *Acta Musei Caransebesiensis – Tibiscum*, S.N., nr. 6/2016.
6. **Florina Fara**, Aspecte ale nunții tradiționale din localitatea Valea-Timișului în Memoria Satului Românesc în *Anuarul Muzeului Satului Bănățean Timișoara*.
7. **Florina Fara**, Obiceiuri și tradiții de Sfântul Ilie (localitatea Valea-Timișului), în *Revista Nedeia*, sub tipar
8. **Florina Fara**, *Portul popular cu cătrînță din zonele etnografice ale Județului Caraș- Severin*, în *Revista Drobeta – Etnografie*, Nr. XXVI/2016.
9. **Florina Fara**, Imagini ale soarelui în arta populară a Banatului, în *Acta Musei Caransebesiensis – Tibiscum*, S. N. Nr. 6/ 2016.
10. **Iulian Leonti, Recenzie: Adela Kovács**, *Temple, sanctuare, altare în Neoliticul și Epoca Cuprului din sud – estul Europei*, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2016, 385 p.
11. **Michael D. Glascock, Alex W. Barker, Sanda Băcueț Crișan, Florin Drașovean, Mihai Gligor, Dimitrie Negrei** – *Sourcing Obsidian Artifacts from Archaeological Sites in Central and Western Romania by X-ray Fluorescence (I)*, în *Analele Banatului*, SN XXIV, Timișoara 2016.

12. **Carmen Neumann**, Furca de tors din colecția de artă populară în lemn a Muzeului Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță Caransebeș, în Memoria Satului Românesc, Anuarul Muzeului Satului Bănățean Timișoara
13. **Carmen Neumann**, Cântecele Zorilor, în revista *Nedeia*, sub tipar.
14. **Carmen Neumann**, Costumul popular românesc din colecția de artă populară a Muzeului Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță Caransebeș, în *Revista Drobeta – Etnografie*, Nr. XXVI/2016

Expoziții organizate de Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță Caransebeș

1. 29 ianuarie 2016 ***Carnavalul la români*** (Expoziție de măști tradiționale al cărei scop a fost promovarea obiceiurilor tradiționale românești).

Coordonator: Nicoleta Matei

2. 18 aprilie 2016 – ***Eros și sexualitatea în Dacia Romană*** (Expoziție itinerantă realizată în colaborare cu Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj-Napoca, Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău, Muzeul Orășenesc Turda, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, Muzeul Olteniei Craiova, Muzeul Regiunii Porților de Fier Drobeta Turnu Severin, Muzeul Banatului Timișoara și Complexul Muzeal Bistrița Năsăud)

Coordonator: Adrian Ardeț

3. 21 mai – ***Istoria Graniței Militare Bănățene*** (Expoziție realizată în colaborare cu Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Caraș – Severin)

Coordonator: Bogdana Negrei

4. 16 iunie 2016 – ***Vara cu cireșe la urechi*** (Expoziție realizată în colaborare cu Școala Populară de Artă și Meserii „Ion Românu” Reșița și a cuprins lucrări ale elevilor pentru promovarea tinerelor talente și consolidarea legăturii dintre muzeu și școală).

Coordonator: Bogdana Negrei

5. Iulie – septembrie ***Complexului arheologic roman în aer liber de la Tibiscum*** (Expoziție în aer liber care prin care s-a oferit vizitatorilor tur ghidat în castrul și în municipiul orașului roman Tibiscum).

Coordonatori: Dimitrie Negrei și Iulian Leonti

6. Iunie – septembrie ***Villa Romana de la Zăvo*** (Expoziție în aer care a dat ocazia vizitatorilor să cunoască elemente ale civilizației romane).

Coordonatori: Dimitrie Negrei și Iulian Leonti

7. 15 septembrie 2016 – ***Ceramica populară din Banatul de Munte*** (Expoziție ce a oferit vizitatorilor ocazia de a admira obiecte din colecția Muzeului Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță Caransebeș care pun în valoare creația populară).

Coordonatori: Carmen Neumann, Florina Fara

8. 2 octombrie 2016 – ***Costume populare românești de pe Valea Timișului, Valea Bistrei, Valea Almăjului și Clisura Dunării*** (Expoziția de costume populare românești din zonele

etnografice, Valea Timișului, Valea Bistrei, Valea Almăjului și Clisura Dunării organizată cu ocazia participării la cea de-a IX-a ediție a Festivalului de promovare și păstrare a culturii populare tradiționale românești).

Coordonatori: Carmen Neumann, Florina Fara

9. 18 octombrie 2016 *Costume populare de pe Valea Bistrei* (Expoziție realizată *Evoluția jocului popular și coregrafi pe Valea Bistrei*, din cadrul festivalului *Afilon Lațcu și Ion Munteanu*, am expus costume populare de pe Valea Bistrei ce valorifică patrimoniul etnografic al muzeului).

Coordonatori: Carmen Neumann, Florina Fara

10. 8 noiembrie 2016 – *Ioan Dragalina – Erou național* (Expoziție realizată la sediul instituției în colaborare cu col. (r.) Liviu Groza, ce marchează 100 de ani de la trecerea în eternitate a eroului național Ioan Dragalina, originar din municipiul Caransebeș).

Coordonatori: Adrian Ardeț, Bogdana Negrei

11. 25 noiembrie 2016 *Expoziția de pictură Colecția Mihai Vintilă*

(Expoziție realizată în urma donației doctorului Mihai Vintilă, ce cuprinde pictură naivă și obiecte de artă)

Coordonator: Bogdana Negrei

12. 2.10.2016 Expoziția *Costume populare românești din Valea Timișului, Valea Bistrei, Valea Almăjului și Clisura Dunării*

(Expoziție ce a valorificat patrimoniul Muzeului Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță Caransebeș și care a adus în fața publicului costume populare autentice ce au impresionat prin unicitate).

Coordonatori: Carmen Neumann, Florina Fara

13. 1 decembrie 2016 Costume populare românești din Valea Bistrei și Valea Timișului (Expoziție itinerantă realizată cu ocazia Zilei Naționale a României la Gyula, Ungaria, ce a valorificat patrimoniul etnografic bogat al instituției).

Coordonatori: Carmen Neumann, Florina Fara

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

AÉ	Archaeologiai Értésítő , Budapesta
ActaMN	Acta Musei Napocensis , Cluj-Napoca
ActaMP	Acta Musei Porolissensis , Zalău
ActaTS	Acta Terrae Septemcastrensis , Sibiu
AM	Arheologia medievală , Asociația arheologilor medievști din România
AnB(SN)	Analele Banatului (serie nouă) , Timișoara
Apulum	Apulum. Acta Musei Apulensis , Alba Iulia
ASPPF	Atti della Società per la Preistoria e Protoistoria della regione Friuli-Ve Ars Transsilvaniae , Institutul de arheologie și istoria artelor, Cluj-Napoca netia Giulia , Trieste
AT	Ars Transsilvaniae , Institutul de arheologie și istoria artelor, Cluj-Napoca
BA	Biblioteca Arheologică , București
Banatica	Banatica. Muzeul Banatului Montan , Reșița
BCCS	Buletinul Cercurilor Științifice Studențești. Arheologie – istorie , Alba Iulia
BEFAR	Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome
BHAB	Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica , Timișoara
BHAUT	Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis , Timișoara
BMN	Bibliotheca Musei Napocensis , Cluj-Napoca
BT	Bibliotheca Thracologica , Institutul Român de Tracologie, București
CA	Cercetări arheologice , Muzeul Național de Istorie a României, București
CANT	Cercetări arheologice în aria nord-tracă , București
CB	Caiete Banatica , Reșița
CCA	Cronica Cercetărilor Arheologice , București
Comunicări	Comunicări. Seria arheologie , Craiova
Crisia	Crisia , Oradea
Dacia	Dacia , București
DaciaNS	Dacia Nouvelle Série , București
DAF	Documents d'archéologie française , Paris
DOP	The Dumbarton Oaks Papers , Washington
Drobeta	Drobeta. Muzeul Regiunii Porților de Fier , Turnu-Severin
EAIVR	Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României , București
EDR	Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma , București
EN	Ephemeris Napocensis , Cluj-Napoca
IDR	<i>Sub îngrijirea D.M. Pippidi, I.I. Russu</i> , Inscripțiile Daciei romane. I – Introducere istorică și epigrafică. Diplomele militare. Tăblițele cerate . București (1975); III / Dacia Superior . București (1977, 1).
ForVL	Forschungen zur Volks- und Landeskunde , Sibiu
LNMDR	The Late Neolithic of the Middle Danube Region , Timișoara
MCA	Materiale și Cercetări Arheologice , București
MEFRA	Mélanges de l'Ecole française de Rome

Oltenia	Oltenia. Studii și comunicări. Arheologie – Istorie , Craiova
PB	Patrimonium Banaticum , Timișoara
PBF	Prähistorische Bronzefunde , München
Potaissa	Potaissa , Turda
PZ	Praehistorische Zeitschrift , Berlin
REA	Revue des étudesanciennes , Bordeaux
RelTIH	Relations Thraco – Illyro – Hellénique , București (1994)
RevB	Revista Bistriței , Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud
RHR	Revue de l’histoire des religions , Paris
Rubané et Cardial	Rubané et Cardial. E.R.A.U.L. , Liège (1990, 39).
RVM	Rad muzeja Vojvodine/Muzej Vojvodine Novi Sad
SAC	Situri arheologice cercetate în perioada 1983–1992 , I – Brăila (1996), II – București (1997)
Sargetia	Sargetia. Acta Musei Devensis , Deva
SCIV(A)	Studii și Comunicări de Istorie Veche și Arheologie , București
StComB	Studii și Comunicări Brukenthal. Muzeul Brukenthal , Sibiu
StComCar	Studii și Comunicări. Etnografie. Istorie , Caransebeș
StComSM	Satu Mare. Studii și Comunicări. Muzeul Județean Satu Mare , Satu Mare
StIB	Studii de istorie a Banatului. Universitatea de Vest , Timișoara
ThD	Thraco-Dacica. Institutul Român de Tracologie , București
Tibiscum	Tibiscum (Studii și comunicări. Etnografie. Istorie) , Caransebeș
Tibiscus	Tibiscus. Muzeul Banatului Timișoara , Timișoara
UPA	Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie , Berlin
VCRCC	The Vinča culture, its Role and Cultural Connections , Timișoara
Ziridava	Ziridava. Muzeul Județean Arad , Arad
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik , Bonn

ISSN: 1453-505x

